Hevesi Gyula

Egy mérnök a forradalomban

Kossuth

Egy mérnök a forradalomban

HEVESI GYULA

EGY MÉRNÖK A FORRADALOMBAN

Második kiadás

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ – 1965

ELŐSZÓ
AZ ELSŐ KIADÁSHOZ

Sok iskolát jártam ki azóta, hogy – éppen kerek ötven esztendeje – érettségi bizonyítvánnyal a zsebemben, kiléptem a gimnázium kapuján. A tanulással eltöltött megelőző tizenkét évet nem is számítom ide, mert ez alatt az idő alatt éppen csak az elemi ismereteket szereztem meg, a belépőt egy másfajta iskolába, ahol nem könyvből tanítanak, hanem a körülöttünk zajló élet felszíni jelenségei alatt magunknak kell a rejtett és bonyolult lényeget megtalálnunk. Így egyetemi tanulmányaim során és az azokat közvetlenül követő években a tőkés kizsákmányolás, a burzsoá képmutatás és erkölcstelenség főiskoláit is – akarva, nem akarva – ki kellett járnom. Kétségbeesetten szálltam szembe az innen áradó, sorvasztó szellemmel, és olyan iskola keresésére indultam, amely megtanítana egyebek közt arra is, miként lehetne ezeket a főiskolákat megsemmisíteni, vagy legalábbis ártalmatlanná tenni. Fogalmam sem volt róla, hogy ilyen iskola már létezik, és csak igen nagy kerülők után bukkantam rá a hozzá vezető útra.

Népi demokráciánk mai ifjúsága, már ha nem a családi körben, akkor az általános iskolában vagy valamilyen szeminárium révén is eljut olyan alapismeretekhez, amelyekhez én és az akkori magamfajta értelmiségi ifjak legtöbbje, csak hallatlan erőfeszítések árán, sok hiábavaló útkeresés után juthatott el. Mai ifjúságunk ezt az előnyös helyzetét egészen természetesnek is veszi; magától értetődő adottságnak, akár csak a levegőt vagy a vizet, és nem is igen becsüli sokkal többre. Ezért gondoltam, talán nem haszontalan, ha tapasztalataim alapján leírom a mához elvezető utamat. Életem útjának tanulságaiból talán jobban

megértik egyesek, milyen hallatlan érték a szocializmusnak már a puszta levegője, amibe beleszülettek vagy belenőttek.

Két körülmény együttes hatása nyitotta ki előttem a szocializmus iskolájának a kapuját: a munkásosztállyal való találkozásom, amikor üzemmérnök lettem az Egyesült Izzóban, és az első világháború kirobbanásával járó megrázkódtatás.

Kezdtem a szakszervezeti mozgalom legális iskolájában, majd megjártam a forradalmi mozgalmak különböző fokú illegális „tagozatait". Tanultam több, viszonylag vértelen forradalom és proletárdiktatúra, több kegyetlenül véres ellenforradalom, többféle fehérterror, különböző emigrációk „iskoláiban". Kijártam a Tanácsköztársaság gazdasági építésének az iskoláját, majd folytattam a Szovjetunióban műhelyi, iparági és végül az egész országra kiterjedő központi méretekben, a szocialista iparosítás legkülönbözőbb műszaki, gazdasági, kulturális és szervezeti feladatai körében. Mindenütt tanultam valamit, és mindenütt igyekeztem valamit hozzá is tenni a tanultakhoz. Sohasem féltem az újtól vagy a járatlan utak veszélyeitől. Persze olykor, túlságosan is magabiztosan, elvetettem a sulykot, s ilyenkor „beszekundáztam". Néha azért buktam meg, mert egyes „tanarak voltak szamarak". De az ilyen eseteknek is megvolt a maguk hasznos tanulsága.

Utóbbi iskoláim tanításából főképpen azt a tudományt igyekeztem elsajátítani, hogyan kell egy kommunistának dolgoznia, akárhová állítsa is a kötelesség. Jól-rosszul sajátítottam-e el ezt a tudományt – nem én vagyok hivatva megítélni. De mivel, érzésem szerint, a legtöbb esetben sikerült a vizsgám – pedig vizsgáznom mindenütt kellett, mert hát nem babra ment a játék – az én vizsgáimból is tanulhat valamit az, aki nálam kevesebbet látott és tapasztalt.

Viharos, mozgalmas és változatos történelmi időkben szerzett sokoldalú tapasztalataimnak az átadása – ez volt a fő célom könyvem megírásakor.

Másik fontos célom, melyet visszaemlékezéseim megírásakor szem előtt tartottam, az volt, hogy segítsem a történetírókat a Magyar Tanácsköztársaság történetének, valamint a Tanácsköztársaságot megelőző forradalmi mozgalmaknak a valósághoz hű feltárásában. Történészeinknek e tekintetben még sok hiányt kell pótolniuk, és bizony nem egy-két hibát is kijavítaniuk. Hazánk történelmének ez a küzdelmes, de egyben dicsőséges korszaka leginkább úgy szolgálhat lelkesítő

például a további harcra és munkára, ha leírása minél teljesebb, és minél jobban megfelel a történelmi valóságnak.

Természetesen mindaz, amit itt feljegyeztem, csak éppen forrás a történetíró számára, de semmiképpen sem tekinthető, a szó tudományos értelmében, történelmi műnek. Teljes négy, töméntelen eseménnyel, élménnyel, izgalommal telített évtized választ el ettől a kortól. Sok eseményhez fűződő élményemnek nyoma sem maradt az emlékezetemben, holott biztosan tudom, részese voltam ezeknek is. Az ilyenekről, mások megemlékezései vagy egykorú dokumentumok alapján csak akkor szólok, ha ez a megírás folyamatossága szempontjából feltétlenül szükséges. Nem egy esetre igen halványan emlékszem; ezeket az emlékeimet igyekeztem a korabeli dokumentumok és irodalom felhasználásával rekonstruálni. Ahol azonban csak tehettem, visszaemlékezéseim helyett inkább egykorú cikkeimet vagy beszédeimet idéztem – ezek kétségkívül sokkal hívebben és tárgyilagosabban tükrözik a korukbeli valóságot még azoknak az emlékképeknek az esetében is, amelyek egyébként élénken megmaradtak a fejemben.

Senki se higgye, hogy semmibe veszem a forradalmi mozgalmak egyéb területeit, amikor viszonylag nagy helyet szentelek – sőt, munkám egyik fő témájává tettem – a műszaki értelmiség mozgalmainak. Ugyanakkor a legkevésbé áll szándékomban, hogy ezeket a mozgalmakat jelentősebbeknek tüntessem fel, mint amilyenek valóban voltak. Emlékirat ez, tehát természetszerűleg elsősorban arról szólok, amiben magam is leginkább részt vettem és amire ennélfogva a legjobban is emlékszem. De fontosnak tartottam ezeknek a mozgalmaknak a részletesebb megvilágítását azért is, mert e korszak történetének irodalmilag legkevésbé felderített területéhez tartoznak, és sajnos, már igen kevesen vannak, akik közvetlen részvételük folytán visszaemlékezhetnek rájuk.

Az 1956. évi októberi ellenforradalom tanulságai is különös erővel aláhúzzák, mennyire szükséges emlékeztetnünk a magyar értelmiség és nem utolsósorban a magyar műszaki értelmiség jelentős részének pozitív szerepére történelmünk e szakaszában. Értelmiségünk e jelentős részének akkori határozott állásfoglalása a Nagy Októberi Szocialista Forradalom eszméi mellett, és nemkülönben a magyar proletárforradalom mellett, a legközvetlenebbül cáfolja azt a hazug állítást, hogy a szocializmus, a proletárdiktatúra nem egyeztethető össze népünk nem-

zeti sajátosságaival, ránk erőszakolt államforma. Nagy mulasztás volt, hogy hazai értelmiségünknek e téren nemzetközileg is példamutató hagyományait elhanyagoltuk, s nem használtuk fel ifjúságunk nevelésében. Szeretnék megemlékezéseimmel ennek a mulasztásnak a pótlásához is hozzájárulni.

Azt is remélem, hogy egykori harcostársaimnak, akik velem együtt túlélték a Tanácsköztársaság bukását követő évtizedek viszontagságait, ez a munkám ösztönzést ad saját visszaemlékezéseik megírására, valamint arra is, hogy minden olyan dologban, amelyre talán nálam jobban emlékeznek, kiegészítsenek, vagy kijavítsák esetleges tévedéseimet.

Legértékesebb tapasztalataimat a szocialista építés különböző területein a Szovjetunióban szereztem. Együtt éltem a szovjet néppel, együtt dolgoztam a szovjet emberekkel. Amit ottani munkámmal kapcsolatban megírtam, a szovjetország hétköznapjait tükrözi. E szürke hétköznapokban ismertem meg a legközvetlenebbül ennek a népnek a nagyságát, határtalan áldozatkészségét, nélkülözések és szenvedések próbálta szívós kitartását és lendületes erőfeszítését a nagy cél érdekében, amelyet ma már alapjában elért, ily módon az egész emberiség jobb jövőjéért folyó harc élére kerülve. Talán az a kevés is, amit ebben a könyvemben, e lapokon kiragadhattam ezekből a hétköznapokból, közelebb viszi az olvasót e népnek a szívéhez és lelkéhez – jobban megismerteti azzal a néppel, amely lángra lobbantotta a Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak az egész világot és a mi utunkat is megvilágító tüzét.

Hevesi Gyula

ELŐSZÓ

A MÁSODIK KIADÁSHOZ

Könyvem első kiadása kedvező visszhangra talált az olvasók széles köreiben, és elismerően nyilatkozott róla az irodalmi és szakmai kritika is. Mégis, figyelembe véve a megjelent recenziókat, valamint egyes olvasók hozzám juttatott véleményét, könyvem második kiadásának szövegét némileg módosítottam. Részben kiegészítettem tartalmát is, részben pedig jobban körülhatárolva témakörét, egyes részeket el is hagytam.

Az első kiadás írásakor aggályaim voltak amiatt, hogy a társadalmi háttér korrajzszerű illusztrálását olykor túlságosan személyes jellegű átélésekhez fűztem; összeegyeztethető-e ez a politikai, mozgalmi, gazdasági jelenségek és események leírásának szükségképpen objektív hangjával? Egyértelmű volt azonban az olvasók és bírálók véleménye, hogy éppen ez a váltakozó előadásmód teszi nemcsak olvasmányosabbá, de a mai olvasó számára könnyebben megérthetővé, plasztikusabban elképzelhetővé a történelmi jellegű részleteket. Ezért semmit sem hagytam el az ilyen személyes, csak magánjellegűnek látszó és inkább regénybe, mint emlékiratba való élmények leírásából. Még ki is egészítettem ezeket néhány novellaszerű további részlettel, mert ezek – többé-kevésbé tipikusan – jellemzők különösen arra a proletariátus és az értelmiség közötti, se ide, se oda nem tartozó kispolgári rétegre, amelyből, annak erkölcsi és szellemi korlátozottságaiból kitörve, az első világháború alatti különböző irányú, baloldali és forradalmi jellegű mozgalmak sok ifjú részvevője került ki.

Kibővítettem a Tanácsköztársaságról szóló fejezeteket, főleg egyes gazdaságpolitikai részletekkel, hogy jobban megértessem az olvasókkal a Tanácsköztársaság tevékenységének nemcsak a módját, de első-

sorban cselekvésének a szellemét; azt az alapgondolatát, amely pártunkat a személyi kultusz jelenségeinek leküzdése után ma is teljes mértékben irányítja: a forradalomnak, a szocializmusnak, a munkáshatalomnak legfőbb célja, hogy az emberek jobban, szebben, könnyebben éljenek, mégpedig nemcsak a jövőben, hanem már most, amennyire csak a jelen és a jövő érdekeinek ésszerű egyeztetése azt lehetővé teszi.

E bővítésekkel szemben teljesen elhagytam az első kiadásban a felszabadulás után napjainkig terjedő, már ott is rövidre fogott részt.

Végül még reflektálnom kell a többek részéről felvetett kérdésre, hogy miért nem foglalkozom ebben a könyvemben – amelyet már a XX. kongresszus után írtam – a személyi kultusz problémáival is, holott nyilvánvalóan nem kevés mondanivalóm lehetne róla. Röviden ennek okára akarok itt rámutatni.

Eltekintve néhány kisebb korrekciót követelő részlettől, mindaz, amit az első kiadásban legjobb tudásom és objektív megítélésem szerint, a valósághoz híven leírtam, helytálló ma is; nem kíván a személyi kultuszra vonatkozó mai felfogásunk és ismereteink szemszögéből semmiféle lényeges változtatást. Ennek magyarázata az a közismert tény, hogy a párt (Szovjetunió Kommunista Pártja) a sztálini személyi kultusz fékező hatása ellenére is, alapvetően a lenini koncepciónak megfelelően építette a szocializmust, tehát az, amit a külszínen láttam és erről leírtam, megfelel a lényegnek, a tartalomnak is. Ami pedig a „kultusszal" kapcsolatos személyes élményeim felidézését illeti, erről nem írok, mert sokkal fontosabbnak tartom a személyi kultusz keletkezésének, létrejötte lehetőségének, mechanizmusának a vizsgálatát. Ennek minél teljesebb felderítését – a XX. és a XXII. kongresszus szellemének megfelelően – igyekezni fogok saját tapasztalataimmal és megfigyelésemmel is tőlem telhetően elősegíteni. Ez azonban egy készülőben levő másik munkámnak a tárgya.

*

Szeretném, ha könyvem e némileg bővített és részben átdolgozott kiadása további szerény hozzájárulás lenne pártunk és dolgozó népünk nagyszerű művéhez, a Tanácsköztársaság hősi kezdeményezéseinek sikeres folytatásához és betetőzéséhez.

Budapest, 1964. június 20. *Hevesi Gyula*

I

ELINDULÁS

A HATÁRSZÉLI KIS VÁROSBAN

Ungvár akkoriban talán csak annyiban volt városi jellegű, hogy földszintes házai szorosan egymás mellé épültek, az udvarok és a kertek a házak mögött terültek el. Sok évtized telt el azóta, hogy utoljára láttam ezt a várost, de ma is, mintha csak valami kitűnő Zeiss-lencse rögzítette volna emlékezetembe, olyan élesen és színesen emlékszem vissza boldog gyermekkorom Ungvárjára. Csendes, akácos utcáira, ahol számomra már egy ökrösfogatnak a megjelenése nagy látnivaló volt, egy fiáker elrobogása után a felnőtt járókelők is felfigyeltek, az urasági hintó lódobogására kinyíltak a lakások ablakai; a boltokra, amelyeknek kirakatait esténként pazar fénnyel árasztotta el egy-egy nagy petróleumlámpa, amelyeket – gyerekkorom egyik legcsodálatosabb élményeként –, akkor kezdtek lassanként először felváltani az Edison-féle szénszálas lámpák, amelyek meggyújtásához mégcsak gyufa sem kellett; csupán egy gombot kellett megnyomni és meggyúlt vagy elaludt a lámpa, ahogy akartuk. Csuda érzés volt, hogy ha egy sámlira állva elértem a kapcsolót, a lámpa még az én kezem nyomására is engedelmeskedett. De emlékszem rá, a villanyfény egy ízben már előbb is megjelent, még mielőtt a villamos művet felállították volna – és nagy feltűnést keltett a városban. Egy urasági hintó lámpáiba szerelve láttam az első világító villanykörtét, a hintó pedig, ahogy az összecsődült bámészkódóktól hallottam, a híres Gelsei Guttmann iparbáróké volt, akiknek nem messze a várostól – ha jól emlékszem Perecseny községben – nagy fakitermelő és kátrányfeldolgozó üzemük volt. Így hát nyilván voltak a városnak bizonyos kezdő ipari kapcsolatai is.

A város életének egyik legjelentősebb tényezője a garnizon volt.

Egy gyalogezred állomásozott itt, ami fontos jövedelmi forrása lehetett a városnak és bizonyára felsőbb társadalmi élete is jóformán ennek a tisztikarához idomult. A mi családunk azonban kívül esett ennek a felsőbb társaságnak a körein. Nekem a garnizonból csak annyi élvezetem volt, hogy gyakran bámulhattam csodálattal a zeneszóval felvonuló katonákat. Nem ritkán láttam édesapám üzletében is németül beszélő tiszteket, akik általában legjobb vevőinknek számítottak. Édesapámnak ugyanis üzlete volt, amelyet óriási áruháznak láttam. Valóban, a város egyik legelőkelőbb üzletének tekintették. Területre körülbelül megfelelt egy kisebb kétszobás lakásnak, amelynek az utcai részében a legkülönbözőbb használati cikkek: porcelánok, evőeszközök, gombok, mindenféle ajándéktárgyak, vázák, szobrocskák stb. voltak, az udvari szobában pedig gyermekjátékok. Ez volt az én birodalmam, mert ha nem voltak vevők, nyugodtan ülhettem a hintalovakon és építhettem az építőkövekből; de egyébként játékot ajándékba nemigen kaptam. Két kirakata is volt az üzletünknek, ezekben esténként hatalmas petróleumlámpák égtek. Egyszóval, ungvári viszonylatban tekintélyes bolt, amelynek ebben a szakmában csak egy konkurrense volt, egy Klein nevű ember üzlete, szemben, az utca túlsó oldalán. Ezt a Kleint „Pici"-nek nevezték a városban, mert itt általában mindenkinek volt egy közhasználatú gúnyneve, amiről rendszerint csak maga az illető nem tudott. A szomszédos órást például „Talpis"-nak hívták; hogy miért, nem tudom, talán lúdtalpas lába miatt. A hihetetlen rongyokban járó, de még jó erőben levő sváb koldust, aki minden héten egyszer bejött hozzánk, azzal, hogy „Gebben sie e Gratzer", „Hersele kakas"-nak hívták; rettenetesen féltem tőle. Egy igen finom képű és választékosan öltözködött nyelvtanárt, aki néha vendégünk is volt, és akitől jóval később angolul tanultam a pesti Erzsébet-népakadémián, „Móric kisasszony" néven tisztelt a város.

A városka gazdasági fellendülése szempontjából – úgy gondolom – igen fontos volt, hogy akkoriban indult meg az Ungvártól a határszélig vezető Ung-völgyi vasút építése. Polgári személy- vagy teherszállítás szempontjából a vonalnak alig volt jelentősége; ezért nemigen áldoztak volna hatalmas összegeket a nehéz hegyi terepen vonuló vasút építésére. Még kevésbé tételezhető fel az ország akkori urairól, hogy egy csomó kolduszegény tót és rutén falu gazdasági és kulturális felemelése lebegett volna a szemük előtt, mikor elkezdték a vasút épí-

tését. Nem is volt ez egyéb, mint a monarchia stratégiai felkészülésének egy fontos fázisa a nagy cári ellenféllel való eljövendő összecsapásra. Ezt a készülődést akkor – húsz évvel a világháború kitörése előtt – még mélységesen titkolni lehetett.

De ugyanekkor itt volt, bent a város szívében – ugyan ki gondolt volna erre a város lakói közül – a leendő ellenfél stratégiai támaszpontja is: a görögkeleti püspökség, fényűzően díszes berendezésű templomával. Csodás látványosság volt nekünk, gyerekeknek – ha néha elvittek oda – a rengeteg arannyal díszített ikonosztázion, amelynek szentjei körében fő helyet foglalt el a keleti egyház fejének, II. Miklós cárnak és feleségének, a cárnőnek a képe. Nyilván a püspökség kaszszáján keresztül indultak útjukra, szerteszét a Felvidék falvai közé, Miklós cár „guruló rubeljei" a ruszin irredentizmus céljaira, amiről ekkor már elég gyakran esett szó a lapokban is.

Hát talán mégsem volt olyan nagyon békés ez a csendes kis városka, mint amilyennek az élet felszínén látszott?

Nekem persze akkor ilyen kételyeim nem támadhattak, nemcsak azért, mert nem is érthettem volna meg a mélyebben rejlő politikai problémákat, de mert körülöttem a város színmagyarnak tetsző társadalmi életében az ilyen kétségek a felnőtteket sem nyugtalanították. Pedig már a negyedosztályos magyar földrajzkönyvünk is beszélt arról, hogy Ungvár közvetlen környékén levő falvakban szlávok, részben tótok, nagyobbrészt rutének laknak; így nevezték akkor hivatalosan is a szlovákokat és ukránokat. Sőt már a másodosztályos olvasókönyvben is olvashattuk, méghozzá nyomtatott dőlt betűkkel, egyéb közmondások között, hogy a „tót nem ember, krumpli nem étel", és hogy „adj szállást a tótnak, kiver a házadból". Egy sorba helyezte az olvasókönyv ezeket a szentenciákat olyan bölcs aranyigazságokkal, mint például „Ki korán kel, aranyat lel", „Ki a krajcárt nem becsüli, a forintot nem érdemli", „Pénz beszél, kutya ugat" stb. Tudtam a tótokról még azt is, hogy ők a favágók. Ők szokták minden ősszel a téli tűzifánkat felvágni; a napszámon kívül fejenként két deci bundapálinka és néhány marék bagó járt nekik, amit apám szivarjai után erre a célra állandóan gyűjtöttünk. Voltak még üveges és drótos tótok; ezek is szívesen vették borravalóként a bagót. A ruténeket az olvasókönyv szóra sem méltatta.

Egy ízben azonban, ha nem is a könyvből, de az életből alkalmam

adódott megismerkedni a rutén paraszttal is. Úgy történt, hogy „nevelőkisasszonyunkkal" messzire elsétáltunk a várostól, és Domonya község közelében hatalmas zivatar szakadt ránk. Be kellett menekülnünk a legközelebbi rutén parasztkunyhóba. Leírhatatlan az a nyomorúság, szenny és bűz, amelyben ez a soktagú család lakott, a tyúkokkal és egy disznóval együtt; közvetlen a szoba mellett volt a tehénistálló, amelytől még csak egy közfal sem választotta el. Éppen ebédeltek, közös tálból valami puliszkafélét ettek, kenyérrel. A tál fölött a mennyezetről lelógó spárgán egy már erősen lekopott szárított hal himbálózott. Ehhez fenték időnként a bicskát, és ízesítették vele a kenyeret. Ilyen módon egy hering egy hétig is szolgáltathatta a családnak a hús-illúziót.

Barátságosan adtak nekünk menedéket az eső elől, de mi alig vártuk, hogy valamennyire is alább hagyjon a zuhogás – máris rohantunk ki a szabad levegőre. Azután még sokáig az emlékezetemben maradt – még az orromban is – a nyomorúságnak ez a megdöbbentő képe. Emlékszem oláhokra is – azok voltak a medvetáncoltatók és a „kutyadudások"; svábokra – akiknek a gyerekei a legtöbb verést kapták az iskolában. De hogy mindezek tulajdonképpen azért tótok, oláhok, svábok, rutének – mert nem magyarok, erről sohase hallottam. A város nemzetiségi kérdést nem ismert. Itt mindenki magyar volt, vagy pedig – akár a tót – „nem ember".

*

Jó néhány évtized telt el, amikor módomban volt először ismét ellátogatni szülővárosomba, az uzsgorodi területi pártbizottság vendégeként. Mély megilletődéssel ismertem rá gyerekkorom régi Ungvárjára. Pontosan olyan volt, mint amilyennek emlékezetemben azóta megmaradt. Több mint egy fél évszázad mintha nyomtalanul tűnt volna el e városrész életéből. Büszkén állt a domb tetején a görögkeleti templom a hozzá épített püspöki rezidenciával, csak éppen hogy ez utóbbiban már nem a püspök lakott, hanem egyetemi kollégium, diákszálló volt itt. Megtaláltam a házat is, ahol születtem, változatlanul, csak éppen frissen festve és tatarozva. De udvarának egyik sarkában mai napig is ott áll még egykori „fürdőszobánk" is, az ereszről lefutó csatorna alá állított hatalmas hordó, amelyben nyáron egyszerre mind a négyen, testvérek, fürödni szoktunk. Változatlanul a helyén állt a ház is, apám

egykori boltjával, csak éppen a cégtáblája változott valami közértfélére.

De a szinte múzeálisan érintetlenül maradt régi város mellé szorosan hozzáépült a „Kárpátok gyöngye", valóságos „ékszerdoboz", az új Uzsgorod. Gyönyörű épületek, részben még a csehszlovák, nagyobb részben már a szovjet korból; csupa park, sétány, sugárút, virág, levegő; mindenfelé padok, tisztaság, a gyors sodrású Ung romantikus partjai. Emellett olyan nyugalom és csend, amihez foghatót hasonló nagyságú más városban nemigen talál az ember. Ideális hely a tanuló ifjúság számára. Tanul is mintegy harminc közép- és főiskoláján, technikumán és egyetemén több mint ötezer diák. Nemzetiségi kérdés most sincs a városban. Ukránul, szlovákul, oroszul, magyarul, németül, románul, csehül, vagy amilyen nyelven csak akar, beszélhet mindenki; igen sokan e nyelvek bármelyikén megértik egymást.

Vajon milyen lehet Domonya? – gondoltam magamban. Áll-e még az a viskó, amelyben annak idején menedéket találtunk a zápor elől. Szíves vendéglátóim úgyis terveztek egy Ung-völgyi kirándulást, megkértem hát őket, álljunk meg Domonyán. Uzsgorodból kiérve néhány kilométernyire gyönyörű villatelephez értünk, és megálltunk egy középületszerű ház előtt. Itt a tanácsháza, mondták kísérőim – leszállhatunk.

– Szép-szép ez a nyaralóhely – mondtam –, de én nem ezt a nyilván új villanegyedet, hanem a falut szeretném megnézni, ahol a parasztok laknak. – Hát ez maga a falu – volt a felelet –, itt laknak a parasztok télen-nyáron, nemcsak nyaralni járnak ide.

Ahogy egy magasabb dombról szétnéztem, bizony nyomát sem láttam, nemhogy az egykori viskóknak, de még paraszthéz-félének sem. Csupa csinos, modern, nyilvánvalóan komfortos családi ház, amiről meg is győződtünk, amidőn találomra bekéredzkedtünk az egyik gazdához, talán éppen annak a családjából valóhoz, akinek egykor a vendégei voltunk. – Hogyan váltak ilyen jómódúakká – kérdeztem a gazdát – ezen az egykor hallatlanul nyomorúságos helyen? – Hiszen bizonyára ma sem ilyen minden átlagos ukrán falu. Kiderült a változás titka. A rossz homokos földön, amelyen azelőtt a krumpli és a zab is elég rossz termést adott, tudós szakemberek javaslatára megkísérelték a szőlő termesztését. A kísérlet nagyszerűen bevált. Az egész falu, valamint a környékbeli kolhozok mind szőlővel gazdálkodnak. Jelenleg

több ezer holdon termelnek jó minőségű szőlőt, illetve bort, és ez holdanként 3000 rubel jövedelmet ad a kolhoznak. Ebből ered a mai gazdagságuk.

Így hát, míg én megöregedtem, ősi szülővárosom és egész környéke virágzó ifjúvá változott a szocializmus felkelő napjának sugárzó melegében. Úgy érzem, hogy ebben a sugárzásban – éveim ellenére – magam sem vagyok öregebb, mint ez az ifjú város. Ezért úgy tűnik, mintha nem is kellene nagy ugrást tennem gyerekkori élményeim felidézéséhez.

*

Az Ung-völgyi vasúttal kapcsolatban térek még ki néhány olyan családi vonatkozású részletre, amelyek elég jellegzetesek arra a társadalmi rétegre, amelyhez mi is tartoztunk. Ezt a vasutat ugyanis egy mérnök-nagybátyám építette, akinek sikerült az akkori elég fellendült építési konjunktúrában egy pénzes társra szert téve magánmérnöki vállalatot alapítania. Az Ung-völgyi vasút építését is pályázat útján szerezte meg, úgy, hogy bizonyos eredeti, szellemes megoldással a többi pályázókénál lényegesen olcsóbb tervet tudott javasolni. Politikai felfogását illetően – már ahogy az akkori ilyenfajta beszélgetésekből megítélhettem – hithű kormánypárti volt, s nem is csak opportunizmusból, hanem – ezt legalább saját maga szentül hitte is – meggyőződésből. De a társadalmi élet egyéb vonatkozásaiban – persze a polgári normák keretében – erkölcsi felfogásában és később, ahogy láttam a technikában is, modern gondolkodású ember volt. Életfelfogását „szabadelvűség"-nek nevezte és tartotta; talán azért is volt az akkori reakciós kormánypárt híve, mert ez szabadelvű pártnak nevezte magát. Persze, próbált volna csak „ellenzékieskedni" – akkor bizony hiába tett volna bármi ésszerű és gazdaságos javaslatot nagyobb állami építkezés elnyerésére. A vasútépítéshez gépkocsit vett magának, amely akkor nemcsak Ungváron volt az egyetlen automobil, de Magyarországon is egyike volt a legelsőknek. Óriási feltűnést keltett ez a Benz–Daimler-féle, ló nélkül járó fiaker, amely külsejében még szinte szakasztott mása volt az akkori bérkocsiknak, csak éppen a kocsirúd hiányzott az elejéről. Olyan rettentő zajjal járt, már tudniillik akkor, amikor járó kedvében volt, hogy egy mai autóbusz is megirigyelhetné.

Nagybátyám „modernsége" – akinek egyébként egyetemi tanulmá-

nyaim során igen sokat köszönhettem, mert a legnagyobb anyagi nehézségeim idején mindig kisegített – magánéletében is megnyilvánult. Nagyon modernnek és „szabadelvűnek" kellett ugyanis lennie az akkori, anyagilag és szellemileg földhözragadt kispolgári köreinkben ahhoz, hogy valaki, aki csodálatos szerencsével fényesnek ígérkező karrier felé indult, szegény lányt vegyen el feleségül. Amikor híre kerekedett, hogy Rezső bátyám, akihez családunk és rokonságunk messzemenő reményei fűződtek, eljegyzett egy minden hozomány nélküli szegény lányt, nagy konsternáció és izgalom támadt az egész családban.

Tanúja voltam annak a családi tanácskozásnak, amelyet ennek a nagy horderejű kérdésnek a megtárgyalására összehívtak, ha jól emlékszem, nagyszüleim lakásán, számos néni és bácsi részvételével.

Családunk esze Ilma néni volt, a Szabolcs megyei Kemecsén lakó orvos-nagybátyám felesége, szép, fiatal és igen okos asszony – természetesen a maga életszemlélete és erkölcsi felfogása talaján. A következőkben még jómagammal kapcsolatban is beszélnem kell róla, ehhez eléggé hasonlatos ügyben. A családi tanácskozás őt bízta meg azzal, hogy próbálja Rezső bátyámat jobb belátásra bírni.

Nagybátyám ekkor Erdélyben épített, Herkulesfürdő közelében, egy iparvasutat, csodálatos szép tájakon. A néni elutazott oda azzal az ürüggyel, hogy néhány napot ott töltsön a nyári szünidő idején. Látogatása eredménnyel zárult. Valóságos legendaként hallottam később Ilma néninek erről a sikeréről, ami, ha valaki megírná, úgy „A nagy vasárnapi eperszedés" címmel kerülhetne be családunk történetébe. Egy egésznapos kirándulás során az okos asszonynak sikerült nagybátyámat meggyőznie és rávennie arra, hogy az eljegyzést felbontsa.

De nagybátyám is tanult ebből az esetből. Két vagy három év múlva történt, hogy meglepte családunk tagjait az esküvőjére szóló meghívók szétküldésével, amikor is elvett egy tizenhat év körüli gyönyörű kislányt, akinek nemcsak egy fillér hozománya nem volt, hanem még egy széles körű szegény családdal is bővítette a rokonságunkat.

*

A városkában aránylag sok volt a bolt, mert az állandó lakosságon kívül a garnizon, a vasúti munkások is szoktak vásárolni. Sokat ismertem a kereskedők közül, mert azok – kivéve a közvetlen konkurrenseket – gyakran jártak egymáshoz. Egyikre, Cserő Somára, a vaskereskedőre személy szerint is nagyon jól emlékszem. Alacsony, zömök, kis emberke volt; óriási vasvilla bajusza jellegzetes keretet adott orrának és szemének, valósággal eleven reklámjaként azoknak a vasvilláknak és egyéb vasáruknak, amelyeket városi sétáinkon gyakran bámultunk meg a kirakatában. Valahányszor bejött apám üzletébe és engem is ott látott, mindig roppant barátságosan simogatta meg a fejemet, és sokatmondó arckifejezéssel így szólt: „No, Julius?" Ezután várt egy darabig, hogy vajon mit felelek erre a nyilván rendkívül szellemes kérdésre; de miután nekem sohasem jutott eszembe valamiféle ezzel egyenértékű válasz, otthagyott, hogy aztán legközelebbi látogatása alkalmával ismét feltegye nekem ugyanazt a rejtélyes kérdést. A szomszédos boltosok látogatásai leginkább a hónap közepére vagy végére estek, amikor is sűrűn hallottam a „medió" és „ultimó" kifejezéseket, amelyek a váltók szokásos lejárati határidőit jelezték. Ilyenkor mindig szüksége volt valamelyik boltosnak néhány napra szóló kisebb-nagyobb kölcsönre. Ez apámmal is elég gyakran megesett, és nemegyszer, mikor nehezen ment egy ilyen halaszthatatlan kölcsön megszerzése, tanúja voltam szüleim gondterhes beszélgetésének. Így ismerkedtem meg már gyerekfejjel az első közgazdasági fogalmakkal és jelenségekkel.

Azt is módomban volt megállapítani, mégpedig eléggé pontosan – hogy mi volt ennek az üzletnek az anyagi, gazdasági alapja. Egy ízben, édesanyám távollétében, mi négyen, gyerekek, felforgattuk a fehérneműs szekrényt, s ennek a fenekén egy nagy, bélyeggel ellátott okmányt találtunk, s roppant érdeklődéssel silabizáltuk végig. Az okirat címe „Házassági szerződés" volt, s egyebek között megtudtuk belőle, hogy édesanyám 3000 forint hozományt kapott. Ez az összeg az üzlet létesítésére szolgált, azzal, hogyha netalán a házasság bármi okból felbomlana, akkor az üzlet anyám tulajdonába megy át. Meg kell azonban jegyeznem, hogy az üzletek igen gyakran válás nélkül is a feleség tulajdonába mentek át, mert egyszerre csak a cégtáblán a tulajdonos neve mellett megjelent kötőjellel a „né" szócska. Ez azzal volt kapcsolatos, hogy a csődbejutás itt általában hozzátartozott a normális üzletmenet-

hez és a legjövedelmezőbb akciók egyike volt – ha sikerült börtön nélkül megúszni. Csőd esetén a tulajdonos nem nyithatott már új üzletet és oly módon segített magán, hogy az üzletet a felesége nevén folytatta.

Apám egy segédet tartott az üzletben, meg egy inast. Ezek nálunk is laktak. A segédet Móricnak hívták; szolid, csendes fiatalember volt, vasárnapjait legtöbbször otthon töltötte, mert vasárnap reggelenként hozták neki a „Kilencmilliós örökösnő" című, vég nélküli folytatásos regényt, amelyet roppant izgalommal olvasgatott, és gyakran vissza is lapozott – talán bizonyos összefüggéseket keresve – a regény előbbi évfolyamainak három vaskos kötetében.

Az inas egy elárvult rokonunk volt, és félig-meddig családtagnak számított.

Édesanyám jó nevelésben részesült, és – az akkori polgári fogalmak szerint – művelt nő volt. Apja, nyíregyházi kiskereskedő, tíz gyermeke közül a fiúkat mind értelmiségi pályára – orvosnak, mérnöknek, vagy legalábbis tisztviselőnek – adta, a lányoknak pedig igyekezett lehetőleg jó házi nevelést biztosítani. Ennek a törekvésnek az alapja sokkal inkább anyagi, vagyis a jövő megélhetés biztosítása volt, mintsem a kultúra tisztelete, és egyáltalán nem zárta ki azt, hogy gyermekeit olykor – különösen a fiúkat – félholtra ne verje; erről nem egy borzalmas legenda keringett a családban.

Édesanyám jól beszélt franciául, németül, ismerte a világirodalom klasszikusait, járatta a „Gartenlaube" című folyóiratot és azon keresztül tájékozódott a világ folyásáról – már amennyire ebből a családi giccslapból tájékozódni lehetett. Ez a műveltség azonban – mint általában az akkori kispolgári értelmiség szélesebb köreiben – éppenséggel nem vetette el a legkülönbözőbb misztikus elképzeléseket és babonákat. Hittek a szellemidézésben, és halálos komolysággal ültek körül az asztalt, melynek lába kopogtatásával jelentkezett valamelyik szellem és válaszolt a feltett kérdésekre. Vagy pedig egy forintot mozgattak, nagy körben leírt ábécé betűi felé. Hittek nemcsak a szellemidézésben, de még a varázslásban is. Egy eset igen élesen megmaradt az emlékezetemben.

Jellegzetes és nevezetes figurája volt a városkának, családunk életében is előkelő szerepet játszott Weismanné, a „kerítőnő". Ne tessék félreérteni – így nevezték akkor a cselédszerzőt. Persze, nincs kizárva, hogy e kifejezés mögött valamelyest a szó másik értelme is lappangott,

de tény, hogy akkor ez ebben az értelemben szalonképes kifejezés volt, és minden kétértelműség nélkül használták. Weismanné egykor előkelő, de elszegényedett családból megmaradt özvegyasszony volt; mindig ünnepélyes fekete ruhában, fekete főkötőben járt, és ahol megjelent, nem mint valami közönséges cselédszerzőt fogadták – ami eléggé lenézett foglalkozás volt –, hanem előkelő vendégként. Nem is volt ő csak olyan egyszerű cselédszerzőnő. Ezt a foglalkozást diszkréten, kissé anakronisztikus szóhasználattal élve, az akkori körülményekhez viszonyítva „maszek-módra" gyakorolta. De emellett valamiféle univerzális tanácsadója is volt a magunkfajta kispolgári családoknak. Anyám is mindig nagy tisztelettel fogadta, bevezette a szalonnak használt ebédlőbe, ahova ilyenkor nekünk, gyerekeknek is, ünnepélyesen be kellett jönni, és köszönni neki. Általában arra tanítottak, hogy felnőtt vendégnek kezet kell csókolni. De ha Weismanné jött, akkor anyám mindig a fülembe súgta, hogy neki, tehát anyámnak is, csókoljunk kezet, amit nem szívesen bár – mert ez nem volt nálunk bevezetve –, de megtettünk, nehogy Weismanné esetleg hírét vigye neveletlenségünknek.

Weismannéra, mint varázslónőre – talán boszorkánynak is tartották – Piroska húgom születésével kapcsolatban emlékszem. Piroska húgom otthon született lakásunk hálószobájában. Apám az egész idő alatt a hálószoba melletti gyerekszobában tartózkodott, izgatottan járt föl és alá, miközben időnként Weismanné kijött hozzá anyám mellől és jelentette neki a pillanatnyi helyzetet. Én akkor hatéves voltam, úgyhogy már többé-kevésbé megértettem az esemény lényegét és jelentőségét. Ehhez fűződően történt a varázslás, de már később, amikor húgocskám talán 9–10 hónapos lehetett. Valami ősi népi szertartás lehetett ez, talán spontán módon keveredve némi korszerű higiéniai elképzeléssel, s amelynek a lebonyolításában Weismanné töltötte be a sámán szerepét. Egy kerek asztalt lepedővel terítettek le, a közepére egy bilit helyeztek. Ráültették csupaszon Piroskát. Az asztal mellett egy széken lavor víz volt, amelyben faszéndarabok úszkáltak. Ebbe a vízbe mártogatott Weismanné egy szivacsot, és ezzel – miközben az asztalt többször körbejárta – minden oldalról tetőtől talpig törölgette húgomat; ezalatt állandóan varázsigeszerű jókívánságokat mormogott, hogy ez a víz mentse meg őt a jövőben bajtól, betegségtől, mindenféle szerencsétlenségtől. Anyám nagy áhítattal kísérte figyelemmel a cere-

móniát, mi gyerekek pedig szájtátva néztük, mígcsak Piroska torka szakadtából el nem kezdett bőgni, mikor is levették trónusáról, és visszakerült a bölcsőbe. Ezen a ceremónián valószínűleg valamennyien keresztül mentünk, de persze külön-külön erre egyikünk sem emlékezhetett.

Elvittek néha színházba is. „A gyimesi vadvirág", a „Falurossza", de különösen a „Krach Móni, az óbudai fenegyerek" élénken megmaradtak az emlékezetemben.

*

Ungvárott anyagilag semmiben sem szenvedtünk hiányt. Lehet, hogy szüleim ekkor sem boldogultak könnyűszerrel – mint említettem, az „ultimó" vagy „medió" gyakran eléggé érzékenyen érintette őket – de mi, gyerekek, ebből semmit sem éreztünk. Nekünk megvolt mindenünk, ami kellett; legalábbis nem éreztük, hogy más gyerekeket irigyelnünk kellett volna valamiért. Miután édesanyám egész nap az üzletben segített apámnak, német kisasszonyt tartottak mellettünk, mégpedig csakis Boroszlóból valót, mert anyám fontosnak tartotta, hogy a legtisztább kiejtéssel tanuljuk meg a német nyelvet.

Legfeljebb egymás között veszekedtünk sokat, mert sajátos hierarchia alakult ki nálunk a szüleinkhez való viszonyunkban. Erzsike nővérem, mint a legidősebb, és Piroska, mint a legfiatalabb, különös kedvezményben részesült. Utánuk rangban én következtem, mint az első és nagyobbik fiú, bár már sokkal kevesebb figyelmet fordítottak rám. Zoltán öcsém pedig, aki utánam, de Piroska előtt jött a világra, valóságos mostohagyermek volt. Erzsike kapta a legtöbb ajándékot, a legszebb meséskönyveket, és az ő nevére járt „Az Én Újságom", amelyet roppant érdeklődéssel vártunk minden héten. E hatalmi eszközök birtokában Erzsike zsarnokoskodott is fölöttünk. Leghatékonyabb fegyvere az elkezdett mese vagy elbeszélés folytatásának visszatartása volt. Nem volt könnyű dolguk a kisasszonyoknak sem, hogy anyám távollétében – mert csak őt respektáltuk – féken tartsanak bennünket. Nemegyszer, ha már meguntuk az egymás közti veszekedést, egyesült erővel ellenük fordultunk – tizenhat-tizenhét éves kislányok voltak –, és néha úgy nekik mentünk, hogy sírva rohantak ki a házból anyánkhoz segítségért. Ilyenkor persze volt haddelhadd; anyám igyekezett a kis-

asszonyok tekintélyét megerősíteni, de alig akadt köztük olyan, aki egy évnél tovább kibírta volna velünk.

A cselédlányunk ellenben – jólelkű parasztlány, Annának hívták – sokáig volt nálunk szolgálatban. De majdnem minden évben elkéredzkedett egy-két hónapra a falujába. Beteg – mondotta –, béka van a hasában. Esküdözött, hogy éjszakánként hallja kuruttyolását, és csak a falusi víz tudja kihajtani. Hiába írt föl neki a háziorvosunk orvosságot, hogy megnyugtassa, csak visszakívánkozott a falura.

A konyha egy kis hátsóudvarra nézett, és szemben vele istálló volt, amelyben két tiszti hátasló és az őket gondozó két baka tanyázott. A bakákkal jó barátságban voltunk, és legnagyobb örömünkre szolgált, ha olykor felültettek a lóra, és körüljárták velünk az udvart. Anna is nagyon sajnálhatta a szegény bakákat, akiknek a bűzös istállóban kellett aludniuk. Tudtuk – de mi is gondosan titkoltuk szüleink előtt –, hogy naponta visz nekik vacsorára valót. Hogy a béka talán nem is a városi víztől, hanem ezekkel a vacsorákkal összefüggésben kerülhetett a hasába – akkor persze még nem juthatott eszünkbe.

*

A társadalmi osztálytagozódásról legelső ismereteimet már az első elemiben szereztem. Apám beíratott a katolikus népiskolába. Úgy gondolom, állami iskola akkor Ungvárott még nem is volt. Elkísért az első előadásra, és előbb hosszan elbeszélgetett a tanítóval; hogy miről, azt nem tudom; csak később sejtettem meg, hogy az első padba való ültetésem valahogy összefüggött ezzel a beszélgetéssel. Őszes, nagybajuszú, termetes bácsi volt a tanító, Terebesinek hívták, és tanár úrnak kellett szólítani, mint ahogy a többi elemi iskolai tanító is megkívánta ezt a megszólítást. A krétán és a spongyán kívül a nádpálca volt az egyedüli oktatási eszköze. Ezzel az eszközzel elég bőkezűen bánt, de csodálatosképp mindig csak a középső és főleg az utolsó padokban ülők kaptak belőle, mégpedig minél hátrább ültek, annál bővebben és erősebben. Egy ideig kellett valami okot adni, „rosszalkodni" vagy rosszul felelni ahhoz, hogy a nádpálca nekilóduljon. Később azonban a „tanár úr" leegyszerűsítette a dolgot. Az utolsó két padban a város „hídontúli"-nak nevezett részéből való gyerekek ültek. Ez volt a város proletárnegyede. A gyerekek kócosak, rongyosak és

sokszor láthatóan éhesek is voltak. „Svábok"-nak hívtuk őket az iskolában. Egyszóval a tanár úr megunta, hogy egyenként vesződjék a gyerekekkel és csakhamar reggelenként ezzel a kiáltással kezdte a foglalkozást: „Svábok, ki!" – és az utolsó két padbeli gyerekeknek ki kellett jönniük, és lefeküdniük a katedra szélére, ahol aztán jól elnáspángolta őket. Ebből persze nem következett, hogy óra közben más gyerekek, de maguk a „svábok" is, ne kapjanak további kóstolót a pálcából. Karácsony előtt apám velem küldött egy szép, megtöltött szivartárcát a tanár úrnak ajándékba, és ezután is minden ünnepélyesebb alkalomkor vittem neki valamit. Úgy látszik, általában ez volt a nyitja a pálcával való szemléltető oktatás elosztásának és mértékének. Engem el is került egész elemi iskolai pályafutásom alatt, hála a gyakori ajándékoknak. Csak a negyedik osztályban, amikor egy hosszú összeadás összege sehogy sem akart nálam egyezni, feledkezett meg magáról az egyik tanítóm; a pálca közeledtére azonban hirtelen agyam is jobban fogott, és még idejében megszületett a jó eredmény.

A gyerekek között is elég élesen alakult ki az osztálykülönbség. A „svábok" és az „úrigyerekek" gyakran összeverekedtek. Rendszerint az előbbiek voltak a támadók, mintegy így bosszulták meg a mindennapi verést, amelyet lassanként úgy megszoktak, hogy már különösebb ordítás nélkül tűrték.

A negyedik elemiben hallottam először a szocializmusról is. Ez úgy történt, hogy szünet közben összeverekedtem az egyik gyerekkel. Hornyák Tibornak hívták – neve jól megmaradt az emlékezetemben. Ez egyszer én voltam az erősebb: sikerült földhöz vágnom, és jól elagyabugyáltam. Mikor feltápászkodott, öklét rázva fenyegetett meg: „Na megállj, megmondlak az apámnak! Az én apám »cucilista«, és azok megölik a zsidókat!" Sajnos, ennél okosabbat a szocializmusról még hosszú évekig nem volt módomban megtudni.

Hornyák Tiborról azután többé semmit sem hallottam. Rögtön eszembe jutott azonban ez az eset, midőn a múlt évben, átlapozva az 1956-os ellenforradalomról szóló „Fehérkönyv" harmadik kötetét, láttam Hornyák Tibor aláírásával a Magyar Függetlenségi Párt 1956. november 1-én a „magyar nemzeti kormányhoz" intézett levelét. Ebben egyebek között kifejti, hogy pártja a „keresztény magyar lélekkel való megbocsátás útján... a magántulajdon sérthetetlenségére, a tiszta, örök és magyar polgári demokrácia megvalósítására törekszik". Mint

látszik, az alma nem esett messzire a maga természetesen „keresztény cucilista" fájától.

A katolikus népiskola nem sok életrevaló ismeretre tanított. Be kellett magolnunk a tankönyvek szövegét, anélkül, hogy az értelmét felfogtuk volna. Ha csak valaki magától rá nem jött, a tanító bizony erre nem törekedett. Kezdődött ez mindjárt a teljesen értelmetlen imádkozással. Mindennap a foglalkozás előtt imádkozni kellett. Az első osztályban csak a Miatyánkot mondtuk – ennek az értelmét gyerekésszel is még valahogy kapiskáltuk, hiszen a mindennapi kenyeret valóban a mi atyánktól kaptuk. A másodiktól kezdve azonban már az Üdvözlégyet is el kellett mondanunk, amiből csak annyi maradt meg az értelmünkben, hogy „malaccal vagy teljes" – ezt, ha nem is értettük, mindenesetre elég érdekesnek találtuk. Az olvasókönyvben akadt sok tanulságos kis elbeszélés meg mese, de ezekből is csak a betűk és a szavak voltak fontosak. Hogy mi az értelmük és mi a tanulság, arról sohasem esett szó. Emlékszem, például, egy olvasmányra, melynek ez volt a címe: „Szófogadó légy". Nyilván arról volt benne szó, hogy legyünk szófogadóak. Ezt azonban csak most teszem fel; akkor egyáltalán nem vettem észre, hogy ennek a mesének ez lett volna a tanulsága. Annál inkább izgatta a képzeletemet a szófogadó *légy,* és igyekeztem jól megfigyelni a legyeket: vajon nem akad-e közülük, amelyik nekem szót fogadna.

Általában az oktatásnak ez az értelemtől elszakított módszere kifejlesztett bennem bizonyos érdeklődést a különös és érthetetlennek látszó szóösszetételek vagy szavak iránt. Így például igen gyakran megbámultam egy cégtáblát, mely éppen szemben volt apám üzletével. Erre az volt kiírva: „Sörfőraktár". Ezt én úgy olvastam – nyilván a rím és ritmus miatt –, hogy: „Sör-för-aktár". Csak sokkal később jöttem rá, hogy ennek a fűszeresnek sör „főraktára" volt. Nem láttam kárát annak, hogy az iskola kifejlesztette bennem az ilyen értelmetlen szóösszetételek iránti érdeklődést, és velük kapcsolatban meg-megismétlődő fejtörésre késztetett. 1919 végén egy újpesti fűszeres és „sör-föraktáros" ugyancsak rendkívül furcsa és ezért jól emlékezetembe vésődött cégtáblája a biztos haláltól mentett meg. Hogy hogyan, majd a későbbiekben elmondom.

Nagyon érdekesnek találtam az olvasókönyv tartalomjegyzékét. Itt fel voltak sorolva a könyvben foglalt olvasmányok, és mindegyik után

vagy az volt zárójelbe téve, hogy: „Bumüller után", vagy az, hogy: „Pesti Kis Tükör". Nyilván innen szedte az olvasókönyv anyagát a szerző, akiből még az ilyen primitív tankönyv összeállításához is hiányzott a képesség. Akkor persze nem értettem, hogy mit jelentenek ezek a zárójeles megjegyzések, és ha „Bumüller"-t, aki után annyi minden következett, csodáltam ugyan, de elképzelni nem tudtam, a „Pesti Kis Tükröt" azonban valami igen csodálatos üvegnek hittem, és mindenfelé tudakoltam, nem lehetne-e ilyet szerezni.

Egyszerre csak – egészen váratlanul – rendkívüli fordulat következett be szellemi életemben, amely szinte sorsdöntő módon határozta meg további fejlődésemet. Apám, aki könyvet nagyon ritkán olvasott, és még ritkábban vásárolt, meglátott egy új, teljes Petőfi-kiadást a városka egyetlen könyvesboltjának kirakatában. Vastag kötet volt, szép piros kötésben, és mindössze egy forintba került. Gondolván, hogy ennyit talán még a papír is megér, és hogy egy Petőfi-könyvnek mégis-csak kellene a háznál lennie, megvette és hazahozta.

A sok értelmetlen vagy legalábbis érdeklődésemet felkelteni nem tudó olvasmány után, amelyekkel az iskolakönyvek traktáltak, mohón vetettem magam erre a könyvre, hisz számomra egészen új világot tárt fel. Különösen Petőfi forradalmi versei ragadtak magukkal. Ehhez egy másik könyv már kissé előkészített. Lakásunk ebédlőnek nevezett szobájában – amelyben soha nem ebédeltünk, inkább a szalon szerepét töltötte be, ha vendégek jöttek – volt néhány szép, nem olvasásra, hanem inkább csak dísznek szolgáló album. Ezek között volt egy „Szibéria" című könyv, amely számos illusztrációjával a cári zsarnokság által Szibériába száműzöttek kegyetlen sorsát mutatta be. Az itt olvasottakhoz kapcsoltam – mintegy válaszként is a cárnak – Petőfi verseit. Egy ízben korán reggel, még az ágyban, éppen az „Akasszátok fel a királyokat!" című versnél nyitottam ki a könyvet. A vers úgy hatott rám, hogy hirtelenében kiugorva az ágyból, szüleimet nem a szokásos jó reggelttel, hanem egy hangos „Akasszátok fel a királyokat!" kiáltással köszöntöttem. Apámat szörnyen meglepte és felháborította ez a kifakadás; rettenetesen összeszidott érte. Meg is vert volna, ha gyorsan el nem iszkolok. Különös szerencsétlenségemre ez ugyanis éppen azokban a napokban történt, amikor minden derék magyar polgár szeretett Erzsébet királynénkat, a „legmagyarabb királynét" gyászolta, akit egy Luccheni nevű anarchista ekkor gyilkolt meg a Genfi-tó

partján. Családunk általában nagyon királyhű és királytisztelő volt. A királyban látta a zálogát annak a rendnek, amely a kispolgár és különösen a boltos nyugodt megélhetését biztosítja. Most azonban, a királyné halálával, még egy külön ok is közrejátszott családunk királytiszteletének megerősödésében. Apámnak jutott eszébe elsőnek a városban, hogy ebből az alkalomból gyászkarszalagokat kellene készíteni. Ezek iránt oly nagy volt a kereslet, hogy édesanyám és a cseléd-lányunk alig győzte reggeltől estig varrni. Ez persze igen számottevő bevételt is jelentett. Íme, még egy megölt királyné is milyen hasznára válhat az országnak. És akkor merje valaki a királyok felakasztását követelni!

Engem azonban apám érvelése Petőfivel szemben nem győzött meg, s csak szilárdabbá tette nézetemet, hogy a királyokat mégiscsak fel kellene akasztani. Emellett aztán a mai napig is megmaradtam és bizonyára életem végéig megmaradok.

Ungvári, aránylag gondtalan és nyugodt gyermekéveimnek azután egy hatalmas világgazdasági megrázkódtatás vetett véget. Vajon ki gondolta volna, hogy a Marx által oly kitűnően megmagyarázott ciklikus válságok egy ilyen isten háta mögötti kisváros kis boltosainak az egzisztenciáját is romba dönthetik? Márpedig a századforduló nagy gazdasági válságának a hullámai eljutottak ide, és könyörtelenül elsöpörtek sok kisvagyont, köztük apám üzletét is. Csődbe került az üzlet, de ez nem volt a szokásos, jól jövedelmező csőd, amely végeredményben csak azzal járt, hogy a cégtáblán a keresztnév mellé még odajött a „né" szótag, és egyébként minden változatlanul folyt tovább. Most erről szó sem lehetett; a válság körülményei között az üzletet újra talpra állítani nem is lehetett volna. Egyébként ezt családunk érdekei sem kívánták, lánytestvéreimet a szülők úgyis Pestre akarták küldeni tanulni. Mindkettőnek nagy tehetsége volt a zenéhez; húgom, aki már hároméves korában elég nehéz darabokat játszott, valóságos csodagyereknek számított, és nagy jövőt jósoltak neki. Ungvári szokás szerint azonban még sikerült a csőd bejelentése előtt eléggé jelentős végeladást rendezni; ez tette lehetővé, hogy családunk az új élet megalapozásához szükséges néhány ezer forinttal költözhetett át Pestre.

A Pestre való átköltözéssel vége szakadt annak a nyugodt, derűs, gondtalan életnek, amelyet apám üzlete, ha nem is valami fényűzően, de szerény keretek közt, legalábbis nekünk gyerekeknek, egészen kielégítő módon biztosított.

A végeladásból származó pénz hamar elfogyott, részben azért, mert apám elég sokáig volt állás nélkül, részben, mert sokba került az új pesti lakás berendezése.

Bútort ugyanis nem hoztunk magunkkal Ungvárról, a miénk már ott is nagyon ósdinak számított. Ekkor tapasztaltam először éles nézeteltérést szüleim közt – éppen új lakásunk berendezése miatt. Apám megelégedett volna egy kétszobás lakással és szerényebb bútorokkal, de anyám már ekkor a lányok jövőjére gondolt, és olyan lakást és hozzávaló berendezést kívánt – ha nem is szalongarnitúrával, de legalább elfogadható ebédlőberendezéssel – ahol majd annak idején „jó házból való", komoly szándékú fiatalembereket is fogadni lehessen. A három szobára valóban szükség volt, mert mind a két nővéremet zongoraművésznek vagy legalábbis tanárnak akarták kiképezni, abban a meggyőződésben, hogy a diploma majd helyettesítheti a hozományt, amelynek előteremtésére gondolni sem lehetett. A fiúk jövője nem sok gondot okozott: engem beírattak a gimnáziumba, s gondolták, majd megszerzem valahogy a diplomát; számítottak a tandíjmentességre és arra, hogy közben tanítással vagy holmi alkalmi munkákkal magam is megszerzem a szükséges költségeket. Öcsémnek pedig jó lesz a polgári is, aztán elvégzi a kereskedelmit s így hamar a maga lábára állhat.

Édesanyámnak feltett szándéka volt, hogy mindkét lányt bejuttatja a Zeneakadémiára, mert komoly jövőt csak ez biztosíthatott számukra. Példátlan szívóssággal és következetességgel ragaszkodott ehhez a vágyálmához, amelynek megvalósítása roppant nehézségekbe ütközött. Óriási protekció kellett ehhez, mert sokkal több volt a tehetséges pályázó is, mint amennyit az Akadémia felvehetett. Kötelező szokás volt az is, hogy a felvételt megelőzően a pályázó előbb néhány évig magánúton tanuljon annál a tanárnál, akihez be akart jutni. Már önmagában véve nagy kegy volt és valóban tehetség is kellett hozzá, hogy a professzor vállaljon ilyen tanítványt. A professzor természetesen csak időnként, egy-két havonként hallgatta meg növendékét; a rendszeres oktatásra valamelyik akadémiai tanítványát kellett felfogadni.

Ez az első lépés, hála anyám fáradhatatlan utánajárásának, mindkét testvéremnél sikerült, csakhogy szinte elviselhetetlen anyagi megterheléssel járt. Apám egy papír-nagykereskedő ügynökeként dolgozott, keresetéből alig futotta a létfenntartás szükségleteire. Anyám azonban ebből mindenekelőtt könyörtelenül lefölözte a lányok taníttatásához szükséges pénzt. Azután bizonyos összeget emésztett fel, hogy – szintén a lányok jövője érdekében – fenn kellett tartani a polgári jólét valamelyes minimumának a látszatát. Édesanyám ragyogó tisztaságban tartotta a lakást, mindennap felkeféltette a padlót, és ehhez bizony négy gyerek mellett cselédlányt is kellett tartani. Persze a legolcsóbb fajta, fiatal kis mindeneslányt, akit a nyomor hajtott fel a faluból; lakni mindig a konyhában lakott, mert a cselédszobát kiadtuk. Szükség volt arra a hat-nyolc forintra, amit valamelyik egyetemi hallgató ezért a dohos, konyhából nyíló és a sötét világító udvarra néző szobáért fizetni tudott. Ebből aztán nemegyszer komoly tragédiák, gyermektartási perek is születtek.

*

Az egyik kis cselédlányunkról – Julcsának hívták – külön is meg szeretnék itt emlékezni. Ő is fiatal, tizenhat év körüli falusi kislány volt, mikor beállt hozzánk „szolgálni". Igen szorgalmasan, becsületesen végezte munkáját, olykor szinte elfúlt a nagy igyekezettől. Gyakran köhécselt is, és anyám nemegyszer emlegette, hogy meg kellene orvos-

sal vizsgáltatni. De a kislány váltig erősítgette, hogy egészséges; és mivel munkájában nem volt fennakadás, viselkedése is kifogástalan volt, anyám egyre csak halogatta a dolgot.

Vasárnaponként kimenője volt Julcsának. Ebéd után, ha már elmosogatott, elmehetett hazulról estig, vacsoraidőig. Egész héten türelmetlenül várta ezt a kimenőt. „Szeretetvendégségbe" megy ilyenkor – mondotta. Mindig vidáman, szinte boldog hangulatban jött onnan vissza, és csodákat tudott mesélni arról, milyen szép és jó volt ott minden. Engem is igyekezett rábeszélni, hogy menjek el vele. Egyszer aztán kíváncsiságból elkísértem.

Lakásunktól nem messze, a Körút egy mellékutcájában volt a baptistáknak az egyházközségük, kis imaházzal és társalgónak nevezett nagyobb teremmel. Itt tartották a „szeretetvendégséget". Mikor beléptünk, már vagy 70–80 ember ült két hosszú asztal mellett. Igen szegényes volt az öltözetük, de észrevehetően meglátszott, hogy igyekeznek rendesnek és tisztának mutatkozni. Magukra maradt, lecsúszott, elhagyatott emberek – ez rítt le róluk, csak rájuk kellett nézni. Cseléd, prostituált, hordár, hajléktalan csavargó és más ilyenfajta nő, férfi, fiatal és öreg. Előttük, a hófehéren megterített asztalon tea, szép porcelán csészékben és sütemény. Ezzel vendégelték meg őket a házigazdák.

Különös, átszellemült hangulat uralkodott itt. A szemek ragyogtak, az arcokról valami önfeledt elégedettség sugárzott. Egészen belemerültek a beszélgetésbe életről, boldogságról – túlvilágról. Időnként félbeszakították a beszélgetést, és nagy áhítattal zsoltárokat énekeltek.

Úgy éreztem magam, mintha az őskeresztények római katakombáiba kerültem volna! Még az áporodott levegő is éppolyan „friss" volt, mint csaknem kétezer évvel ezelőtt ilyen helyen lehetett. De azért tele tüdővel szívták magukba ezek a szegény nyomorultak, akár a hajdani rabszolgák, amikor sorsuk és gazdájuk elől menekülve, összejöttek néhány órára, hogy titokban embernek érezzék magukat ők is.

A „katakombából" kilépve, mintha delejes álomból tértem volna magamhoz – mikor ismét megcsapott a Wesselényi utca levegője. Alig tudtam elhinni, hogy Budapesten vagyok, a Szív utca sarkán, ezerkilencszáz és néhány évvel a rabszolgák állítólagos Megváltójának állítólagos megszületése után.

Julcsa este megint boldogan jött haza.

Néhány héttel ezután történt. Julcsa éppen a padlót kefélte. Gyen-

gécske teremtés volt, a lábával nem bírta, hát most is térden csúszva erőltette a kefét mind a két kezével. Hirtelen fuldokló köhögés fogta el, és piros hab bugyborékolt elő a száján. Édesanyám szörnyen megijedt. Tüdővészes emberrel együtt élni egy pesti udvari lakásban – halálos veszélyt jelentett az egész családra. Kiadta hát Julcsának egész havi bérét, és meghagyta, szedje össze a holmiját és azonnal hagyja el a házat.

Délben, a gimnáziumból hazajövet, alighogy beléptem a ház kapuján, a lépcsőfeljáró alól iszonyatos sikoltozás ütötte meg a fülemet. Julcsa fetrengett ott borzalmas kínokban. Mellette egy pohár a feloldott marólúg maradványával. A mentők késtek, és ő még percekig sikoltozott. Egyre halkabban és halkabban. Mire elvitték, már egészen csendes volt.

Régóta hallgat – de sikoltozása még most is a fülemben cseng.

*

A háztartás aránylag nagy „rezsijét" persze elsősorban a táplálkozáson kellett megtakarítani – ezt azonban anyám nagy művészettel úgy rendezte, hogy azért éhesek se maradjunk. Kenyér mindig akadt elég a háznál, úgyhogy még akkor is jóllakhattunk, ha történetesen éppen lencse vagy savanyúkrumpli volt az ebéd, amit a legnagyobb erőszakkal se lehetett belénk diktálni.

Kritikus helyzet állt elő minden házbérnegyed elején, amikor is három hónapra előre kellett a bért fizetni. Ezért néha egy évben kétszer is költözködtünk, mert ha a lakó késett a fizetéssel, a háziúr azonnal felmondott. Amennyiben pedig néhány évnegyeden át mégis sikerült pontosan fizetni, akkor ez is baj volt. A háziúr látta, hogy fizetőképes lakóval van dolga, emelte a házbért – stájgerolt –, ezért aztán nekünk kellett felmondanunk.

Valamelyest javult a helyzet, amikor a lányok néhány év múlva bejutottak végre az Akadémiára; tanáraik – Bartóknál, majd Kodálynál tanultak – már előbb is szívesen felvették volna őket, mert csakugyan nagyon tehetségesek voltak. De hát ez nem tőlük, hanem az igazgatótól, a minisztertől és végeredményben attól függött, hogy kinek milyen protektort sikerült mozgósítania. Anyámnak fáradhatatlan kitartással sikerült lassanként a döntő protekcióhoz vezető szálacskákat

összegyűjtenie és elég hatékonnyá fonnia. Egyik nagybátyám elvette egy gazdag nagykereskedő távoli szegény rokonának a lányát, akivel azonban még tartotta a rokonságot. Ez volt az első szál. A Szabolcs megyei járási orvos-nagybátyám jóban volt a járás kormánypárti országgyűlési képviselőjével; mérnök-nagybátyám ismerte a MÁV vezérigazgatóját; az egyik nénikémet pedig nagyon kedvelte a főnöke, aki egy nagyvállalat tulajdonosa volt, és mint ilyen, kapcsolatban állt a Hitelbank egyik befolyásos főrészvényesével.

Csak a jóég a megmondhatója, hány szívhez szóló könyörgő levelébe és megalázó látogatásába került édesanyámnak, míg mindezekből az igen-igen távoli szálakból kiindulva, végre kiharcolta mindkét lánya számára a miniszter kedvező döntését. Helyzetünk ezzel annyiban javult, hogy most már ők is szereztek tanítványokat és egyre inkább megkeresték ruházkodásuk és tanulásuk költségeit. Persze ez sem volt könnyű kereset. Az egyik nyáron a nővérem nagyszerű ajánlatot kapott: meghívták a szünidőre gróf Zichy Nepomuk János torontáli birtokára, hogy a gróf úr két kislányának zongoraleckéket adjon. Nagyon örültünk ennek az ajánlatnak: nagyszerűen fog nyaralni, s a főúri ellátáson kívül még 25 forintot is kap egy szezonra, ami ugyan két hónapra egy gróftól nem sok, de apám havi akkori jövedelméhez viszonyítva jelentős összeg. Hát nyaralt is szegény, nagyszerűen! Azt hiszem, ez a grófi nyaralás is hozzájárult ahhoz, hogy később harcos kommunistává váljék. Gyalázatosan visszaéltek helyzetével. Padlásszobában lakott, együtt a cselédekkel, és azonkívül, hogy leckéket adott és esténként tivornyázó vendégek előtt kellett játszania, még kisegítő szobalányként is dolgoztatták; enni is a cselédkonyhán kapott.

Megszökni nem tudott, mert nem volt pénze a vasútra, és fizetségét is csak a szünidő végén adták ki.

Engem a Lovag utcai gimnáziumba írattak be. Nem mondhatnám, hogy rossz iskola volt. A tanárok tartózkodtak attól, hogy a tanítás révén akár a tanulókat, akár a szülőket politikailag befolyásolják. A klerikális befolyás, amely akkor a legtöbb állami középiskolában is igen erős volt, itt alig volt érezhető. A hatodik kerület a liberális demokrata kispolgárság fellegvára volt Pesten, és ez nyilván hatással volt az iskola szellemére is. A tanári kar, többségében, eléggé képzett pedagógusokból állt; akadt köztük egy-két nevesebb, haladóbb szellemű ember is, például Jancsó Benedek, a kiváló irodalomtörténész – de ezek is igyekeztek az oktatásban a társadalmi vagy politikai problémákat kerülni, vagy legalábbis közömbösnek látszani. Arra törekedtek, hogy feladatuknak – a maguk módján – lelkiismeretesen megfeleljenek. Szigorúak és igényesek voltak a diákokkal szemben, iparkodtak az előadott anyag lényegét is megértetni. Azt már nem tudták elérni, hogy megszerettessék tantárgyukat – ezt talán nem is tekintették céljuknak. De részben pontos magyarázattal, részben szigorú fegyelemtartással és osztályozással rákényszerítették a tanulókat, hogy szorgalmasan készüljenek, és így valóban el is sajátítsák az anyagot. Utáltam például a magyarórákat, annyira pedánsak és szárazak voltak az előadások; de mégis hálával emlékezem dr. Viszota Gyulára, aki – már akkor a Tudományos Akadémia levelező tagja – nem minden eredmény nélkül igyekezett a diákokban bizonyos stílusérzéket kifejleszteni, és őket a magyar nyelv szabályainak szabatos használatára megtanítani.

Gedeon Alajos is, a német nyelv tanára, nagyon alaposan – számunkra, diákok számára, szinte tűrhetetlenül alaposan – adta elő

tantárgyát; bennem bámulatot keltett tudományos tevékenységével. Több könyvüzlet kirakatában láttam ugyanis „Az alsómetzenzéfi német nyelvjárás hangtana" című művét. Bár nem tudtam elképzelni akkor, hogy miért érdekelhet valakit éppenséggel az alsómetzenzéfi német nyelvjárás hangtana, mégis nagyon büszke voltam rá, hogy ilyen nyomtatott mű iskolánk falai közül került ki.

Egyik-másik tanárunknak az volt a módszere, hogy állandó rettegésben tartotta az osztályt; szerettek váratlanul lecsapni a feleltetéssel. „Úgy tanuljátok a leckét, hogy álmotokból fölverve is felelni tudjatok" – hangoztatták. Még be sem lépett az ajtón, már a folyosóról felhangzott Vikol János történelemtanárunk harsány hangja: – „Radagajsz, Alarich, Bendegúz – Sichermann!" – és a szerencsétlennek (már ti. Sichermann-nak, aki nem az előző hősök sorozatához tartozott, hanem az osztály „szerencsétlen flótása" volt, akire minden tanár „pikkelt") pillanatnyi gondolkodási idő nélkül máris felelnie kellett. Akárhányszor, mikor már mindnyájan biztosak voltunk, hogy ma már nem lesz felelés, a magyarázást megszakítva, hirtelen feleltetni kezdett, s ráadásul rendszerint visszafelé való sorrendben követelte az évszámokat és az eseményeket. Ma csodálkozom, hogy ilyen módszerrel is el lehetett sajátítani a történelmet, legalábbis azt a tényanyagot, amire akkor a történelemtanítás szorítkozott.

Az oktatásnak ez a vakfegyelmen alapuló rendszere annyira belénk idegződött, hogy amikor akadt egy tanár, aki megpróbálta az akkori egészen újszerű, haladó pedagógiai módszereket alkalmazni, és nem kényszerrel, hanem neveléssel, a diákok öntudatára, becsületérzésére építve, jellemüket fejlesztve, megértetni a tananyagot, úgy ez a kísérlet csúfos kudarcba fulladt. A világhírű Kármán Tódor fivére, Kármán Ferenc igyekezett bennünket ilyen módon algebrára tanítani. Teljesen eltekintett a szokásos feleltetéstől és osztályzástól is. Az volt a célja, hogy előadás közben, beszélgetve az osztállyal, szinte fáradság nélkül sajátítsuk el a matematikát. Az eredmény rettenetes volt. Mi csak azt láttuk, hogy nincs felelés, nincs osztályozás, nincs osztálykönyvbe való beírás, tehát nem kell se figyelni, se tanulni. Úgy éreztük magunkat Kármán órája alatt, mint megannyi Marci Hevesen. A többi órán erőszakkal belénk fojtott energiáinknak itt szabad folyást engedhettünk. A legképtelenebb csínyekkel szinte halálra bosszantottuk ezt az egyetlen, minket valóban emberséges módon nevelni akaró tanárunkat.

Egy ízben óra előtt kitörtük a katedrán levő szék egyik lábát és felakasztottuk a táblára. Más tanár az ilyen esetet jelenti az igazgatónak, és az egész osztály szigorú büntetésben részesül. Kármán Ferenc azonban csak a diákok becsületére apellált, vagy legalábbis a büntetésnél fontosabbnak tartotta a tisztességre való nevelésünket.

– Aki a széklábat a táblára akasztotta, feláll – fordult az osztály felé.

Feszült csend. Persze, nem állt föl senki.

– Megismétlem – mondotta Kármán –, hogy aki felakasztotta a széklábat, az feláll, ha van benne tisztesség.

Az eredmény ugyanaz volt. Még mindig a feszült várakozás csendje töltötte be az osztályt.

– Utoljára kérdem, és kijelentem, hogy ha az illető most sem áll fel, akkor tekintse magát szemtelen, pimasz csirkefogónak.

Persze hogy mindnyájan sokkal inkább vállaltuk a „szemtelen, pimasz csirkefogóságot", mintsem a büntetés kockázatát. És amikor Kármán, némi várakozás után, tudomásul vette a hallgatólagos választ s meggondolatlanul leült a háromlábú székre, olyan falrengető röhögés tört ki, hogy egy időre még a szomszédos osztályokban is megakadt a tanítás.

Az év végén Kármánt áthelyezték más iskolába. Új matematikatanár jött, akinek nem kevés fáradságába került, hogy kegyetlen szigorral és fegyelemmel pótolja, amit az előbbi évben elmulasztottunk.

A tanárok részéről nem vettünk észre semmiféle kivételezést, a tanulók anyagi helyzetétől függő, jobb vagy rosszabb bánásmódot, de az osztályon belül, egymás közt ilyen tagozódás elég élesen kialakult. Volt itt a viszonylag jómódú fiúknak egy tüntetően összetartó és a többiektől elkülönülő kis csoportja: gyárigazgató, háztulajdonos, nagykereskedő és hasonló jobb módú polgári réteghez tartozó apák gyermekei. Ezek tízóraira vajas zsemlét ettek sonkával. Gyakran jártak az Operába, és a tízpercben áriákat üvöltöttek, magasröptű vitákat folytattak egymással, kirívóan fitogtatva műveltségüket és előkelőségüket. „Barátom, óriási" – ez volt a szavajárásuk, mikor valamely különösebb élményüket mesélgették egymás közt, de úgy, hogy az egész osztály hallja. Ezért „óriásoknak" neveztük őket.

Volt egy szerényebb középréteg, főleg értelmiségiek, orvosok, ügyvédek stb. gyerekei, akik vajas zsemlét hoztak magukkal, de már sonka

nélkül, vagy friss péksüteményt vettek a pedellusnál két krajcárért. Ezek is inkább az „óriások"-hoz húztak, de nem játszották úgy az arisztokratát a legnagyobb, a „plebejus" csoporttal szemben, mint az előbbiek.

Az osztály zöme, a „plebejusok", kisemberek gyerekei voltak. Ügynök, kishivatalnok, kiskereskedő és ehhez hasonló foglalkozású volt az apjuk. A proletariátust két gyerek képviselte. Az egyiknek gyári munkás volt az apja, a másiknak özvegy édesanyja varrónő volt. Ezek egészen elvegyültek a plebejusok közt; egyformán szegényes volt a ruhájuk, minden rakoncátlanságra hajlamosak, „neveletlen" magaviseletűek.

A „plebejus" csoportnak is a tízórai volt a közös nevezője. Egy darab hazulról hozott száraz kenyér, esetleg egy krajcárért egy fél zsemle, vagy – ha éppen maradt – egy egész tegnapi, mely szintén egy krajcárba került. Nem ritkán azonban se kenyér, se krajcár nem került elő tíz órakor a zsebből. Nálam ez nem fordult elő; édesanyám gondosan ügyelt rá, hogy kenyér nélkül ne menjek iskolába.

Elég könnyen tanultam, de a tandíjmentesség kényszerű szükségessége és a tanárok szigorú ragaszkodása a tankönyvek szövegéhez, elvette az ízét még azoknak a tantárgyaknak is, amelyekkel egyébként szívesen és érdeklődéssel foglalkoztam volna. A nyelvtant, amely pedig jelentős része volt a gimnáziumi anyagnak – magyar, német, latin és görög nyelvtan szerepelt a tanrendben – nem szerettem, mert képtelen voltam benne valamiféle logikus rendszert találni. A latint, mint holt nyelvet, különösen utáltam. Az iskolai Ovidius, Horatius, Vergilius számomra nem volt egyéb, mint a sok ablativus absolutus, accusativus cum infinitivo, és egyéb hasonló szörnyűségek értelmetlen tömege. Az elégséges is rendszerint csak kegyelemből került a bizonyítványomba, tandíjmentességemre való tekintettel. Isten nyugosztalja ezért derék latintanáromat, aki végeredményben mégiscsak belém verte ezt a tudományt. Nem ő tehet róla, hogy ennek – mint az egy további fejezetben kiderül – rám nézve elég szomorú következményei is támadtak.

Az iskola sehogy sem elégítette ki a világ, a természet megismerésére irányuló ösztönös tudásvágyamat, és az iskolai tantárgyakon kívül kellett ennek kielégítését keresnem. Elég jó könyvtára volt az iskolának, és hamar megtaláltam az utat az Erzsébet Népakadémia – egy, a sza-

badkőművesek által fenntartott népművelési intézmény – könyvtárához is. Szabad időm kevés volt, mert hogy az iskolai költségeket megkeressem, mindig annyi tanítványt vállaltam, ahányat csak szerezni tudtam. Mégis rengeteg időt töltöttem olvasással. Ma csodálkozással gondolok vissza akkori munkaképességemre. Meg se kottyant, hogy a nap számomra reggel öt órakor – nyáron még korábban – kezdődött és késő éjjel végződött. Nem is tudtam máskor, csak az egész korai vagy a késői órákban dolgozni, mikor még nyugalom volt a házban és nővéreim zongorái pihentek, mert mióta már az akadémiára jártak, mindegyiküknek volt egy-egy bérelt zongorája.

Összeolvastam válogatás nélkül mindent – ki is irányíthatott volna ebben –, amit a címéről ítélve érdekesnek gondoltam. Szépirodalmat, filozófiát, orvosi könyveket, természettudományi műveket – ahogy éppen jött, illetve éppen kéznél volt a könyvtárban. Nehezen tudnám megmondani, hogy mindettől akkor világosabb vagy zavarosabb lett-e a fejem. De tény, hogy minél több könyvet faltam, annál többet akartam olvasni. Még nem alakult ki bennem valamilyen döntő, határozott irányú érdeklődés.

Az ötödikbe jártam, tizenötödik évemben voltam, amikor gondolkodásomban döntő fordulat állt be – ekkor került ugyanis a kezembe Camille Flammarionnak, a nagyszerű francia asztronómusnak „Népszerű csillagászat" című műve. Rendkívül mély benyomást keltett bennem a természettudományi ismeretterjesztésnek ez a felülmúlhatatlan mesterműve.

E könyv elolvasása után szinte új embernek éreztem magamat, képesnek a kozmosz korlátlan megismerésére. Úgy láttam, hogy a természet megismerése az ember legméltóbb életcélja. Minthogy ezzel legátfogóbban a csillagászat foglalkozik, nyomban elhatároztam, hogy csillagász leszek – ezt persze később módosítanom kellett, mert igen kevéssé volt valószínű, hogy megélhetést találhatnék ezen a pályán. Egyelőre arra törekedtem, hogy a könyvben olvasottakat, amennyire csak lehet, a természetben is megismerjem. A könyvhöz egy, a naptárnak megfelelően forgatható csillagtérkép is volt mellékelve, és ennek segítségével igyekeztem az égbolton tájékozódni. Persze, a keskeny utcáról vagy lakóházunk szűk udvarából az égboltnak csupán igen kis részét láthattam egyszerre. Minden vágyam az volt, hogy meglássam egyszer az Oriont, a Szíriusszal és óriási spirális ködével, mely Flam-

marion művészi leírása szerint, káprázatos látvány s csodálatos természeti megnyilvánulások hordozója. Az Orion azonban ekkor igen későn emelkedett a horizont fölé, és akkor is csak nyílt térségről lett volna látható. Ezért sehogy sem sikerült megfigyelnem.

De a soron levő „kistájgerolás" következtében új lakásba kellett költöznünk. Itt a háznak nem volt zárt udvara, hanem egy beépítetlen, nagy üres telekre nézett. Éjszaka, hajnalfelé felébredtem álmomból, és íme, ahogy kinézek az ablakon, egy csodálatos, kékesen ragyogó nagy csillagot látok, amely Flammarion leírása alapján nem lehetett más, mint maga a Szíriusz. Kiugrottam az ágyból, éppen csak belebújtam a cipőmbe, és kiszaladtam a „gangra", hogy lássam az egész csillagképet. És valóban, a tökéletesen tiszta, sötét, téli éjszakában teljes pompájában ragyogott az Orion, még káprázatosabban is Flammarion leírásánál. Az elbűvölő látványtól csak vacogó fogaim hangos csattogása térített magamhoz, és minden ízemben remegve a hidegtől, szaladtam vissza az ágyba. Feküdtem is nyolc hétig, súlyos ízületi gyulladással, amely aztán még sokáig, évenként kiújult, de egy pillanatig sem sajnáltam, hogy ilyen árat fizettem életem addigi legnagyszerűbb élményéért.

Flammarion hatása azonfelül, hogy végre határozott életcélt jelölt ki számomra a természettudomány, a kutatás terén, rendkívüli jelentőségű volt egész életfelfogásomra is. Kezdtem kozmikus szemlélettel nézni a velem és a közvetlen körülöttem történő földi dolgokra. Az élet kisebb-nagyobb bajai, nélkülözései, amelyeket eddig elég nehezen viseltem el, eltörpültek, jelentéktelenné zsugorodtak a kozmosz végtelenségébe torkolló megismeréseim és céljaim mellett. Eleinte ez igen primitíven, mondhatnám, durván jelentkezett. Először történt meg velem, gimnáziumi éveim alatt, hogy nem intőt, hanem rovást kaptam latinból, ami bukással és a tandíjmentesség elvesztésével fenyegetett a félév végén. Ez más körülmények között rendkívüli módon nyugtalanított volna; most azonban egészen hidegen hagyott. Mi az egy rovás a latinból, amikor a hozzánk legközelebbi állócsillag is három fényévre van tőlünk, és még a fényévek milliárdjai után is ugyanolyan világok következnek, mint amilyennek magam is része vagyok? Persze, a gyakorlati körülmények, hogy mást ne említsek: a tandíjmentesség akut kérdése erről a túlontúl magas kozmikus lóról gyorsan leszállítottak a reális élet talajára. Hogy azonban az emberiség nagy céljai szolgálatában mindig igen könnyen túltettem magam személyes érdekeimen, sé-

relmeken, megpróbáltatásokon, sőt, e célok érdekében egész életemet is elenyészően jelentéktelennek tekintettem, abban nem kis része van a Flammarion által belém oltott „kozmikus" életszemléletnek.

A csillagászaton kívül érdeklődésem csakhamar átterelődött a közvetlenebbül érzékelhető természettudományok, elsősorban a fizika felé. Ez volt az egyetlen tantárgy, amelyet az iskola keretében is élvezettel tanultam. Egy lelkes fiatal tanár, Frank János adta elő; ő maga is szerette a tárgyat, és eltérően legtöbb kollégájától, szívesen, emberi módon elbeszélgetett a diákokkal az órán kívül is. Én sok mindent összeolvastam a tankönyv anyagán túl, és ő szívesen megbeszélte velem, amit nem értettem. Nem tudom miért, miért nem, de különösen két dolog izgatta ebben az időben a képzeletemet. Az egyik a gravitáció kérdése volt. Csodálattal adóztam a newtoni törvényeknek, amelyekhez az egész világmindenség mozgása igazodott, de képtelen voltam a nehézkedés lényegét, a nehézségi erőnek a téren való áthatolása miként-jét megérteni. Erről sokat vitatkoztam Frankkal, aki a maga részéről azt találta érthetetlennek, hogy éppen ezeket az egyszerű és világos összefüggéseket nem értem. Később aztán nagy elégtételemre szolgált, megtudván, hogy Franknál sokkal nagyobb fizikusok rájöttek arra – e törvény érvényesülésének mechanizmusában valóban nincs még minden felderítve. A másik kérdés, mely erősen foglalkoztatott, az anyagok villamos vezetési tulajdonsága és különösen a nem fémes anyagok dielektromos állandói. Úgy véltem, hogy tanulmányozásuk révén közelebb juthatunk az anyag belső, molekuláris szerkezetének felderítéséhez. Nehezen összegyűjtött garasaimból igyekeztem kis laboratóriumot berendezni magamnak. Volt egy dörzsvillanygépem, egy Geissler-csövem, több különböző kondenzátorom, sőt még egy Graetz-féle egyenirányítót is összeeszkábáltam. Nagy érdeklődéssel olvastam el Graetz „Die Elektrizität" című munkáját. Ezt a könyvet joggal lehetne a villamosság flammarioni „Népszerű csillagászatá"-nak nevezni. Ez a könyv keltette fel bennem az érdeklődést, nemcsak az elektrotechnika, de általában a természettudományok gyakorlati alkalmazása iránt, és ennek hatása alatt határoztam el, hogy érettségi után technikus leszek. Úgy véltem, hogy ezzel egy csapásra két legyet ütök. Egyrészt közel maradok a természettudományokhoz, másrészt pedig, mint mérnöknek, talán sikerül valamilyen találmánnyal megteremtenem az anyagi lehetőségét, hogy valóban foglalkozhassam természettudományi

kutatással, esetleg még csillagászattal is. Ez egyébként most is kedvenc szórakozásom volt, mert sikerült egy Dob utcai zsibárusnál olcsón megszereznem egy tengerészeti látcsövet – igaz, hogy az objektívje repedt volt, de azért tizenhatszoros nagyításával még így is csodálatos dolgokat láttam az égen. Egy dolgozatommal a drótnélküli távíróról, amelyet főleg Graetz könyvéből kompiláltam össze, megnyertem az önképzőkör nagydíját: egy tízkoronás aranyat. Leküzdöttem lelkiismeretem tiltakozását, és elhallgattam ezt a rendkívüli bevételt a szüleim előtt. Így jutottam ehhez a látcsőhöz, legértékesebb és legkedvesebb műszeremhez, ha mindjárt repedt volt is az objektívje.

Flammarion még más tekintetben is nagy hatással volt rám. Istenben eddig sem hittem, egyáltalán nem is gondoltam rá, de a „Népszerű csillagászat" aktív ateistává tett. Megismerkedve a kozmosz végtelen nagyszerűségével, igazán kozmikus méretűnek tűnt fel előttem az ostobaságnak és gonosz butításnak a rendszere, amellyel az egyház és a papok az emberiséget sötétségben igyekeztek tartani. Eddig csak a zsarnokokat és a katonákat gyűlöltem, egyformán hivatásos gyilkosoknak tartottam őket. Gyűlöletem most kiterjedt a papokra is. Egy régi magyar közmondás átformálásával jelmondatot fabrikáltam magamnak, amely röviden kifejezte akkori társadalmi állásfoglalásomat: „Pap, király, katona, hazug és gyilkos, egy húron pendül." Ezt egy nagy rajzlapra tussal ki is rajzoltam, és kiszögeztem a falra, az asztalom fölé.

Nem voltam elégedetlen sorsommal – nagy természettudományi „felfedezéseim", amelyeket olvasmányaimból merítettem, magukkal ragadtak, és lelkileg kielégítettek. Különösen, mióta „kozmikus" szemmel néztem a világot, kutyába sem vettem, hogy csak hallatlan erőfeszítésekkel tudtam szellemi fejlődésem anyagi feltételeit előteremteni. A tandíjmentesség ehhez semmi esetre sem volt elegendő, könyveket, tanszereket is kellett vásárolnom, és a lehetőség szerint hozzá kellett járulnom a család létfenntartásához, amelynek elemi biztosítása is állandóan hajszálon függött. A tanítással nem sok szerencsém volt; többnyire keveset fizető és sok vesződséggel járó tanítványokra tettem szert. Egyszer jutottam csak egy jól fizető, gazdag családhoz, itt viszont állandóan védekeznem kellett a fiú korán felébredt homoszexuális hajlamaival szemben.

Nyáron tanítványaim nem voltak. A nyári vakációkat rendszerint a Kann és Heller vas-nagykereskedő cég irodájában töltöttem mint kisegítő gyakornok, még a hetedik osztály elvégzése után is havi 10, azaz tíz koronáért. Az ilyen cégek nyáron, amikor egyes hivatalnokaiknak szabadságot adtak, szívesen vettek fel jótanuló diákokat, akiket gyalázatosan kizsákmányoltak. De annyira kellett ez a tíz korona is, hogy készséggel eladtam érte nyári vakációmat.

*

Apám ezekben az években a Kotányi János-cég Kecskeméti utcai paprikaüzletének volt a vezetője. Itt nemcsak paprikát árultak, a fő cikk sokkal inkább kávé, tea, valamint kínai és japán porcelán áru volt. Egyébként ez a jó magyaros hangzású cég egy bécsi vállalat fiókja volt – egykori magyar gazdája már egy árva szót sem tudott magyarul. Apám jövedelme itt is nagyon nyomorúságos volt, a forgalom utáni jutalékkal sem ment többre havi nyolcvan-kilencven forintnál.

A főnök gyakran meglepetésszerűen jött le Bécsből, hogy ellenőrizze az üzletet. Ilyenkor anyám vagy én is rohantunk rokonokhoz, ismerősökhöz, hogy néhány órára pár forintot kölcsönkérjünk – ezt azután apám igyekezett észrevétlenül becsúsztatni a kasszába. Ott ugyanis már a hónap közepétől kezdve rendszerint egyre növekvő hiány támadt, mert a fizetésből sohasem futotta a hónap végéig, és apám a szükséghez mérten a kasszából szedte fel az előleget, amihez nem lett volna joga.

Iskola után rendszerint itt töltöttem a szabad időmet, mert a bolt egy raktárul szolgáló, elkülönített helyiségében sokkal inkább tudtam tanulni, mint otthon, ahol nővéreim szakadatlan gyakorlása sokszor egészen megvadított.

Az üzletben egy inas is dolgozott, Halász Jánosnak hívták. Körülbelül egyidősek voltunk, tizennégy évesek, mikor megismerkedtünk és összebarátkoztunk. Apja Újpesten, a külső Váci úton házmester volt. Onnan járt be János naponta gyalog a Kecskeméti utcába, mert a villamospénz többre rúgott volna a fizetésénél. Télen-nyáron apjának egy elnyűtt öltönyében járt, csak nagyon nagy hidegben kapott egy második zakót is, télikabátként. Ő avatott be a nemi élet titkaiba, eleinte csak elméletileg, de aztán gyakorlati tapasztalatainak igen részletes ismertetésével is. Egy vidéki unokahúga jött fel ugyanis hozzájuk

lakni, aki egy mosodában volt tanulólány. A gyerekek gyakran maradtak este egyedül a lakásban. Éjszaka a szülők mélyen aludtak a napi munka után, ők is persze ugyanabban a kis szobában, egymás közelében; így hát rövidesen megtörtént az, ami ilyen körülmények között könnyen megeshetett. A lány volt a kezdeményező, János barátom állítása szerint. Egyszer aztán János alaposan elkésve állított be az üzletbe, arcán hatalmas pofonok félreismerhetetlen nyomaival. Az apa ugyanis felfedezte a bajt, amikor a lány már nem titkolhatta tovább. Pár héttel később a fiú elkeseredetten közölte velem, hogy apa lett. Hogy milyen volt aztán a családi életük, arról nem tudok, mert János egészen búskomor lett, és nem beszélt többet otthoni dolgokról. Eltelt így néhány hónap, és egy este János a következő délelőttre szabadságot kért apámtól. Délután vidáman, ragyogó arccal, mintha kicserélték volna, állított be az üzletbe.

– Mi van veled, hol voltál délelőtt? – kérdeztem tőle.

– A klapecet temettük – mondotta, leplezetlen örömmel.

Őszintén osztoztam örömében, mert nagyon sajnáltam szörnyűséges életkörülményei miatt, amelyeket igavonó állatként tűrt, mint valami magától értetődő, számára természetes adottságot. Naponta reggel öt óra körül kellett indulnia hazulról, és esténként tíz-tizenegy óra előtt aligha került haza. Közben csak száraz kenyér és egy darabka kolbász vagy tepertő volt az eledele. Értelmes, igyekvő és jóindulatú fiú volt. Érthetetlen volt előttem, hogy mitől van ilyen roppant és áthidalhatatlan különbség életkörülményeink között. Hiszen nekem sem volt gyöngyéletem – az „óriások" összehasonlíthatatlanul jobban éltek –, de az enyém mégis toronymagasságban volt János barátom életszínvonala fölött.

*

Így jutottam el az érettségiig. Tiszta jelesre sikerült – még az annyira utált latinból is, melyből az előbbi vizsgákon sohasem tudtam elégségesnél többre vinni. Eddig ugyanis az írásbeli dolgozatoknál mindig magyarból kellett latinra fordítani, és szörnyen kínlódtam a nekem esztelenül logikátlannak látszó nyelvtani szabályok alkalmazásával. De úgy látszik, hogy éppen ezért, ha nem is a grammatikát, de a nyelv szellemét mégiscsak elsajátítottam olyannyira, hogy az érettségin egy

nehéz Tacitus-szöveget hibátlanul lefordítottam, egészen folyékonyan, fennakadás nélkül.

Ebben az időben anyagi helyzetünk egy kissé javult. Főleg azért, mert a lányok már elég szépen kerestek, és én is többé-kevésbé előteremtettem iskolai költségeimet. Apám megtakarított némi pénzt, és arra gondolt, hogy otthagyja nagybátyám üzletét; ide került ugyanis a Kotányi-cégtől, miután egy ízben a főnök betoppanásakor a kasszából előlegre kivett néhány forintot nem sikerült idejében visszatennie. Mostani állásában megerőltető volt a munka és bizonytalan a kereset. Anyám nővéreimmel együtt elutazott nyaralni – először Pestre költözésünk óta. Balatonberényben, a legolcsóbb Balaton melléki porfészekben vettek ki egy szobát, valahol a faluvégen, de ez így is csodálatos élmény volt számukra.

Ezúttal én sem vállaltam nyári gyakornokságot. Szüleim elküldtek Nyíregyházára, nagybátyám családjához. Az érettségi megerőltető fáradalmai után hadd nyaraljak egyszer én is. A pesti Chicago után – így hívták a mai Majakovszkij utca és a Thököly út közötti zsúfolt városrészt – nekem Nyíregyháza is nagyszerű fürdőhely volt. Jól éreztem magam a rokonaimnál, akik, ha nem is voltak gazdagok, de sokkal jobban és gondtalanabbul éltek, mint mi. Három kislány is volt a háznál, a legnagyobb velem körülbelül egyidős. Csinosak is voltak, kedvesek is. De mintha levegővé váltak volna számomra, valahányszor feljött néhány napos vagy esetleg csak néhány órás látogatóba kemecsei orvos-nagybátyám kislánya, a nálam jó néhány évvel fiatalabb Éva. Filigrán termetű, mosolygó szemű, de egyúttal szinte sugárzóan okos és komoly tekintetű, bűbájos teremtés volt. Korához képest szellemileg rendkívül fejlett; ismerte nemcsak a magyar klasszikusokat és az akkori magyar írókat, de a világirodalom sok művét is. Okosságával, sziporkázó szellemességével felélénkítette a legegyhangúbb társaságot is. Olyan lány volt, akiről egy Balzac vagy Maupassant oldalakat vagy egész fejezeteket is tudott volna írni. Sajnos, az én szerény képességeim nem elegendők ahhoz, hogy méltó leírást adjak róla.

Nagyon jól megértettük egymást. Ő ugyan csak a harmadik polgáriba járt, de azért teljesen egy szinten tudtam vele beszélgetni. Sőt, irodalom, művészet dolgában tájékozottabb és véleményei kiforrottabbak voltak az enyémnél. Viszont érettségizett mivoltomban én is valamennyire imponáltam neki. Redszerint rendkívül komoly dolgokról beszélgettünk. De azért szerettünk játszani is, fogócskázni a többi

lánnyal, sétálni, állatokat utánozni. Végül megtanítottam sakkozni is. Ez különösen kedves szórakozásunk volt, mert mi tagadás, önkéntelenül egy kissé az asztal alatt is játszottunk – olyan érzéseket sejtetve egymással, amiről szavakban a világért sem beszéltünk volna.

Egyszer csak a kislány a következőt kérdezte tőlem: – Mondd csak, tudsz te jól latinul?

– Hogyne tudnék – mondtam, és mindjárt el is dicsekedtem: – Úgy fordítottam Tacitust az érettségin, mint a vízfolyás.

– Hát akkor megkérlek, fordíts le nekem egy latin mondatot. Éppen egy Jókai-regényt olvasok, és egy latin mondatnál megakadtam; emiatt nem tudom tovább olvasni.

Mindjárt szaladt is és hozta a könyvet. Kinyitotta, és elém tartotta azt a bizonyos oldalt a latin mondattal.

Ránéztem a vastag betűkkel külön sorba szedett mondatra és a váratlan meglepetéstől, mintha a szívem verése is elállt volna. Nem tudom, elsápadtam-e vagy elpirultam, de csak néztem mereven a szöveget, és mintha ólomból lett volna a nyelvem, egy árva szó nem jött ki a számon:

„Ego te in aeternum amabo."*

– No, mi az – sürgetett a kislány –, ez talán nehezebb Tacitusnál?

– Nem éppen – nyögtem ki végre nagynehezen –, de mégis szótár kellene, hogy pontosan lefordíthassam.

– Hát akkor szaladj a szótárért. N. Béla nem messze lakik, nála van.

Úgy tettem, mint aki elmegy a szótárért. De órákig elcsavarogtam, és végül is szótár nélkül jöttem vissza. A kislány ekkor már nem állt szóba velem. Tüntetőleg vidáman hancúrozott a többi lánnyal; mindenképpen kitért előlem, csak olykor-olykor vetett felém oldalvást egy haragos, szemrehányó pillantást. Este hazautazott anélkül, hogy a búcsúzásnál velem is kezet fogott volna.

Másnap volt a tizenharmadik születésnapja, és az volt a tervünk, hogy mi Nyíregyházáról oda utazunk ennek megünneplésére. Rettenetesen boldogtalan voltam. Kora hajnalban fölkeltem, és elhatároztam, hogy gyalog teszem meg a harminckilométeres utat Kemecséig. Előbb akartam odaérni, mint a többiek a délelőtti vonattal – hátha valahogy ki tudom engesztelni. Az út egy öntözőcsatorna mellett vezetett, ott a

* Én téged örökké szeretni foglak.

parton sok nefelejcs virágzott. Összeszedtem egy akkora csokrot, hogy a két kezemmel is alig bírtam átfogni.

Éva szülei ugyancsak csodálkoztak, hogy ilyen nagy gyalogutat tettem.

A kislányt azonban ez nem hatotta meg, és ugyanolyan barátságtalanul fogadott, mint ahogy este a búcsúzásnál faképnél hagyott.

– Mit gondolsz, talán egy leveses fazekat tegyek az asztalra, hogy egy ekkora csokrot belegyömöszöljek?

Nagy kegyesen aztán – talán csak azért, hogy a szülőknek fel ne tűnjék – néhány szálat mégis elfogadott, a többit kidobta. Aztán megjöttek a nyíregyházi gyerekek. Volt nagy vidámság a házban. Engem azonban került, és egy árva szót sem szólt hozzám. Látta, hogy menynyire kínlódom, de hajthatatlan maradt.

Így ment ez estig. Tovább nem bírtam. Kis cédulán levelet írtam neki, körülbelül a következőket: „Kimondhatatlanul fáj nekem, hogy megbántottalak: de tudd meg, akárhogy is megvetsz, akármilyen kegyetlen vagy hozzám, azért mégis ego te in aeternum amabo."

Vacsora után a kezébe csúsztattam a levelet.

Másnap az egész világ megváltozott Kemecsén. Még a Nap is mintha fényesebben sütött volna az égen. A kislány olyan kedves volt hozzám, mint még soha. Bezzeg nem kellett neki már a magyar fordítás. Egész nap játszottunk, hancúroztunk, boldogok voltunk. De egy árva szó sem esett közöttünk arról, amit a szívünkben éreztünk.

Este hazautaztam. Vége volt a vakációnak.

*

Pesten megint nehéz idők jártak ránk. A pályaudvaron, amikor éppen örömmel vártuk vissza a Balaton mellől hazatérő hozzátartozóinkat, apámnak ellopták a pénztárcáját egész pénzével, amellyel új egzisztenciát akart teremteni. Valósággal koldusokká váltunk. A rokonságtól kellett összekéregetni a legszükségesebbre valót. Apám kénytelen volt visszakönyörögni magát nagybátyám üzletébe.

Engem az mentett meg, hogy a tiszta jeles érettségivel máris tandíjmentes lehettem a Műegyetemen. De a sok egyéb kiadás miatt keményen hozzá kellett látnom, hogy tanítással és mindenféle egyéb módon szert tegyek a szükséges pénzre.

Ilyen körülmények között egyszer – éppen otthon tanultam – szokatlan időben betért hozzánk egyik nagynéném, és félrehívta édesanyámat. Sokáig izgatottan tárgyaltak valamiről, aztán mind a ketten odajöttek hozzám.

– Mondd, hogy tehettél te ilyet Kemecsén, ilyen szégyent hozni a családunkra! – így Ella néni.

Anyám csak tördelte a kezét, és kétségbeesetten nézett rám. Nem értettem az egész dolgot.

– Tudtommal – mondtam – semmiféle „ilyet" nem csináltam.

– Mi?! Elcsavarni egy tizenhárom éves kislány fejét? Ez neked semmi? Visszaélni a rokoni vendégszeretettel, ez semmi? Hát talán ezt a levelet nem te írtad? – sorolta a néni most már egészen magánkívül.

Igen, a levelet valóban én írtam. „Ego te in aeternum amabo." Ezt is. De hát mit érthetnek meg ők ebből? Akárhogy is magyaráznám.

Követelték, hogy azonnal írjak a szülőknek bocsánatkérő levelet. Nem láttam be, hogy bármiért is bocsánatot kellene kérnem. De ők csak megmaradtak a magukénál. Majd apám is csatlakozott hozzájuk, szörnyen felháborodva: elcsábítani egy tizenhárom éves kislányt! Rettenetes!

Végül magam is így kezdtem okoskodni: talán a kislány jó híre is megkövetelné, hogy írjak valami magyarázatot. Azt is beláttam, menynyire nevetséges lenne, ha én, nyomorult elsőéves koldusdiák, itt szerelemről, jövőbeli házasságról beszélnék. Mindenki csak nevetne rajtam. Annyira képtelenségnek látszott ez abban az időben, amikor a mi kispolgári köreinkben, még nagy hozomány esetén is, csak java férfikorban házasodhattak az emberek. Beadtam hát a derekamat.

Bocsánatot kértem. Megírtam a szülőknek, ne tulajdonítsanak az esetnek jelentőséget. Gyerekes fellángolás volt az egész; semmi olyasmi nem történt, amire ők a levél tartalmából következtethetnének.

Néhány hét múlva hallottam, hogy a kislány Pestre jön; itt fogják tovább taníttatni zongorázni. Különösen örültem annak, hogy egyik rokonomnál lakik majd, akinek a gyerekét éppen én tanítottam. Alig vártam, hogy megérkezzék. Mikor már végre Pesten volt, boldogan rohantam a soron levő leckeórára. A kislány azonban úgy fogadott, mint egy bélpoklost; gyűlölet és harag izzott a szemében. Szülei megmutatták neki hozzájuk írt levelemet.

Ezután évekig nem beszéltünk egymással. Csak egy igen tragikus eset hozott bennünket később ismét közelebb egymáshoz.

*

Volt Évának egy unokanővére és egyben legkedvesebb barátnője, N. Gizi. Szegről-végről valamelyest nekem is rokonom volt. Vele olykor találkoztam, néha hozzánk is ellátogatott a lányokhoz. Szívesen elbeszélgettem vele, már csak azért is, mert Éva szerette. Éva elvesztése vigasztalhatatlanná tett, amennyire ugyan a kemény tanulás és a hajszás kenyérkereső munka időt hagyott nekem a vigasztalhatatlanságra. Gizi sok tekintetben ellentéte volt Évának. Zárkózott, ritkán mosolygó, dacos természetű, még önmaga fölött is gúnyolódásra hajlamos, de valójában mély érzésű, meleg szívű teremtés volt. De ezek a mélyebb érzések csak igen nehezen ütöttek át a felszínen, olyankor csupán, amikor egészen bizalmas beszélgetésben kissé megolvadt a lelkét övező jégpáncél, amelyet jórészt maga erőszakolt magára. Csak ilyenkor mutatta, hogy mennyire szereti az életet, mennyire szeretne emberhez méltóan élni; annyira – mondta egyszer kesernyésen tréfálkozva –, hogy azért még meghalni is tudna. Roppant nehezen viselte el a családi és rokoni környezet kispolgári korlátoltságát, kegyetlen törvényként uralkodó megszokottságait. Elkeserítette, hogy a polgári iskola elvégzése után az apja – építészmérnök – nem engedte tovább tanulni. Édesanyját elvesztette és apja azt akarta, hogy ő vezesse a háztartást, legyen jó gazdasszony, és menjen majd férjhez, mihelyt megfelelő vőlegényt talál neki. Gizi minden tőle telhető módon „szabotálta" ezt a tervet. Ki akarta harcolni jövőbeli emberi függetlenségét. Ezt csak továbbtanulással, önálló létfenntartást lehetővé tevő diploma megszerzésével érhette volna el. A háztartással nem törődött, még saját magát, ruházatát, külsejét is szinte tüntetően elhanyagolta. Benne senki se sejtse a leendő, jó házias feleséget. Harisnyáját például sohasem stoppolta; ha látható helyen szakadt el, inkább a lábát festette be tintával. Rengeteget olvasott; igyekezett legalább a könyvek révén elviselhetőbbé tenni sivár és örömtelen életét.

Nagyon sajnáltam ezt a jobb sorsra érdemes teremtést; szerettem volna tőlem telhetően segíteni rajta. Az olvasmányaink hoztak bennünket közelebb egymáshoz. Ezekben sok megbeszélni való problémát

találtunk. Egyszer, ahogy elkísértem hazáig, felmentem vele a lakásukba; egy könyvet akart nekem kölcsönadni. Egyedül volt. Apja, aki gyakran volt vidéki munkán, rendszerint csak későn szokott hazatérni. Sokáig, barátilag elbeszélgettünk az élet különböző problémáiról. Én igyekeztem felkelteni érdeklődését a csillagászat iránt. Beszéltem neki kozmikus életfelfogásomról, melyben ugyan kissé gúnyosan kételkedett, de azért nem nevetett ki. Sokáig persze nem maradhattam; a tanítványaim, a hajsza a tandíjmentességért siettettek haza.

De ezután gyakran feljártam hozzá, amikor csak akadt egy kis szabad időm. Oázisok voltak az életünkben ezek a saját magunk számára ellopott fél vagy háromnegyed órák, amikor komoly beszélgetésbe merülve igyekeztünk felfogni, mi is az élet értelme. Igaz barátság volt köztünk kialakulóban.

Kapcsolatunk egyik legnagyobb eseménye volt, hogy együtt „fedeztük fel" ez időben Dosztojevszkijt. Rendkívül mély hatással volt mindkettőnkre a „Bűn és bűnhődés". Engem különösen megrendített Szonja sorsa. Ebben, a teljesen elütő körülmények ellenére is, valami hasonlóságot láttam a Gizi sorsával, sőt valamennyire még az Éváéval is. Általában az elnyomott és megalázott nő szimbólumát láttam benne. Erről sokat beszélgettünk. Én annyira a regény hatása alá kerültem, hogy már minden prostituáltban szentet, valóságos Szonját kezdtem látni, és határtalan részvétet éreztem irántuk. Néhány fiatalabbal megismerkedtem – ami persze nem volt nehéz dolog –, és próbáltam megtudni tőlük, hogyan is kerültek erre a sorsra. Nem akartak erről beszélni, sőt inkább durván visszautasították érdeklődésemet és kinevettek, úgyhogy menekültem előlük. Ezekről a tapasztalataimról is beszámoltam Gizinek.

Így folytatódott barátságunk még egy-két hónapig. Egyszer csak ismét megjelent nálunk a néni, és anyámmal való rövid tanácskozás után tudtomra adta, hogy Gizi papája arra kér: kíméljem meg leányát további látogatásaimtól. Magamtól is beláthattam volna, hogy egy fiú nem járhat fel egy fiatal lányhoz, amikor az egyedül van a lakásban.

Mit tehettem volna? Beláttam ... Túlságosan nehezemre nem esett a dolog, mert hiszen én inkább csak részvétből jártam el hozzá, és nem is volt könnyű erre időt szakítanom.

Eltelt néhány hét. Egyszer csak, már éjfél felé járt az idő – én még

éppen tanultam – Gizike apja feldúltan, kétségbeesett arccal rontott be hozzánk. Engem keresett.

– Maga járt hozzá! Maga ismerte! Magának tudnia kell, hogy ki ez a gazember? – És egy fényképet tartott egyenesen az orrom elé.

Ábrándos szemű, nagyon jóképű fiatalembert ábrázolt. Ady Endrét. Képeslap volt, akkoriban már a trafikokban árulták. Nagy piros folt éktelenítette el. Gizi öngyilkos lett. Vére erre a képre tapadt, amelyet maga elé tett, amikor a gyilkos golyót fejébe röpítette.

Mélységesen megrendített és határtalanul fel is háborított ez a váratlan, lesújtó hír. A lelkiismeretem engem is vádolt. Úgy éreztem, magam is részese vagyok ennek a gyilkosságnak – mert hiszen azonnal annak tekintettem, ha mindjárt önnön kezével vetett is véget életének. Bizonyos voltam, hogy ez nem történt volna meg, ha nem engedek a család nyomásának, és nem hagyom magára még én is, akit őszinte barátjának tartott. De vajon csakugyan az apja-e a gyilkos? – villant fel az agyamban. Hiszen rendes, derék embernek ismertem, senkinek rosszat nem tett, szerette a lányát; miért is akart volna a gyilkosa lenni? És mégis megölte! Nem menthettem fel ennek felelőssége alól.

Ekkor ez a fülembe süvöltő revolvergolyó – mint villám fénye a sötét éjszakában – először világította meg egyéni életem közvetlen függőségét, sőt meghatározottságát az akaratomtól függetlenül létező társadalmi adottságoktól, az örökségképpen ránk nehezedő erkölcsi és életfelfogástól, ennek kényszerítő erejű korlátaitól és korlátoltságaitól. Ez visz rá rendes, jóindulatú embereket arra, hogy szétmarjanak szent és ártatlan első szerelmeket, csírájában elfojtsanak igaz emberi kapcsolatokat – ha ezekkel a láthatatlanul uralkodó, átkozott normákkal ellentétbe kerülnek.

Óriási felfedezés volt ez számomra; és ekkor már megszületett bennem a legszilárdabb elhatározás: megtagadom, nem ismerem el többé ezeket a normákat. Szabadulnom kell tőlük! Minden erőmmel ellenállok kényszerítő nyomásuknak.

Hiába kérlelt anyám, aki előtt nem titkoltam felháborodásomat és véleményemet e történtekről, hogy ne csináljak valamiféle botrányt a temetésen. Koszorút vittem a ravatalra, széles szalagon nagy aranybetűkkel: „A leghitványabb, legnyomorultabb nyárspolgári erkölcs áldozatának".

Éva előtt titkolni akarták, legalább egy ideig, barátnője öngyilkosságát. A szülőknek és a rokonoknak alapos okuk volt rá, hogy féltsék ettől a megrázkódtatástól, amely könnyen a példa követésére indíthatná. Ő talán még nehezebben – mert tudatosabban, mint Gizi – viselte el életének kispolgári, bárgyú korlátozottságait. Szabadabb levegőre vágyott; szeretett volna tanulni, független emberré válni; megismerni az életet, a művészet széles sokoldalúságát. De szülei őt sem engedték vágyainak megfelelően tovább tanulni. Hogy felengedték Pestre zongoratanítónői kiképzésre, már azt is nagy engedménynek tekintették. Évát azonban ez semmiképp sem elégítette ki. Az az elképzelése, hogy Pesten módjában lesz emellett szabadabban élni és kielégíteni sokoldalú érdeklődését, nem valósulhatott meg. A rokonok szinte elviselhetetlenül féltő gonddal és szeretettel vigyáztak minden lépésére, különösen a velem való „kalandja" után – nehogy esetleg „jó családból való úrilányi" mivoltán a legkisebb csorba is essék. Börtönnek érezte ezt az életet, mint sokan e széles társadalmi rétegből való fiatalok, különösen pedig a jobban elnyomott lányok, akikben Romain Rollandnak magyarul ekkor megjelenő művei (főképpen a „Jean Cristophe") olthatatlan vágyat ébresztettek egy humánusabb, emberhez méltóbb élet iránt. Ady Endre versei pedig ugyanekkor a lázadás lángját kezdték szítani lelkükben, a fennálló rend poshadtsága, erkölcsi és szellemi bilincsei ellen.

Ezek az első világháborút közvetlenül megelőző évek, szellemi és erkölcsi tekintetben, sajátos, átmeneti korszakot jelentettek, amikor a kapitalizmus rothadása még nem volt egészen nyilvánvaló, a jövőbeli szocialista társadalom előjeleit pedig csak a képzett marxisták viszonylag kis száma kezdte felismerni, még nagyon is ködös és bizonytalanul távoli jövőben képzelve el megvalósulását. Ez mintegy a társadalom soron levő szellemi és erkölcsi vedlésének kezdeti szakasza volt, amely különösen érzékenyen érintette az uralkodó osztályok és a proletariátus ütköző határfelületei közé ékelődő kispolgári rétegek ifjúságát. Jó részük természetesen – nem is sejtve a közelgő nagy viharokat – még ilyen körülmények között is közömbös maradt; nem tudott és nem is akart kilépni saját, kicsinyes egzisztenciális érdekei szűk köréből. De akik fogékonyabb és élesebb szellemükkel hamarább kezdték érezni ennek a halódó, pusztulásra érett rendnek a tarthatatlanságát, azokra kétféleképp hatottak e kor világosságot gyújtó nagy szellemei. Akik

elég energiát éreztek magukban a harcra és béklyóikat sem tartották széttéphetetlennek, azok a lázadás útját választották, bár legtöbbjük nem egykönnyen találta meg ennek valóban helyes és célra vezető módját. De a gyengébbek, a kegyetlenebbül elnyomottak – és ide különösen a lányok tartoztak – e nagy fáklyák fényénél még fájdalmasabban érezték életkörülményeik elviselhetetlenségét és kiúttalanságát. Ezek lelkileg összeomlottak és boldogtalanul beletörődtek, vagy hagyták, hogy beletörjék őket sorsukba; ha pedig önérzetük ezt nem tűrte, akkor könnyen arra az elhatározásra juthattak, amire N. Gizi jutott.

Évánál is ettől a megoldástól tartottam. Ezért azonnal felkerestem, mielőtt még másoktól megtudhatta volna a szerencsétlenséget, amelyet a család eltitkolt előtte. Rövid előkészítés után elmondtam neki, hogy mi történt, és azt is, hogy mi a véleményem ennek nemcsak családi, hanem jóval messzebbre nyúló okairól. Nagyon megrendítette, de nem lepte meg ez a dolog. Láthatólag már az ő fejében is megfordultak ilyen gondolatok. Igyekeztem meggyőzni arról, hogy még csak az élet kezdetén áll, és nem szabad abbahagynia a harcot, hogy jövőjét hajlamainak megfelelően alakítsa. Azt is biztosra vettem, hogy szülei tanulni fognak Gizi esetéből, és engedékenyebbek lesznek.

Sikerült is valamelyest megnyugtatnom. Az a feltevésem is helyesnek bizonyult, hogy szülei, akik nagyon féltették és szerették lányukat, okulnak Gizi tragédiájából. Elküldték Bécsbe, egy elég modern intézetbe, ahol a zenén kívül – amit végül is életpályájának választott – sokoldalúan tovább képezhette magát.

Közös barátnőnk tragikus elvesztése, a sorssal való elégületlenségünknek lényegében sok tekintetben azonos forrása, megint közelebb hozott egymáshoz. Új barátság volt köztünk kialakulóban, bár észre kellett vennem – Éva félreérthetetlenül észrevétette velem –, hogy a régi szerelemnek az ő nagy szenvedélyekre képes, érzelmi megalkuvásokat nem tűrő szívében szikrányi parazsa sem maradt. De büszke tartózkodásában is érezhető volt, hogy az erre való emlékezés még mindig fáj neki. Éppen ezért még sokáig harcoltam a szívéért. Éveken át minden irodalmi tevékenységem a hozzáintézett 15–20 oldalas levelekben merült ki. Szerettem volna felkelteni érdeklődését a társadalmi problémák iránt, mégpedig a cselekvő lázadás szellemében. Ez a tö-

rekvésem azonban egészen másképp hangolt érzelmi világában nem talált visszhangra.

Azután jöttek 1917–1918 mozgalmas, harcos, megfeszített tevékenységgel telített évei, és levelezésünk egyre ritkább lett, majd szinte észrevétlenül, végleg meg is szakadt.

Évával már csak a Tanácsköztársaság első heteiben találkoztam újra. Bemutatta újdonsült férjét, egy délceg, igen jóképű, még akkor is egyenruhában járó tartalékos tisztet. Csendes természetű, jólelkű, a politikától és minden egyéb „káros szenvedélytől" mentes fiatal mérnök volt, aki teljesen rabja lett Éva varázsának. A Tanácsköztársaság bukása után – amelynek harcaitól távol maradtak – vidéken éltek, igen boldogan. Éppen, amikor Évának második gyermeke született, férje vasúti szerencsétlenség áldozata lett. Éva csaknem eszét vesztette. Majd spiritiszta lett – férje szellemének idézgetésével igyekezett boldogtalanságán enyhíteni. Később felhagyott zenetanárnői foglalkozásával; egy kis konyha- és virágkertészetet létesített, és ez a csendes, a világtól eléggé elkülönített munka lassan visszaadta lelki nyugalmát.

De hiába igyekezett elszigetelődni a világtól. Az SS fenevadak csizmái őt is belerúgdosták, belegyömöszölték az Auschwitzba indított marhavagonokba. Szüleit is, nénikéit is, anyámat is – több milliomodmagukkal, akiknek nagy része, akárcsak ők, azt hitte, hogy abban a világban, amely őket végül a kemencékbe juttatta, lázadás nélkül is szabad élni.

EGYETEMI ÉVEIM

A Műegyetemre való beiratkozásom rendkívül nagy anyagi áldozatokat követelt családomtól. Nagy segítségemre volt azonban a váratlanul tiszta jeles érettségi bizonyítvány, melynek révén azonnal tandíjmentes lettem. Enélkül aligha tanulhattam volna tovább. A vegyészmérnöki fakultásra iratkoztam be, bár előzőleg éppen a kémiával foglalkoztam legkevésbé.

Az egyetem nagy erőfeszítést kívánt a hallgatóktól. Az előadások látogatását gyakori névsorolvasással szigorúan ellenőrizték, de ezen túlmenően a hallgatókkal senki nem törődött. Mindenkinek magánügye volt, hogyan készül fel a vizsgákra. Beszélni, megtanácskozni valamit nemhogy a professzorral, de még az asszisztensével sem lehetett.

Az általános és szervetlen kémiát Ilosvay Lajos udvari tanácsos adta elő az elsőéveseknek. Volt egy, még 1880 körül kiadott általános kémiatankönyve, amely azzal a végkövetkeztetéssel zárult, hogy a természet lényegében megismerhetetlen. „Isten, te vagy az alfa és az ómega." Ebből a könyvből adott elő még három évtizeddel megjelenése után is. Ha valaki csakugyan vegyész akart lenni, ezzel nem érhette be. A szervetlen részhez pedig semmiféle tankönyv vagy jegyzet nem volt. A legtöbben egy, az állatorvosi főiskolák számára írt, egyébként igen jó, de túlságosan tömör és kivonatos tankönyvből készültek. Engem ez sem elégített ki, és Than Károly kitűnő, mintegy 2000 oldalas tankönyvét vettem meg; persze, egy félév alatt, lehetetlen volt áttanulmányoznom. A vizsga idejére csak a sziliciumig jutottam el.

Ilosvay a vizsgán elsősorban két dolgot követelt meg a hallgatóktól. Először is azt, hogy kifogástalan fekete zsakettben vagy „ferencjóská-

ban" jelenjenek meg előtte, másodszor pedig, hogy méltóságos úrnak szólítsák. Ettől eltekintve azonban nagyon türelmes és megértő ember volt. Tőlem, szerencsétlenségemre, azt kérdezte, mi a vízüveg, és írjam fel a képletét. Sajnos, ez már éppen túl volt az általam átvett anyagon, de annyit mégis tudtam, hogyha akármiféle üveg is, csak valami szilikát lehet. Életemben sem fogom elfelejteni a nátriumdihidro-tetraszilikát képletét – ahogy egy jó félóra alatt Ilosvay csodálatos türelemmel szótagonként kihúzta belőlem. Legnagyobb csodálkozásomra jót írt be az indexembe.

Ilosvaynak egyenest az ellentéte volt e tekintetben Rejtő Sándor, a mechanikai technológia tanára. Tulajdonképpen gépszerkesztésre akart bennünket megtanítani a szelfaktor – akkor még korszerű fonógép – példáján; minden porcikáját a legaprólékosabb részletességgel adta elő, és az anyag ismeretét a vegyészektől is éppúgy megkövetelte, mint a gépészektől. Engem rendkívül érdekelt a dolog; az emberi szellem óriási teljesítményét láttam e bonyolult mechanizmus tökéletesen összehangolt működésében. Mellékesen a textil-alapanyagokról is beszélt egy-két órán át a professzor. A vizsgára kitűnően felkészültem; nemcsak a szelfaktort, de minden egyéb, az előadásokon ismertetett mechanizmust is pontosan fel tudtam volna rajzolni és megmagyarazni. Ő azonban azt kívánta tőlem a vizsgán, hogy rajzoljam föl a teveszőr mikroszkópi képét. Ezt bizony nem tudtam. Eszembe sem jutott, hogy a nehéz és bonyolult mechanikai anyag mellett ilyen egyszerű kérdés is szerepelhet a tételek közt. Csakhogy Rejtő egészen másképpen gondolkodott: – Mit tudhat maga, ha még egy ilyen egyszerű kérdésre sem tud felelni? – És szó nélkül beírta az elégtelent. Az utóvizsgán azután ki akart fogni rajtam és a Fleyer-orsó felrajzolását kérte. Azt gondolta, hogy ezzel végleg elbuktathat, ha már a teveszőr felrajzolására sem voltam képes. Nekem azonban a kisujjamban volt a Fleyer-orsó és egy árva szót sem szólva, pontosan felrajzoltam a kívánt konstrukciót. Rejtő sem szólt egy szót sem. Kijavította az osztályzatomat jóra, bár tulajdonképpen kitűnőt is adhatott volna.

Nagyszerűek voltak Kürschák József matematikai előadásai. Előadásmódja, egész megjelenése szinte maga a sugárzó értelem volt; óriási anyagot adott elő az első két félévben. Csak az volt a baj, hogy ezt a nagyszerű matematikai alapot a következő évfolyamok külön-

böző tantárgyai úgyszólván egyáltalán nem vették figyelembe, s így a legtöbben, mire megkaptuk a diplomát, jórészt el is felejtettük.

Az előadások jellege és az egyes professzorok oktatási módszere általában a legkülönbözőbb volt. Minden tanár azt adta elő, amit jónak látott és úgy, ahogy jónak látta. Olykor még a tantárgy címének a figyelembevételét is alig tartotta szükségesnek.

Így például Dadai Jenő az „Ipari állattan" című tantárgy keretében jóformán egyes-egyedül az egysejtűekről, az amőbákról, az édesvízi hidráról és a sejtek osztódásáról beszélt – úgy látszik, ez volt kedvenc témája –, az állati eredetű tényleges ipari nyersanyagokra talán egy-két órája maradt. Még Warta Vince is, a kiváló vegyésztechnológus, aki egyébként kitűnően adta elő a fontosabb kémiai iparágak technológiai alapjait, sokkal több időt szentelt saját kutató területének, a finom porcelánok gyártásának és a világ különböző országaiban előállított porcelánféleségeknek az ismertetésére, mint például a vaskohászatra vagy a salétromsav gyártására. Schuller Alajos fizikaelőadásai kitűnőek voltak és ezeket rendkívül meggyőző és szemléletes kísérletekkel illusztrálta. Különösen akusztikai és opitikai kísérletei nemcsak tudományos, de valósággal művészi élmény erejével hatottak. Ugyanakkor elméleti levezetéseiben nemegyszer olyan matematikai előismereteket tételezett fel, amelyek messze meghaladták még a Kürschák által előadott anyag keretét is, és így érthetetlenek maradtak számunkra.

Tanultunk általános géptant, mechanikai technológiát, géprajzot – de ábrázoló geometria nélkül; ez nem volt benne a vegyészmérnökök tananyagában. Hiányoztak tehát a legszükségesebb alapismeretek e fontos tárgyak elsajátításához. A laboratóriumi gyakorlatokban is éppen csak a feladatokat tűzték ki és az eredményt ellenőrizték. Legfeljebb egyszeri bemutatáson kívül a gyakorlati fogások elsajátításához semmiféle segítséget a hallgatók nem kaptak. Általában úgy látszott, hogy az egyetem nem a diákok, hanem a tanárok kedvéért működik.

A tananyag végeredményben különböző ismeretek mozaikjából állott, helyenként komoly hézagokkal, máshol szükségtelen zsúfoltsággal, amelyet – legalábbis úgy látszott – senki sem igyekezett valamiféle egységes, tudományos összhangba foglalni. Ilyen módszer mellett az előadott és a vizsgákon igen szigorúan megkövetelt anyag elsajátítása nem volt könnyű dolog. Ha a hallgató ismereteit valóban egységes rendszerbe akarta foglalni és tudásvágyát kellő alapossággal kielégí-

teni, úgy ez sok önálló munkát követelt tőle. Természetesen, ennek nagy előnye is volt; hozzászoktatott az irodalom rendszeres kutatásához, kifejlesztette az önálló munkára való készséget – persze csak azokban, akiket csakugyan a tudás, a megismerés vágya ösztönzött a tanulásra.

Nem volt könnyű a tanuláshoz szükséges anyagiakat megszerezni. A tandíjmentességet jó vizsgaeredményekkel még csak meg lehetett kapni, de a vizsga- és laboratóriumi díjakat nem engedték el. Különösen a laboratóriumi gyakorlat került sokba a vegyészeknél. A legdrágább eszközöket – például a platina- és kvarctégelyeket – minden hallgatónak saját költségén kellett megvennie és megfizetnie a kísérleteknél okozott minden esetleges kárt (törést), ami – különösen a kezdőknél – elég tetemes volt.

Korrepetálással nem sokat kereshettem; napi nyolc-tízórai műegyetemi elfoglaltság ezt alig tette lehetővé. Ezért a legkülönfélébb, időhöz nem kötött kereseti lehetőségekkel próbálkoztam. Néhány társammal együtt megpróbáltunk jegyzetet kiadni Ilosvay előadásaihoz, ennek óriási kereslete volt a diákok között. De Ilosvay, mihelyt megtudta, letiltotta. Sőt nehezen állt el attól a fenyegetésétől is, hogy fegyelmi eljárást indít ellenünk.

Valamennyire rendszeres keresethez juttatott megegyezésem egy könyvkiadóval, aki „Közhasznú könyvtár" címen, a német „Miniatür Bibliothek"-hez hasonló, népszerű füzetecskéket adott ki; ezeket számonként tizenkét fillérért árusította. Igen elterjedt kiadvány volt ez. Tizenkét forintot fizetett egy-egy füzetért, melyeket eleinte meglehetősen nagy vesződség árán állítottam össze, mert csak ismereteimre támaszkodva, és többé-kevésbé önálló módon igyekeztem a témát feldolgozni. Így ez semmiképpen sem fizetődött ki; végül maga a kiadó is kijelentette, hogy megelégszik a „Miniatür Bibliothek" kivonatolásával, miután Németországgal akkor még nem állt fenn a kölcsönös szerzői jogvédelem. Ez megkönnyítette a dolgot, ám a kiadói tervnek is megvoltak a maga határai, s így ez a munka végeredményben meglehetősen szerény jövedelemmel járt.

Az első szigorlat után kezdtem néhány hasonló helyzetben levő barátommal együtt különböző találmányi gondolatokkal foglalkozni. Erre már nemcsak a közvetlen szükség hajtott. De szent meggyőződésem volt – képesnek is éreztem magam erre –, hogy csakis valami jelentősebb ta-

lálmánnyal vagy felfedezéssel lehet kijutni a nyomorúságból és magasabb, megbecsültebb társadalmi szintre emelkedni. Minden szabad időnket a szabadalmi könyvtárban töltöttük. A szabadalmak ezreit néztük át, részben azért, hogy meggyőződjünk gondolataink újdonságáról, másrészt azért is, hogy valami új ötletet meríthessünk belőlük.

Ha most visszagondolok rá, úgy feltalálói elgondolásaink közt kétségtelenül akadt nem egy, az akkori technikai színvonalhoz viszonyítva, eléggé új és megvalósítható ötlet. Volt itt minden elképzelhető dolog; távolról kormányozható tengeralattjáró, újrendszerű gyorstávíró, írni tudó detektor az első rádiókészülékekhez, amelyet „Evaticon"-nak neveztem el. Sokféle használati készülék, a hideg nadrágvasalótól az automatikus gallérgombig. Miután szegénységi bizonyítvány alapján a bejelentés ingyenes volt, és csak az első év letelte után kellett volna a szabadalmi díjakat fizetni, szabadalmi bejelentéseink birtokában csakugyan azt hittük, hogy alkotómunkánk eredményeként most már megtaláljuk az utat felszabadulásunkhoz, anyagi függetlenségünk megteremtéséhez.

Itt ütköztünk bele először, bármivel és bárhol próbálkoztunk is, egy eddig előttünk ismeretlen, kőkemény falba – a tőke hatalmába. Egy lépést sem tehettünk előre valamely javaslatunk megvalósításához, ha előbb nem akad egy tőkés, aki hajlandó finanszírozni a szükséges kísérleteket és esetleges sikerük után egy még gazdagabb tőkés, aki vállalva a kockázatot a gyártásra, eladásra, reklámra tud és hajlandó berendezkedni. Az ilyenek azonban szóba sem akartak állni velünk. Olykor valamelyik szabadalmi hiéna – pénztelen feltalálók találmányaiból élősködő szabadalmi ügyvivő – mégis összehozott valamelyikkel. Ilyenkor azonban a leglehetetlenebb uzsorafeltételeket kötötték ki, úgyhogy még siker esetén is végeredményben mi maradtunk volna adósok. Egyetlenegyszer akadt egy tőkés, akinek történetesen megtetszett egy higiénikus kávéházi újságtartónk és hajlandó lett volna azért valamit adni. Az utolsó pillanatban azonban rájött arra, hogy egy ilyen rendszerű újságtartóba kevesebb hirdetést lehet majd erősíteni, és azzal az indokolással, hogy nem a bacilus a fontos, hanem a hirdetés – elállt a szándékától.

Negyedéves egyetemista koromban, amikor éppen szigorlati dolgozatomat kellett elkészítenem, egy tudományos és műszaki szempontból elég komolynak látszó találmányi gondolatom támadt, amelyet az egye-

temi laboratóriumban könnyűszerrel kidolgozhattam volna. Lényegében egy ismert, de a technikában erre a célra eddig még fel nem használt módszer segítségével sikerült, úgyszólván egy felvillanó ötlet gyorsaságával, megoldanom egy diáktársam szigorlati feladatát, amelyet ő a szokásos módszerek legkülönbözőbb variálásával sem tudott egy lépéssel sem előbbre vinni. Az általam javasolt és egy pohár méreteiben azonnal meg is valósított eljárásnak, *akkori* újdonsága mellett, kétségtelenül lehetett volna ipari és gazdasági jelentősége. Kértem a professzort, adja nekem ezt a szigorlati témát; ő azonban kérésemet kategorikusan elutasította azzal, hogy az én eljárásom nem az általa kitűzött feladat megoldása, hanem annak a megkerülése – noha a kitűzött feladatot éppen csak ezzel a megkerüléssel lehetett megoldani.*

Ez betetőzte feltalálói kísérletezéseimmel való tapasztalataimat, és miután meggyőződtem céltalanságukról, élesen felvetettem magamban a kérdést, vajon mi lehet ezeknek a sikertelenségeknek a mélyebb oka? Nem lehet-e, nem kell-e ebből valami sokkal általánosabb következtetésre jutnom egész társadalmi rendünket illetően? Egyetemi találmányaim értékesítésével próbálkozva, módomban volt különböző fajta tőkésekkel és ügynökeikkel megismerkednem. Tapasztalataimat általánosítva, arra a következtetésre jutottam, hogy a technika, illetve a műszaki alkotómunka gazdasági eredménye olyan – sokszor egészen korlátolt, hozzá nem értő, vagy éppen aljas emberek birtokába kerül, akik

* Az eset a következő volt: Szarvasi Imre, az elektrokémia tanára, egy kollégám elé azt a feladatot tűzte, hogy próbáljon váltakozó árammal elektrolitikus úton ólomfehéret – egy ipari és művészi célokra igen elterjedt festéket – előállítani. Ez a kolléga a szokásos elektródok és elektrolit oldatok alkalmazásával semmire sem tudott jutni, bármennyire is csökkentette az áram periódus-számát. Végül már lement percenként 30–40 periódusra, s mégsem kapott egyebet egész jelentéktelen mennyiségű, piszkosszürke csapadéknál. Én mellette dolgoztam a nekem kiosztott témán: különböző mangán-meghatározási módszerek összehasonlításán, ami a legkevésbé sem érdekelt, mert utáltam minden tisztán reproduktív munkát. Sokáig néztem kollégám kínlódását, s egyszer csak azt mondtam neki: „Add ide nekem a készüléket, és gyere vissza egy óra múlva, majd megpróbálok valamit." Megcsináltam az elgondolásom szerint szükséges változtatást, és mivel egyelőre titkolni akartam, letakartam az üvegedény felső részét papírral, úgyhogy az elektródok ne legyenek láthatók és csak alul látszott a tiszta, átlátszó folyadék. Mikor visszajött a kolléga, a készüléket egyenesen a városi váltóáramba, másodpercenként 42 periódusra kapcsoltam, és abban a pillanatban kezdett az edény látható részén nehéz, sűrű pelyhekben leülepedni a

nem vettek részt létrehozásában; mégis fényűzően élnek belőle és rendelkeznek az élet minden javával. Megerősítette ezt a tapasztalatomat a szabadalmi irodalom tanulmányozása is – ez világosan mutatta, hogy minden valamire való találmány végeredményben részvénytársaságok és tőkések tulajdonában van; a feltalálónak a legtöbb esetben még a neve is ismeretlen. Lényegében gazdaságilag az egész tudomány is ezeknek az embereknek a birtokában van, mert hiszen a technika tulajdonképpen a természettudományi haladás realizálója.

A gazdasági jelenségek terén ez volt az első önálló és alapvető megállapításom a fennálló társadalmi rend jellegét illetően, miután erkölcsi tekintetben – barátnőm öngyilkosságával kapcsolatban – már túljutottam egy ilyen alapvető felfedezésen. Itt olyan rejtéllyel kerültem szembe, amely minden eddigi természettudományi és műszaki érdeklődésemet háttérbe szorította, és amelynek megoldása nyilvánvalóan valahogy összefüggött az emberi fejlődés legfontosabb létérdekeivel.

Arról persze fogalmam sem volt, hogy ezt a rejtélyt mások már elméletileg megoldották. Még kevésbé tudtam volna elképzelni, hogy e probléma megoldási lehetőségének ismeretében a társadalom ilyen állapota továbbra is megmaradhatna. Egy dolog volt világos: itt a pénz, a „tőke" problémájával állok szemben, és a kérdés az, hogyan lehetne ezen a szörnyűséges és megfoghatatlan valamin úrrá lenni, és elhárítani az emberi fejlődés útjából.

hófehér festék. Barátomnak nyitva maradt a szája, és nem is tartotta illőnek megkérdezni, miképp csináltam. Bejött előbb az adjunktus, majd a professzor is, és nézték, hogyan működik a készülék. Előttük persze nem titkolhattam el, hogy milyen fogással éltem. Ez pedig nem volt egyéb, mint hogy az egyik ólomelektródot kicseréltem alumíniummal, és így a rendszer egyenirányítóként is működött. Négy cellát a Graetz-féle kapcsolás szerint, egymás mellé téve, a váltóáram mindkét fázisát ki lehetett használni. Persze, az eljárás nagybani kivitelezése még további kidolgozást igényelt volna – például az alumínium oldódásának a megakadályozását –, de így is alapjában elértem a kívánt műszaki effektust. Ugyanilyen módon azután egész sor olyan készítményt állítottam elő, amelyeknek csak egyenárammal való előállíthatósága volt eddig ismert az irodalomban. Azóta nem kísértem figyelemmel e kérdést – lehet, hogy ma már sokfelé alkalmazzák ezt a módszert. Akkor azonban ez az eljárás ismeretlen volt, nemcsak a számomra hozzáférhető irodalomban, de nyilván a professzor előtt is. Különben azonnal rá kellett volna jönnie a dolog nyitjára, amelyhez nekem az ötletet az a Graetz-féle egyenirányító adta, amelyet még gimnazista koromban állítottam össze.

Úgy láttam, hogy azon a társadalmi szinten, amelyen vagyok, szűkös anyagi körülményeim között, teljesen kilátástalan minden törekvésem a kiemelkedésre, a vágyaimnak megfelelő kutató- vagy akárcsak műszaki alkotómunka lehetőségét biztosító élet után. Sőt, ha sikerülne is valami nagy dolgot alkotnom, az végeredményben csak a bitorlók hatalmát gyarapítaná. Sutba hát a fizikával, csillagászattal, találmányokkal! Ezeknél sokkal nagyobb probléma vár itt megoldásra, amelynek az én egyéni problémám csak egy parányi, bár elválaszthatatlan része. A feladat az, hogy szét kell rombolnunk a gátat, amelyet a mai társadalom emelt mindazok útjába, akiknek tehetségükön és tudásukon kívül semmijük sincs. Majd azután jöhet a csillagászat, fizika és minden egyéb!

Minden erővel rávetettem magam a szociológia és közgazdaságtan irodalmára. Ám legnagyobb szerencsétlenségemre műegyetemi tanulmányaim utolsó évében két féléven keresztül Gaál Jenő főrendiházi tag őméltósága közgazdasági és társadalomtudományi előadásait kellett hallgatnom.

Jóhiszeműen és nagy érdeklődéssel tanultam ezt a számomra új és különösen érdekes tudományt, annál is inkább, mert a professzor, főrendiházi tagsága ellenére is, igen jó előadó és a tárgy kitűnő ismerője volt. Csak jóval később jöttem rá: e műegyetemi tanulmány legfőbb célja az volt, hogy a fiatal mérnököknek, akik rövidesen érintkezésbe kerülnek a munkásokkal, minél jobban elvegye a kedvét attól, hogy akár csak valami halvány érdeklődést is tanúsítsanak a marxizmus iránt. Gaál előadásai, a Böhm–Bawerk-féle és egyéb polgári közgazdaságtani

elméletek alapján, következetesen a marxi elmélet diszkreditálására irányultak anélkül, hogy ezt különösképpen hangoztatták volna. Magam is beleestem abba az elméleti csapdába, amellyel a polgári közgazdászok a legkönnyebben szokták megfogni a marxi elméletet egyáltalában nem, vagy legfeljebb „A tőke" első kötetéig ismerőket – tudniillik összeegyeztethetetlennek tartottam az átlagos profitráta kialakulásának tényét az értéktöbblet-elmélettel.

Igyekeztem eredetiben tanulmányozni azokat a forrásokat, amelyekre Gaál professzor előadásaiban hivatkozott. De a polgári közgazdászok minden elméletét, amellyel a fennálló tőkés rendszert a társadalom természetes rendjeként igyekeztek magyarázni, nyilvánvalóan hamisnak és elfogadhatatlannak láttam. Csak egy olyan munkára bukkantam, amely nemcsak megmagyarázni igyekezett a társadalom mai rendjét, de utat keresett megváltoztatására is. Ez Henry George-nak „Haladás és szegénység" című könyve volt, amelyet az akkori haladó értelmiségi fiatalság forradalmi műnek tartott. A „georgizmus" nagyon elterjedt ezekben a körökben. Bár ez a tan a kapitalista társadalmi rendet élesen és eléggé találóan jellemezte, mégis könnyen megállapíthattam, hogy az általa javasolt megoldás gyakorlatilag aligha valósítható meg; de még ha megvalósulna is, nem oldaná meg a „haladás és szegénység" problémáját. Marx munkáinak tanulmányozása eszembe sem jutott; Gaál Jenő professzor őméltóságának kitűnően sikerült elhitetnie hallgatóival, hogy a marxi tanoknak semmi alapjuk sincs.

Még egy könyvet találtam érdekesnek – Schumpeternek a profit keletkezéséről szóló elméletét; ő a profitot a vállalkozói kezdeményezés jutalmának és az ezzel járó kockázatvállalás anyagi ellenértékének tulajdonítja. A vállalkozói tevékenységhez és kockázathoz számítja egyebek között új találmányok megvalósítását, ezeknek megfelelő új termékek gyártását, s általában a tudomány és a technika új eredményeinek gazdasági megvalósítását. A tudomány és a technika fejlődését a vállalkozók érdemének tulajdonítja.

Azt kétségtelenül elfogadtam, hogy ezeknek a tényezőknek: a tudományos és műszaki haladásnak, valamint bizonyos fokig a vállalkozói tevékenységnek is, van szerepe és nem is jelentéktelen szerepe a profit képződésében. De nem láttam annak magyarázatát, hogy végeredményben miképp kerül ez a profit túlnyomó tömegében a részvénytársaságok és monopóliumok tulajdonosaihoz, akiknek nemcsak a tudományos fel-

fedezésekhez, de még csak a hozzájuk kapcsolódó gyakorlati vállalkozói tevékenységhez sincs semmi közük, és ennek csak élősdi kisajátítói. Másodszor pedig, ami a tudományt és a technikát fejlesztő vállalkozói tevékenység „jogos" jutalmát illeti, én saját tapasztalataimból ennek a folyamatnak fordított irányát láttam, tudniillik azt, hogy az elsődleges jelenség a tudományos haladás, ez teszi lehetővé és „rentábilissá" a vállalkozónak a tudomány megvalósítására irányuló, a legtöbb esetben igen kevéssé kockázatos tevékenységét. Persze, dialektikáról és mindarról, amit ezekkel a problémákkal kapcsolatban Marx megállapított, nekem ekkor még fogalmam sem volt.

A polgári közgazdászoktól merített társadalomtudományi ismereteimhez hozzáadva saját közvetlen egyéni tapasztalataimat, végül is egy olyan önálló elmélethez jutottam, amelyről úgy gondoltam, hogy nemcsak megmagyarázza a társadalom mai alapvető igazságtalanságait, de kiutat is jelenthet belőlük. Ennek az „elméletnek" ez volt a lényege: a polgári közgazdaságtanban általánosan elfogadott három termelési tényezőt (természet, tőke és munka) oda módosítottam, hogy az anyagi javak termelésének három alapvető tényezője van, mégpedig a természet, a munka és a „munkamódszer". Ez utóbbin általában a technikát – helyesebben a technikai ismereteket – beleértve a termelési eszközök előállításához is szükséges technikát értettem. Ha ez a három együtt van, akkor – ismereteink keretén belül – minden termék előállítható; bármelyik hiányában a termelés nem lehetséges. „Tőkére" és tőkésre a fenti tényezők együttes adottsága esetén semmi szükség sincs. A természetet a földbirtokosok sajátították ki és ebből származnak a különböző földjáradékok. Ezt a kérdést tisztázottnak láttam, úgyhogy nem is tartottam szükségesnek a vele való foglalkozást. Az, hogy a fizikai munka kizsákmányolása szintén szerepet játszik a tőke kialakulásában, Gaál professzor előadásai ellenére is bizonyosnak tűnt fel előttem. Ezt azonban másodlagos jelenségnek tartottam, ami csak azért válik lehetségessé, mert a tőke valamilyen módon kisajátította a „munkamódszert", a harmadik nélkülözhetetlen termelési tényezőt és innen származik a dolgozók tőle való függősége.

Folytatom akkori gondolatmenetemet: gazdaságilag nem minden munkamódszernek van gyakorlati jelentősége, hanem csak azoknak, amelyek még korszerűeknek tekinthetők. Ha egy tőkés húsz vagy harminc év múlva akarna a mai korszerű technikával egy vállalatot létre-

hozni, vagy ma akar vállalatot létesíteni olyan technikával, amely húsz vagy harminc év előtt volt korszerű, úgy nyilván semmire sem menne. Képtelen lenne más emberek kizsákmányolásából bármit is profitálni. A tőke számára tehát nem annyira a technikának van különleges jelentősége, mint sokkal inkább a technika változásainak, a műszaki haladás folyamatának, más szóval „a munkamódszer" változásainak, amelyeket az üzemekben születő újítások és találmányok, tapasztalati és kísérleti általánosítások ezrei és tízezrei hoznak szakadatlanul és egyre gyorsabban létre. Miután pedig ezeknek az újításoknak és találmányoknak a zömét csaknem kivétel nélkül a tőkés vállalatok által alkalmazott mérnökök és technikusok hozzák létre, az állandóan újabb és újabb extraprofit-forrásokat megnyitó műszaki haladás kisajátítása az alkalmazásban dolgozó mérnökök, technikusok, valamint a talán még rosszabb helyzetben levő független, de pénztelen feltalálók kizsákmányolásán alapszik.

Figyelembe kell venni, hogy ebben az időben tudományos kutatás és új műszaki konstrukciók kidolgozása – eltekintve az egyetemi tanszékeknek túlnyomóan elméleti jellegű kutató munkájától – úgyszólván egyes-egyedül az üzemi laboratóriumokban és konstrukciós irodákban történt. Csak a legnagyobb gyárak tartottak fenn kutatólaboratóriumokat, de műszaki célokat szolgáló, önálló kutatóintézetek Magyarországon nem voltak és nemigen akadtak a legfejlettebb ipari államokban sem. Működtek ugyan egyes magánlaboratóriumok, amelyek bizonyos kérdésekben megrendelésre konzultáltak ipari vállalatokat, segítettek egyes eljárások kidolgozásában; de ezek éppenséggel nem voltak kutatóintézeteknek nevezhetők. Így tehát joggal lehetett a műszaki haladást túlnyomórészt az iparban alkalmazott mérnökök, kutatók, feltalálók munkájának tulajdonítani.

Talán nem felesleges – mielőtt tovább mennék – még egyszer aláhúznom, hogy a marxi értékelmélet még teljesen ismeretlen volt előttem –, illetve annak csak műegyetemi hamisítványáról tudtam, mikor az extraprofit keletkezésének ezt a primitív magyarázatát kialakítottam magamban. A továbbiakban e felfogásnak a helyes magva – az, hogy az üzemi mérnök helye az osztályharcban nem a tőkés, hanem a munkás oldalán van – fontos szerepet játszott akkori mozgalmunkban.

Hogy milyen határtalan szemérmetlenséggel történt a műszaki alkotómunka eredményeinek ellenállást nem tűrő, még „in statu nascendi" –

születésének pillanatában való – feltartóztathatatlan kisajátítása, azt élesen megvilágítja az akkor nemzetközileg használatban levő típusszerződés mérnökök és vállalatok között, amelyet nálunk a Gyáriparosok Országos Szövetsége is átvett és alkalmazott. A mai fiatal mérnök- és kutatógárda számára nagy okulásul szolgálhat ez a szigorúan titokban tartott szerződésszöveg, amelyet az Alkalmazott Mérnökök Országos Szövetségének lapja 1919 januárjában hozott nyilvánosságra. Érdemes ezt szó szerint közölni (megjegyzem, hogy a kiemelés tőlem származik).

Szerződés

A Wolfram-Lampen A. G. Augsburg, röviden WAG, illetve ennek jogutóda és Engel Pál úr egymás közt a következő szerződést kötötték:

1. §. Engel úr mérnöki minőségben a WAG szolgálatába lép. Ezen egyezmény 1913. október 1-én kezdődik, érvényben hagyva a törvényes felmondási időt, amely mindkét fél részére, évnegyedenként 6 hétben állapíttatik meg.

2. §. Engel úr köteles a kiadott szolgálati rendet és a megállapított munkaidőt alkalmaztatása folyamán pontosan megtartani, *egész erejét és minden tevékenységét kizárólag a vállalat érdekeinek szentelni.* A vezetőség beleegyezése nélkül nem vállalhat semmiféle mellékfoglalkozást. A rábízott üzemi vagy laboratóriumi munkák leggondosabb kiviteléről és az általános rendnek a gyári és irodai helyiségekben való megőrzéséről gondoskodni tartozik.

Engel úr tartozik az esetleg alája rendelt gyártási ágak üzemét az igazgatóság utasításainak megfelelő terjdelemben azok szellemében és intézkedéseiben csakis az igazgatóság hozzájárulásával vezetni. Kötelessége az alája rendelt gyártásokról és a laboratóriumban végzett munkálatokról az igazgatóság rendeletei szerint szakszerű könyveket vezetni, följegyzéseit azokba naponta bevezetni. A könyvek a cég kizárólagos tulajdonát képezik, zár alatt őrzendők és az Engel úr számára kijelölt helyiségekből ki nem vihetők. A könyvekbe csak az igazgatóság vagy annak kijelölt képviselői tekinthetnek be. A könyvek mindannyiszor az igazgatóságnak átadandók, valahányszor Engel úr kénytelen lenne munkásságát két napnál további időre abbahagyni.

Engel úr tartozik minden üzemi vagy laboratóriumi tapasztalatát a céggel fönntartás nélkül közölni. Köteles továbbá minden ellenszolgáltatás nélkül közreműködni oly szabadalmak elnyerésében, amelyek általa állásában az izzólámpák gyártása körül *kigondolt találmányokra vagy újításokra vonatkoznak,* különösen akkor, ha ezen találmányok a fémszálas lámpák tökéletesítésére vonatkoznak. *Minden ilyen vagy hasonló,* az izzólámpák körébe vágó *találmányt, ha az egészen új gondolaton alapszik, a WAG fog saját nevére belátása szerint bejelenteni.* Minden ilyen szabadalom *kihasználási jogai a WAG-ot* illetik meg.

Engel úr tartozik ezen kívül *összes tapasztalatait* és ismereteit, amelyet a cégnél való alkalmaztatása folytán szerez – de különösen azokat, melyek folyó üzleti ügyekre, szabadalmakra, találmányokra, gyártásra és másokra vonatkoznak – *kívül állók előtt szigorúan titokban tartani;* hasonlóképp oly gyári alkalmazottak előtt is, akik előtte, mint ily közlések átvéltelére jogosultak, nem ismeretesek. Az igazgatóság előzetes tudomása s beleegyezése nélkül vázlatokat, rajzokat vagy jegyzeteket *a cég tulajdonát képező gépekről és készülékekről nem szabad készíteni,* valamint másolatokat sem a cég tulajdonát képező iratokról vagy rajzokról. *Ennek a pontnak a megszegése a céget a szerződés azonnali felbontására jogosítja* (a kereskedelmi törvényben biztosított kártérítési igényeinek fönntartásával), és mentesíti a céget minden, ezen szerződésen alapuló kötelezettsége alól.

3. §. Engel úr fizetése a következőkben állapíttatik meg: 1913. október 1-től havi kétszáz márka, 1914. október 1-től 225 márka, 1915. október 1-től 250 márka. A fizetés mindig utólag, a hónap végén történik.

4. §. Fölmondás esetén a cég jogosult Engel urat a gyártás vezetésétől felmenteni. Ez esetben tartozik kilépéséig az igazgatóság utasításai szerint az üzemben bárminő szakszerű munkát végezni. Engel úr kötelezi magát továbbá esetleges fölmondás után a cég által kijelölt hivatali utódját a gyártásba és az általa ismert összes ügyekbe legjobb tudása szerint, fönntartás nélkül bevezetni. Kötelezi magát azonfelül, hogy *távozás után két éven belül sem Németországban, sem másutt Európában semminemű izzólámpagyárban vagy olyan üzemben, mely izzólámpák gyártására berendezkedni akar, szolgálatba nem áll és ilyen gyárat sem tettel, sem tanácsaival kívülről sem fog támogatni. Ezen paragrafus megszegése esetén tartozik büntetésképpen 10 000 márkát fizetni,* eltekintve a cég által teendő egyéb törvényes lépések következményei-

től és anélkül, hogy ezen pönálé fizetésével ezen pont kötelezettsége Engel úrra megszűnnék. *Kijelenti ezennel Engel úr, hogy ezen paragrafus által nem érzi magát előmenetelében gátolva,* és hogy a pönálé nagysága a WAG jogos érdekeinek megfelel.

Kötelezi magát Engel úr arra, hogy *alkalmaztatása alatt és eltávozása után két éven belül* a cég beleegyezése nélkül *semmit a fémszálas lámpák gyártására vonatkozólag nyilvánosan közzé nem tesz,* sem más által közzé nem tétet, sem az alkalmaztatása idején általa megismert munkafolyamatok vagy eljárások ügyében *nem kutat önálló szabadalmak után, és másokat esetleges szabadalomsértéseinkre nem figyelmeztet.*

5. §. Engel úr tartozik a cég kívánságára mindennemű üzleti utat – külföldön is – elvállalni, tényleges költségeinek megtérítése fejében.

6. §. Engel úr a második évtől kezdve évenként egy heti szabadságot kap, amelynek időpontját az üzletileg lanyha időszakban az igazgatóság határozza meg.

7. §. Szerződő felek kötelezik magukat, hogy *minden, ezen szerződés ellen emelhető jogorvoslatról vagy kifogásról, de különösen ettől eltérő esetleges törvényes rendelkezések igénybevételéről vagy bárminemű szóbeli megállapodásokról lemondanak.* Illetékes bíróság: Augsburg.

Ezen szerződés szigorúan bizalmasan kezelendő, és harmadik személyek (különösen cégbeli alkalmazottak) számára hozzá nem férhető helyen őrzendő.

Augsburg, 1913. szeptember 10-én.

WOLFRAM-LAMPEN A. G.
(cégszerű aláírás)

Nemhiába adta a lap ennek a közleménynek ezt a címet: „Miért kell szervezkednünk?" és nem érdektelen, hogy milyen magyarázatot fűzött hozzá, még a proletárdiktatúrát és a Tanácsköztársaság kikiáltását megelőző időben:

„Egy csöpp vízben az egész tenger! – írja a lap. – *A kapitalista termelés minden gazsága, kizsákmányolása, alávaló üzleti erkölcstelensége ordít ebből a szerződésből,* amelyhez kommentár gyanánt csak azt jegyezzük meg, hogy normális szerződési formula volt nemcsak a német izzólámpagyárak, hanem számos más iparág, különösen vegyé-

szeti üzemek tulajdonosai és mérnökei között, és már számos magyarországi gyár is kezdte az ilyen szerződési mintákat alkalmazni.

Ezért kell szervezkednünk, és ha más nem, az ilyen szerződési formulák bizonyára meggyőznek minden mérnököt is arról, hogy *csak az egész kapitalista világrend elsöprésével lehet a mai társadalomnak a tőke által determinált erkölcstelenségéből és alávalóságából származó elnyomatást és nyomorúságot megszüntetni.*"

Ekkor azonban még (az első világháború előtt) nagyon távol voltam a proletárdiktatúra gondolatától; mindössze addig a megállapításig jutottam, hogy az alkalmazott műszaki dolgozók a tőke kizsákmányoltjai; az alkalmazó vállalat tőlük nemcsak a kötelezően előírható munkájuk eredményét sajátítja ki, hanem azt is, amit önálló alkotó munkájuk, konkrétan elő nem írható szellemi kezdeményezésük eredményeként hoznak létre.

Alapvető és politikailag leglényegesebb megállapítása volt tehát ennek a magamalkotta elméletnek, hogy a műszaki dolgozó réteg, amely magát általában az úri rendhez tartozónak számította, a tőkésosztály természetes szövetségesének, és az idevaló felemelkedés illúziójában, a munkásosztály természetes ellenségének tartotta magát, valójában a tőkésosztály kizsákmányoltja. Elméletem – némileg már közeledve a marxista terminológiához – magában foglalta azt is, hogy az iparban keletkező extraprofit és monopolnyereség képződésében a műszaki és tudományos alkotómunka kisajátításának meghatározó jelentősége van.

Mindezekben a problémákban nem annyira a technikusok és feltalálók társadalmi és anyagi helyzetének kérdése érdekelt, mint az, hogy a tudomány és a technika vívmányai ne kerülhessenek arra teljesen érdemtelen bitorlók tulajdonába, mert hisz ezek birtokában zsarnoki módon ülhetnek és ülnek is az egész emberiség nyakán. Pénz- és hatalomszerzésre használják mások lángeszét; tőlük függ az alkotó munkára képes és hivatott emberek sorsa, tevékenységüknek nemcsak lehetősége, de még iránya is. Lényegéből forgatják ki a tudományos és műszaki haladás vívmányait, amelyeknek, igazi szerzőik szándéka szerint, csak az emberiség jólétét, nem pedig elnyomását vagy éppen elpusztítását szabadna szolgálniuk.

Végeredményben a tudomány és a technika társadalmi szerepére vonatkozó megállapításaim határozott és élesen ellenséges állásfoglalásra késztettek a tőkés társadalmi renddel szemben. De az első gya-

korlati következtetéseim, amelyeket mindezekből levontam, nem bizonyultak helyeseknek. Kétségtelen ugyanis, hogy az akkoriban divatos „technokrata" elméletek hatása is megmutatkozott abban a feltevésemben, hogy elvileg maguk a mérnökök és feltalálók képesek lehetnének valami úton-módon a műszaki haladást kisajátító folyamatot feltartóztatni; ebben az esetben elég lenne egy húsz-harminc éves intervallum, hogy a tőkésosztály alól kicsússzék a talaj, legalábbis ami a műszaki haladással kapcsolatos extraprofitokat illeti.

Rövidesen, ha nem is mindjárt, újabb tapasztalataim alapján rájöttem ennek a feltevésnek az abszurd voltára; egyelőre azonban nem találták abszurdnak ezt a gondolatot azok a fiatal mérnökök és diákok, akik társadalmi helyzetükkel elégületlenek voltak, és akik előtt, ezzel az elmélettel kapcsolatban felvetettem egy titkos műszaki világszervezet létesítésének a kérdését. Ennek a szervezetnek egyik feladata lett volna, hogy a gyári titkok névtelen közzétételével lehetetlenné tegye azok monopolisztikus kihasználását; esetleg más módon is akadályokat gördíthet a tőkésosztály önző, az emberiség általános érdekeivel ellentétes törekvései elé, például a haditermelés burkolt műszaki szabotázsával, a nem kívánatos fejlesztési irányok fékezésével stb. Arra is gondoltunk, hogy titkos világkapcsolataink felhasználásával hatálytalaníthatjuk a szerződéseket, melyek lehetővé teszik az üzemi mérnökök találmányainak kisajátítását.

Ennek a tervnek lelkes hívei akadtak, különösen a tehetségesebb fiatal mérnökök és műszaki dolgozók között. Elméletem meggyőzte őket kizsákmányolt voltukról, és ellenségessé hangolta a tőkésosztállyal szemben. Készek voltak hozzálátni ennek a világszervezetnek a megteremtéséhez, bár nyilvánvaló volt, hogy megvalósításának útjában beláthatatlan nehézségek állanak. Még kétségesebb volt az, hogy egy ilyen szervezet, ha létrejönne, megvalósíthatná-e az általunk felvetett célokat.

Sajnos, kevés embernek a neve maradt meg az emlékezetemben, akik ezt az első kezdeményező csoportot megalkották. Nagyobbrészt a háború alatt elsodródtak látókörömből, s többé nem is hallottam felőlük. Egyik lelkes hívünk Singer Henrik vegyészmérnök volt, aki később is, bár eléggé passzívan – megmaradt a forradalmi mozgalomban. Ő az, akit Lengyel József „Visegrádi utca" című művében Sing néven említett, nyilván azért, hogy Horthy-Magyarországon ne okozzon neki kel-

lemetlenséget. Hatalmas termetű, púpos ember volt, szabad idejében filozófus és nagy zenebarát. Később a Komját szerkesztette „A tett"-ben jelent meg „Világnézet" című munkája, mely lényegében machista felfogást tükrözött, de a mi szemünkben akkor eredeti, sőt zseniális mű volt.

Komját Aladár is kezdett körünkbe eljárni. Bár ő ekkor már szocialista volt, mégis az általam elgondolt elméletet nagy haladásnak tartotta. Közvetlen baráti körünkhöz tartoztak még Fonyó Aladár és Roth Imre, velem együtt végzett mérnökök, akik azonban nem sokkal az első világháború előtt kivándoroltak Amerikába. Fonyó, a háború elején, az alkoholtilalom bevezetése után, az általa forgalomba hozott alkoholmentes itallal sokszoros milliomos lett; aligha maradt nagy híve a műszaki világszövetség gondolatának. Roth beállt Fonyó szolgálatába, és mint alkalmazott mérnök bizonyára hamarosan ő is rájött, hogy gyakorlatilag milyen kevéssé reális gondolat volt a műszaki munka kizsákmányolásának megakadályozása valamiféle világszövetség útján.

Én ebben az időben magánmérnökszerű tevékenységet folytattam. Nem éppen a magam jószántából; főleg azért, mert nem sikerült valamennyire is megfelelő alkalmazást találnom. Nem akartam valamilyen vidéki petróleumfinomítóban vagy cukorgyárban, havi hatvan forint kezdő fizetéssel elhelyezkedni, ami lehetetlenné tette volna, hogy e szűk szakmai kereteken túl, más irányú, számomra sokkal fontosabbnak látszó problémákkal is foglalkozzam. Budapesti gyárba nem tudtam bejutni, ahhoz nagy protekció kellett volna, azzal pedig nem rendelkeztem. Megpróbáltam tehát holmi tanácsadói magánpraxist szerezni. Pöstyén-fürdő igazgatóságánál dolgozó rokonom szerezte számomra az első klienset. A fürdő műszaki tanácsadója lettem; megbíztak az üzem technikai berendezéseinek, kazánjainak, szivattyúinak, fűtésének felügyeletével. Ezért havonta egyszer-kétszer le kellett oda utaznom. Ebből persze megélni még nem lehetett; ezért irodámat, vagyis lakásunk cselédszobáját kibővítettem. Íróasztalra és telefonra is szükségem volt, ehhez pedig pénzes társat kellett szereznem. Először Sugár Vilmos kollégámmal társultam, aki rendkívül ügyesen, komoly üzletek kilátásba helyezésével apám és nővéreim utolsó fillérjeit is kicsalta, s aztán eltűnt a látóhatárról. Ezzel kezdte „előlegkirályi" karrierjét, amellyel a háború utolsó éveiben hírhedtté vált. Milliókat keresett, főleg városok és egyéb közületek megkárosításával anélkül, hogy hajaszála is meggörbült volna.

Aztán a már említett Roth barátommal társultam, akinek nem volt ugyan pénze, de volt egy jó ötlete. Pesten akkoriban kezdtek az automobilok elterjedni. Sok külföldi ügynökség telepedett itt le, és foglal-

kozott eladásukkal. Azt javasolta Imre barátom, adjunk ki automobil-újságot, azzal majd lehet valamit keresni. Az újságot nem tudtuk összehozni: ehhez legalábbis az első szám nyomdai költségeivel kellett volna rendelkeznünk, mert a hirdetésekért is csak utólag fizettek. Ekkor elhatároztuk, hogy lefordítunk egy jó német szakkönyvet az automobil kezeléséről; ezt jövedelmező kiadványnak gondoltuk, mert ilyen könyv magyarul még nem jelent meg. Találtunk is rá kiadót, a Politzer Zsigmond és Fia céget, amely a legtekintélyesebb kiadóvállalatok egyike volt. A kiadást a cég ahhoz a feltételhez kötötte, hogy annyi hirdetést kell szereznünk, amennyibe a könyv előállítása kerül. Ha többet szerzünk, akkor a fele a miénk. Szerzői vagy fordítói honorárium nincs.

Miután jobb ajánlatra nem számíthattunk, kénytelenek voltunk ezeket az uzsorafeltételeket elfogadni. Sikerült annyi hirdetést összeszednünk, hogy néhány száz forint a könyv megjelenése után nekünk is jutott. A könyvnek nagy sikere volt, és rövidesen több kiadást is megért. Eredeti tartalmát azonban teljesen meg kellett változtatnunk, mert a hirdetők a legszemérmetlenebbül követelték, hogy az általuk reklámozott gyártmányoknak a szövegben is meglegyen a kellő propagandája. Az a hasznom is volt még a kiadványból, hogy felkértek az „Az Újság" című napilap automobil-rovatának vezetésére. Ezért szintén egy fillért sem fizettek, de az újságíró-igazolványnak mégis láttam valami hasznát. Bejárhattam az automobil-klubba, ahol közelről szemlélhettem a magyar dzsentrik és arisztokraták here életét; sőt, mint újságtudósítót, két nagy országos versenytúrára is elvittek.

Az „Az Újság" szerkesztőségében megismerhettem a polgári újságírás piszkos üzleti szellemét, valamint szerepét a polgári társadalom politikai, gazdasági és kulturális életében. Itt minden üzlet volt; úgyszólván minden cikk megjelentetéséért fizetni kellett. Nem az írónak fizettek, hanem a cikk írója, illetve megrendelője fizetett a kiadónak. Így volt ez a közgazdasági rovatban, a napi hírekben, a kulturális közleményekben egyaránt. A politikai cikkekért külön nem fizettek, mert magától értetődő volt, hogy a legkülönbözőbb címeken juttatott hatalmas dotációk fejében a kormány mindenkori igényét szolgálják. A lap elsősorban Gajári Ödön, a kormánypárti főszerkesztő külön üzleteit és „magánpolitikáját" szolgálta. A közgazdasági rovat a nagybankok és nagyvállalatok kezében volt, nagy, sokszor egész oldalas fizetett

hirdetésekkel. Még az én automobil-rovatom is, hirdetései révén, igen sokat jövedelmezett. Rengeteget kerestek ily módon a hirdetési ügynökök, akiknek sokkal nagyobb becsülete volt a lapnál, mint az újságíróknak. Tisztára üzlet volt a színházi és zenekritikai rovat is. A legtehetségesebb művészek karrierje is a rovatvezetők önkényétől és jóindulatától függött, s ezt, ha nem pénzzel, hát egyéb szolgálatokkal kellett megnyerni. Viszont ilyen módon tehetségtelen kontároknak is megvolt a lehetőségük a sikerre.

Ezzel kapcsolatban jut eszembe egy igen jellegzetes eset. Gajári nagy zeneszerzőt akart csinálni a fiából. A fiúnak sikerült is – nyilván jól megfizetett komponisták segítségével – összetákolni egy operettet, „Böském" címmel, amelynek előadására Gajári Budapest legnagyobb színházát, a Népoperát szerezte meg. Nemcsak az „Az Újság"-ban, de valamennyi lapban is nagy propaganda előzte meg a „Böském" bemutatóját – ezt nyilván nem csupán önzetlen kollegialitásból csinálták az ifjú újságíró-szerzőnek. A bemutatóra az egész nézőteret zsúfolásig megtöltötték potyajegyes közönséggel, s így a siker „minden várakozást felülmúló" volt. Pedig a darabnak csak egyetlen fülbemászó melódiája volt, amelyet nyilván nem Gajári (talán Kacsóh Pongrác) szerezhetett, összes kuplei pedig, amelyek mind egyformán azzal kezdődtek és végződtek is: „Böském, te drága szöszkém, Böském, te drága nő", hihetetlenül bárgyúak voltak – ezeket viszont biztosan Gajári szerzette. A premier után az „Az Újság" egész szerkesztősége és a többi lap színházi és zenei szerkesztője is, óriási bankettre volt hivatalos. Előre jelezték, hogy a vacsora után különleges moziszámot mutatnak be. Éjfél felé az ifjú szerző „Böském"-mel, a primadonnával, nagy búcsúztatás és szerencsekívánatok közepette eltávozott, hogy külön is megünnepeljék a sikert. Ezután jött a mozi-szám, melyet oktatófilmként jelentettek be. Ez otrombán pornográf film volt, amely a fajtalanságnak minden elképzelhető változatát mutatta be, egy keleti rabszolgakereskedőről szóló mese keretében. Szerzői az „Az Újság" rendőri riportere és a budapesti főkapitányság erkölcsrendészeti osztályának vezetője voltak. Ez volt az a különleges csemege, melyet Gajári-papa az újságíróknak ebből az alkalomból kínált. Másnap minden lap dicshimnuszt zengett a „Böském" példátlan nagyszerűségéről, és az öreg Gajári arról is gondoskodott, hogy egy héten át a cigányzenekarok mindenütt a fiának tulajdonított melódiát muzsikálják...

Így alapozta meg az ifjú Gajári színházi karrierjét, bár nem tudok róla, hogy a „Böském" után még valami más darabot is világra hozott volna.

Ebben az időben „önállósításomat" megkönnyítette, sőt szükségessé tette, hogy családi együttélésünk megszűnt. Nővéreim elvégezték a Zeneakadémiát, és meg tudtak élni saját keresetükből, apám és édesanyám pedig Pöstyénbe költöztek, ahol számukra lakást és állást biztosító alkalom kínálkozott. Így hát magánéletemben is egészen a magam ura lettem: önálló albérlő, „szobaúr". Lehetőleg mindig üres szobát béreltem, mert némi bútor nekem is jutott a feloszlatott családi háztartásból. Így a szoba olcsóbb volt és rendszerint – bár nem mindig – kevesebb is volt benne a poloska. Fűtésre, kiszolgálásra nem volt szükségem. Soha egy gramm fűtőanyagot nem vettem, bár voltak olyan telek, hogy az este bekészített víz reggelre befagyott a mosdóban. Ilyenkor egész ruhatáramat az ágyra terítve, takaróztam. Valójában, a szoba nem is kellett nekem másra, mint alvásra; különösen, mikor már gyárban dolgoztam. Munka után sohasem mentem egyenest haza. Eljártam a Galilei Körbe, könyvtárba, később pedig, mikor már bekapcsolódtam a munkásmozgalomba, a szakszervezetbe. Innen sem haza vezetett az utam, hanem valamelyik kávéházba, ahol barátaimmal töltöttem az időt. Itt vitattuk meg problémáinkat, terveinket; itt alakultak ki – sokszor reggelig tartó viták közben – elméleteink és gyakorlati állásfoglalásaink; itt beszéltük meg, szűkebb körben, azokat a konspiratív kérdéseket is, amelyeket az egyre forradalmibb jellegű mozgalmi munkában nem volt célszerű a jóval népesebb szakszervezetekben megbeszélni. Több „törzskávéházam" is volt, mert különböző érdeklődésű barátaim különböző helyekre jártak. Budapest a kávéházi élet városa volt: világos, hogy ilyen körülmények közt a magamfajta fiatalembernek a lakáskérdés nem sok gondot okozott.

Ennek az anyagilag eléggé nyomorúságos életmódnak megvolt az az előnye, hogy sokoldalúan megismertem a polgári életet anélkül, hogy elmerültem volna benne, s akadt elég szabad időm ahhoz is, hogy könyvtárakban vagy barátaimmal vitatkozva, keressem az okát mindannak a szennynek és igazságtalanságnak, amellyel lépten-nyomon találkoztam. A helyes úton nagyon nehezen jutottunk előre, de mikor már elértünk legalábbis a tudomány és technika tőkés kisajátításának magunkalkotta elméletéhez, akkor ezt a nem nagy, de lelkes és nem

tehetségtelen emberekből álló kört már csak egy lépés választotta el attól, hogy megtalálja a harc valóban helyes útját: a csatlakozást a munkásosztályhoz, a szocializmushoz.

Hatalmas és roppant erejű volt az a lökés, amely ezt a csoportot végtére erre az útra lendítette. De ez a lökés, az első világháború kitörése, váratlanságával és erejével eleinte bennünket is elbódított. Kellett bizonyos idő a felocsúdáshoz, ahhoz, hogy a háborút a maga valóságában lássuk. Bennünket is némileg befolyásolt különösen a „Népszava" folytatta demagóg propaganda, hogy az orosz cárizmusban megtestesített ázsiai zsarnoksággal szemben a központi hatalmak még viszonylag a kultúra és a civilizáció védelmezői. De az általános tömeghisztéria hamar szertefoszlott.

Ebben az időben helyzetemben olyan fordulat történt, amely egész további életemre döntő hatással volt. Felvettek 1914 vége felé üzemmérnöknek az Egyesült Izzóba. Ezt pöstyéni patrónusomnak, Winter Lajosnak, a fürdő tulajdonos-igazgatójának köszönhettem, aki beajánlott az Egyesült Izzónál erősen érdekelt Hitelbank egyik igazgatójához. Ez utóbbinak a jótállásával fogadtak be és vettek fel. Nyilván nem számított rá, hogyan fogom a nem is nagyon távoli jövőben ezt a jóindulatát eléggé hálátlanul „viszonozni".

A kísérleti laboratóriumba osztottak be; ennek vezetője egy rendkívüli műveltségű, nagy tudású kutatómérnök, Helfgott Ármin volt. Lelkes odaadással végezte kísérleti munkáját, amely komoly természettudományi vizsgálatokat igényelt, és egyben az üzem fejlesztésének legfontosabb feladataival volt kapcsolatos. Politikai, társadalmi kérdésekkel soha nem foglalkozott és természetesen eleinte szó sem lehetett róla, hogy vele valami ilyen irányú beszédbe elegyedjek. Egyetlen „forradalmi" cselekedetet követett el életében: azt a munkásleányt, akinek tőle gyermeke született, el is vette feleségül. Ez hallatlan és megbocsáthatatlan bűn volt a gyárvezetőség szemében, annál is inkább, mert az egyik igazgatóhelyettes – Aschner igazgató öccse – a felesége révén Helfgott sógora volt; a sógorság alapján lehetett Helfgott a gyár egyik vezető mérnöke, mint ahogy általában az összes felelős műszaki és kereskedelmi vezetők is valamiféle rokonságban kellett hogy legyenek a gyár főrészvényeseivel. Ezért a mésalliance-ért, amely nemcsak a „nagy családot" kompromittálta, de egyben a tőkés gyári erkölcsöket veszélyesen megsértő precedensnek is számított, nyilván kitették volna

állásából, ha óriási tudását és tapasztalatait nélkülözhették volna. Erre pedig éppen most volt különös szükség; a gyár az úgynevezett félwattos lámpáknak ez időben történt feltalálásával és küszöbön álló gyártásával kapcsolatban újabb nagy fellendülés előtt állt. A döntő technológiai feladat, amelytől az új gyártmány gazdaságos előállítása és üzleti sikere függött, a lámpák töltéséhez szükséges vegytiszta gáz előállítása volt. Helfgottnak volt erre egy eredeti ötlete, amely elvileg kitűnőnek és laboratóriumi méretekben megvalósíthatónak látszott. De a kivitelezéshez általa javasolt berendezés bonyolult, nehezen kezelhető és nagymértékben robbanásveszélyes volt. Engem bíztak meg azzal, hogy a megadott elv alapján – hacsak jobbat nem tudnék kitalálni – a lehető legrövidebb idő alatt szerkesszek egy üzembiztos és elég nagy teljesítményű készüléket. Ettől tették függővé végleges alkalmaztatásomat.* Elég sokoldalú előbbi „feltalálói" tapasztalataim felhasználásával sikerült ezt a feladatot jóval a kitűzött határidő előtt megoldanom. Egész sor konstrukciós probléma megoldásával, amelyekből ma jó egynéhány találmányi és újítói javaslat kerülne ki, teljesen üzemképes, veszélytelenül és csaknem automatikusan dolgozó berendezést sikerült alkotnom. Az eljárást később bevezettem a Szovjetunió izzólámpagyáraiban is, s bár azóta a technika sokat fejlődött és csak egészen minimális szennyezéseket kell a nyersgázból eltávolítani, elvileg ma is alkalmazzák, és egyes, akkoriban új szerkezeti elemei, mindenfelé használatosak.

Ezután a készülékkel együtt azonnal áttettek az üzembe, előbb gondosan elkülönítve a gázgyártó részleget magától a felhasználó műhelytől. Bár nem tartoztam a rokonsághoz, de a gyárban már bizonyos „pozícióra" tettem szert, ami megnyilvánult abban is, hogy műhelyembe az üzemvezetőn és a közvetlenül itt dolgozó néhány munkáson

* Az eljárás alapgondolata az volt, hogy a levegőből vagy argon és oxigén keverékéből az oxigént, hidrogénnel való elégetése útján, távolítsuk el. Abban az időben a Linde-eljárással nem tudták az argongázt a levegőből úgy elkülöníteni, hogy emellett 45–50 százalék oxigén ne maradjon a keverékben. Ilyen keverékben nyomás alatt hidrogén-lángot égetni és egyben az égést lehetőleg minél közelebb tartani az egyenértékűség határán, veszélyes és nem könnyű dolog volt. A kész termék tisztaságával kapcsolatban igen nagyok voltak a követelmények, mert a benne maradó, már egészen minimális oxigén- vagy hidrogénmennyiség tönkretehette az egész gyártást.

kívül senkinek sem volt szabad belépnie, viszont nekem elnézték, hogy továbbra is bejártam a Helfgott-féle kutatólaboratóriumba.

Az üzemvezetőség rövidesen felismerte, hogy megérem a pénzt, amibe kerülök. Ezért a gázgyártó műhely melletti vécét átalakíttatta különálló laboratóriummá, és feljogosított arra, hogy szabad időmben tetszésem szerint kísérletezzem, de természetesen csakis a gyártási problémák körében. Ebben a laboratóriumban azután nem egy kisebb-nagyobb találmánnyal kapcsolatban közvetlen tapasztalatból is megállapíthattam, mennyire nélkülözi az alapot a műszaki világszövetséghez fűzött minden illúzióm.

Erre vonatkozóan egy különösen kirívó esetet kell megemlítenem. Ez már a háború harmadik évében történt, amikor a szénhiány igen nagy nehézségeket okozott. Egy időben a gázgyártásra alkalmas széntermelés elmaradása következtében teljesen le kellett állítani az üzemet. Kilátás sem volt rá, hogy belátható időn belül megkezdhetjük a gázgyártást. A legnagyobb gázfogyasztó a lámpák kiszivattyúzásánál alkalmazott mintegy száz kályha volt. Ha ezt valahogy ki lehetett volna küszöbölni, úgy a többi részleg sokkal kisebb gázfogyasztását könnyen biztosíthattuk volna. A laboratóriumban főleg a lámpáknak különböző gázkeverékekkel való töltését tanulmányoztam, és közben rájöttem, hogyha a lámpát, még a szivattyúról való leforrasztása előtt hidrogén és nitrogén keverékével töltve, izzásba hozom, egy ilyen belső izzítással (és a bura egyenkénti hőizolálásával) könnyen felmelegíthetem a burát arra a hőmérsékletre, amely a végső kiszivattyúzás és töltés előtt szükséges. Ilyen módon a gázkályhában történő kívülről való melegítés teljesen feleslegessé válna. Ez nagy megtakarítást jelentett volna még akkor is, ha szénben és gázban nincs hiány, ugyanakkor a munka higiénikus körülményei is lényegesen javultak volna. Sok lámpával csináltam kísérletet – természetesen eltitkolva az üzemvezetés előtt –, és megállapítottam, hogy az eljárás teljesen üzembiztosan, a minőség romlása nélkül megvalósítható. Bevezetésével megszűntek volna a termelés leállításával járó hatalmas veszteségek.

Szerződésem értelmében kötelességem lett volna ezt a találmányt ingyen és bérmentve a vállalat rendelkezésére bocsátani. Bennem azonban még élénken élt a „Világszövetség" és a vele kapcsolatos elmélet szelleme, és eszem ágában sem volt, hogy ilyen többletmunkával ingyen hizlaljam az Egyesült Izzó részvényeseit. Egy jó barátommal, aki a

Műegyetemen adjunktus volt és ugyancsak a „világszövetségi" gondolat híve, beszéltem meg a dolgot. Úgy határoztunk, hogy ő az eljárást saját nevén bejelenti szabadalomra, és felajánlja majd a gyárnak. Ez meg is történt.

Néhány nap múlva az üzemvezető magához hívatott, hogy szigorúan bizalmas megbeszélni valója van velem. Kezembe adta a szabadalmi leírást, olvassam el mindjárt a helyszínen.

– A maga laboratóriuma – mondotta – az ilyen kísérletekre nagyon alkalmas: vizsgálja meg, valóban jó-e ez az eljárás, és dolgozza át oly módon, hogy mi önállóan szabadalmaztathassuk.

Mindjárt rá is mutatott a szabadalom igénypontjainak néhány hiányosságára, amelyek ilyen kibúvókra lehetőséget adhattak.

Mit tehettem volna egyebet? Néhány nap múlva, egy csomó megfeketedett lámpával illusztrálva, jelentettem, hogy az eljárással foglalkozni nem érdemes, mert a fonál által elnyelt hidrogén következtében a lámpák hamar kiégnek. A magyarázat eléggé nyilvánvaló volt, és így az ügy lekerült a napirendről. Számomra mindössze azzal az eredménnyel járt, hogy a tőkés paraziták elleni gyűlöletem még egy alapos adaggal megerősödött.

Ebben a gyárban kerültem először közvetlen kapcsolatba a munkásosztállyal. A dolgozók zöme fiatal leány és asszony volt; rendkívül rossz egészségügyi viszonyok között, négyszáz fokra hevített szivatytyúzó kályhák körül, sokszor elviselhetetlen hőségben dolgoztak. Szervezetlenek voltak, minden tekintetben teljesen kiszolgáltatva a mestereknek és egyéb üzemi hatalmasságoknak. Valamivel jobb helyzetben voltak a férfi szakmunkások, de az ő életkörülményeik is rohamosan romlottak a háborús viszonyok következtében. A szakmunkásoknak is csak egy része volt szervezett; de ezek is, ahány szakmájuk volt, annyiféle szakszervezethez tartoztak, s így képtelenek voltak egységes fellépéssel védekezni a reálbérek rohamos süllyedése, a szuronyokra támaszkodó gyárvezetőség féktelen önkényeskedései ellen. A műszaki alkalmazottak és általában a tisztviselők tömege teljesen szervezetlen volt; tehetetlenül tűrték helyzetük gyors romlását az egyre fokozódó háborús drágaság következtében. Magam is értetlenül álltam ezekkel a jelenségekkel szemben. Minden szociológiai tudományom csődöt mondott a kizsákmányolásnak és a kizsákmányolással szembeni tehetetlenségnek ilyen általános megnyilvánulása láttán.

Nem volt kétséges előttem a háború igazságtalansága, emberiségellenes volta sem, de képtelen voltam rájönni, milyen lehet a háború és az adott igazságtalan társadalmi rend elleni harc hatásos módja. Arról hallottam, hogy vannak, akik titkos propagandát folytatnak a háború ellen, barátaim körében is felmerült ez a gondolat, de én úgy gondoltam, hogy a puszta propaganda egymagában nem sokat érhet a tőke és a szolgálatában álló hatalmas fegyveres erők elleni harcban.

Ilyen gondolatok foglalkoztattak, amikor történetesen egy könyvkereskedés kirakatában szemembe ötlött Marx „Bérmunka és tőke" című munkája. Leküzdöttem a Műegyetemen belém oltott ellenszenvet a marxi művekkel szemben, és megvettem a könyvet. Jól emlékszem rá – egy villamosmegálló melletti padon ülve kezdtem el olvasni, a legközelebbi villamosra várva. De mintha odaszögeztek volna, egyik villamost a másik után mulasztottam el – nem tudtam abbahagyni, amíg az utolsó betűig el nem olvastam. Úgy hatott rám, mint a kinyilatkoztatás. Számtalan élettapasztalatom eddigi kínzó problémái egyszerre kaptak egységes, összefogó, éles elvi megvilágítást. Petőfi és Flammarion után ez volt a harmadik könyv, amely döntő módon, irányítólag hatott életemre.

Marxnak ez a zseniális kis munkája felülmúlhatatlan egyszerűséggel és meggyőző erővel magyarázza meg a kapitalista társadalom lényegét, pusztulása elkerülhetetlenségét, a megsemmisítésére irányuló forradalmi harc útját.

Megvettem a füzet összes raktáron volt példányait, és sietve kerestem fel barátaimat, akikkel az adott társadalmi renddel való elégületlenség és a kiút nyugtalan keresése fűzött össze. „Itt az írás, olvassátok!" – mondtam olyan diadallal, mintha én fedeztem volna fel Marxot az emberiség számára. – Ez itt az egyedüli kiút a háborúból is, a teljes kiszolgáltatottságból is.

Néhány hét múlva beléptem a szakszervezetbe. Így lett belőlem, a kispolgári ifjúból, szocialista.

II

A MŰSZAKI ÉRTELMISÉG MOZGALMA

Másfél esztendje dolgoztam már az Egyesült Izzó laboratóriumában és műhelyében, mikor eljutottam végre a marxizmusig. Az üzemi termelésnek, a munkáséletnek közvetlen megismerése rendkívül fontos kiegészítője volt eddigi élettapasztalatomnak. Ez tette lehetővé, hogy azonnal megértettem, és el is fogadtam a marxi elméletnek a „Bérmunka és tőké"-ben röviden kifejtett alapjait. Szemléltető módon játszódott le előttem a munkásosztály kizsákmányolásának és a kapitalista akkumulációnak Marx által olyan nagyszerűen feltárt és megmagyarázott folyamata, amelyet a háborús körülmények még különösen kiéleztek. A háború kitörése után közvetlenül beállott pangást a részvényesek felhasználták az amúgy is nyomorúságos munkabérek jelentős leszállítására. De mihelyt belekóstoltak a háborús konjunktúrába, a termelést megint teljes, sőt egyre fokozódó intenzitással folytatták. Változatlanul megmaradtak azonban a leszállított bérek; ezért a munkások, de különösen a munkásnők ellenállás nélkül tűrték, sőt még szívesen is vették a korlátlanul bevezetett túlórázást. De még a vég nélküli túlórázás révén sem tudtak lépést tartani a rohamosan növekvő drágasággal. Ugyanekkor a vállalat jövedelmezősége napról napra, szinte ugrásszerűen növekedett.

A „Bérmunka és tőke" után a „Kommunista kiáltvány"-t, majd Karl Kautsky Marx gazdasági tanairól szóló munkáját olvastam el. Végül nagy erőfeszítéssel átrágtam magam „A tőke" első kötetén is. Magamévá tettem az elméletből levont gyakorlati következtetést, amelyet Marx klasszikus tömörséggel, három szóban fejezett ki: „Világ proletárjai, egyesüljetek!" Ebbe én most már beleértettem a műszaki

dolgozók valóban kizsákmányolt túlnyomó többségét, habár zömükben tényleges társadalmi helyzetüket még nem ismerték fel, és magukat sokkal inkább a tőkés-, mint a munkásosztályhoz tekintették közelebb állónak.

Barátaimmal együtt arra a következtetésre jutottunk, hogy nem lehet fontosabb feladatunk, mint ennek a társadalmilag igen jelentős, de politikailag elmaradt vagy közömbös rétegnek a felvilágosítása és megszervezése. Mégpedig nem holmi fantasztikus titkos szövetségben, hanem reálisan megvalósítható, osztályharcos szakszervezetben, együtt és szolidárisan a munkásság szervezeteivel. A feladat nem látszott könnyűnek; hisz ez a réteg nevelésénél, társadalmi helyzeténél és részben üzemi funkcióinál fogva is úgy látta, hogy érdekei a munkásságéival ellentétesek. A háború azonban alaposan előkészítette felvilágosításukat. Anyagi helyzetük és eddig viszonylag eléggé kiváltságos üzemi munkakörülményeik rohamosan rosszabbodtak, és ezellen sehogy sem tudtak védekezni. A gyárak militarizálása őket is ugyanolyan függő helyzetbe vetette, mint a munkásokat, de azok, szervezettségükkel, mégiscsak könnyebben kiállhattak harcolni legfontosabb létérdekeikért.

A háború első hónapjaiban, amikor a legtöbb gyár még nem állt át a haditermelésre, több mint hatezer tisztviselőt bocsátottak el a budapesti üzemekből. Ez jó ürügy volt arra, hogy a megmaradt alkalmazottak fizetését lényegesen, egyes esetekben ötven százalékkal is csökkentsék. Ugyanakkor dolgozniuk kellett a hadbavonult technikusok és tisztviselők helyett is. Ezért hosszabb lett a munkaidejük, nagyobb a felelősségük. Az alkalmazási szerződések normális időkben is rendkívüli módon korlátozták az alkalmazottak jogait, de most új üzemi fegyelmi szabályzatokkal szigorították. A Budapesti Szivattyú- és Gépgyár Rt. háborús szolgálati szabályzata például kimondta, hogy „az összes tisztviselők kötelesek, tekintet nélkül a munkaidőre, az üzletmenet által megkívánt munkákat idejében és rendben elvégezni. Túlidőért külön munkadíj nem jár." – „Szabadságot csak akkor kaphat valaki, ha a szolgálat nem szenved ezáltal." – Végül pedig „a vállalatnak jogában áll a jelen szolgálati szabályzat bármely pontját szabad belátása szerint megváltoztatni vagy kiegészíteni". Ez valóban tökéletes jogi megfogalmazása volt az alkalmazottak jogtalanságának!

Az életviszonyok rendkívül gyors leromlása ellenére csak igen kevesen, főleg az alacsony beosztású tisztviselők köréből, találták meg ma-

guktól az utat a szocialista szakszervezethez. Műszakiak – technikusok, művezetők, mérnökök – elvétve is alig akadtak közöttük. Pedig a szükség már 1915-ben a műszaki dolgozókat is kezdte rákényszeríteni, hogy valamilyen kollektív formában kíséreljék meg helyzetük javítását. Ezeknek a kollektív, de szétszórt, izolált kísérleteknek legtöbbször igen siralmas volt az eredménye. Egy vidéki nagy papírgyár budapesti irodájának tisztviselői elkeseredésükben sztrájkba léptek. Nemcsak a drágaság, de a főnökök tűrhetetlenül durva bánásmódja is késztette őket erre. Három nap múlva kénytelenek voltak kényrekedvre megadni magukat. Az igazgatóság semmit sem teljesített követeléseikből, ellenben sokukat, közöttük családos embereket is, felmondás nélkül kidobott az állásából.

Az Erdős és Fekete műszaki cég már 1916-ban, tisztviselőinek drágasági pótlékot kérő kollektív beadványára így válaszolt (szó szerint az eredeti fogalmazásban):

„Átiratukat nem kis meglepetéssel fogadtuk, azonban méltóságunkon alulinak tartanók olyan álláspontra helyezkedni, mint amilyet ezen példátlan eljárásuk folytán megérdemelnének. Mert, hogy példátlan esettel állunk szemben, azt annál inkább hangsúlyozhatjuk, mert ilyen terrorisztikus fellépéssel üzletünk fennállása óta, sőt egész életpályánkon precedensünk nem volt. Jóllehet, a gyári munkások, kiknek robotmunkájuk a milliomos gyárosok által nem lettek régente kellő értékben honorálva, és ebbeli elkeseredésükben néhány véresszájú szociális vezetőjük felbujtása által sztrájkot provokáltak, hogy céljukat elérhessék. De már az utóbbi időben ezek a terrorok megszűntek, mert ilyen úton célt ma már elérni nem tudnának, sőt hatósági üldözésben részesülnének. Hogy a dolog lényegére térjünk, kijelentjük Önöknek, épp oly jóakarattal, mint szigorú elhatározásunkkal, hogy együttes fellépésük nálunk szimpátiára nem talált... nem hagyhatjuk magunkat a jövőre tekintettel ilyen úton terrorizálni, és még kevésbé magunknak bizonyos megszabott feltételeket előírni. Meg vagyunk győződve róla, hogy csupán egyik kollégájuk konkolyhintő bujtogatása által serkentette Önöket erre a gondolatra."

Sok ilyen és ehhez hasonló esetet ismertetett „A Magánalkalmazott" című szakszervezeti lap. Ezek kétségkívül előkészítették a talajt a nagyobb arányú szervezkedés megindítására.

Abban az időben, midőn én és barátaim elhatároztuk, hogy belépünk a szakszervezetbe, a Magántisztviselők és Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetsége (MKAOSZ) volt az egyetlen szociáldemokrata tisztviselő-szervezet. Ennek akkor mintegy három-négyezer tagja lehetett. Üzemi tisztviselők alig voltak a tagjai sorában; mérnökök, művezetők – még kevésbé; de egyelőre, néhányadmagammal, nem gondolhattunk egy új műszaki szakszervezet létesítésére. Velem együtt lépett be az Egyesült Izzó több mérnöke és művezetője is. Helfgott Ármint is sikerült, sokszor éjszakákon át tartó viták után, megnyernem a szervezkedési mozgalomhoz való csatlakozásra. Ennek igen nagy jelentősége volt. Helfgottnak nemcsak a gyárban, de szakkörökben, a gyáron kívül is, nagy tekintélye volt; bátor, lelkes, tiszta jellemű ember volt, aki, miután az eszmét magáévá tette, szenvedélyes harcosa, agitátora és propagandistája is lett. Hasonló jelentőségű volt Sajó Lászlónak, a Közúti Villamosvasút vezető főmérnökének a csatlakozása. Őt Kelen József, Korvin Ottó fivére, nyerte meg mozgalmunknak. Sajó is, miután elfogadta elméleti meggondolásainkat, a szervezkedési mozgalomnak egyik igen erélyes, megfontolt szervezőjévé és vezetőjévé vált. Mindketten nagy politikai jelentőséget tulajdonítottak szervezkedésünknek. A legnagyobb nyilvánosság előtt is bátran és élesen helyezkedtek szembe a munkáltatókkal, azzal az osztállyal, amely őket eddig feltétlenül megbízható és hű kiszolgálóinak tartotta. Hasonlóképp az elsők között lépett még be a szakszervezetbe Lóránt Imre, a Közúti Vasút mérnöke és fivére, Lóránt Ferenc technikus, Singer Henrik, akiről az előbbiekben már szóltam, Komját Aladár, aki ekkor a Tudor-akkumulátorgyár tisztviselője volt, többen Csepelről, köztük egy Berend nevű mérnök, továbbá néhány mérnök a Fegyver-, a Láng- és a Wolfner-bőrgyárból – nevükre, sajnos, már nem emlékszem. Bennünket nem a szakszervezeti mozgalom gazdasági oldala érdekelt elsősorban; sőt, ami személyünket illeti, ez érdekelt a legkevésbé. A gazdasági szervezkedésben a katonai önkény és a háború elleni harc politikai alapját és előfeltételét láttuk. Ha nem is gondoltunk még forradalomra, azzal mindenképpen tisztában voltunk, hogy a háború által legjobban sújtott fizikai és értelmiségi dolgozók erős szervezettsége nélkül nem lehet eredményesen harcolni a háborút szító és abból nyerészkedő uralkodó rétegek ellen. Gondoltunk arra is, hogy a műszakiak bevonásával nagyobb lehetőségünk támad szabotázs szer-

vezésére a hadiiparban – akkor ezt még a háború elleni harc hatásos eszközének tartottuk.

Annak idején igen mozgékonyak voltunk: a gyors elhatározások és cselekvések emberei. Mindegyikünk vállalta, hogy üzemében kezdeményező csoportot hoz létre, lehetőleg az üzem különböző műhelyeiből és lehetőleg a legtekintélyesebb műszaki vezetők részvételével, akiknek a példáját azután bátrabban követné a többi. Ez a bizonyos fokig felülről való szervezkedési elv – amin nem a részvényesekhez kapcsolódó vagy közvetlenül az igazgatósághoz tartozó felső réteg megnyerését értettük – igen jól bevált. A tisztviselők ugyanis, akiknek ez szokatlan és új volt – sokkal nehezebben szánták rá magukat a szervezkedéssel és különösen a kezdeményezésével járó kockázatra, mint a fizikai munkások. A magasabb rangúak példája bátorítólag hatott az alacsonyabb állásúak tömegére. Személyi agitációnkban igen jó szolgálatot tett a technika jelentőségére és a műszaki alkotó munka felszabadítására vonatkozó „régi" elméletünk, amelyet kitűnően összekapcsoltunk a szocialista szervezkedés közvetlen feladataival. Éppen az olyan embereket, akik kivételesen nem összeköttetéseik, hanem tehetségük révén jutottak magasabb állásba, tudtuk a legkönnyebben meggyőzni a műszaki alkotómunka tőkés kisajátításának jelentőségéről és így saját kizsákmányolt mivoltukról. Ha már ezen túl voltak, könnyen belátták a szervezett harc szükségességét.

Ám a megszokottság és az ideológiai beidegződés nagyfokú gátlásait kellett leküzdeniük, hogy ne csak a szervezkedés szükségét lássák be, hanem azt is, hogy az valóban hatásos csak úgy lehet, ha az összes üzemi tisztviselő-kategóriákkal együttesen és a munkásság szakszervezeteivel szolidárisan történik. Szükség volt rá, hogy erre közvetlen gyakorlati tapasztalatból is rájöjjenek.

1917 elején, az Egyesült Izzóbeliek kezdeményezésére, húsz nagy budapesti villamossági és gépgyár vezető tisztviselői elhatározták, hogy egyidejűleg fordulnak igazgatóságaikhoz az elviselhetetlen háborús drágasággal kapcsolatos minimális követeléseikkel. Száz százalékos drágasági pótlékot kértek, holott a háború előtti árak átlagos emelkedése ekkor már háromszáz-négyszáz százalék körül járt. Ez egyidejű, de egyébként teljesen szervezetlen, gyáranként elszigetelt fellépés eredménye siralmas és megalázó volt. A gyárosok nevetséges, öt-tíz százalékos bérkiegészítést ajánlottak fel, és húsz-huszonöt százalékot ígértek

arra az esetre, ha a tisztviselők kötelezően kijelentik, hogy a háború végéig semmiféle új követeléssel nem állnak elő. Ez a kudarc szemléltető módon győzte meg a mozgalom részvevőit az izolált fellépések hiábavalóságáról és a szakszervezeti tömörülés szükségességéről. Maguk a főtisztviselők, érintkezésbe lépve szakszervezetünkkel, kezdeményezték gyáraikban az egész műszaki és tisztviselői kar megszervezését. Mérnöktársaim, akik velem együtt már előbb beléptek a szakszervezetbe, tevékeny részt vállaltak ebben a munkában.

A szakszervezet néhány vezető funkcionáriusa, köztük elsősorban Zádor Pál, nagy energiával sietett segítségünkre. Zádor már évek óta részt vett a szocialista mozgalomban, a Galilei Kör egyik igen aktív tagja, nagy műveltségű propagandista, kitűnő szónok volt. Ő szerkesztette a munkás szabadgondolkodók Hajnóczy Körének folyóiratát is. Mozgalmunk másik agilis, vezető harcosa a szakszervezet részéről Vágó Béla volt, aki már hosszabb idő óta a Szociáldemokrata Párt baloldali pártellenzékéhez tartozott. Nagyon aktív volt még a szervezkedésnek ebben a szakaszában Irsai Béla, a szakszervezet ügyvezető titkára, bár ő, mint általában a legtöbb szakszervezeti titkár, erősen jobboldali beállítottságú volt.

Mi a szervezkedést a társadalom megváltoztatására irányuló harcunk soron levő feladatának tekintettük. Minden esténket más és más üzem dolgozóival folytatott értekezleten töltöttük. Nem mindenütt sikerült már első fellépésre mindenkit meggyőznünk igazunkról. Egyes csoportokkal egész éjszakákon át vitatkoztunk; sehol sem elégedtünk meg azzal, hogy csupán a drágasággal és a megélhetés könnyítésével kapcsoljuk össze a szervezkedés feladatait. Ezt a már létező „sárga" szakszervezetek is megtették, amelyek a tőkésekkel való érdekközösség és a velük való békés megegyezés mellett agitáltak. Mi arra törekedtünk, hogy megmagyarázzuk kartársainknak az osztályharc lényegét, szervezkedésünk politikai céljait és történelmi perspektíváit is; gyűlöletet igyekeztünk kelteni nemcsak a háborús nyomor közvetlen okozói, de az egész tőkés társadalmi rend ellen. Igyekeztünk legalább fő vonásaiban megértetni a szocializmus eszméit, egy jobb társadalmi rend szükségességét, bár magunknak is elég halvány elképzelésünk volt arról, hogy miként jutunk el a szocializmushoz. Abban azonban bizonyosak voltunk, hogy mostani szervezkedésünk fontos lépést jelent ebben az irányban.

A MAGÁNALKALMAZOTT

A MAGÁNTISZTVISELŐK ÉS KERESKEDELMI ALKALMAZOTTAK ORSZÁGOS SZÖVETSÉGÉNEK HIVATALOS LAPJA

Kincs kegyelem

A biztosítási tisztviselők csatlakozása Szövetségünkhöz.

Nem volt könnyű dolog a rohamosan szélesedő szervezkedési mozgalmat kézben tartani és bizonyos tervszerűséggel irányítani. Amíg csak egyének meggyőzéséről vagy kisebb csoportok közötti agitációról volt szó, addig ez számunkra megszokott és erőnkhöz mért feladat volt. De egyikünk sem beszélt még soha nagyobb tömegek előtt, egyikünk sem volt „szónok", egyikünk sem volt „politikus". Ezért eleinte nem is mertünk nagyobb csoportok előtt fellépni. Rendszerint Zádor, Vágó vagy Irsai voltak a vezérszónokok, és mi azután csak hozzászólásokkal és javaslatokkal egészítettük ki beszédeiket.

Hamarosan rájöttünk arra, hogy nem is olyan döntő a nagy szónoki gyakorlat. Helfgott Ármin sem volt „szónok", de meggyőződésének ellenállhatatlan erkölcsi erejével lázba tudta hozni hallgatóságát; nemcsak az értelmiségieket, de később nagy munkástömegeket is. Sajó László a maga rendkívül higgadt, nyugodt, logikus előadásmódjával nyűgözte le hallgatóságát; a legkétkedőbb elemeket is meggyőzte fáradhatatlan és következetes okfejtésével, mellyel nem fukarkodott még a legjelentéktelenebbnek látszó kérdések megválaszolásakor sem.

De megtanultak a többiek is odaállni és beszélni a tömegek előtt, gyakran nagyobb és közvetlenebb hatást érve el, mint egyes hivatásos szónokok. Soha nem volt itt, és nem is lehetett szó, holmi előre megírt beszédnek a felolvasásáról. A maguk igazáról mélyen meggyőződött és céljaikat világosan látó emberek osztották meg gondolataikat hallgatóikkal, és ez adta meg fellépésük erejét és közvetlenségét.

Hogy milyen intenzív és széles körű volt ez a szervező és agitációs munka, arról „A Magánalkalmazott" egy közleménye is tanúskodhat, amely szerint 1917. február 19-e és március 7-e között harmincnégy gyárban folytattunk le ilyen értekezleteket. Az év végéig több mint százötven budapesti gyár mérnökei és tisztviselői egyesültek a Magántisztviselők és Kereskedelmi Alkalmazottak Szövetségében, illetve az ennek kebelében időközben megalakult IKTOSZ-ban (Ipari és Közlekedési Tisztviselők Országos Szövetsége). Ebben persze nagy szerepe volt a Nagy Októberi Szocialista Forradalom magyarországi visszhangjának, amiről a későbbiekben lesz szó.

Nem lehet érdektelen, milyen érvek segítségével győztük meg a mérnököket és a főtisztviselőket arról, hogy közös szervezetet kell létesíteniük a művezetőkkel és technikusokkal, valamint az üzem egyéb tisztviselőivel is. Ennek az érvelésnek a sémáját Kelen József, szak-

szervezetünk egyik fáradhatatlan szervezője és agitátora dolgozta ki, s „A mérnöktől a munkásig" című névtelenül megjelent cikkében „A Magánalkalmazott" hasábjain ki is fejtette. Némi rövidítéssel közlöm a cikk tartalmát:

„Célszerű-e, hogy a főmérnök, művezető, segédművezető, a különböző rangú és rendű irodai férfi- és nőtisztviselők egy közös szervezet egyenlő jogú és egyenlő kötelességű tagjai legyenek, holott bent a gyárban a legkülönbözőbb föllebbvalói és alantasi viszonyban vannak egymással?

Könnyen kimutatható, hogy bármelyik tisztviselői kategóriának azért rossz a gazdasági és társadalmi helyzete, mert a többi kategóriáé sem jó, s bármely kategória tartósan csakis úgy javíthat a maga helyzetén, ha egyidejűleg az összes többi kategóriák helyzete is megjavul...

Mint kezdő mérnök először a ...-gyár konstrukció-irodájában kaptam alkalmazást. A rajzasztalnál dolgoztam silány fizetésért, de »nem fizethet nekem a gyáros többet«, mert az ugyanott dolgozó technikus kartársaknak – akik régebbi praxisuk folytán »majdnem« ugyanazt a munkát végezték, még kevesebb fizetésük volt. »Azok mit szólnának hozzá, ha maga sokkal többet kapott volna« – mondta nekem a gyáros. Hogy a technikusok fizetése is távol állott a tisztességes fizetés fogalmától, azt viszont velük intézte el a munkaadó, valahogy ilyenformán: »Látják, hogy majdnem ugyanazért a fizetésért okleveles mérnököket is alkalmazhatok, hát csak nem fizethetek maguknak még többet, mint azoknak?«

Néhány hónap múlva áthelyeztek az üzem egyik fontosabb osztályába. Ez nálunk nagy előléptetésszámba ment: »felelősségteljes állás. Üzemi tapasztalat. Gyári titkok megismerése. Itt kezdte karrierjét X igazgató is. (Milyen fiatal és máris sógora a vezérnek stb.)«

Itt valóban érdekesebb volt a munka. De több is volt. Tehát indokolt lett volna, hogy a fizetés is megfelelően nagyobb legyen. Ekkor azonban hivatkoztak az osztály művezetőjére: már milyen régen vezeti felelősséggel ezt az osztályt, régi praxisa alapján »majdnem ugyanolyan munkát végez, mint Ön, hát csak nem fizethetünk Önnek többet, mint neki«.

Erre megkérdeztem a művezetőt, hogy van az, hogy ilyen nehéz és felelősséggel járó munkáért ilyen nyomorúságos fizetést kap?

A legidősebb segédművezető volt, amikor művezetőnek előléptették.

»Hát csak nem fizethetett neki sokkal többet a gyáros, mint a többi segédművezetőknek, akik már majdnem ugyanolyan munkát végeztek, mint ő, szintén megbízható emberek, jól ismerik a gyártást és így meg úgy« – magyarázta.

Ilyen igazságtalanságot a derék munkaadói szív nem tűrhetett volna meg a gyárban.

Láttam immár, hogy tulajdonképpen a segédművezetők fizetése határozza meg az én mérnöki munkám értékét, megkérdeztem tehát egyiküket, tulajdonképpen miért dolgoznak ilyen hitvány bérért?

Kiderült, hogy még tovább is megy ez a nóta. »Vannak régi munkások a műhelyben, akik már egész önállóan dolgoznak, jól ismerik a munka minden részét, maguk is felügyelnek a többiek munkájára, tehát már majdnem ugyanolyan munkát végeznek, mint a segédművezető. Micsoda aránytalanság lenne tehát, ha segédművezetőknek sokkal többet fizetnének, mint ezeknek a munkásoknak?«

Lehetne még az ilyen átmeneti összefüggéseknek a legkülönbözőbb láncolatait felsorolni, különösen, ha a női munkát is figyelembe vennők.

És ugyanúgy megállapíthatjuk azt is, hogy egyik üzemben sem lehetnek kiválóan jó viszonyok, ha a többiek legnagyobb részében rosszak.

Parancsoló szükségszerűség követeli tehát, hogy az összes kategóriák nemcsak ugyanazon üzemen belül, de az egész világon is közös táborban együtt tömörüljenek a kizsákmányolók már megszerveződött nemzetközi – bár álhazafiságba öltözködő – táborával szemben . . .”

E „sematikusnak” látszó érvelés hatályosságát magam is megerősíthetem; ez az életből vett „séma” volt, s ezért hatott olyan meggyőzően az agitációban.

A GYÁRKÖZI BIZOTTSÁG MEGALAKULÁSA ÉS ELSŐ LÉPÉSEI

Három hét alatt befejeztük húsz gyár műszaki dolgozóinak és tisztviselőinek teljes megszervezését, és ugyanakkor másik húsz gyárban is előkészítettük a munkáltatók ellen irányuló közös akciót. Ennek a negyven gyárnak három-három megbízottjából jött létre a Gyárközi Szervező Bizottság (lásd „A Magánalkalmazott" 1917 júniusi számát), amelynek eredeti feladata a mozgalom további szélesítése, a szervezkedésnek az egész országra való kiterjesztése volt. A bizottság 1917. május 10-én tartotta meg első teljes ülését. Ez az eredetileg csupán gazdasági szervezkedés célját szolgáló bizottság fejlődött a továbbiakban a háborúellenes forradalmi mozgalmak egyik fontos politikai központjává. Ezen az alakuló ülésen már több olyan gyár is képviselve volt, ahol a szolgálati szabályzat tiltotta az alkalmazottak szervezkedését, de ahol, már bízva az egyesülés erejében, közös elhatározással túltették magukat szervezkedési szabadságuk korlátozásán. Az értekezleten határozati javaslatot terjesztettem elő, amelyet egyhangúlag el is fogadtak. Némi rövidítéssel közlöm:

„A *Gyárközi Bizottság* szükségesnek tartja az ország összes gyári, műszaki és közlekedési vállalatainál alkalmazott minden kategóriájú tisztviselői kar szervezését, *ugyanazon osztálytudatos szakszervezeti alapon, amelyen eddig túlnyomóan csak ezen vállalatok munkásai szervezkedtek.* A szervezkedésnek csak egyik időleges célja, hogy a háborús drágaság folytán elviselhetetlen életviszonyainkat az egész tisztviselői kar szervezett erejének latbavetésével lényegesen megjavítsa. De célja legfőképpen az is, hogy az ország tisztviselői kara szervezett erőkifejtéssel vegye ki a részét az ország demokratikus át-

alakításának a munkájából, amely nélkül elképzelhetetlen a tisztviselői kar gazdasági és kulturális érdekeit feltétlenül biztosító intézmények és közállapotok megvalósítása.

Megállapítja a Bizottság, hogy mind a két cél szempontjából egyaránt a legnagyobb mértékben előnyös, sőt *elkerülhetetlenül szükséges is, hogy ez a szervezkedés a munkásszervezetekkel szolidaritásban,* habár egyébként azoktól függetlenül történjék.

A *Gyárközi Bizottság* és a bizottságban képviselt gyárak egész tisztviselői kara – a legnagyobb mértékben helyteleníti azokat a törekvéseket, amelyek a tisztviselői szervezkedést pusztán a drágasági pótlék kérdéseire akarják lokalizálni; a legnagyobb mértékben elítélik azokat a próbálkozásokat is, amelyek hangzatos, de a szervezettség minden erejét nélkülöző drágasági mozgalmakkal akarják a tisztviselői kar figyelmét az osztálytudatos szervezkedéstől elterelni." (Kiemelések tőlem: – *H. Gy.*)

A határozati javaslatnak volt egy politikai záradéka is:

„Ezen felhívással egyidejűleg a Gyárközi Bizottság egyhangúlag megállapítja, hogy Magyarország közállapotainak a tisztviselői kar érdekeinek megfelelő múlhatatlanul szükséges megváltozását csakis a mindennemű vagyoni cenzustól mentes, legalábbis a katonai kötelezettség korhatárától számítandó és nőkre is kiterjedő általános, titkos választói jog alapján összeülő törvényhozástól várja. Ebben a kérdésben a szervezett tisztviselői kar teljesen szolidáris a munkásság követeléseivel, és ha arra kerülne a sor, a munkássággal együtt minden energiájával ki fogja venni részét a választójogért vívandó küzdelemből."

Ezt a záradékot Zádor Pál javaslatára – aki Szövetségünk ügyvezető alelnöke volt – fűztem hozzá előterjesztésem szövegéhez. A magam részéről sokkal helyesebbnek tartottam volna megelégedni a bevezetőben foglalt politikai deklarációval, amely az „ország demokratizálásával" kapcsolatos feladatoknak szélesebb és egész más jellegű értelmezését is lehetővé tette. De a polgári sajtó szórványos híreiből még alig ismertük, így nem is tehettük magunkévá Leninnek a háború felszámolására egyedül alkalmas forradalmi tanítását. Valóban világossá ez csak a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után vált előttünk. Elutasítani pedig a választójogra vonatkozó javaslatot nem lehetett, mert ez a pártvezetőséggel való nyílt szembehelyezkedést és szakítást jelentette volna. Erre pedig még nem voltunk elkészülve,

és nem is voltunk eléggé meggyőződve ennek szükségességéről. Sőt magáról a választójogi harcról, annak opportunista jellegéről sem volt még eléggé kialakult véleményünk.

Volt még egy fontos szempont, amely itt, ezen az első, alakuló ülésünkön a választójog követelése mellett való állásfoglalásunkat indokolttá tette. Zádor maga is főleg ezzel érvelt és győzött meg minket. Nekünk, mérnököknek és tisztviselőknek, volt választójogunk. Ha itt nem támogatjuk vagy éppenséggel visszautasítjuk a munkásság választójogi követelését, úgy ez a munkásosztállyal való szolidaritás megtagadásának látszhatott volna.

A Gyárközi Bizottság ezután – egységes elvi alapon – kidolgozta a fizetések és a munkaviszonyok megjavítására vonatkozó követeléseket, amelyekért az egyes üzemek kollektívái egyidejűleg síkra szállhattak. A gyáriparosokat ez a széles körű szervezkedés és egységes fellépés meglepetésszerűen érte. Példátlan dolog volt a magyar ipar történetében, de talán nemzetközi viszonylatban is, hogy mérnökök, művezetők, vezető tisztviselők a tőkés tulajdonossal szemben egységesen lépjenek fel, s ráadásul szolidárisan az üzem összes többi dolgozóival. Sok helyütt megpróbálták fenyegetéssel vagy erőszakkal megakadályozni a szervezkedést. Az Egyesült Izzó kereskedelmi igazgatója magához hívatta az irodai alkalmazottakat, és kijelentette, hogy aki belép a szakszervezetbe, azonnal elbocsátja a szolgálatból, sőt be is vonultatja. A tisztviselők azonban nem ijedtek meg. Udvarias, de határozott hangú levélben közölték vele, hogy amennyiben fenyegetését beváltaná, akkor a gyár egész kollektívája, sőt az egész szakszervezet is, szolidárisan fog erre felelni. Nem is került sor rá. Az igazgatóság a szervezkedést nem tudta megakadályozni; a részvényesek jónak látták, hogy nagyobb konfliktusok elkerülése kedvéért, elfogadják és úgyszólván teljes egészükben teljesítsék az alkalmazottak követeléseit.

A munkásság és az üzemi értelmiségiek – mérnökök és tisztviselők – közötti szolidaritás nagyszerű jelenségei kezdtek kialakulni ebben a mozgalomban. Ott, ahol a tisztviselőket érte sérelem a vezetőség részéről, szolidárisan kiálltak mellettük a munkások is. Ahol pedig munkásokat ért hasonló sérelem – ez leginkább retorzióként alkalmazott bevonultatás formájában történt, a mérnökök és tisztviselők is kiállottak mellettük.

A Lipták-féle nagy gépgyárban az igazgatóság spicli-szolgálatra bé-

relte fel az egyik tisztviselőt. Ez részletes jelentést tett az üzemi mérnökök és tisztviselők értekezletéről, amelyen az előterjesztendő követeléseket beszélték meg. Három nappal később magas rangú katonai bizottság szállt ki a gyárba. Ez a bizottság maga elé citálta mindazokat – köztük két mérnököt és egy művezetőt –, akiket a szervezkedés kezdeményezőinek tartott. Megfenyegette őket, hogy ha azonnal meg nem szüntetik „lázító" tevékenységüket, a legelső alkalommal bevonultatják őket. Ez a beavatkozás rendkívül felháborította a gyár munkásait is. Összejött az üzem bizalmi testülete, és határozatilag kimondta, hogy a gyár munkássága teljes szolidaritást vállal a mérnökökkel s tisztviselőkkel, és nem fogja tűrni megrendszabályozásukat. Összehívtuk a Gyárközi Bizottságot, amely szintén kimondta, hogy valamennyi gyár szervezett tisztviselője és mérnöke egységes fellépéssel felel Liptákgyári kartársaik esetleges megrendszabályozására. Ebben az esetben is elég volt a szervezett fellépéssel való fenyegetés. Senkit sem vonultattak be; a részvényesek jobbnak látták az előterjesztett követelések teljesítését.

A mérnökök, tisztviselők és munkások közötti összetartás különösen figyelemre méltó volt az Egyesült Izzóban, ahol szakszervezetünknek egyik legerősebb helyi szervezete, mondhatnám, fellegvára volt. A legteljesebben itt alakult ki az alkalmazottak és a munkások akcióegysége.

Az 1917. május 2-i tüntetés és sztrájk alkalmával a tisztviselők és mérnökök voltak azok, akik az aránylag kisszámú szervezett férfimunkásokkal együtt a Szociáldemokrata Párt felhívásának megfelelően másfél órával a munkaidő befejezte előtt elsőnek hagyták abba a munkát. Kivonultak a gyárból, hogy részt vegyenek a tüntetésen, amelyet a pártvezetőség a választójogi harc jegyében hirdetett meg. De jó alkalom volt ez arra is, hogy a tömegek kifejezésre juttassák a háborúval és a vele járó szenvedésekkel való általános elégületlenségüket. A mérnökök és művezetők nélkül természetesen a munkásnők sem dolgozhattak. Így először történt meg ebben a gyárban, hogy a dolgozók egész kollektívája együtt vett részt politikai tüntetésen. Itt ébredtek rá az eddig szervezetlenek is az egyesülésben levő erőre, ami aztán megteremtette a talajt gyors szervezkedésükhöz.

Mind ez ideig a Szociáldemokrata Párt és a Szakszervezeti Tanács ebben a gyárban meg sem kísérelte a nőmunkások szervezését. Nem lehetetlen, hogy emögött valami megállapodás rejlett a gyárigazgatóság

és egyes szakszervezeti vezetők között. A már szervezett mérnökök és tisztviselők vetették fel a nőmunkások haladéktalan megszervezésének a kérdését.

Személyi agitációval, brosúrák és egyéb irodalom terjesztésével ők végezték el a nőmunkások közt az első előkészítő munkát. Ezután már a Szakszervezeti Tanács sem térhetett ki az Egyesült Izzóban dolgozó nők megszervezése elől. Felhívására először életükben jelentek meg az Izzó nőmunkásai egy olyan tömeggyűlésen, amelyen saját helyzetüket és feladataikat beszélhették meg. Nagy lelkesedéssel határozták el, hogy belépnek a szakszervezetbe. Alig telt el ezután néhány nap, és az Egyesült Izzó igazgatósága először találta magát szemben a gyár összes munkásnőit képviselő küldöttséggel, amely megbízóinak a bérek és a munkaviszonyok megjavítására irányuló követeléseit terjesztette elő. Az igazgatóság kénytelen volt e követeléseket hosszabb alkudozás nélkül, csaknem maradéktalanul teljesíteni. Persze nem azért, mert a munkásnők követelései valóban vitathatatlanok voltak: csupán a munka és a lét emberhez méltó legelemibb feltételeinek a megadását kérték. De fel kellett ismernie, hogy a nők e fellépése mögött eddig soha nem tapasztalt szervezett erő és harci elszántság rejlik.

Az első jelentős sikerek, amelyeket a szervezett gyári tisztviselők elértek, további nagy lendületet adtak a mozgalomnak. Más tisztviselői kategóriák és kereskedelmi alkalmazottak is egyre nagyobb számban léptek be a szakszervezetekbe. A legnagyobb jelentősége természetesen az ipariak mozgalmának volt. Itt az értelmiségi szervezkedés egyre közelebb került az üzemi munkásság gazdasági és politikai harcához, azzal egyre inkább összefonódott. Ezért célszerűnek látszott, hogy önálló szervezetté tegyük szakszervezetünk ipari szekcióját. 1917. május 23-ára országos küldöttközgyűlést hívtunk össze. Ez tanúságot tett arról, hogy az értelmiség osztályharcos szervezkedése az ipar és a kereskedelem terén valóban hatalmasan megerősödött. A közgyűlés kimondta, hogy az ipari szekció alakuljon át önálló szakszervezetté, Ipari és Közlekedési Tisztviselők Országos Szövetsége néven, saját képviselettel a szakszervezeti tanácsban. De az új szervezet is maradjon meg az értelmiségi szakszervezeteknek abban a tömbjében, amely ez időben a Magántisztviselők és Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségének kezdeményezésére kezdett kialakulni.

AZ IKTOSZ

Nagy energiával fogtunk hozzá az új szakszervezet előkészítéséhez. Az önálló ipari szervezet tervét általános megelégedéssel fogadta a már szervezett gyári értelmiség, mert fontosnak tartotta, hogy mozgalmait nagyobb önállósággal folytathassa.

Lényegbe vágó volt, hogy az alakuló ülés küldöttei jórészt politikailag megfelelő emberekből kerüljenek ki. Olyanokból, akik a szervezkedésben nemcsak nagyobb darab kenyeret látnak, de fegyvert is a katonai önkény és tőkés kizsákmányolás ellen, a szocializmusért. Ezt sikerült is elérnünk, mert a februári orosz forradalom egyre fokozódó hatással volt a dolgozó tömegek és nem utolsó sorban az üzemi értelmiség balratolódására. A munkásság bérmozgalmai és sztrájkjai is ebben az időben már egyre inkább túlnőttek a gazdasági harc keretein, és politikai jellegűvé váltak.

Mintegy ötven gyárral folytattunk előkészítő megbeszéléseket; ennek eredményeként négyezer műszaki és adminisztratív üzemi dolgozó kiküldötteivel tarthattuk meg az IKTOSZ alakuló ülését.

Fontos esemény volt ez a magyarországi szocialista mozgalomban, mert e szervezet tagságában és különösen vezetésében már jelentős számmal voltak olyanok, akik az Oroszországból jövő hírek hatására kezdték a háborúból való kiút forradalmi lehetőségét is latolgatni. Az új szervezet elnökévé Helfgott Ármint és Balogh Artúr gépészmérnököt, a csepeli Fegyvergyár főmérnökét választották meg. Balogh Artúrnak a Fegyvergyárban, ebben a kormány és a katonai hatóságok számára nagyon fontos és erősen ellenőrzött üzemben, sikerült a műszaki és adminisztratív dolgozók erős szakszervezeti csoportját létrehoznia.

A munkások közt is olyan népszerűségre tett szert, hogy amidőn később, 1919 januárjában – tehát még jóval a Tanácsköztársaság létrejötte előtt – a gyárban megalakult munkástanács a részvényeseket szolgáló igazgatóságot eltávolította, őt nevezték ki az üzem vezetőjének. Sokoldalú, felelős üzemi elfoglaltsága miatt az IKTOSZ szélesebb körű szervező tevékenységében csak kevéssé tudott részt venni, s így a szövetség tényleges harcos vezetője Helfgott Ármin lett. Zádor Pál, mint ügyvezető elnök, továbbra is nagy energiával és fáradhatatlan kitartással tartotta kézben a szakszervezet operatív szervező és propagandisztikus tevékenységét. Egyik figyelemre legméltóbb kezdeményezése – egyebek közt – a csepeli nőtisztviselők sztrájkja volt: az ő közvetlen részvétele és irányítása mellett 500 éhbérért dolgozó nőtisztviselő, akiket addig a gyárvezetőség semmibe se vett, öt napon át valósággal megbénította az óriási gyár üzemét, és végül is rákényszerítették az igazgatóságot követeléseik teljesítésére.

A szövetség egyik titkára én lettem; ügyvezető titkára Irsai Béla maradt, aki a Magánalkalmazottak és Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségében is az üzemi szekcióban dolgozott. A szélesebb körű választmányban is nagyobb számban voltak olyan elvtársak, akik később a Kommunista Párt harcos tagjai lettek. Köztük Haskó Lajos vegyészmérnök, Hoffman Tivadar mérnök, Lóránt Imre, a Közúti Vasút mérnöke, Seidner Mihály doktor, a Ganz Villamossági Gyár egyik nemzetközileg is ismert, kiváló mérnöke és többen mások. Különösen fontos volt a szervező bizottság összetétele, mert a szakszervezetekben általában a szervező bizottságok gyakorolták a tényleges operatív vezetést. Ez már többségében is későbbi kommunistákból állott; benne volt, rajtam kívül, Helfgott Ármin, Kelen József, Sajó László, Nagy Lajos, a Fegyvergyár egyik vezető mérnöke, Babusák János, Liptákgyári művezető. Határozottan jobboldali gondolkodású ebben a bizottságban talán csak kettő-három akadt.

Az IKTOSZ létrejöttével még jobban szélesedett a szervező munka Budapest és a vidék gyáraiban. Rövidesen fontos szakmai szekciók létesítésére került sor. Szeptember 23-án megalakult a művezetők szekciója. Hétszáz művezető vett részt ezen a gyűlésen, de a tagok tényleges száma ennél nagyobb, talán ezer körül lehetett. Ha meggondoljuk, hogy nem is olyan régen a „művezető" elnevezés majdnem azonos jelentésű volt a „hajcsár" fogalmával, akkor ezer művezető egy szocialista szak-

szervezetben – mégpedig nem az opportunistáknak kedvező politikai konjunktúra, hanem a katonai terror idején, amikor a szervezkedés megtorlások kockázatával járt – kétségkívül az IKTOSZ eredményes felvilágosító és szervező tevékenységéről, politikai jelentőségéről tanúskodik, arról, hogy az értelmiségieknek a háborúval kapcsolatos elégületlenségét egyre jobban a proletár osztályharc medrébe terelte.

Még nagyobb jelentősége volt 1917. december 30-án a mérnök-szakosztály megalakulásának. Már ezernél több okleveles és gyakorló mérnök vett benne részt. Az itt elhangzott felszólalásokban és a megválasztott vezetőség összetételében a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása már nagymértékben megnyilvánult.

„Az örökké emlékezetes 1917-es esztendő a végéhez közeledik – mondotta elnöki megnyitójában Helfgott Ármin. – Ebben az évben történt, az orosz forradalom diadalmas napjának első sugarainál, hogy a magyar polgárság számban nagy és szellemi értékben tekintélyes rétege, a tisztviselők osztálya, minden fenntartás nélkül csatlakozott a nemzetközi szociáldemokráciához, ami legjobb bizonysága e nagy szellemi mozgalom mindent magával ragadó erejének és benső igazságának. Így jött létre az a hatalmas, nagyarányú fejlődés, amelyben a mérnökök elöljártak. És úgy érezzük, hogy ez a csatlakozás nem konjunkturális alakulat, nem gyomor-szocializmus, mert bennünket az eszme vitt ebbe a körbe, az igazság belső ereje."

„... e törekvéseinkben mindig együtt akarunk haladni a szervezett munkássággal... Tudjuk, hogy a munkásság meg fogja érteni, hogy mi nem vagyunk a tőkés kizsákmányolás eszközei, a tőkés gazdasági rend támogatói és kiszolgálói, hanem értékes fegyvertársak a szociális haladásért vívott nemes küzdelemben.

Elborulva látjuk, hogy bár az emberi tudomány, a technika óriásit fejlődött, az emberiség boldogulása mégsem jutott előbbre; ez a boldogság-nívó éppen ellenkezőleg, nem emelkedett, de lejjebb szállt. Ennek oka az, hogy *a tudományos haladás nem elég, sőt teljesen hiábavaló, ha a társadalmi rend nem megfelelő.* Az ok a mai, immár anakronizmussá vált kapitalista rend... *A természettudomány modern eszméi egybevágnak a szocializmus eszméivel.*

Az a vágyunk, hogy az átmenet, amelyről ma oly sokat beszélnek, ne a régi békeidőkhöz, hanem az új gazdasági rendhez legyen átmenet, mely a fejlődésnek új, pompás perspektíváját nyújtja."

A szekció elnöke Sajó László, alelnökei Helfgott Ármin és Hoffmann Ernő, titkárai Haskó Lajos és Kelen József lettek. Később valamennyien a KMP tagjai, Sajó László kivételével, aki a KMP megalakulása után is megmaradt a Szociáldemokrata Pártban; a párttal azonban rokonszenvezett, és a Tanácsköztársaság idején becsületesen együttműködött a kommunistákkal. A választmányba is több aktív baloldali elvtárs került: velem együtt Lóránt Imre, Singer Henrik, Steiner Pál.

A szervezet jellegére és vezetői gondolkodásmódjának jellemzésére idézünk még néhány sort Sajó László elnöki megnyitójából is:

„A dolgozó osztályok úgy a békében, mint ma is, a háborúban, ki vannak zsákmányolva kevesek javára, pedig mi, akik e javak termelésében aktív részt veszünk, akik a természettudományok gyakorlati alkalmazásának emberei vagyunk, mi tudjuk, hogy a technika mai fejlettsége, a technika eddigi vívmányai már elegendők arra, hogy a termelés hatályosabbá tételével az emberi megélhetést mindenki részére lehetővé tegyék.

Ez a szakosztály van arra hivatva, hogy ezt az igazságot az indifferensek nagy tömegeibe bevigye. Jól tudjuk, hogy programunkkal az egész mérnöki kart nem lehet egy tömbbe összeolvasztani, mert a társadalom mai rendje a termelésben elfoglalt helyzetünk szerint szétválaszt bennünket. Tudjuk, hogy kapitalista mérnök közibénk nem jön, de azoknak a mérnököknek, akik nem kapitalisták, és akik nem a kapitalisták bizalmának letéteményesei, azoknak mind ide kell jönniök."

Ebből a szekcióból alakult ki később önálló szakszervezetként az Alkalmazott Mérnökök Országos Szövetsége (AMOSZ), amelynek tevékenysége figyelemre méltó szerepet játszott a Magyar Tanácsköztársaság politikai és gazdasági előkészítésében. Ennek a megalakulása azonban egész más körülmények között, a háború befejeztével, az októberi őszirózsás forradalom után történt. Tevékenysége egy más korszakra, a Tanácsköztársaságért vívott harc időszakára esik. Ezért visszatérek egyelőre még az IKTOSZ-ra és a Gyárközi Bizottságra, amely az IKTOSZ égisze alatt vagy talán helyesebben – árnyékában, ez időszak háborúellenes mozgalmainak egyik központjává lett. Ezzel annál is inkább foglalkoznom kell, mert párttörténeti irodalmunkban, az első világháború alatti forradalmi jellegű mozgalmaknak ez a területe még nem szerepel eléggé részletes és helyes megvilágításban. A Párttörténeti Intézet egyik kiadványában a következőket olvashatjuk:

„Felmerült az üzemekben a baloldali erők szervezeti összefogásának szükségessége. Ez a szükségszerűség hozta létre a Gyárközi Bizottságot, mely a különböző gyárak baloldali bizalmijai és műszaki értelmisége között igyekezett akcióegységet teremteni és összefogni a gyárakon belül a különböző szakszervezetekhez tartozó csoportokat. A bizottság azonban határozatainak nem tudott érvényt szerezni."*

Ez utóbbi megállapítás téves, mert valamennyi, ebben az időszakban működő háborúellenes csoport közül éppen a Gyárközi Bizottság volt az, amely leginkább volt képes nagy munkástömegeket megmozdítani kezdeményezései végrehajtására. Hogy ilyen helytelen vélemény szólalhatott meg a legújabb párttörténeti anyagban is, annak egyik oka, hogy e mozgalomnak közvetlen dokumentális emlékei alig maradtak, bár a közvetve erre utaló meglevő dokumentumok – a Gyárközi Bizottság akciói ellen irányuló fékevesztett jobboldali szociáldemokrata támadások és a rendőri intézkedések írásbeli anyaga kétségbevonhatatlanul bizonyítják ennek a mozgalomnak jelentőségét. „A Magánalkalmazott" és az „AMOSZ" című folyóiratok 1916–1917-ben, illetve 1918–1919-ben megjelent számai sok, közvetlenül is dokumentális anyagot tartalmaznak erre vonatkozóan, amelyet a kutatás eddig nem használt fel.

A tények történelmileg helyes megvilágítása érdekében szükségesnek tartom e helyütt a Gyárközi Bizottság tevékenységének részletesebb ismertetését, noha megelégedhetnék esetleg olyan kétségtelenül illetékes személyre való hivatkozással is, mint amilyen Kun Béla elvtárs, aki 1919. május 29-én, egy Budapesten megtartott műszaki értelmiségi nagygyűlésen, több száz ember előtt tette a következő kijelentést: „Én tudom azt, hogy 1918-ban mérnökök voltak azok – és ezt nem szoktam elfelejteni – akik a munkásság élére álltak, akik felrázták a háború ellen Magyarország lakosságát, különösen a budapesti munkásságot."**

Ez csakis a Gyárközi Bizottságban résztvevő mérnökökre vonatkozhatott. Persze a kijelentés, amely egy izgalmas vita hevében hangzott el, túlzott, mert hiszen *nemcsak* mérnökök voltak azok, akik ebben az időben „a munkásság élére álltak . . ." Tény azonban, hogy ezek a nem mérnökök is – munkások, értelmiségiek – legtöbben részt vettek a

* A magyarországi munkásmozgalom 1917–1919. Kossuth Könyvkiadó 1957–1958. II. old.

** AMOSZ, 1919. június 25. 4. sz.

Gyárközi Bizottság munkájában, illetve a Bizottság által szervezett különböző akciókban.

Más vezető elvtársak nem kevésbé hiteles nyilatkozatai is tanúskodnak emellett; erről a következőkben még szó lesz.

A Gyárközi Bizottság eredetileg mint az üzemi szervezkedés irányító és összefogó testülete jött létre. Úgy is hívtuk eleinte: Gyárközi Szervező Bizottság. Csak a rövidség kedvéért mellőztük a továbbiakban a „Szervező" szót. Később, az IKTOSZ megalakulása után, amelynek vezetősége túlnyomórészt aktívan háborúellenes baloldali elemekből állt, kezdett a Gyárközi Bizottság tevékenysége nagyobb mértékben politikai jelleget is ölteni.

Tulajdonképpen már magának az IKTOSZ-nak a létrehozása is nagy politikai jelentőségű tény volt. Tevékenysége tudatosította a munkásosztállyal való érdekközösséget, amelyet a háború okozta szenvedések szemléltetően tártak fel a műszaki értelmiség legjobbjai előtt. Megszüntette vagy legalábbis erősen tompította a tőkések által szított ellenségeskedést a munkások és az üzemi értelmiségiek között. Ez a körülmény az üzemekben a munkásság és a katonai parancsnokságra támaszkodó tőkés vezetőség közt is lényegesen megváltoztatta az erőviszonyokat. Egészen más lehetőségei voltak, akár gazdasági, akár politikai célok érdekében a munkásság megmozdulásainak azokban az üzemekben, amelyekben a műszaki és adminisztratív értelmiség barátilag, sokszor pedig mint fegyvertárs állt a munkásság oldalán.

Másik fontos, politikai jelentőségű sajátossága volt az IKTOSZ-nak, hogy szakmájuktól függetlenül egyesítette az üzemi értelmiségi dolgozókat, szemben a többi szociáldemokrata szakszervezet szakmai szétdaraboltságával, amely egy-egy nagy gyár munkásságát sokszor tucatnyi különböző, egymástól függetlenül működő szakszervezetben választotta el egymástól. Ezért sokkal inkább volt akcióképes, mint más szakszervezetek. Bármilyen, nemcsak gazdasági, de sokszor határozottan politikai jellegű akciót, például szembeszállást a katonai rendszabályozásokkal – egységesen vihetett keresztül, egy üzemen, egy iparágon belül vagy akár egyszerre valamennyi iparágra kiterjedően is, teljesen függetlenül más szakszervezetektől. Minden fellépése az üzem vagy iparág egészét érintette, nem csupán, mint más szakszervezetnél, csak valamely szakmai területet. Hatása főleg Budapestre és környékére terjedt ki, bár érezhetővé vált vidéki városokban is.

III

A FORRADALOM ÚTJÁN

A GYÁRKÖZI BIZOTTSÁG MINT A BALOLDALI MUNKÁSOK ÉS ÉRTELMISÉGIEK EGYÜTTES CSOPORTJA

Könnyen érthető, hogy a Gyárközi Bizottságban merült fel először a gondolat, hogy fellépéseink sikeresebbek lennének, ha az egység nemcsak a különböző értelmiségi kategóriákon belül, hanem az értelmiségi és fizikai dolgozók között is létrejönne; ha együtt lépnénk fel gazdasági követeléseinkkel és együttesen hallatnók szavunkat az egyre gyakoribbá és élesebbé váló konfliktusokban is, amelyeket a katonai terror váltott ki. E gondolat megvalósításának nagy akadálya volt: a Szociáldemokrata Párt eddigi gyakorlata! – ugyanis semmi érdeke sem fűződött ahhoz, hogy megszüntesse a munkásság szakszervezeti szétdaraboltságát. A Gyárközi Bizottság önhatalmúlag és – joggal állíthatjuk – a szakszervezeti mozgalom akkori körülményei között forradalmi módon túltette magát ezen az akadályon. Nagy jelentőségűvé vált ez a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után, amikor a Gyárközi Bizottság tevékenységét már az orosz példa követésére irányuló törekvés kezdte meghatározni.

Mi volt hát a politikai elképzelése az IKTOSZ keretében működő Gyárközi Bizottságnak, amelynek a tagjai többségükben aktívan háborúellenesek voltak? Mai szemmel nézve, elméleti elgondolásainkat illetően – kezdetleges és zavaros elképzelések töltötték el. Ennek ellenére, gyakorlati következtetéseink általában helyesek voltak, és a forradalmi fejlődés irányában hatottak. E tekintetben teljesen egyet kell értenem Kun Bélának Lengyel József „Visegrádi utca" című könyve előszavában kifejezett véleményével. Ez a véleménye ugyan a háborúellenes szindikalista csoportra vonatkozik, csakhogy ez a csoport már 1917-ben részt vett a Gyárközi Bizottságban; de ettől függetlenül is Kun

alábbi megállapítása sok tekintetben a mi mérnökcsoportunkra is alkalmazható:

„Lengyel József könyvéből – írja Kun Béla – világosan láthatja az olvasó, hogy ez a csoport a háború ideje alatt alig-alig jutott el addig, ahová a zimmerwaldi egyesülés centruma eljutott. Felfogásuk inkább forradalmi pacifizmusnak volt nevezhető, mintsem szocialista forradalmiságnak. Mindamellett ez a csoport kétségtelenül forradalmi cselekedeteket hajtott végre a háború alatt. Nem az ideológiája vezette ebben a forradalmi cselekvésben, hanem a forradalmi ösztöne, a forradalmi ipari munkások bizonyos rétegeivel való egybekapcsoltsága."

Hogyan küzdjünk a háború ellen? Egyikünknek sem volt pozitív elképzelése arról, hogy a harc milyen eszközével lehetne valóban véget vetni a háborúnak. A lenini koncepció még ismeretlen volt előttünk, maguktól pedig – jól mondja Kun Béla – közülünk még a legképzettebbek se jutottak el a háború idején tovább, mint ameddig a zimmerwaldi egyesülés centruma eljutott. Forradalmi ösztönünkre hallgattunk, amikor is nem annyira saját homályos elképzeléseinket, hanem az ellenség sokkal világosabb és céltudatosabb magatartását választottuk iránytűnknek. Ami nekik rossz, az nekünk jó – ez volt, röviden kifejezve, a mi iránytűnk. Ők mindenáron győzni akarnak – nekünk mindenáron a vereségükre kell törekednünk. Ők ádáz ellenségei osztályharcos, szocialista szervezkedésünknek – nekünk minden erőfeszítésünkkel meg kell azt valósítanunk. Nekik legnagyobb érdekük a haditermelés fenntartása és erősítése – nekünk mindent meg kell tennünk a haditermelés lezüllesztése érdekében. Lényegében ilyen „reciprok" meggondolások alapján kezdtük egyre határozottabban ellenfélnek tekinteni a jobboldali szociáldemokrata pártvezetőséget is, mert mind világosabbá vált előttünk, hogy választójogi és egyéb ellenzéki jelszavai ellenére a háborús uszítók szekértolója.

Annak szükségessége, hogy közösen lépjenek fel a katonai megtorló intézkedések ellen, hozta be a Gyárközi Bizottságba egyes munkáscsoportok képviselőit. Érthető, hogy éppen azok kerültek ide – magunk is ilyen célból kerestük munkás-elvtársakkal a kapcsolatot –, akik a legbátrabban helyezkedtek szembe a katonai önkénnyel és szükségképpen az opportunista szociáldemokrata pártvezetéssel is. Így lett a Gyárközi Bizottság egyik legaktívabb vezető tagja Mosolygó Antal, a mátyásföldi repülőgépgyár munkása; igen képzett, kitűnő agitátor, a Szabó Ervinnel

kapcsolatban álló szindikalista csoport vezetője. Nagy befolyása és tekintélye volt sok gyár munkásai közt. Bekerült a Gyárközi Bizottságba Mikulik József, a mátyásföldi repülőgépgyárból; Csiky Imre, ugyancsak repülőgépgyári munkás, Matisán József, a Wolfner-bőrgyár munkása, aki rendkívül lelkes, önfeláldozó és tehetséges harcosa volt mozgalmunknak; továbbá Helfgott Sándor, az Egyesült Izzó műszerésze, Helfgott Ármin fivére; többen mások a Láng-gyárból, a Fegyvergyárból, Csepelről és egyéb üzemekből – nevükre, sajnos, nem emlékszem.

Ez a testület, amelyből az eredetileg bekerült jobboldali elemek rövidesen teljesen kiszorultak, hacsak nem tették magukévá ellenzéki nézeteinket, már igen kevéssé hasonlított az eredeti szakszervezeti szervező bizottsághoz. Politikai mozgalmi szerv lett, amely szorosan vett szakszervezeti kérdésekkel nem is foglalkozott. Az IKTOSZ-hoz is csak annyiban tartozott, amennyiben annak a helyiségében tartotta összejöveteleit.

A Gyárközi Bizottság munkarendjéről és módszeréről is meg kell még itt emlékeznem.

A Gyárközi Bizottságnak nem volt semmiféle működési vagy szervezeti szabályzata; mégis egész tevékenységét önként kialakult szigorú fegyelem, pontosság, határozatainak feltétlen végrehajtása jellemezte. Nem volt rá eset, hogy valaki – hacsak súlyos betegség nem akadályozta – ne jelent volna meg az üléseken. Ezeken soha jegyzőkönyvet nem vezettek, és csak a legritkább esetben hoztak valami írásban is rögzített határozatot. A közösen megállapított teendőket mindenki feljegyezte magának vagy a fejében tartotta.

A Gyárközi Bizottságnak tizenegy tagú végrehajtó bizottsága volt, köztük munkások, Mosolygó, Matisán, Csiky Imre, az aszódi repülőgépgyár dolgozója, később az albertfalvai repülőgépgyár főbizalmija és Mikulik, szintén repülőgépgyári munkás. Mi állandó kapcsolatot tartottunk egymással, és tulajdonképpen ez a szűkebb együttes volt a különböző akciók kezdeményezője. Ennek a szűkebb bizottságnak az összetétele azonban nem volt szigorúan meghatározva. Gyakran, kérésünkre vagy olykor meghívás nélkül is, részt vettek megbeszéléseinken más elvtársak is.

Visszatérve a Gyárközi Bizottság munkájára, rá kell mutatnom arra, hogy ennek a szervünknek semmiféle adminisztrációs apparátusa nem volt. Miután én voltam az IKTOSZ egyik titkára, szükség esetén fel-

használtuk az IKTOSZ adminisztrációjában dolgozó elvtársainkat, akik egyébként is társaságunkhoz tartoztak. Zádor Pál szakszervezeti vonalon igyekezett fedezni és támogatni tevékenységünket. A legnagyobb segítségünkre azonban az a lelkes, fiatal gárda volt, amely az IKTOSZ titkársága körül kialakult. Joggal nevezhetnők „mindenes aktívának" is, mert mindent csináltak, amire éppen szükség volt. Részt vettek az akkor már sokfelé létesült marxista propagandaköreinkben, úgy is mint hallgatók, úgy is mint előadók. Összekötő szolgálatot teljesítettek: rohantak ki a Váci útra, Csepelre, Kispestre vagy ahová éppen kellett, a Gyárközi Bizottság tagjaihoz vagy egyes bizalmiakhoz, a szükséges üzenetekkel. Egyesek közülük nemcsak üzenetet vittek, de mindjárt a szükséges helyi agitációt is elvégezték; akár kis röpgyűléseket is tartottak a gyárak kapui előtt, egyik gyártól a másikhoz sietve. Este, munkaidő után, mindig akadtak közülük az IKTOSZ-ban annyian, ahányra szükség volt az ilyen természetű intézkedések lebonyolításához. Ez az aktíva, így szerzett gyakorlatával, később kitűnő szolgálatot tett a párt illegális időszakában, különösen a Tanácsköztársaságot közvetlenül megelőző, valamint a bukását követő időkben. Nagy biztonsággal tartották fenn a kapcsolatot a párt illegalitásban levő vezetői között; biztosították – sokszor rendkívül nehéz körülmények között és saját épségüket is kockáztatva – azok illegális tartózkodási lehetőségét.

Egynéhány, később a KMP-ben aktívan működő elvtársról szeretnék e helyütt megemlékezni. Itt volt például Pál Elza, kitűnő agitátor és propagandista; Fonyó Sári, aki a Tőzsdén dolgozott és nővére, Fonyó Anna, aki a Magyar Banknál volt alkalmazásban. Mindketten már hosszabb idő óta részt vettek a szakszervezeti mozgalomban, a Pénzügyi Tisztviselők Országos Szövetségének vezető tagjai, harcos szocialisták voltak. Igen tevékenyen segített a Gyárközi Bizottság szervező munkájában Stern Jolán, a kitűnő személyi agitátor, és kisebb tanulócsoportok szervezője és vezetője; nemegyszer azonban bátran fellépett üzemi munkások, különösen nőmunkások gyűlésein is. Egyike volt a legrégebben, 1912 óta szervezett nőtisztviselőknek, a Fabankban dolgozott, ugyanott, ahol Korvin Ottó is, és neki is van némi része abban, hogy Korvin – aki mint sok fiatal értelmiségi abban az időben, sokáig önállóan kereste az adott, háborúkat szülő rendből a kiutat – magáévá tette a szocializmus forradalmi eszméit.

A Gyárközi Bizottság határozatai alapján olykor az IKTOSZ-hoz

tartozó bizalmi testületet is mozgósítottuk – ez persze az IKTOSZ elnökségének intézkedése formájában történt.

Ha most visszagondolok arra, hogy a Gyárközi Bizottságban miért nem jutott eszünkbe valamiféle nyomtatott illegális lapnak, de még csak röpiratoknak a kiadása sem, úgy ez főleg azért volt, mert a közvetlen személyi kapcsolatoknak és a dolgozók széles rétegeire kiterjedő szóbeli agitációnak olyan jól működő szervezetével rendelkeztünk – legalábbis Budapesten és környékén –, hogy egyáltalán nem is éreztük szükségét ilyenfajta nyomtatott kiadvány kibocsátásának. Sőt, ez talán inkább káros, mint hasznos lett volna. Ilyen kiadvány nem kerülhette volna el sem a pártvezetőség, sem a rendőrség figyelmét, és megnehezítette volna a Gyárközi Bizottság hosszabb ideig tartó, nem egészen legális, zavartalan működését.

Ez természetesen nem csökkenti hibánkat, hogy meg sem kíséreltük a Gyárközi Bizottság tömegkapcsolatait valamiféle szervezeti formában megszilárdítani. Hisz ez megtörténhetett volna például valamilyen rendszeres anyagi hozzájárulás formájában mindazok részéről, akik az üzemekben amúgy is támogatták a Gyárközi Bizottság kezdeményezéseit. Ilyen módon szervezetileg megszilárdíthattuk volna tömegkapcsolatainkat, ha mindjárt a Szociáldemokrata Párton belül is, és rendelkeztünk volna azokkal a minimális anyagi eszközökkel, amelyeknek hiányát később súlyosan éreztük, amikor az IKTOSZ feloszlatása után, sajtó és apparátus híján, a mozgalmi tevékenység újrakezdése rendkívüli nehézségekbe ütközött.

A Gyárközi Bizottság akcióképességét különösen fokozták azok a helyi csoportok, amelyeket a bizottság tagjai a maguk munkahelyén és személyes kapcsolatuk útján más gyárakban is, munkásokból és tisztviselőkből létrehoztak.

A Gyárközi Bizottság tevékenysége több irányú volt. Szervezte a munkások és tisztviselők együttes fellépéseit olykor fontosabb bérkérdésekben is, főleg azonban az üzemekben mutatkozó katonai önkénnyel szemben. Így 1917 júniusában az Egyesült Izzóban történt ez a jellegzetes eset, amelyben mint a gyár dolgozója, közvetlenül is érdekelve voltam. Itt Helfgott Ármin, az IKTOSZ-ban szervezett tisztviselők főbizalmija, együttműködött a munkások bizalmi férfiaival akkor is, amikor egyes munkásokat érintő sérelmek dolgában kellett a katonai parancsnoksággal tárgyalni. A főmérnök többszöri közbelépése felháborította

a katonai parancsnokot; de mivel Helfgott nem adta be a derekát, letartóztatta, és nyolcnapi szobafogságra ítélte. Ez az intézkedés általános felháborodást keltett a gyár dolgozói között. Még aznap este összehívtuk a Gyárközi Bizottságot, amely úgy döntött, hogy azonnali szolidarítási mozgalmat indít valamennyi hozzá tartozó gyárban. Az üzemekben helyi csoportjaink kezdeményezésére másnap kisebb röpgyűléseket, bizalmas megbeszéléseket tartottunk. Kitűnt, hogy Helfgott érdekében számíthatunk a budapesti nagyüzemek szolidáris fellépésére. Akciónk nem maradhatott titokban a gyáriparosok előtt sem; nem is igyekeztünk azt eltitkolni, ők meg nem látták célszerűnek, hogy e miatt az eset miatt általános konfliktust idézzenek elő.

Másnap az IKTOSZ nevében jelentkeztem néhány mérnökből és munkásból álló küldöttséggel a katonai parancsnoknál, követelve Helfgott azonnali szabadon bocsátását és munkába való visszahelyezését. Erre a parancsnok tárgyalás nélkül kijelentette, hogy rendelkezése tévedésből történt, és már meg is változtatta. Így akarta presztízsének legalább a látszatát fenntartani. Helfgott már valóban ki is szabadult a fogságból, és a gyárban való megjelenésekor meleg ünneplésben részesítettük.

Sajnos, emlékezetből már nem tudnám felsorolni többi hasonló akciónkat. A szakszervezeti sajtó beszámolt a Fegyvergyárban, a Hofherr és Schrantz (jelenleg Vörös Csillag) Gépgyárban és a Közúti Vasútnál történt hasonló incidensekről, amelyekben közbelépésünk eredménnyel járt. Ezek száma azonban sokkal nagyobb volt.

A Gyárközi Bizottság bekapcsolódott a Szociáldemokrata Párt vagy egyes szakszervezetek által kezdeményezett mozgalmakba, úgyszintén egyes üzemek spontán kezdeményezéseibe. Igyekeztünk ezeket politikailag kihasználni; fokozni minden spontán helyi üzemi kezdeményezés visszhangját. Ez volt tulajdonképpen munkánk gerince, egészen a Nagy Októberi Szocialista Forradalomig. Lényegében legális, de már az illegalitás határán mozgó tevékenység volt ez. Ennek során nem sokat törődtünk a szociáldemokrata párt- és szakszervezeti fegyelem fennálló szabályaival. Háborúellenes agitációnk sokkal messzebb ment a párt hivatalos állásfoglalásánál, de még nyílt ellentétbe a pártvezetőséggel nem kerültünk. Tudtak ugyan a Gyárközi Bizottság létezéséről, de annak nagy jelentőséget nem tulajdonítottak. Mi is igyekeztünk számukra lehetőleg észrevétlenek maradni.

Viszonyunk a pártvezetőséghez és munkánk jellege akkor kezdett rohamosan megváltozni, amikor az októberi forradalom előszele már hazánk politikai légkörében is érezhetővé vált. Már maga az 1917-es februári orosz polgári forradalom is óriási izgalmat keltett a dolgozók között, akik a háború okozta szenvedések miatt rendkívül elégedetlenek voltak. Az Oroszországban hatalomra került polgári kormány ugyan a háború még erélyesebb folytatását hirdette, de az évszázados cári önkényuralom forradalmi megdöntése lelkesítő és reménytkeltő példaként hatott. Ez jutott kifejezésre abban is, hogy rohamosan emelkedni kezdett valamennyi szociáldemokrata szakszervezet taglétszáma, és a bérmozgalmak egyre határozottabban irányultak a háborús önkény és elnyomatás ellen is. A polgári sajtó egyre több hírt közölt Lenin és a Bolsevik Párt harcairól, politikai programjáról. A burzsoázia azt remélte, hogy ha a bolsevikok felülkerekednek és Oroszország kilép a háborúból, akkor bizonyos a központi hatalmak győzelme. A „Pesti Hírlap" és más polgári lapok szerkesztői aligha sejtették, milyen nagy szolgálatot tesznek a hazai forradalmi mozgalomnak, midőn Lenin áprilisi téziseiből és különböző későbbi beszédeiből bőséges részleteket közöltek, ezzel akarván bizonyítani az orosz háborús polgári kormány gyengeségét. Ezekből a közleményekből kezdtük megérteni, hogy a háború puszta szabotálásával és pacifista ellenzésével nem sokra megyünk. A népek egymás elleni harcát osztályháborúvá, a proletariátusnak saját országa burzsoáziája elleni harcává kell változtatni. Ez az egyedül lehetséges forradalmi kiút a háborúból, hisz a forradalom győzelme az új háborúk szenvedéseitől is megválthatja az emberiséget. Erre tanított bennünket, akarata ellenére a „Pesti Hírlap" és a többi polgári újság.

De nem tartottuk még időszerűnek, hogy ilyen jelszavakkal lépjünk a tömegek elé. Ehhez nem éreztük magunkat elég erősnek. Eddigi mozgalmi módszereink mellett egykettőre a rendőrség kezére juthattunk volna. Fogalmunk sem volt a Bolsevik Párt történetéről, a forradalmi párt lenini elméletéről, sikereinek tényleges magyarázatáról; erre a sajtó tudósításai nem terjedtek ki. Ez volt mozgalmunk legnagyobb gyengéje. De hát ki vetheti szemünkre, hogy rövid politikai mozgalmi tapasztalataink alapján erre magunktól nem tudtunk rájönni?

A Szociáldemokrata Párt arra törekedett, hogy a tömegek fokozott elkeseredését tovább is a választójogi harcban vezesse le. Ennek ellenében remélt bizonyos engedményeket a kormánytól. 1917 májusában meg-

egyezett Wekerlével és Vázsonyival, s választójogi ígéretek ellenében vállalta a munkásság fékezőjének szerepét. A „Népszava" később, 1917. október 25-i vezércikkében így ír erről:

. . . „A tömegek éppen a Szociáldemokrata Párt bámulatra méltó politikai fegyelmezettségének kihatása alatt minden elégületlenségüket, ínséges keserűségüket, forró békevágyukat alárendelték a demokrácia kiverekedésének."

A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOM UTÁN

1917. november 7-én győzött a Nagy Októberi Szocialista Forradalom! Hírét határtalan lelkesedéssel és nagy reményekkel fogadták a magyar dolgozók legszélesebb rétegei. A Gyárközi Bizottság és a többi ellenzéki csoport tevékenységében is ez hozta meg a fordulatot.

Az orosz proletariátus győzelme végleg megérttette velünk a lenini út helyességét. Programunk most már az orosz példa minden fenntartás nélküli követése lett. Világossá vált számunkra az is, hogy ezzel a programmal elkerülhetetlenül szembehelyezkedünk a szociáldemokrata pártvezetéssel, sőt úgy láttuk, hogy éppen a pártvezetőség áll majd leginkább a forradalmi megoldás útjába; hisz még most is a választójog kivívásában látta fő feladatát. Nem restellte a „Népszavá"-ban is hangoztatni felfogását, hogy a Lenin által felajánlott béke megerősíti a központi hatalmakat, és ezek győzelme hozza majd el számunkra a békét.

A munkásság nyomásának engedve, a pártvezetőség a november 24-ére eső vasárnapra nagy békegyűlést hívott össze a városligeti Iparcsarnokba. Óriási tömeg jött össze. A sokaságnak csak egy kis része fért el magában az Iparcsarnokban, úgyhogy előtte is több szószéket kellett rögtönözve felállítani. A gyűlés előadói igyekeztek a tömegek hangulatához alkalmazkodni, de legmesszebbmenő követelésük sem ment túl azon, hogy a kormány tegyen valamilyen kötelező nyilatkozatot a béke mielőbbi megkötése mellett. A tömeg követelte az általános sztrájkot, a munkásság erélyes fellépését a kormány ellen, sőt a forradalmat, az orosz példa követését is. Ezeket a jelszavakat hangoztatták, és ezekért a követelésekért agitáltak a Gyárközi Bizottság, továbbá valamennyi

más, ebben az időben működő ellenzéki csoport hívei. Ez a gyűlés erősen fokozta a tömegek forradalmi hangulatát, és sokban előkészítette hamarosan sorra kerülő legnagyobbszabású akciónknak, a „munkástanács-mozgalomnak" a sikerét.

A német imperialisták breszt-litovszki arcátlan követelései és a béketárgyalások eredménytelen elhúzódása súlyos válsággal fenyegették az orosz proletariátus éppen csak kivívott hatalmát, sőt létezését is veszélyeztették. Ez fokozta a nyugtalanságot a magyar munkásság és a már szervezett értelmiség soraiban is. Nagyszabású szolidaritási mozgalom volt kialakulóban az orosz proletariátus megsegítésére. Gyárközi Bizottságunk ezt minden tőle telhető módon igyekezett előmozdítani. A pártvezetőség, miután a mozgalom leszereléséről szó sem lehetett, megpróbálta legalább a választójogi harc medrébe terelni. 1918. január 13-ára hat nagy népgyűlésre hívta Budapest munkásságát. Így akarta a spontán módon kibontakozó mozgalomban magához ragadni a kezdeményezést. Ezeken a népgyűléseken egy általános, gyakorlatilag semmire sem kötelező szolidaritási deklaráción kívül ismét választójogi határozatot kívánt elfogadtatni, követelve az országgyűlésnek az általános választójog alapján való összehívását. Ebben az akcióban kerültünk először közvetlen összeütközésbe nemcsak a pártvezetőség politikai vonalával, de magával a pártvezetőséggel is.

A Gyárközi Bizottságban már hetekkel e kampány előtt, behatóan megvitattuk, milyen reális lépésekkel indulhatnánk el az orosz forradalmi példa útján. Világos volt, hogy elsősorban a jobboldali pártvezetőséggel szemben kell harcolnunk. De a nyílt hadüzenetet, azaz a pártvezetőség leváltásának és valóban forradalmi szocialista vezetőkkel való helyettesítésének a követelését nem tartottuk még időszerűnek. A pártvezetés egyes tagjainak, évtizedes mozgalmi múltjuknál fogva, nagy tekintélyük és befolyásuk volt a munkások között. Mi viszont jórészt új emberek voltunk a mozgalomban, kevés politikai rutinnal. Bármennyire is meg voltunk győződve arról, hogy nekünk van igazunk, kockázatosnak láttuk a párt régi vezetőivel való közvetlen összeütközést. Ezért úgy döntöttünk, hogy politikai harcunk fő jelszaváúl a budapesti munkástanács azonnali megalakítását és egy országos munkástanács megválasztásának az előkészítését tűzzük ki.

A munkástanács célját abban jelöltük meg, hogy ez a munkásság mindennemű politikai fellépésének összefogója és irányítója legyen,

gyakorlatilag tehát felette álljon a pártvezetőségnek is. Bizonyos volt, hogy a munkástanács gondolatát készséggel fogadják a tömegek; ha pedig ezt állítjuk szembe a választójogi követeléssel anélkül, hogy egyben a pártvezetőség leváltását is követelnők, úgy helyt tudunk állni ebben az ütközetben. Kétségtelennek tartottuk azt is, hogy egy ilyen munkástanácsban a forradalmi baloldal lesz többségben. Mivel a párt lenini elmélete előttünk ismeretlen volt, ösztönösen így kerestük a forradalmi párthoz vezető utat. Ez volt akkor – mai nézetem szerint is – taktikailag a leghelyesebb lépés a Szociáldemokrata Párt jobboldala elleni harcban. Persze, még helyesebb és már akkor teljesen időszerű s lehetséges lett volna egy, a Szociáldemokrata Párttól különvált forradalmi munkáspárt létesítése. De hát, mint egy orosz közmondás mondja: Senki se ugorhat a saját feje fölé. Erre jó lenne egyes történész elvtársaknak is gondolniuk, akik néha mai fejjel próbálják beleélni magukat múlt idők eseményeibe, és ezeket ilyeténképpen bírálják.

A munkástanácshoz, mint fő jelszavunkhoz fűztük a Szovjet-Oroszországgal megkötendő tisztességes béke követelését, valamint azt is, hogy a párt a tömegeket ne a választójog, hanem a háború haladéktalan beszüntetésének a követelésére mozgósítsa.

Agitációnk nagy visszhangra talált az üzemekben. Midőn a pártvezetőség a gyárakban előbb ismertetett határozati javaslatával megkezdte a maga előkészítő munkáját, a munkások sok helyen hallani sem akartak az újabb választójogi mozgalomról. Ott is, ahol nem vetették el a párt hivatalos tervezetét, követelték, a mi javaslatunknak megfelelően, a munkástanács haladéktalan összehívását.

A pártvezetőség most döbbent rá, hogy a Gyárközi Bizottság, amelyet eddig semmibe sem vett, komoly ellenfél. Elhatározta, hogy mindenáron leszereli mozgalmunkat, és megakadályozza, hogy az általa összehívott népgyűléseken mi külön javaslattal lépjünk fel.

Néhány nappal a népgyűlések előtt összehívtuk a Gyárközi Bizottság kibővített ülését, amelyen számos olyan gyár is képviseltette magát, amelynek addig a Gyárközi Bizottságban nem volt küldötte. Ekkor, először, amióta a Gyárközi Bizottság létezett – közölte a pártvezetőség, hogy részt kíván venni összejövetelünkön, és kiküldi erre megbízottját. Egyik legtekintélyesebb és legműveltebb tagjával, Kunfi Zsigmonddal képviseltette magát, aki valamelyest baloldalinak is számított a központi

vezetőségben, bár egyáltalán nem tartozott a párt baloldali ellenzékéhez.

Kunfi minden ékesszólásával igyekezett rábeszélni bennünket, hogy álljunk el a népgyűléseken való külön fellépéstől, és a munkástanácsra vonatkozó határozati javaslattól. Különösen azt vetette szemünkre, hogy megbontjuk a párt és a munkásosztály egységét. Igyekezete azonban hiábavaló volt. Kunfi érvei az igen szenvedélyes vita egyetlen részvevőjét sem tudták meggyőzni. Végül is hivatkozva a pártfegyelemre és a pártvezetőség részéről komoly megtorlásokkal fenyegetőzve, dühösen távozott.

Ezután az ülést folytattuk. Kijelöltük az egyes népgyűlésekre a felszólalókat, és végül a bizottság igen beható megvitatás után, néhány lényegtelen módosítással – a vita főleg a pártvezetőséggel szembeni állásfoglalásunk megfogalmazására vonatkozott – egyhangúlag elfogadta az általam előterjesztett határozati javaslattervezetet, amely végleges fogalmazásában így hangzott:

„Budapest munkássága megállapítja, hogy a mai időknek megfelelő, a mindenkori eseményekhez azonnal alkalmazkodó, az osztályharc minden lehetséges eszközét megalkuvás és félelem nélkül felhasználó szocialista pártpolitika csakis úgy folytatható, illetve kezdhető meg, ha a munkásság a pártpolitika irányítását és ellenőrzését állandóan és közvetlenül maga veszi a kezébe. A proletármozgalom ma elérhető céljai érdekében a munkásság múlhatatlanul szükségesnek tartja, hogy a pártvezetőséget a reája nehezedő politikai és történelmi felelősség alól ilyen módon tehermentesítse és ezáltal határozottabb és messzibbre tekintő politikát tegyen lehetségessé. Ennek gyakorlati megvalósítása céljából azonnal megalakítandó a budapesti munkástanács, amelyben minden gyár és szakmai szervezet valamely kidolgozandó demokratikus szervezeti szabályzat alapján képviselve legyen. Ez a tanács a vidéken megalakítandó munkástanácsok küldötteivel kiegészítendő. A pártvezetőség minden ténykedéséért a budapesti munkástanácsnak tartozik felelősséggel, és köteles mindenkor a munkástanács politikájának megfelelő módon eljárni. A munkástanács létesítésének és szervezeti szabályzatának megállapítása céljából a gyárak és szervezetek megbízottai mielőbb összehívandók."

Miután a javaslat szövegében megállapodtunk, felmerült az a gondolat, hogy mind a munkástanács-akcióban, mind a Szovjet-Oroszor-

sággal való szolidaritási mozgalomban célszerű lenne együttműködni az osztrák elvtársakkal. Fellépésünk ily módon hatásosabb lehetne; sokkal határozottabban irányulhatna a monarchia vezető katonai klikkje és egész háborús politikája ellen. A bizottság egyetértett azzal, hogy azonnal utazzam el Bécsbe, és vegyem föl a kapcsolatot az IKTOSZ-nak ott megfelelő szervezetekkel, valamint azokkal az ellenzéki körökkel, amelyekről feltételeztük, hogy ott éppúgy megvannak, mint nálunk.

El is utaztam, de ottani tapasztalataim nagy csalódással jártak. Mindenekelőtt felkerestem a magánalkalmazottak osztrák szakszervezetét, ahol sajnálattal kellett megállapítanom, hogy itt nyoma sincs annak az élénk, már-már forradalmi jellegű, a munkássággal együttműködő mozgalomnak, amely nálunk az IKTOSZ-ban, a Gyárközi Bizottság révén, kialakult. Bár az esti órákban mentem oda, a szakszervezet helyisége kongott az ürességtől; csak a titkárt és néhány alkalmazottat találtam ott. A titkárral való beszélgetésből megállapíthattam, hogy ez az egyik leggyengébb osztrák szakszervezet. A háború alatt is alig fejlődött. Politikailag még csak jobboldalinak is alig volt mondható, annyira közömbös és jelentéktelen volt a szerepe az osztrák politikai életben. Csodálkozással hallgatták, amit magyarországi mozgalmainkról elmondtam; a mi módszereinket Ausztriában mérnökök és tisztviselők között alkalmatlannak vélték. Holmi politikai együttműködésről szó sem lehetett; erről hallani sem akartak. Ezután megpróbáltam az osztrák pártellenzékkel kapcsolatot találni, illetve azt felkutatni. De csak egy Schlesinger Teréz nevű, idős elvtársnővel tudtam beszélni; az osztrák mozgalomnak régi harcosa volt; ő maga élesen elítélte a pártvezetőség politikáját. Elmondta, hogy többen is vannak a régi elvtársak közül hasonló nézeten, de ez a számbelileg jelentéktelen ellenzék egészen passzív. Egymás közt sincsenek szervezve, a munkássággal pedig alig vannak kapcsolataik. Így hát bécsi küldetésem eredménytelen volt. Pedig az alig egy hét múlva bekövetkezett osztrák események – a nagy sztrájk kitörése Wiener-Neustadtban, és ennek fejleményei, amelyek azonban már Budapesten értek – megmutatták, hogy itt is kellett a munkásság között egy erősen aktív ellenzéknek léteznie. Sajnos, nem sikerült vele kapcsolatba kerülnöm. Azt azonban megállapíthattam, hogy az üzemi értelmiségnek és munkásságnak olyan háborúellenes politikai együtt-

működése, amilyen nálunk kialakult, ebben az időben sajátos hazai jelenség volt.

Jártam az „Arbeiter Zeitung" szerkesztőségében is. Itt tudtam meg – részben a már ide érkezett pesti lapokból –, hogy a tizenharmadiki népgyűlések nagy sikerrel jártak számunkra. A jobboldali szónokok mesterkedése ellenére négy gyűlésen, amelyek méreteik tekintetében példátlanok voltak eddig a magyar munkásmozgalom történetében, elfogadták az általunk előterjesztett javaslatot. Érdekes, hogy az „Az Est" című, igen olvasott, délután megjelenő polgári bulvárlap közölte legelőször, mégpedig feltűnő helyen, ennek a határozatnak a teljes szövegét, és ehhez a következő rövid kommentárt fűzte: „Ezzel a határozattal a magyar munkásmozgalom óriási lépéssel jutott előre."

A „Népszava" tudósításában mindenképp igyekezett elködösíteni jelentőségét. A nyilvánvaló tényekkel ellentétben azt állította, hogy csak az egyik gyűlésen fogadták el a határozatot. Ezzel szemben az az igazság, hogy négy gyűlésen terjesztették elő, és mind a négy el is fogadta. Bizonyára a másik kettő is elfogadta volna, ha ott – ma már nem tudnám megmondani, mi okból – előterjesztése nem maradt volna el.

Az „Arbeiter Zeitung" szerkesztőségében tudtam meg azt is, hogy Helfgottot és Mosolygót még a népgyűlések napján elfogták. Feltételeztem, hogy elfogatásuk csakis a Gyárközi Bizottsággal lehet kapcsolatos, és ezért jónak láttam, hogy még néhány napig Bécsben maradjak. Csak később, már kiszabadulásuk után tudtam meg tőlük, hogy más dolgokkal – Mosolygót röpiratterjesztéssel, Helfgottot valami állítólagos összeesküvésben való részvétellel – vádolták. A rendőrségnek tehát ekkor még aligha volt az IKTOSZ, illetve a Gyárközi Bizottság politikai tevékenységéről tudomása. Erről nyilván csak később, a nagy sztrájk után, magától a jobboldali szociáldemokrata vezetőségtől értesülhetett. Lehet, hogy csak közvetve, a „Népszavá"-ban és az üzemi agitációban ellenünk irányuló minősíthetetlen támadásokból, de nem tartom kizártnak, hogy közvetlenül; az IKTOSZ-nak a rendőrség által való feloszlatása a januári sztrájk után nagyon is megfelelt a pártvezetőség érdekének és kívánságának.

A munkástanácsra vonatkozó határozatnak az elfogadása – a népgyűléseken százezernél is több ember vett részt – az opportunista párt-

vezetés nagy veresége volt. Ez még sokkal súlyosabbá vált a néhány nap múlva spontán módon kitört, országos általános sztrájk során.

Január 14-én Wiener-Neustadtban az élelmezési zavarok miatt általános politikai sztrájk tört ki, amely 17-én átcsapott Bécsre, majd egész Ausztriára, sőt Németország jelentékeny részére is. A sztrájk vezető motívuma mindenütt a béke követelése és az orosz proletártestvérek iránti szolidaritás volt. Január 18-án Budapesten is kitört a sztrájk, amely 19-én már általánossá és országossá vált; kiterjedt a közlekedésre, valamint – a villamosművek és a vízművek munkásain kívül – minden üzemre, beleértve az üzleteket, kávéházakat és vendéglőket is.

A sztrájk kitörése meglepetésszerűen érte a Szociáldemokrata Párt vezetőségét, de a Gyárközi Bizottságot is. Most mutatkozott meg ez utóbbinak a szervezeti gyengesége.

Csupán közvetlen személyi összekötő kapcsolatokkal és szóbeli agitációval működő szervezetünk, amely normális körülmények között kifogástalanul működött, most, amikor sem villamos, sem telefon nem állt rendelkezésünkre, csődöt mondott. Még csak egy sokszorosító gépünk sem volt, hogy az egész városban szétszórt és a katonaság által elszigetelt csoportok között valami hírszolgálatot létesítsünk és a szociáldemokrata vezetés ellen megfelelő agitációs anyaggal felléphessünk.

A bizottság az egész sztrájk alatt egyetlenegyszer sem tudott összejönni. Tagjai azokban az üzemekben és szakszervezetekben, ahol különben is dolgoztak, egyénenként erélyesen folytatták ugyan az ellenzéki agitációt, buzdítottak a sztrájk folytatására, de képtelenek voltak arra, hogy a sztrájk vezetését magukhoz ragadják.

A kormány óriási katonai készenlétet, bosnyák és cseh ezredeket mozgósított a sztrájk letörésére. De a munkásság a katonaság jelenléte ellenére is mindenfelé gyűléseket tartott; elkeseredetten követelte a békét, a munkástanácsok megalakítását és azoknak az elvtársaknak a szabadlábra helyezését, akiket a január 13-i tömeggyűlések után letartóztattak. A jobboldali pártvezetőség vállalta a sztrájk leszerelését, annál is inkább, mert a számukra meglepetésszerűen fejlődő ellenzéki mozgalom veszedelmesen megingatta eddigi kizárólagos vezető szerepét. Megegyezett a kormánnyal, és annak a Szovjet-Oroszországgal való béke megkötésére és az új választójogi törvény letárgyalására vonatkozó üres ígéreteit a sztrájk és a munkásság óriási győzelmének tüntette föl. Erre hivatkozva, január 21-én felhívással fordult a munkássághoz,

amely szerint a „külügyminiszter és a magyar kormány nyilatkozatai alapján az általános sztrájk azonnal befejezendő".

A munkásság jelentékeny része, elsősorban a Vasas Szakszervezet, árulásnak minősítette és visszautasította a pártvezetőségnek a sztrájk abbahagyására vonatkozó felhívását. A pártvezetőségnek minden erejét és tekintélyét latba kellett vetnie, hogy a sztrájk leszerelése érdekében diszkreditálja az ellenzéket és megtörje a munkásság ellenállását.

*

Ezeket írta a *„Népszava"* január 22-i vezércikkében:

„... a harc eredménye az, hogy a monarchia külügyi kormánya és a magyar kormány a béke dolgában arra az álláspontra helyezkedtek, amely az általános békéhez vezet, hogy a kormány a választójog dolgában nyíltan leszögezte magát a javaslat gyors letárgyalásához..." „A pártvezetőségnek az a meggyőződése, hogy az *osztrák és a magyar kormány nyilatkozatai,* amelyeket a munkások forradalmi mozgalmai kényszerítettek ki, *rendkívül nagy szolgálatot tesznek a béke ügyének.* A pártvezetőségnek az a meggyőződése, hogy *a magyarországi proletariátus egyetlen mozgalma sem végződött nagyobb sikerrel,* a pártvezetőség azt vallja, hogy a munkásság a kivívott győzelem büszke öntudatával térhet vissza a műhelyekbe és gyárakba!"

„Akik meg tudják bírálni, hogy milyen kolosszális jelentőségűek azok a kormánynyilatkozatok, amelyeket a munkásság tömegmozgalma csikart ki, azok valamennyien a párt álláspontjára helyezkednek." (Kiemelések tőlem: *H. Gy.*)

Mi is volt ezekben a „kolosszális jelentőségű" kormánynyilatkozatokban?

Néhány, a békére vonatkozó általános és semmire sem kötelező frázis mellett ezt mondta egyebek között Wekerle:

„Czernin gróf figyelmeztetett arra, hogy az olyan események, mint az ausztriai tömegsztrájk, komolyan veszélyeztetik a béketárgyalásokat. Ha a békének olyan őszinte barátja, mint Czernin gróf, szükségesnek tartja a komoly intelmet, akkor önöknek, akik velünk együtt igazán óhajtják a béke létesülését, oda kell hatniok, hogy a normális viszonyok nyomban helyre álljanak."

A pártvezetőség, úgy látszik, teljesen belátta, mennyire komoly a

béke eme őszinte barátainak intelme, és mint eddig is, most is azon volt, hogy az osztályharc élessége „ne veszélyeztesse komolyan a béketárgyalásokat".

Ezek után kerülnek sorra az előbb idézett vezércikkben azok, akik nem tudják belátni a fentebbi nyilatkozatok „kolosszális jelentőségét".

„Azoknak tömegei, akik még tovább folytatják a harcot, jóhiszeműen akarnak áldozatot hozni, és távol áll tőlünk, hogy bármilyen szemrehányással illessük őket." (Ez a vasasoknak szólt, akik sokan voltak.) „Tudjuk azonban, hogy nem a saját elhatározásukból vétenek az annyira szükséges egység és fegyelem ellen. Már e mozgalmat megelőzően hetek óta

valóságos kútmérgezés

folyik a Szociáldemokrata Párt kötelékein belül. A hozzá csatlakozott új rétegek között rengeteg sokan vannak olyanok, akik eddig a munkásmozgalom veszett ellenségei voltak." – „A munkáltatók hajcsárjai közül sokan most a párton belül nagy sikerrel dolgoznak a pártmozgalom megbontásán, mert tervszerűen elhelyezett és a pártvezetőség ellen irányuló

alávaló rágalmaikkal

megrendítették a munkások bizalmát, s most a markukba röhögve szemlélik az egyenetlenséget, amelynek leküzdéséhez minden munkásnak segédkezet kell nyújtania." Néhány sorral lejjebb azonban be kell vallaniuk, hogy nemcsak ezekről a kapitalista bérencekről van szó, akik ekkor már részben a Conti utcai katonai ügyészségen ültek, mert „szégyenkezve valljuk be, munkások között is akadnak olyanok, akik felülnek a rágalmaknak, akik minden szeméremérzet nélkül, nyíltan azt hirdetik, hogy a mostani mozgalom befejezése árulás volt".

„A munkásság dühe és elkeseredése nem egyéb az ő számukra, mint hogy »mosdatlan szájjal gázolnak becsületükben«, amit tűrni nem hajlandók."

Ezeket az idézeteket és a hozzájuk fűződő rövid megjegyzéseket az „Internationale" 1919 februárjában megjelent 3–4. számában közölt cikkemből írtam ide. Ebben a cikkben röviden összefoglaltam úgy, ahogy már az őszirózsás forradalom után világosan látható volt, még elég friss benyomások alapján, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom

hatását országunkra, és a pártvezetőséggel szemben folytatott ellenzéki harcunk eredményeit is. Helyénvalónak tartom az idézett részek kiegészítéséül még a cikk néhány részletét és végső következtetését közölni:

„A magyar párt (vezetőség és pártfórumok) képtelen belátni azt, hogy mikor Európa legnagyobb államában a kommunista rend teljes konszolidálás felé halad, hogy midőn a kommunista eszmék óriási tömeget mozgatnak Németországban, az egész olasz proletariátust meghódították, és minden más országból is napról napra jönnek a hírek azok terjedéséről, midőn az egész antant burzsoáziája éppúgy retteg a bolsevizmustól, mint a magyar, a mi Szociáldemokrata Pártunk nem tudja belátni azt, hogy itt egy világáramlatról, korunk leghatalmasabb, legellenállhatatlanabb uralkodó eszméjéről van szó. Nem, ők szentül meg vannak győződve arról, hogy nálunk a bolsevizmust néhány »Oroszországból pénzelt« visszatért fogoly, »néhány kótyagos diák« és legfeljebb a pártmozgalomba újonnan bekerült »iskolázatlan és megbízhatatlan elemek« csinálják. Szentül hiszik, hogyha ezeket a régi módszer szerint »lehengerlik« és »kiirtják« a pártból, akkor kiölték a tömeg lelkéből is azt a forradalmi gondolatot, amely mindent kész legázolni – még a szociáldemokráciát is! –, ami érvényesülésének útjában áll.

Ez a korlátolt, szűk látókörű felfogás jellemzi egész taktikájukat a kommunista mozgalommal szemben . . .

Az orosz forradalom óta minden egyes esemény rácáfolt a Magyarországi Szociáldemokrata Párt politikájára."

„A Nemzeti Tanács már javában játszotta a maga polgári játékait, amikor a Szociáldemokrata Párt sietős kapkodással összeütötte a sokkal inkább kinevezett és összeválogatott, mint a munkásság tényleges akaratának megfelelően választott Munkástanácsát. Nekünk azonban szilárd meggyőződésünk, hogyha a Munkástanácsot a munkásság követelésének megfelelően a párt már januárban megalkotta volna, ma lényegesen közelebb lennénk Magyarországon a szocialista célok megvalósításához, mint vagyunk.

Az orosz forradalom kitörése óta tehát nem volt igazuk a »csalhatatlanoknak« akkor, midőn a választójogi paktálás terére léptek, de igazuk volt az »éretleneknek«, mikor ettől semmit sem vártak és a háború okozói elleni legélesebb harcot követelték.

Nem volt igazuk a »csalhatatlanoknak« egész háborús politikájukban, midőn »a köz érdekének önzetlen szolgálásával igyekeztek épségben tartani az ország termelését«, de igazuk volt a »bérenceknek«, midőn a háborús termelési rend felborítására irányuló politikát követelték.

Nem volt igazuk a »csalhatatlanoknak« az egész külpolitikai helyzet megítélésében, midőn még 1917 végén is a központi hatalmak legyőzhetetlenségét feltételezték, de igazuk volt a »konkolyhintőknek«, midőn annak tudatában, hogy a háború csak a központi hatalmak vereségével végződhet, mindent elkövettek a katonai összeomlás mielőbbi elősegítésére.

Nem volt igazuk a »csalhatatlanoknak« abban, hogy fölöslegesnek tartották a Munkástanács megalakítását, de igazuk volt a »kútmérgezőknek«, midőn már januárban a Munkástanács megalkotásában látták a proletariátus hatalmi érvényesülésének legfőbb eszközét.

Nem volt igaza tehát az egész szociáldemokrata politikának, amely a polgári pártokkal való alkudozások terére lépett, de minden esemény teljesen igazolta az összes előbbi jelzőkkel ellátott kommunisták felfogását, akik az osztályharc mellett való megalkuvás nélküli kitartást követelték."

*

A sztrájk leverése után a jobboldali pártvezetés legfőbb feladatának tekintette, hogy leszámoljon a veszedelmessé vált ellenzéki mozgalommal, amelyért elsősorban az IKTOSZ-t tekintette felelősnek. A már idézett „Népszava"-vezércikk szellemében valóságos pogrom-hadjáratot indított az IKTOSZ-ban szervezett üzemi értelmiség, a „munkáltatók hajcsárjai" ellen, „akik most a párt és a munkásosztály egységének megbontására törekednek". Ez a hadjárat nemcsak a sajtóban folyt, de az üzemekben is, ahol a legtekintélyesebb szónokaik léptek fel külön erre a célra összehívott munkásgyűléseken, hogy az ellenzéket diszkreditálják. Ezeken a gyűléseken könnyen felülkerekedtek, mégpedig nemcsak azért, mert az ellenzék képviselői – jórészt a mozgalomba nemrég bekerült emberek – az óriási rutinnal és nagy tekintéllyel is rendelkező szociáldemokrata vezetőkkel szemben nem tudtak megfelelően fellépni, hanem azért is, mert a munkásság elégedetlen volt a Gyárközi Bizottságban képviselt baloldaliakkal is. Úgy érezte, hogy

a nagy sztrájkban cserbenhagytuk őket; nem tudhatták, hogy gyengeségünk és nem a jószándék hiánya volt az oka annak, hogy az opportunista vezetéssel szemben nem bírtunk a sztrájk élére állni.

A szakszervezetek, amelyeket a munkásság spontán, illetve a Gyárközi Bizottság kezdeményezte akciói igen közelről érintettek, szükségesnek látták, hogy a bizalmiakra való ráhatással elejét vegyék vagy legalábbis fékezzék az ilyen megmozdulásokat, már jóval a januári sztrájk előtt felfigyeltek ezekre az ellenzéki jelenségekre. A „Szakszervezeti Értesítő" 1917 decemberi száma ezúttal még csak oktató formában igyekezett kitanítani a bizalmiakat ezzel kapcsolatos kötelességükre.

„A jó bizalmi férfi – szól a kioktatás – nem engedi, hogy a munkások a szervezet tudta és beleegyezése nélkül mozgalmakat indítsanak. Nem engedi már azért sem, mert az ilyen mozgalmak nemcsak az elengedhetetlen szakszervezeti fegyelmet lazítják, hanem a szervezet tekintélyét is csorbítják. Szakszervezeti fegyelem nélkül anarchikus állapotok keletkeznek, amelyek a szervezetet erőtlenné és tehetetlenné teszik.

A jó bizalmi férfi tudja, hogy mily nagy szükség van a szakszervezeti fegyelemre... az a tag, aki a szakszervezeti fórumok határozatait nem ismeri el, fegyelemsértést követ el, és a szervezetet károsítja. S a jó bizalmi férfi a fegyelmezetlen tagokat meginti, s ha ez nem használ, szigorúbb megtorlást is javasol...

Vannak esetek, amidőn a bizalmi férfi anélkül, hogy számolna az izgatott hangulattal és a tömeget csillapítaná, még maga is tüzel, és olyan cselekedetre hívja fel munkatársait, amely előreláthatólag nem vezet sikerre. Voltak esetek, hogy nagyobb üzemek munkásai beszüntették a munkát anélkül, hogy a vezetőség tudomással bírt volna a dologról...

Hogy egyes üzemekben a viszonyok annyira elfajultak, az az általános izgatottságnak tulajdonítható, másrészt pedig bizonyos, hogy több helyen a bizalmi férfiak nem ismerik feladataikat, és a szükséges felelősségérzet is hiányzik náluk."

Utalt ez a cikk arra is, hogy a bajt legtöbb esetben a szakszervezetekbe nemrég belépett munkások okozzák:

„És sok esetben a bizalmi férfiak is csak újonnan szervezett munkások, akiknek nincs még meg a képességük, hogy a munkásokat tanítsák

és fegyelmezzék, sőt bizony maguk is rászorulnának szakszervezeti kérdések tanulására."*

A nagy sztrájk után azonban már egész más hangon beszélnek. Szigorú intézkedéseket tesznek, hogy csakis a pártvezetőség számára megbízható emberek lehessenek bizalmi férfiak, és súlyos megtorlással fenyegetik azokat, akik a szakszervezettől függetlenül vesznek részt bármiféle akcióban.

A Vas- és Fémmunkások Szakszervezetének központi vezetősége a budapesti helyi csoport vezetőségével tartott együttes ülésén „a szakszervezeti fegyelem meglazulásával kapcsolatos veszélyek elhárítása" céljából január 29-én egyebek közt a következőket határozta:

„Gyári vagy szakmai főbizalmi, illetve vezető bizalmi férfinak csak ötéves szövetségi tag választható meg. A többi bizalmi férfiak választásánál is arra kell törekedni, hogy régebbi tagok bízassanak meg; aki nincs legalább egyéves tag, az egyáltalán nem választható... A szövetségből bármilyen okból kizárt vagy tisztségek viselésétől eltiltott munkásokat semmiféle akcióba bevonni nem szabad...

A szervezet és a tagok érdekei ellen vétő munkások neveit a szaklapokban időről időre közölni kell a tilalom visszavonásáig. (Más szóval, ki kell szolgáltatni a munkaadóknak, hogy feketelistára kerülhessenek, a rendőrségnek, hogy elbánhassanak velük, a katonai hatóságnak, hogy mielőbb bevonultassák őket! – *H. Gy.*)

Sem a főbizalmi férfiaknak, sem a bizalmi férfiaknak nem szabad más szervezet vagy testület kérésére értekezletet egybehívni, vagy más, a szervezet keretén kívül álló testületek, esetleg egyének által összehívott értekezletre elmenni anélkül, hogy a végrehajtó bizottságot ne értesítenék erről előzőleg. (Kiemelések tőlem: – *H. Gy.*)

... Súlyosabb esetekben a fegyelem ellen ily módon vétők a szövetségből kizárhatók. A bizalmi férfiak utasítást csak a szövetségtől, illetve a végrehajtó bizottságtól fogadhatnak el, szakmai ügyekben a szakmai szervező bizottságtól. Minden más oldalról érkező felszólítást vissza kell utasítaniok. Az összes bizalmi férfiaknak kötelességük szigorúan ügyelni arra, hogy szervezeti ügyeket illetéktelen egyének előtt, arra nem való helyen ne tárgyaljanak..."

* A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 5. köt. Szikra 1956. 50. old.

Ezután kitér a határozat a „rágalmazókra" is.

„Minden bizalmi férfinak erkölcsi kötelessége, hogyha bárki a párt vagy szövetség vezetőségét, a végrehajtó bizottságot, vagy a szervező bizottságokat vagy azoknak egyes tagjait, vagy esetleg a bizalmi férfiak közül bárkit rágalmaz, azt jelentse be azonnal a végrehajtó bizottságnál, hogy ezek ellen választott bírósági eljárást megindítani lehessen . . ."*

Ez a határozat elsősorban a Gyárközi Bizottság ellen irányult, amely a maga tömegakcióit a szakszervezeti fórumoktól teljesen függetlenül, azok megkerülésével, az üzemi bizalmiakkal való közvetlen kapcsolat útján irányította és hajtotta végre.

Még világosabban kitűnik ez a már előbb idézett „Népszava"-cikkből, valamint a sztrájk után megtartott rendkívüli pártkongresszuson elhangzott felszólalásokból és határozatokból.

A pártvezetőség a sztrájk után pártválasztmányi ülést hívott össze, amelyre engem, Vágó Bélát és Zádor Pált, bár nem voltunk a választmány tagjai, formálisan „beidézett". Itt a pártvezetőség arra hivatkozva, hogy az ellenzéki aknamunka megingatta helyzetét, bejelentette lemondását és egy rendkívüli pártkongresszus összehívását. Ez az értekezlet, amelyen főleg a legkonzervatívabb szakszervezeti vezetők vettek részt, általános, dühös támadás volt az IKTOSZ és a Gyárközi Bizottság ellen. Gyalázatosan rágalmaztak, éretlen kalandoroknak, a munkásosztály egységét megbontó hajcsároknak, álbolsevikoknak, kapitalista bérenceknek neveztek bennünket. Akkor még nem jutott eszükbe, hogy orosz bérenceknek is nevezhetnének. Sőt, ellenkezőleg, saját magukról jelentették ki: ők az igazi bolsevikok – ezzel léptek fel a munkások előtt is – csakhogy nagyon jól tudják: nálunk a barbár cárizmus által kiváltott orosz forradalmi módszerek nem alkalmazhatók. Nekünk persze nem adtak szót ezen az ülésen; örülhettünk, hogy ép bőrrel megúsztuk.

Ugyanaz a szellem uralkodott itt, mint a parlamentben, amelynek 1918. február 6-án megtartott ülésén Vázsonyi Vilmos, a kormány még újdonsült „demokrata" igazságügyminisztere, kijelentette:

„. . . az a felfogásom, hogy a bolsevizmusnak minden, akár lappangó, akár nyílt glorifikálását meg nem engedem, *elfojtom, eltaposom. (Álta-*

* Ugyanott, 76. old.

lános éljenzés és taps a Ház minden oldalán.) Az a felfogásom, tisztelt Ház, hogy mi polgári kormány vagyunk, és a polgári társadalmat megvédeni készek vagyunk a végletekig. *(Élénk helyeslés.)* Meg kell akadályoznunk, hogy a bolsevizmus csírái Magyarországon valaha is tenyészhessenek. *(Hosszas éljenzés és taps.)*"

Néhány nap múlva a rendőrség az IKTOSZ-t feloszlatta és helyiségeit lepecsételte.

Úgy látszik, a rendőrség nemigen hagyta magát megtéveszteni afelől, hogy kiket tekintsen igazi és kiket álbolsevikoknak.

Rövidesen összeült a pártkongresszus is, amelyet lényegében ugyanaz a szellem hatott át, mint az előbbi pártválasztmányi ülést. Weltner Jakab volt a pártvezetőség előadója. Szükségtelennek tartom, hogy idézzem az ellenzék elleni kirohanásait; ezek nem különböztek az ebben a kampányban már megszokottaktól, ám nem érdektelen a következő kijelentése:

„A párton belül való piszkálódásra és rágalmazásra nem reagálok... azonban egy dologról beszélni lehet, mert névtelenül megalakult a »Szocialista Forradalmi Párt«." De mindjárt hozzáteszi, hogy „beszélni lehet róluk, mert nem létezik, mert azt hiszem, hogy a rendőrségen kívül senki sem tudja, hogy kik azok az emberek *(Úgy van! Úgy van!)*".

Tévedett Weltner és tévedtek az úgyvanozók is, mert bár a „Szocialista Forradalmi Párt" mint ilyen, még valóban nem létezett, de a „forradalmi szocialistákról" tudott ekkor már nemcsak a rendőrség, de tudtak azok a katonák és munkások is, akikhez a galileisták röpiratai már ilyen aláírással eljutottak. Felrótta Weltner, hogy ezek az emberek röpirataikkal közvetlenül a munkásokhoz fordultak, és nem a pártvezetőség felé irányították kívánságaikat, „mert Magyarországon már évtizedek óta van forradalmi szocialista párt és ez természetesen a Szociáldemokrata Párt".

„... Megmondom azt a meggyőződésemet – mondotta –, hogy mi a bolsevizmust a szocializmus elvi megvalósulásának és elvi megnyilatkozásának látjuk... Igenis, új társadalmat akarunk, azokkal az eszmékkel és módszerekkel – ha szükséges –, mint a bolsevikok... De, amit világosan ki kell mondanunk, az az, hogy a szellemi szolidaritásvállalás az orosz bolsevikieknek szól, de... forradalmi hóbortnak, vadregényességnek tartanók, ha valaki az orosz bolsevikieknek mód-

szerét és eszközeit akarná most Magyarországon alkalmazni. Ezek konstatálása szükséges a felmerült eseményeknél fogva."

A kongresszuson megjelentek túlnyomó többségükben jobboldaliak voltak, de azért egynéhány bátor felszólalás mégis élesen megvilágította a tényleges helyzetet. Ilyen volt Nyisztor György felszólalása.

„Akik itt vagyunk Budapesten – mondotta – azoknak már több mint két éve – de különösen a múlt évben – látnunk kellett, hogyha a munkások közé mentünk a pártvezetőség megbízásából, azt mondották: Mikor lesz már vége ennek a sétálásnak? Mikor teszünk már valamit? Hányszor mondták már, hogy ez az utolsó figyelmeztetés, miért nem cselekszünk már? Hát ha ez így van – pedig én azt hiszem, senki, aki a budapesti munkások között megfordul, nem tagadhatja –, hogy túl van fűtve forradalmi érzülettel a munkásság, ez nem demagógia, ez a tiszta valóság. Azt mondta Weltner elvtárs, hogy ennek a sztrájknak meglett a nagy eredménye. Én meg azt mondom, hogy itt semmit sem kaptunk."

Tóth Károly, nyilván a vasasszakszervezet küldötte (a jegyzőkönyvben nincs feltüntetve, hogy milyen szervezetet képviselt), bár felszólalását sok tekintetben befolyásolta a jobboldali demagógia, mégis igen élesen adott hangot a munkásság elégedetlenségének.

„A pártvezetőség eddigi taktikáját különösen azért nem tartom helyesnek, mert hiányzott az elszántság. Ezért nem tudtunk a béke kérdésében komoly eredményt elérni... Ettől a megmozdulástól meg kellett volna hogy remegjenek a béke és a választójog ellenségei, ellenben azt látjuk, hogy a munkások nem voltak megelégedve... Azért vannak felháborodva a pártvezetőség ellen, mert a tömegek akaratának ellenére megfékezte és leszerelte a mozgalmat. Ha a kongresszusi küldöttek tényleg ki akarják fejezni a munkásság akaratát, akkor viharnak, elkeseredésnek, felháborodásnak kellene kitörni, de ehelyett úgy látom, hogy általános bizalmat szavaznak a vezetőségnek..."

Ezek a felszólalások – az ellenzékiek és a jobboldaliak egyaránt – tökéletesen igazolják azt az ellenzéki politikát, amelynek legkövetkezetesebb kezdeményezőihez és folytatóihoz tartoztak a Gyárközi Bizottságban részvevő elvtársak.

A januári nagy általános sztrájk erőszakos leverése után a tömeges letartóztatások, különböző katonai és rendőri intézkedések egy időre visszafojtották a munkások és az értelmiségi kispolgári rétegek elége-

detlenségének nyílt megnyilatkozásait. A jobboldali pártvezetőség is mindent megtett, hogy az üzemek ellenzéki elemeit elszigetelje és akadályozza szervezkedésük újbóli feléledését. Az IKTOSZ feloszlatása és vezető tagjai egy részének – köztük Helfgottnak, Kelennek és Mosolygónak a letartóztatása súlyos csapást jelentett a Gyárközi Bizottságra. Bizottságunk elvesztette azt a legális talajt, környezetet és apparátust, mely eddig biztosította az üzemi dolgozókkal való közvetlen kapcsolatát. Egy időre vissza kellett vonulnunk. Nemcsak azért, mert attól tartottunk, hogy a rendőrség szélesebb körben is folytatni fogja szervezetünk felgöngyölítését, hanem főleg azért is, mert a vereség és az árulás átmenetileg a munkásság és a szervezett értelmiség között is olyan csüggedést és lehangoltságot keltett, hogy régebbi propagandánk folytatásának nem is lett volna visszhangja. A mi hangulatunk sem volt sokkal jobb. Be kellett látnunk, hogy a gyakorlott és tapasztalt ellenfél sokkal erősebb, hogysem az adott körülmények közt megkísérelhettük volna a nyílt szembeszállást.

Egy ízben a kényszerű tétlenség idején, elgondolkodva a történteken és a teendőkön, az IKTOSZ bezárt Erzsébet körúti helyisége körül járkáltam, midőn egyszer csak szembe találtam magamat Zádor Pállal, akit úgy látszik ugyanilyen tépelődés hozott ösztönösen erre a környékre. „Azt hiszik ezek az urak, Vázsonyi és társai – mondotta Zádor –, hogy minket végleg eltemettek. Csakhogy mi elevenen temetkeztünk a katakombákba, s ha innen előretörünk, nem kis meglepetésben lesz részük".

Valóban, nem sokáig tartott a szélcsend. A május elsejei tüntetés, de különösen a MÁVAG-ból kiindult júniusi országos sztrájk mintha egyszerre kirobbantotta volna az erőszakkal visszafojtott energiákat. A mi csoportunk is lassanként összeszedte magát, és ennek a nagy sztrájknak a szervezésében már tevékenyen részt vett.

Szakszervezeti munkánk is újra feléledt, mert ha az IKTOSZ meg is szűnt, alapszervezete, a MKAOSZ, továbbra is megmaradt, és ennek keretében az IKTOSZ-ból kiszorult elvtársak egy része újra megkezdte a szervező és agitációs munkát az üzemi értelmiség körében. 1918 nyarán a Szakszervezeti Tanács kezdeményezésére összehívták a MKAOSZ közgyűlését, amelyen új vezetőséget választottak. Ezen a közgyűlésen Malasits Géza, a pártvezetőség és a Szakszervezeti Tanács előadója, krokodilkönnyekkel elsiratta az IKTOSZ-t mint a rendőri

önkény áldozatát. E krokodilkönnyeknek is csak a nyoma van meg, a „Népszava" és „A Magánalkalmazott" cenzúrált fehér foltjai képében, talán azért is, hogy ilyen módon kevésbé legyen feltűnő a szégyenletes szerep, amelyet a pártvezetőség játszott az IKTOSZ feloszlatásában. Megválasztották a szakszervezet új vezetőségét, élén Kunfi Zsigmonddal mint elnökkel, nyilván azért, hogy a pártvezetőség jobban kézben tarthassa ezt a fegyelmezetlenségekre hajlamos szervezetet. Az egyik alelnök azonban Sajó László lett, és bekerült a vezetőségbe a Gyárközi Bizottság még néhány kevésbé exponált volt tagja is. A munkástanács-mozgalomban és a januári sztrájkban erősebben kompromittált elvtársak, köztük rajtam kívül Helfgott, Kelen, Zádor Pál és mások, még a választmányba sem kerültek be. Ezen a közgyűlésen Kunfi kereken ki is jelentette: a Szakszervezeti Tanács elvárja az új vezetőségtől, hogy az „eltávolított" vezetőket a szövetség közelébe se engedje. Ezt azonban egyáltalán nem vettük a szívünkre, mert a szakszervezet most már nagyon szűkre szabott keretei nemigen felelhettek meg egyre tudatosabban forradalmi irányú háborúellenes tevékenységünknek.

Az eddig csak laza kapcsolatban álló, egymástól független háborúellenes csoportok: a Gyárközi Bizottság maradványa a „szindikalistákkal" és az úgynevezett „mérnökcsoporttal", a „forradalmi szocialisták" csoportja, amelyet a letartóztatások után Korvin és Sallai kezdett irányítani és az írócsoport, amelynek lelke Komját Aladár volt, a januári események után, a fokozott terror körülményei közt sokkal közelebb kerültek egymáshoz. Fő tevékenységünk: a munkásság minden spontán vagy a Szociáldemokrata Párt által kezdeményezett megmozdulásába való bekapcsolódás volt. E tekintetben teljes volt az együttműködésünk. Bizonyos fokig, tevékenységük sajátosságánál fogva, különálló maradt az írók és művészek csoportja – ők egy ideig Kassák Lajossal mentek együtt, és csak később szakítottak vele, miután ő akkor nem tartotta a művészethez méltónak, hogy a politikai harc eszköze legyen.

Ezzel szemben Komját, Révai, Lengyel, Barta Sándor, Matejka János, Ujvári Erzsi és még néhányan, valamint György Mátyás és a hozzájuk tartozó képzőművészek, elsősorban Uitz Béla, aki akkor már neves művész volt, Nemes Lampert József és mások, forradalmárok voltak, vagy legalábbis lázadoztak a fennálló társadalmi rend ellen;

a művészetet is elsősorban e lázadás harci eszközének tekintették. Formaválasztásukkal is mindenáron érzékeltetni akarták a polgári társadalom iránt érzett megvetésüket. Azt akarták, hogy már kifejezésmódjuk is felbőszítse a nyárspolgárt. De ennek folytán verseik forradalmi tartalma sokszor elsikkadt épp azok számára, akikhez tulajdonképpen szólt. Valahányszor azonban a gondolat világosan áttört a kifejezés nem túlságosan mesterkélt formáján, az agitációra igen alkalmas írásaik születtek.

Helytelen lenne Komját Aladárban – aki igen tevékenyen és odaadóan vett részt minden mozgalmi kezdeményezésünkben – csupán az ekkor működő háborúellenes „írócsoport" egyik vezető alakját látni. Talán éppen ez a szerepe jellemezné őt a legkevésbé. Azóta sok írót és költőt ismertem meg személyesen is, de egyetlenegyet sem, aki olyan kevéssé volt rátarti a maga írói vagy költői mivoltára, mint Komját Aladár. De írásai leplezetlenül mutatták a fennálló rend bűneit, és szították ellenük a lázadás szellemét. Kenyérkereső munkáját, eltérőleg igen sok, talán a legtöbb költőtől, nem tekintette holmi keserű kényszernek, hanem az élet alapvető tartozékának és feltételének. Bérelszámoló volt a Tudor-gyárban, így a legközvetlenebb kapcsolatba került igen sok emberrel, s így végzett tevékenysége legalább olyan fontos és lényeges volt számára, mint írói hivatása. A munkán keresztül érezte az emberiséggel való közösséget és iránta való felelősségét.

Hatalmas, szép szál ember volt, szenvedélyes vitatkozó, gesztusai éppolyan lendületesek és kifejezők, mint érvelése, amellyel felfogása igazát bizonyította. Egész lényét áthatotta a kérlelhetetlen gyűlölet az ellenséggel szemben, s a mélységes szeretet a proletariátus és az egész szenvedő emberiség iránt. A mozgalom kis, mindennapi dolgaiban is nagy érzések és szenvedélyek vezették, és akik közelről ismerték, nem találták túlzottnak az önmagára vonatkoztatott költői hasonlatot, amely szerint, bár „Döglődöm, bizony!"

„De bőg a hangom! Hegy hepe-hupája!
De a pofámat törülöm mezőkbe!
De fákat zabálok s rá utakat iszom!"

Bizonyos fokig mindannyiunkra, akik itt összekerültünk – nem csupán írók és művészek – jellemző volt a hajlamosság arra, hogy „fákat

zabáljunk és rá utakat igyunk". Magam is csodálkozom ma már – olvasva az „Internationalé"-ban megjelent cikkeimet –, hogy pl. honnan volt elég bátorságom ahhoz, hogy oly magabiztos határozottsággal vizsgáljam és kimutassam a nemzetközi világforradalom műszaki, gazdasági és politikai szükségszerűségét.

Miért tekinthettük, illetve tekintettük akkori csekély marxista tudásunkat már elegendő és sziklaszilárd alapnak gyakorlati cselekvéseinket irányító elgondolásainkhoz? Nem magyarázható ez másként – persze azonfelül, hogy ismereteink hiányosságainak méreteiről alig volt fogalmunk – mint hogy az októberi forradalom után a célt, amelyre törekedtünk, már alapjában véve helyesen láttuk. Világosan felismertük, hogy az októberi forradalommal az emberiség történelmének új szakasza kezdődik, és ez a meggyőződésünk tette biztossá lábunk alatt a talajt.

Már 1917 decemberében Komjáttal és Révaival elhatároztuk, hogy kiadunk egy lapot, amelynek a címe is ez lett volna: „Kilencszáztizenhét". A lapot azonban nem tudtuk megjelentetni. Képtelenek voltunk akár egyetlen olyan cikket is a lap címének megfelelően írni, amelyet a cenzúra átengedhetett volna; illegális megjelentetése pedig jelentős anyagi eszközöket követelt volna, s ezeket nem tudtuk megszerezni. Elvi felfogásunkat már csak az egy évvel később kiadott „Internationale" című lapunkban hozhattuk nyilvánosságra. Némi rövidítéssel a következőképp hangzott:

„1917.

Ez a szám: az orosz forradalom történeti dátuma, az emberiség legnagyobb gondolata. Ebből a gondolatból sarjad és ebbe a gondolatba olvad bele lapunk programja. »Ezért a gondolatért« – ez a mi egész programunk.

1917 gondolatát akarjuk belevinni: nem a korgó gyomrokba, nem a lerongyolt testekbe, nem a vér és a könnyek folyójába: nem a napi politikába és nem az anyagi lét mindennapi harcaiba; ezt a munkát úgyis elvégzik az események.

Az emberek gondolkozásába és érzésébe akarjuk belevinni, a tudományon és az irodalmon keresztül. Kerüljenek bele a tömegek lelkébe, a tömegek logikájába is.

A kapitalista társadalom megfosztotta a tudományt és a belőle fakadó technikai kultúrát egyetlen hivatásától, hogy az emberi boldogság és

jólét forrása legyen: a saját szolgájává, a saját hatalmi eszközévé tette azokat. Ehhez a rettenetes kisajátításhoz nem voltak elegendők az erőszak, a politika és gazdasági hatalom eszközei. Az emberek lelkébe kellett betolakodniok, és fejlődésében hamis utakra kényszeríteniök, hogy a tömeg a tehetetlenség buta nemtörődömségével tűrje, mint boltozza a tudomány és a technika, a boldogság és jólét helyett a kapitalizmus börtönfalát a fejük fölé. Befészkelték magukat a tudományba, megfertőzték és lealjasították a művészetet, saját prostituáltjukká és a tömegek narkotikumává.

Ezen a területen akarjuk 1917 felszabadító harcában kivenni a részünket. A kapitalizmus lelki depressziójának ködét akarjuk szétrobbantani a szociológia, a természettudomány, a művészet forradalmasításával.

Közelebb akarjuk hozni a természettudományt a szociális forradalom gondolatához, mint a gyakorlati élet legnagyobb és legsürgősebb szükségességéhez. Nemcsak művelni akarjuk a természettudományoknak magasabb fokon közvetlenül a szociális átalakulás szolgálatába állítható ágazatait, de kifejezésre akarjuk juttatni elsősorban azt az eszmét, hogy a természettudományi haladásnak, saját etikai rehabilitására is, a maga egész komplexumában, a társadalmi rend gyökeres megváltoztatásáért kell küzdenie.

Az irodalmat is 1917 szellemében akarjuk. Nem úgy, hogy szociális tendenciáknak rendeljük alá a tiszta művészet szempontjait, hanem a maga lényegében akarjuk szocializálni, szociális tartalommal megtölteni, tárgyában és formáiban esztétikailag is forradalmasítani. Ne az emberek szociális narkotikuma, hanem szociális forradalomra ébresztője legyen az új irodalom.

Mindent le akarunk rombolni, ami tudományban és irodalomban útjában van 1917 gondolatának. Fejlesztjük, kiszélesítjük, tovább építjük 1917 megkezdett művét – akik nem törődünk vele, hol leszünk és mi lesz velünk a nagy házfödés ünnepén.

Helyet adunk mindenkinek a rombolás munkájánál, minden új gondolatnak, minden új törekvésnek – próbálkozásnak és kísérletezésnek is –, amely az emberiség szellemi, etikai és anyagi felszabadításának célját becsületesen szolgálni akarja."

*

Ez a nyilatkozat világosan kifejezi az én akkori politikai felfogásomat és álláspontomat. Ennek megállapítását azért tartom itt szükségesnek, mert egyes elvtársak még ma is – a mozgalomnak erre a periódusára vonatkoztatva – nekem holmi „mérnökszocializmust" tulajdonítanak. Az tény – az előbbiekben le is írtam – elméleti fejlődésem során egy ilyen fázison valóban keresztülmentem, de túl is jutottam ezen a szocialista mozgalomhoz való csatlakozásom első lépésekor.

*

A Korvin-csoport a többiekkel való kapcsolatában szigorúan megőrizte konspiratív jellegét a röpiratkészítés és terjesztés terén. Különösen hatásosak voltak a katonaság közt terjesztett röpiratok – ezek sokban hozzájárultak ahhoz, hogy aláássák a munkások ellen bevetett katonaság megbízhatóságát.

Ebben az időben már sok tízezer volt hadifogoly jutott haza Oroszországból. Ők már sokat tanultak az orosz katonák forradalmi példájából, és semmi kedvük sem volt a családjukhoz való visszatérés helyett az orosz harctérnél is sokkal gyilkosabb olasz vagy francia frontra menni. Ezrével szöktek meg a táborokból, kaszárnyákból, menetszázadokból. De nemcsak a volt hadifoglyok, hanem a hadsereg egyéb szökevényeinek tízezrei is ott kóboroltak az országban, a lakosság rejtegette és támogatta őket.

Mind gyakoribbá vált egész ezredek, helyőrségek fegyveres lázadása, bár a hadvezetőség a legkegyetlenebbül igyekezett az ilyen megmozdulásokat elfojtani. A forradalmi szocialistáknak a katonákhoz szóló röpiratai szították ezeket a mozgalmakat; az engedelmesség megtagadására s az orosz példa követésére buzdítottak. Erről az illegális tevékenységükről azonban, mint említettem, sohasem beszéltek, még azok körében sem, akikkel egyébként legális megmozdulásokban szorosan együttműködtek.

Mérnökcsoportunk ugyanekkor szigorúan konspiratívan arra törekedett, hogy a gyárakban valamelyes műszaki szabotázst szervezzen. Sajnos, e téren, azon felül, hogy itt-ott sikerült néhány gép csapágyába a kenőolajhoz csiszolóport keverni és néhány kisebb rövidzárlatot vagy egyéb üzemzavart előidézni, nemigen értünk el eredményt. Ezekkel a kísérletekkel fel is hagytunk. Kelen kidolgozott ugyan egy tervet

Budapest energiaellátásának a megzavarására, de gyakorlatilag ez sem mutatkozott kivihetőnek.

*

Társaságunknak – itt ez alatt már együttesen értem az előbb említett három csoportot – volt egy szélesebb köre is, főleg fiatal értelmiségiekből. Egy részük mint szimpatizáns segített nekünk, mások meg igen tevékenyen vettek részt egyes akcióinkban, és később szintén a Kommunista Párt harcosai lettek. Fontos szerepet játszottak közöttük orvos barátaink, akik azonkívül, hogy a hadikórházakban igyekeztek minél tovább visszatartani a sebesülteket, komoly segítséget adtak sorozások előtt vagy megrendszabályozott elvtársak menetszázadokból való kiemelése érdekében. Két ilyen orvos tartozott közelebbi baráti körömhöz, szeretnék itt róluk megemlékezni. Az egyik Lantos Albert, a Galilei Kör egyik volt vezető tagja, aki egyébként is részt vett az illegális antimilitarista csoport tevékenységében. A másik Ripper Boriska volt – a freudizmus nagy híve és propagandistája –, aki egy pesti kórházban dolgozott. Innen kitették, mert megkezdte az ápolószemélyzet osztályharcos szervezését. Érdekében tiltakozó mozgalmat indítottunk, amelynek eredményeként vissza is vették munkakörébe. Ők meg más orvos és medikus elvtársak segítettek elrejteni a kórházakban a rendőrség üldözte elvtársakat, nemritkán katonaszökevényeket. Különösen eredményesek voltak az általuk adott tejinjekciók, amelyekkel sikerült egy-két napig tartó negyven fok körüli lázat előidézni, ami elegendő volt ahhoz, hogy valakinek sikerüljön indulás előtt a menetszázadból kimaradnia, vagy a sorozás napján igazolható módon beteget jelentenie.

A sorozások előtt én magam is több ízben vettem igénybe ilyenfajta orvosi segítséget. Igaz, hogy az állandóan izgalmas és hajszolt életmód folytán egyébként is rossz bőrben voltam. A sorozásokra még töménytelen szivar elszívásával és több kilométeres erőltetett gyaloglással is igyekeztem magam előkészíteni. Így még az egyre jobban leszállított sorozási követelményeknek sem feleltem meg.

De a hadsereg végül mégiscsak kifogott rajtam. Egy ízben, egészen váratlanul, idézést kaptam, amelyet a gyárban kézbesítettek; haladéktalanul jelenjek meg a térparancsnokság ilyen és ilyen számú szobájá-

ban. Gyanútlanul el is mentem, mert csak nemrég estem át egy sorozáson, és így néhány hónapig biztonságban érezhettem magamat. A megjelölt szobában egy százados fogadott, aki se szó, se beszéd, felszólított, hogy tegyem a bal kezem a szívemre, jobb kezemet meg emeljem fel két kinyújtott ujammal, és mondjam utána: „Én, ez és ez, esküszöm az élő Istenre . . .", ami végül több „agyonlövetik" állítmányú mondattal végződött. Így mondatta el velem a katonai esküt. Katona lettem: egyelőre azzal a kedvezménnyel, hogy nem kellett a kaszárnyában aludnom, hanem este haza mehettem. Egyébként a térparancsnokság pferdereferentjéhez (lóügyi előadójához) osztottak be, kiképző iskolára.

Rövidesen sikerült azonban ezúttal is kibújnom a katonai szolgálat alól, mégpedig egy találmányom révén. Ez volt az egyetlen „találmányom", amelyből magamnak is komoly hasznom volt, bár – talán épp ezért – egy fikarcnyi találmányi gondolat sem volt benne. Segítségével megszabadultam a katonai szolgálattól, sőt, aránylag elég jelentős keresethez is jutottam. Érdemes erről azért is megemlékeznem, mert e „találmánnyal" való tapasztalatom bizonyos hatással volt közgazdasági nézeteim további kialakulására, a kereskedelmet, illetve a kereskedőket illetően. Sajnos, ezek a nézeteim nem egészen pozitív eredménnyel érvényesültek később, egyes tanácsköztársasági intézkedéseimben.

A háború utolsó éveiben igen nagy hiány volt textilanyagokban, különösen például cérnában, amit sokszor hónapokon át még a feketepiacon sem lehetett kapni. Én is már régóta képtelen voltam leszakadt gombjaimat felvarrni, ami végül is kényelmetlen helyzetbe juttatott, öltözékem bizonyos megengedhetetlen hiányosságai folytán. Mikor már mindenképp elkerülhetetlenné vált a legszükségesebb gombok felvarrása, egy hirtelen ötlettel vékony wolframdrótszálat fűztem be a tűbe, és nem kis csodálkozásomra, kitűnően sikerült vele a gombokat felvarrnom. Még tartósabbaknak is látszottak, mintha az akkori „hadicérnával" varrtam volna fel. Persze, a wolfram, mint általános cérnapótló anyag, szóba sem jöhetett: ez a drót rendkívül drága volt, és nehezen lehetett belőle a lámpagyártáshoz szükséges mennyiséget is beszerezni. Ha azonban wolframdróttal lehet, akkor miért ne lehetne vas- és acéldróttal is varrni? Az üzemben módomban volt vas- és acéldrótokat is megfelelő vékonyságúra kihúzatni. Ezek a kihúzás után merevek és törékenyek voltak, de miután kilágyítottam őket, kifogás-

talanul lehetett velük, legalábbis kézzel, varrni. Csináltam belőlük sodrott fonalat is, ezek még használhatóbbak voltak. Persze, ez éppenséggel nem volt teljes értékű pótanyag: háztartási célokra, jobb híján megfeleltek; gépi varrásra nem lehetett használni. Kiderült azonban, hogy zsákgyártáshoz alsófonalként gépi varrásnál is használható. Ez az utóbbi körülmény indította Budapest legnagyobb zsák-nagykereskedő cégét arra, hogy megvegye a szabadalmat, és finanszírozza a vascérna gyártását. A cég bizonyos összeg fizetésére kötelezte magát minden felhasznált kilogramm után. Bevonulásom után elkészíttettem, vascérnával varrva, egy teljes katonai egyenruhát: ezt természetesen kézzel varrták, rengeteg munkával. De ez a minta elég volt ahhoz, hogy a találmánynak katonai célokra alkalmas kidolgozása ürügyén ideiglenesen felmentsenek a szolgálat alól: felmentésemet aztán sikerült a háború végéig meghosszabbíttatnom.

A vascérna gyártásával kapcsolatban ismertem meg a cégtulajdonos, Nágel Ottó, személyében a kapitalista nagykereskedőt. Nyegle fiatalember volt, aki roppant vagyont szerzett háború alatti spekulációival, de közvetlenül üzletével is. Több ezer holdas birtokot bérelt, versenyistállót tartott, és mint nagy katonai szállítónak, bár tartalékos tiszt volt, egy pillanatra sem kellett tényleges szolgálatra bevonulnia. Naponta egy-két órát töltött el üzlete és vállalata igazgatásával. Ugyanekkor nemcsak saját vagyonának gyarapítása, de a társadalom szempontjából is roppant jelentőséget tulajdonított tevékenységének. „Mercator movet mundum" – a kereskedő mozgatja a világot –, ez volt a jelszava, amelyet minden levélpapírjára rányomatott. Igazi „Schumpeternek való" vállalkozó volt, aki nem riadt vissza az újtól, az adott esetben a vascérnától sem, ha attól jelentős profitot remélhetett. Én azonban világosan felismertem és megismertem benne a társadalom testén és a mások munkájából élősködő parazitát. Ezért aztán az egész kereskedelmet, mint vállalkozói tevékenységet, élősdi funkciónak tekintettem, amelyet a szocialista társadalomban meg kell semmisíteni.

*

Visszatérve a csoportunk szélesebb köréről mondottakhoz, rá kell még mutatnom, hogy csatlakoztak hozzánk vagyonosabb polgári osztálybeli fiatalok, sőt egyes dzsentriszármazásúak is. Ezek jobbára lel-

kesen és meggyőződésből jöttek hozzánk, bármilyen ingatag és bizonytalan volt is meggyőződésük alapja. Érdek ebben nem vezethette őket, mert hisz csatlakozásuk sokszor a családjukkal való szakítást vagy legalábbis komoly konfliktust jelentett számukra. Közülük néhányan kommunisták lettek, egyesek megmaradtak szimpatizánsoknak a Tanácsköztársaság után is.

Ezek közé tartozott például Joszipovics Mária, a horvát bán leánya; egy Balogh nevű kúriai elnök leánya, akinek a keresztnevére már nem emlékszem; Gosztonyi Mária, egy nagybirtokos leánya; György Mátyás és Sinkó Ervin, az írócsoport tagjai, szintén földbirtokos családból származtak. Azonkívül akadtak jobb módú középpolgári családból származók, mint Rothbart Renée és Rothbart Mici. Az ő gazdag szeszgyáros papájuk révén került némi pénz a mozgalomba is, ők ugyanis fiktív „mozgalmi" házasságot kötöttek, s így jelentős hozományhoz jutottak.

Ezeknek a középpolgári vagy dzsentri rétegekből származó ingatag elemeknek jó része a Tanácsköztársaság bukása után krisztiánus lett. Így Sinkó Ervin is, aki pedig a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt az „Internationalé"-nak is munkatársa volt. Sinkón a krisztianizmus jelei bizonyos fokig mutatkoztak már a diktatúra alatt. Az ő eszméje volt, hogy a júniusi ellenforradalomban részt vett ludovikás tiszti iskolásokat, akik sok kommunistát megöltek, fiatal korukra való tekintettel ne büntessék meg, hanem térítsék jobb útra, és ebből a célból marxista szeminárium kötelező hallgatására ítéljék őket. Ennek a szemináriumnak ő volt az előadója.

A továbbiakban már jóval a Tanácsköztársaság bukása után bécsi, majd párizsi emigráns éveiben Sinkó Ervin kitűnő íróvá fejlődött és nyilván a fehérterror, a fasiszta reakció és a nyugati kapitalista világban szerzett további tapasztalatai alapján kinőtte krisztiánusi eltévelyedéseit is. „Optimisták" című 1931–1934 között Párizsban megírt kétkötetes „társadalmi regényében" – amely azonban csak 1953-ban Jugoszláviában jelenhetett meg először – nagy művészi erővel, kitűnő megfigyelőképességgel, rendkívül finom és pontos lélektani elemzőkészséggel írja le úgyszólván azt az egész társaságot, amelynek tagjait én ebben a fejezetben név szerint megneveztem, beleértve saját magát és jómagamat is, könnyen felismerhető álneveken. Én itt ezeknek a személyeknek, túlnyomórészt 18–24 év közötti és körüli fiataloknak,

csupán a politikai, a forradalmi mozgalommal kapcsolatos tevékenységéről írok. Sinkó regénye nem a politikai történésekből kiindulva bontakozik ki, hanem az egyéni sorsokból, olyan emberekéből, akiket egyre közelebb hozott egymáshoz a közös, bár különböző okokból származó elégedetlenség a fennálló társadalmi renddel, az ellene ébredő lázadás szelleme, az út keresése a megoldás felé és az egyre világosabban kikristályosodó forradalmi cél elérésére irányuló harc. Közben bonyolult emberi kapcsolatok alakulnak ki köztük, életre szóló barátságok, szerelmek, féltékenységek és gyűlölködések is. Húsból és vérből gyúrt emberek ezek, kik telve vannak nagy vágyakkal és szenvedélyekkel a jobb élet, alkotó tevékenység után, de hibák és gyengeségek hordozói is. Nagy igazságokért lobognak, sokszor nem kis tévedésekkel együtt. De egyéni életük céljait és törekvéseit egyre teljesebben, ösztönösen és tudatosan is alárendelik a forradalmi szocialista eszme szolgálatának. Ez volt az a közös meghatározó, amely ezt az egyébként nagyon heterogén embercsoportot tömör, összetartó egységbe foglalta – még jóval előbb, mielőtt ennek az egységnek leghivatottabb összefogója, a Kommunista Párt, Magyarországon megalakult volna. Nem tudnék megnevezni egyetlenegyet sem e csoport szűkebb magjához tartozó emberek közül, aki további élete során hűtlen lett volna ehhez az eszméhez vagy azt éppen elárulta volna, bármily megpróbáltatásokon kellett is emiatt keresztül mennie, bármily áldozatokat kellett is vállalnia. E mellett külön tanúskodnom kell az e könyvben leírt történések példátlan élet- és történelmi hűségéről. Több mint négy évtized múlt el azóta, hogy magam is részese voltam a benne leírt eseményeknek, de a könyv olvasásakor nem egy helyen az a benyomásom támadt, mintha valaki annak idején egy kávéházban vagy valamelyikünknek a lakásán titokban filmre és magnóra vette volna az ott lefolyt beszélgetéseinket, és ezt vetíti most újra a szemünk elé. Ezért nem is szólva a művészi értékéről, amelyről Romain Rolland nem egy ízben a legnagyobb elismeréssel, sőt elragadtatással nyilatkozott – segíteni akarva e könyv kiadását –, rendkívül hasznos forrásmunkának tekintendő mindazok számára, akik meg akarják ismerni és érteni a benne leírt korszak forradalmi mozgalmait, különösen pedig az akkori értelmiség e mozgalmakban való szerepét. A magam részéről nagyon kívánatosnak tartom, hogy ez a könyv mielőbb a magyarországi olvasók számára is kellőképp hozzáférhető legyen.

Negyedik évfordulója felé közeledett a háború. E négy év szörnyű véráldozatai, anyagi veszteségei, az egyre szemérmetlenebbé váló kizsákmányolás, a gátlástalan spekuláció, a vesztét érző oligarchia és katonai klikk terrorja elviselhetetlenné tették a dolgozók életét. Az élelmiszerek és egyéb közszükségleti cikkek árai, a nagy hiányon kívül a spekulációtól is hajtva, szakadatlanul és rohamosan emelkedtek. Az egyre gyakoribb és elkeseredettebb bérharcok ellenére a távolság a bérek és az árak közt egyre fokozódott. A névleges fizetésemelkedés a legjobban fizetett munkás-kategóriáknál is alig érte el a háború négy esztendeje alatt a száznyolcvan-kétszáz százalékot, míg ugyanekkor az élelmiszerek átlagban hét-nyolcszáz százalékkal, a ruházati cikkek ára ennél is jelentősebben emelkedett. A bérből egy munkáscsalád éppen csak az éhezés határán tarthatta fenn magát, nem is szólva a hadbavonultak hozzátartozóiról, a rokkantak tömegéről, a sok nyugdíjasról, akiknek a helyzete még elviselhetetlenebb volt.

A vidéken és a falvakban sem volt jobb a helyzet – kivéve természetesen a birtokos parasztságot, amely a városi lakosság rovására a drágaság révén nagy jövedelemhez jutott.

„Lajosmizse község ellátatlan lakossága már több mint két hete kenyér nélkül van, s irodáinkat a nap minden órájában ostromolja lisztért, ennivalóért – írta például a lajosmizsei jegyző Pest megye főispánjához intézett 1918. július 19-i jelentésében. – A mai napon az éhség már annyira gyötörte az öt-hat gyermekű anyákat, hogy valóságos forradalmat idéztek elő a községházán, a közigazgatási jegyző irodáját meg-

ostromolták, úgyannyira, hogy délben már csak csendőri fedezettel mehetett haza.

Tekintettel arra, hogy községünk lakossága az éhséget már tovább nem bírja, tisztelettel kérjük, miszerint méltóztassék odahatni, hogy az ellátatlan lakosság a szeptember 30-áig járó gabonaszükségletét azonnal megkaphassa a Haditermény itteni albizományosától, mert nagyon félő, s csak órák kérdése, hogy a lázadás vérengzéssé nem fajul."*

Hogy gabonát vagy csendőröket küldtek-e ezután Lajosmizsére, arra a Párttörténeti Intézet Archívumában már nem találunk adatot; de ismerve az akkori általános helyzetet, az utóbbi változatot kell valószínűbbnek tartani.

Cegléden – írja a „Friss Ujság" 1918. augusztus 13-i számában – már hónapok óta nagy élelmezési zavarok vannak az ellátásban, zsírt és húst hetek óta egyáltalában nem kaptak, több száz asszony tüntetést rendezett a város főutcáján. Beverték a polgármester és több spekuláns kereskedő ablakait. A rendőrök két csendőr segítségével szétverték a tüntetést, és több mint kétszáz asszonyt fogtak el, akiket a szűk rendőrségi cellába zártak és három napig ki sem engedtek. Az asszonyok egész éjszaka állva és jajveszékelve, sikoltozva felverték az éjszaka csendjét. Az első napon egyáltalán nem kaptak enni, a második napon kenyeret hoztak be nekik. Tűrhetetlen volt a szűk fogdában a levegő.**

A kedden elfogott asszonyokat csak szombaton bocsátották ki; a belügyminiszter jónak látta, hogy nagyobb zavargások elkerülése érdekében véget vessen e felháborító eljárásnak.

Egyre brutálisabban verték le a gyárakban a spontán módon kitört sztrájkmozgalmakat is. Különösen vidéken, ahol az elszórt üzemek dolgozói nehezebben számíthattak más üzemek munkásainak szolidáris támogatására, kezdett az a gyakorlat elterjedni, hogy a sztrájkoló munkásokat egyenként összefogdosták, és százával gyömöszölték be a rendőrség fogdáiba, mindaddig, amíg nem voltak hajlandók újra munkába állni.

Így történt ez például Szegeden is. Itt a Kenderfonógyár százhuszonkilenc sztrájkoló munkásnőjét hurcolták el családjuk köréből, és a

* A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 5. köt. 230–231. old.

** Lásd ugyanott, 233. old.

tömlöcbe zsúfolva tartották őket mindaddig, míg a szakszervezet le nem szerelte a sztrájkot.

Nőttön-nőtt az elkeseredés a katonák között. Fogcsikorgatva tűrték a háborús fegyelmet: egyre nehezebbé vált a menetszázadoknak a frontra való indítása. A hadsereg hangulatára igen jellemzők azok a jelentések, amelyeket a katonai levélcenzúránál dolgozó Fekete Béla főhadnagy küldött havonként felettes hatóságának. Jó eszű, tehetséges emberre vallanak ezek az érdekes jelentések. Bár igyekszik kötelességszerűen gazdái szempontjából bírálni az általa megállapított jelenségeket, kétségtelen, hogy maga is hallgatólag együtt érezhetett a levélírókkal.

Íme, néhány rövid kivonat 1918. június 28-án kelt jelentéséből:

„Az eddigi havi jelentéseimben beszámolt tapasztalataimmal szemben, egészen új hangulati motívumok alakultak ki... A dicső harci tények, a legvitézebb haditeljesítmények teljesen érzéketlenül hagyják a levélírókat... Az erről való gondolkodást legjobban jellemzi egy uzoni székely munkásnak, Pünkösti Lajosnak a levélszemelvénye:

»... a nagyfejűek még nem kötnek békét, pedig beláthatták volna, hogy ok nélkül háborúskodnak, mert egyik a másikat leverni nem tudja...«

A levélírók gondolkozása ma sem választható el a békevárástól, s ha a győzelemmel foglalkozók kis százalékát (talán 5%) a békét váróékhoz sorolom, a legnagyobb hangulatkifejező százalékot kapom, a száz százalékot. Olyan általános és erős a békevágy, és annyira tudott dolog, hogy természetesnek tartom külön nem taglalni.

... Az orosz foglyaink hazaszökdösnek. Hazahozza őket a honvágy, a darab föld, amely az övék volt, az asszony, a gyerek, s végül a hadifogság nyomora. S mit talál itthon? A föld elkótyavetyélődött, a ház tetejét széthordta a szél... Mi maradt neki? A puszta élete, mérhetetlen keserűség és nagyfokú munkakedve: új életet kezdeni. Ha már így hozta a háború, hogy minden pusztulóban, megmenteni, amit még lehet. S ahelyett, hogy mindebből csak egy csekélységet is megvalósíthatna, vissza kell mennie egy másik frontra, melynek borzalmait hallomásból még szörnyűbbnek tudja az elcsendesült orosz frontnál. Ilyen körülmények között nem a haza lesz az emberséges hozzá, hanem az ellenség, aki ellen harcolnia kellene. Ez az anyag sem katona már.

A falvakat, községeket, városokat kolduló, kenyérért könyörgő ka-

tonák járják be. Ha katonát szállító vonat érkezik az állomásra, mind kenyeret kér az ott ért polgári lakosságtól. Nincs kenyér, éheznek a katonák. Minden egyéb motiválás helyett egy szemelvénnyel szolgálok.

Németh Istvánné – egy parasztasszony – írja Tétről:

»... és láttam, hogy hogyan könyörögtek azok a szegény katonák egy kis kenyérért, majdnem sírtak szegények, egy koronát nyújtottak fel a vonatba, hogy csak egy kicsi kenyeret adjunk, mindjárt lehullottak a könnyeim és odaadtam nekik, ami a kosaramban volt...«

Mind e leírtakat összegezve, megállapíthatom a levelezés nyomán, hogy az országban nagyfokú antimilitarista áramlat kezd kifejeződni...

... Mint igen érdekes tünetet feljegyzem, hogy dacára minden pártcélokat szolgáló izgatásnak, az általános választói jogról sehol sem írnak, annál kevésbé annak népboldogító, üdvös voltáról. Dacára a sokszor hangoztatott jelszavaknak, a nép az alább felsorolt kérdések megoldását találja sokkal inkább létérdekének.

A drágaság és éhínség megoldását kérik, keresik. A háborús árak már olyan mérhetetlen arányokat öltöttek, hogy egyes cikkek megfizetése egy jól szituált középosztálybelinek is lehetetlen (hát még a dolgozó alsóbb osztálybelieknek). – Mindenfelől a legijesztőbbek a felkiáltások: »Éhséggel akarják elpusztítani a szegényeket«. S ha ez az állapot még nem vezetett, okvetlen komoly zavargásokra fog vezetni. Ma már lehetetlen a legszükségesebb életcikkek megszerzése is."*

*

A jobboldali szociáldemokrata pártvezetés továbbra is valósággal megszállottja az általános választójognak. Képes mindent reménybeli mandátumai érdekében feláldozni, és a munkásság fékezésével igyekszik magát a grófok és bankárok parlamentje előtt a választói jogra méltónak feltüntetni. Pedig a „Népszava" szerkesztősége maga is sok levelet kapott a katonáktól és a munkásoktól, s ezekben szemére vetik áruló magatartását. Ilyen leveleket természetesen nem közölt. Szerencsére azonban akadtak a szerkesztőségben lelkiismeretes munkatársak, akik nem minden ilyen levelet dobtak a papírkosárba, egy részük

* Ugyanott, 192–194. old.

megmaradt, és így végül is hozzáférhetővé vált a Párttörténeti Intézet Archívumában.

„Tekintetes szerkesztőség – írja »több szocialista« egy ilyen levélben. – Legyenek szívesek már egyszer b. lapjukban kiírni, hogy mikor írnak majd okosabb dologról, mint a folytonos választójogról. Szerénységem és sok más katonabajtársam, kik szintén szociáldemokraták vagyunk, várva-várjuk, hogy már egyszer a háború végét is sürgetik, de úgy látszik, hiába, csak a választójog; a fene egye meg a választásukat, ereszszenek bennünket haza, akkor majd megint beszélhetünk. Civilben könnyű ugrálni, nekünk először béke kell, aztán a választójog. Mi itt, szegény munkáskatonák, olvassuk a sok ostoba agitációt, tessék odahatni, hogy vége legyen a háborúnak!"*

Közben a harctéri események egyre rohamosabban sodorják a központi hatalmakat, elsősorban a monarchiát, a teljes katonai összeomlás felé. De minél fenyegetőbb a harctéri helyzet, annál görcsösebben ragaszkodik hatalmához a parlamenti és a katonai oligarchia. Szigorítják a cenzúrát, szigorítják a statáriumot.

„*Felfegyverzett* katonaszökevények ellen feltétlenül és minden előzetes tárgyalás nélkül, azonnal fegyveres erőszak alkalmazandó" – mondja egy augusztus 6-án kiadott rendelet.

„Minden menekülő szökevény és hadifogoly veszedelmes gonosztevő! Ha a fenyegető rákiáltásra (tehát *egyszeri* és nem *háromszori*, lásd Szolgálati Szabályzat I. rész, 333. és 577. c. pontját) nem áll meg, úgy a járőr, őrség, őr, csendőr vagy a csendőrség megerősítésére vezényelt karhatalom, ha más eszköz a feltartóztatására nem állana rendelkezésre, haladéktalanul használja fegyverét. A kerületi parancsnokságok a legnagyobb nyomatékkal hassanak oda ... hogy az őrök abban az esetben, ha a Szolgálati Szabályzat I. rész, 577. pont értelmében fegyvereiket használni kötelesek, ezt tényleg meg is tegyék ...

A miniszter rendeletéből:
Dáni altábornagy."**

Szeptember vége felé elsőnek a balkáni front omlott össze. Bulgária fegyverszünetet kötött az antanttal, és rövidesen haderejével is a központi hatalmak ellen fordult. Napnál világosabbá vált ezzel a központi

* Ugyanott, 168. old.
** Ugyanott, 255. old.

hatalmak küszöbön álló veresége; az események feltartóztathatatlanul sodorták az országot a forradalom felé.

Immár elég széles körű ellenzéki csoportunk eddig sem nézte tétlenül a dolgok folyását. Mint említettem – igyekeztünk a munkásság minden megmozdulásába belekapcsolódni: a Korvin-csoport pedig megszakítás nélkül folytatta háborúellenes röpiratai terjesztését. Úgy látszott azonban, hogy több kezdeményezésre van szükség, és e végből meg kellene kísérelni a Gyárközi Bizottságnak régi formájában való visszaállítását. Sajó László javaslatára – ez még szeptember közepén lehetett – egy szűk körű, szigorúan konspiratív megbeszélést tartottunk Kelen József Városmajor utcai lakásán, ugyanott, ahol később a Kommunista Párt megalakult. Ezen mindössze tízen vagy tizenketten vettünk részt, valamennyien a volt Gyárközi Bizottság tagjai, Korvin kivételével, aki a Gyárközi Bizottság munkájában azelőtt nem vett részt. Megbeszélésünk eredményeként arra a megállapításra jutottunk, hogy időszerű lenne az uralkodó háborús rendszer fegyveres megdöntésének az előkészítése. E végből törekedni kellene egy olyan általános sztrájk kirobbantására, amelynek támogatására – megfelelő előkészítéssel – a katonaság egy részét is megnyerhetnők.

Az üzemekben, ahol dolgoztunk, meg is kezdtük ebben az irányban a munkát, jobban mondva, inkább csak tapogatóztunk, mert csakhamar be kellett látnunk, hogy egy ilyen terv rövid idő alatt való konspiratív előkészítése, az adott körülmények között, erősen meghaladja lehetőségeinket. A háborút befejező forradalmat most már csak nyílt, a tömegek általános elégületlenségére támaszkodó politikával lehetett előkészíteni. A politikai életben a kezdeményezést a nálunk szervezetileg összehasonlíthatatlanul erősebb baloldali polgári pártok, a parlamentben is képviselt Függetlenségi Párt, Károlyi Mihállyal az élén, a polgári Radikális Párt és természetesen a legnagyobb tömegbázissal rendelkező Szociáldemokrata Párt ragadták magukhoz.

Ám e pártok egyike sem törekedett arra, hogy valóban forradalmi úton vessen véget a háborúnak, hogy általános sztrájkkal és fegyverrel söpörje el az útból azokat, akik most, az elkerülhetetlen vereség és teljes összeomlás küszöbén még mindig görcsösen ragaszkodnak a hatalomhoz és a háború esztelen folytatásához. Csak a forradalomnak fenyegető spontán kirobbanása késztette őket arra, hogy saját külön céljaik és érdekeik fenntartása mellett, amelyek éppenséggel nem vol-

tak azonosak a tömegek érdekeivel, magukévá tegyék és egyre határozottabban képviseljék a nép legégetőbb, minimális követeléseit.

A monarchia felbomlása minden oldalról megindult. Alakulóban volt az önálló délszláv, az önálló csehszlovák állam. Megkezdődtek az előkészületek a román-, a lengyel-, az olaszlakta területek elszakadására. Németország is megkísérelte már a békéért való könyörgést az antant hatalmaknál. De Tisza és Wekerle legreakciósabb magyar parlamentje még most is hazaárulásnak minősítette a különbéke, a monarchiától és a német szövetségtől való elszakadás követelését.

A balkáni vereséget követő, a forradalmat közvetlenül megelőző politikai válság mindössze csak néhány hétig tartott, de az akkori rendkívül feszült légkörben minden nap egy esztendőnek látszott. Csupán a szocialista forradalmi ellenzéknek már elég jelentős, de a szervezett politikai pártokhoz képest még most is nagyon kis csoportja buzdított arra, hogy a nép és a katonák maguk vessenek véget a háborúnak. Látnunk kellett azonban, hogy röpirataink és személyi agitációnk hatósugara aránylag rendkívül szűk körű. Legális sajtónk, amellyel propagandánkat folytathattuk volna, egyáltalán nem volt. Szükségesnek éreztünk valami olyasféle akciót, amelynek országos visszhangja támadna és meggyorsíthatná a forradalom menetét. Így jutottunk a Tisza-elleni merénylet gondolatához. Nem azért határoztuk ezt el, mintha Tisza személyében láttuk volna a béke döntő akadályát. Nem is azért, mintha az egyéni terror útjára akartunk volna áttérni, kételkedve vagy csalódva a tömegek közötti forradalmi munka eredményességében. Ennek éppen ellenkezőjére gondoltunk. Meg voltunk győződve róla, hogy Tisza meggyilkolása, mivel személye a háború és az elnyomás szimbóluma volt, százezrek számára fog példát mutatni a bátor cselekvésre; maga után vonhatja az elégületlenség olyan spontán, tömeges kirobbanását, ami elemi erővel söpörheti el az országra nehezedő katonai és rendőri terrort.

Korvin konspiratív csoportja készítette elő a Tisza elleni merényletet, amelynek végrehajtását Lékai János, a 18 éves ifjúmunkás vállalta. A merénylet egy véletlen technikai hiba folytán nem sikerült, és Tisza sértetlen maradt. De a merényletnek így is nagy morális hatása volt, és tulajdonképpeni célunkat ezzel többé-kevésbé elértük. Jellemző Korvin kitűnő munkájára, de nem kevésbé Lékai egyéniségére is, hogy a rendőrségnek egyáltalában nem sikerült a merénylet értelmi szerzőinek

nyomára jönnie. Kénytelen volt beérni Lékai állításával, hogy teljesen egyedül, spontán elhatározásból követte el tettét.

Lengyel József téved, mikor a „Visegrádi utcá"-ban nekem tulajdonítja ennek a merényletnek a szervezését. Én ugyan tudtam róla és egyetértettem vele, de a kivitel részleteit Korvin – igen helyesen – előttem is konspirálta.

*

Október 8-án a Szociáldemokrata Párt vezetősége „Mindenkihez!" címzett kiáltványában felhívással fordult „mindazokhoz, akik a békét akarják", elsősorban a polgári ellenzéki pártok vezetőihez, hogy fogjanak össze a munkássággal az általa javasolt tíz követelés megvalósítására. E proklamáció tíz pontban egy új demokratikus kormány azonnali megalakulását, a béketárgyalások haladéktalan megkezdését, a parlament feloszlatását és az általános választójog alapján való újraválasztását követelte. Mindezek a követelések a polgári ellenzéki pártok akkori programjában is szerepeltek. A többi politikai, gazdasági és szociális követelés sem ment túl azon a mértéken, amely a polgári demokrácia, sőt még a királysági államforma keretein belül is ne lett volna megvalósítható. Hallgatólag benne volt a kiáltványban a területi integritás elve (amennyiben a nemzetiségi elnyomás megszüntetéseként mindössze azt javasolta, hogy az országban élő nemzetiségeknek meg kell engedni anyanyelvük szabad használatát az iskolákban, a közigazgatásban, a kulturális életben). Egy árva szóval sem történt említés az államformáról, holott a köztársaság kikiáltása, a nemzeti önállóság feltételeként már a tömegek általános követelése volt. Egészen homályos megfogalmazásban szerepelt a földreform kérdése.

A földet „azok kezére kell adni, akik megművelik" – mondja a proklamáció. De hogy mit kell „kézreadás" alatt érteni, és milyen feltételek mellett, arról nincs szó. Szociális követelésként a nyolcórás munkanap, a katonák és rokkantak anyagi megsegítése szerepelt.

Ez a platform szolgált alapul a Szociáldemokrata Párt és a polgári ellenzéki pártok megegyezésére. Ezen az alapon jött nemsokára létre a Nemzeti Tanács is, amely – sok tekintetben szervezőinek akaratától függetlenül, sőt éppen ellenére – a forradalmi átalakulás irányításának hatalmi szerve lett.

Nem érdektelen, hogy ebben a proklamációban, nyilván csak a tömeghangulatra való tekintettel, utalás történt az orosz proletárforradalomra is: a békét az orosz proletárforradalom és a wilsoni elvek alapján kell megkötni. Ez azonban két teljesen ellentétes és egymással összeegyeztethetetlen követelmény volt.

Ellenzéki csoportunk fontosnak tartotta, hogy az üzemekben e deklaráció körül széles körben megindított agitációban részt vegyen. A proklamációnak a proletárforradalomra szóló utalása jó alapot szolgáltatott arra, hogy kifejtsük mindazt, ami az orosz példa követésére vonatkozóan itt hiányzott.

Október 17-én Tisza István gróf, miután szerencsésen megúszta az előző nap ellene elkövetett merényletet, a parlament ülésén cinikus nyíltsággal ismerte be a központi hatalmak vereségét. Ennek ellenére továbbra is görcsösen ragaszkodott a monarchiához, és vakon hitt abban, hogy a feudális oligarchia uralma országunk természetes és változtathatatlan rendje. Elvakultságában odáig ment, hogy a fennálló rend védelmére, Budapest parancsnokává Lukachich altábornagyot, a leggyűlöltebb gyilkost, a statárium fő hóhérát neveztette ki. Arcátlan kihívás volt ez az ország egész dolgozó népe, elsősorban a mundérban szenvedő munkások és parasztok felé. Ennek az intézkedésnek a hatására határoztuk el mi is, hogy most már Tiszát is, Lukachichot is, mielőbb feltétlenül el kell tenni láb alól. Ezt most nem pusztán demonstrációnak és példamutatásnak tekintettük volna; úgy véltük, hogy ezzel komoly akadályt is hárítunk el a forradalmi fejlődés útjából. Széles körű, alapos előkészítő munkát végeztünk, elég sok elvtársunk részvételével. Tervünk kivitelére azonban nem került sor. Az őszirózsás forradalom megelőzött bennünket.

*

Október 25-én a két ellenzéki polgári párt és a Szociáldemokrata Párt megegyezése alapján megalakult a Magyar Nemzeti Tanács. Ebbe a tanácsba az eddigi szocialista háborúellenes ellenzék egyetlen képviselője sem került be. Erre mi nem is törekedtünk: a mi célunk nem a wilsoni elvek megvalósítása, hanem az orosz proletárforradalom példájának megfelelő béke volt.

A Nemzeti Tanács október 26-án manifesztumot bocsátott ki „Ma-

gyarország népéhez" és tizenkét pontban határozta meg követeléseit. Ezek a pontok lényegében azonosak voltak a Szociáldemokrata Párt október 8-án megfogalmazott követeléseivel. Továbbmentek azonban, az időközben bekövetkezett események hatása alatt, a nemzetiségi kérdésben, ám még most is a területi integritás elve alapján. Ebben a kiáltványban sem volt szó az államformáról, a köztársaság követeléséről. A Nemzeti Tanács is alkotmányos úton, a királytól várta az ország követeléseinek a teljesítését. Lényeges haladást jelentett azonban, az ellenzéki pártok addigi tevékenységéhez képest, a külföldi népekhez és kormányokhoz intézett záradék. Ebben felhívják a külföldi hatalmakat, hogy „minden Magyarországot érintő ügyben a mai kormányhatalom helyett, amely immár teljesen elveszített minden összefüggést a dolgozó magyarsággal, a Magyarországi Nemzeti Tanáccsal keressenek közvetlen kapcsolatot, mint amely egyedül hivatott, ma a magyar nemzet nevében beszélni és cselekedni".

A „törvényes" parlamenti kormányhatalom spontán módon való felszámolása megindult. Végleges eltávolítása már csak napok vagy órák kérdése lehetett.

Október 25-én a sajtó önhatalmúlag megszüntette a cenzúrát; 26-án a Galilei Kör volt tagjainak kezdeményezésére egyetemi hallgatók és más fiatalok nagy tömegben vonultak fel a Kör helyiségei elé, letépték a rendőrség pecsétjeit, és a Kört újra megnyitottnak nyilvánították. Ugyanaznap a feloszlatott IKTOSZ volt vezetősége is csaknem teljes számban összegyűlt régi szakszervezeti helyiségében, és elhatározta, hogy újra megkezdi működését. Az üzemekben is hozzáfogtunk régi ellenzéki csoportjaink helyreállításához. A tömegek spontán módon fittyet hánytak a gyülekezési szabadság rendőri korlátozásainak. A Gizella téren, a Függetlenségi Párt helyisége előtt, minden este hatalmas tömeg gyűlt össze, hogy meghallgassa az ellenzéki szónokok beszédeit. De a város más részein is gyakran verődtek össze kisebb-nagyobb tömeggyűlések vagy tüntető menetek, amelyeket az itt-ott kivonult rendőrök nem tartottak tanácsosnak komolyabban zavarni.

A Gizella tér a mi ellenzéki csoportunk számára is mindennapi esti találkozóink színhelyévé vált. Igyekeztünk a tömegek minden megmozdulásába bekapcsolódni, tőlünk telhetően törekedve arra, hogy a vezetőket gyorsabb, határozottabb és messzebb menő cselekvésre bírjuk. Október 25-én az egyetemi hallgatók, a galileisták kezdeménye-

zésére, gyűlést tartottak a Múzeum kertben. Több mint kétezren jelentek meg. A gyűlés után tüntető menetben akartak Budára menni, hogy a király elé terjesszék követeléseiket, elsősorban azt, hogy bízza meg Károlyi Mihályt az új kormány megalakításával. Ez a polgári békemozgalom legáltalánosabb kívánsága volt, mert Károlyi az egész háború alatt a háborúellenes parlamenti ellenzék legkövetkezetesebb szóvivője volt: őt tartották leginkább alkalmasnak arra, hogy az országot a háborús válságból kivezesse.

Élénken emlékezetemben maradt ennek a tüntetésnek egy epizódja. A tömeget, amely a menetközben hozzá csatlakozókkal, köztük sok katonával is, lényegesen megszaporodott, a Lánchídon rendőrök és katonák kordonja feltartóztatta. A durván támadó rendőröknek sikerült az első sorokat visszatartaniuk és hátrálásra kényszeríteniük. Ez meghátrálásra késztette az egész hosszú tüntető menetet. A mi társaságunk még messze volt a hídtól, valahol a Fürdő utcában. Megpróbáltunk először láncszerűen egymásba karolni, gondolván, hogy ezzel talán feltartóztathatjuk a visszaözönlést. Ez azonban mit sem használt. Velünk volt Biermann István, a Pénzintézeti Tisztviselők Szakszervezetének egyik vezetője, később a Tanácsköztársaság idején a Budapesti Munkástanács elnöke. Óriási termetű, hatalmas szál ember volt, aki ebben a zűrzavarban, amikor éppen egy banképület oszlopsora előtt vonultunk, felkapaszkodott az egyik oszlop talapzatára, és olyan hangon, amely egy bikának is becsületére vált volna, elordította magát: „Előre!" Ez a váratlan, parancsoló kiáltás elég volt ahhoz, hogy az utca egész népét megállítsa és előrelendítse: ez az áradat azután ellenállhatatlan erővel tolta előre az előtte álló néptömeget is, amely pillanatok alatt elsöpörte a Lánchidat elzáró rendőri és katonai kordont. Érdekes példa ez arra, hogy az akkori izgalmas légkörben egyetlen ember bátor és kezdeményező fellépése milyen hatást válthatott ki a tömegben.

A tüntetők feltartóztathatatlanul átjutottak a Lánchídon, és fel is mentek a Várba. Itt azután éles összeütközésre került sor az odavezényelt bosnyák katonákkal és rendőrökkel, aminek sok sebesültje is volt a tüntetők részéről.

Huszonnyolcadikán ismét nagy tömeg gyűlt össze a Gizella téren. Természetesen mi is ott voltunk, aránylag elég jelentős csoportot alkotva. Torkunk szakadtából követeltük a köztársaság azonnali kikiál-

tását. Ezt tartottuk akkor a forradalmi fejlődés soron levő legfontosabb láncszemének. A hivatalos szónokok azonban erre nem kívántak reagálni. A beszédek és spontán felszólalások elhangzása után a tömeg nem oszlott szét, hanem Budára indult, a királyi várhoz. A Lánchídnál azonban – nyilván Lukachich intézkedésére – igen erős katonai és rendőrkordon zárta el az utat. Nem várták meg, amíg a tömeg megkísérli a kordon áttörését. Azonnal tüzeltek; többszöri sortűz után szuronyrohammal kergették a hátráló embereket. Több halott és hatvanhetven sebesült vérzett az utca kövezetén. A késő éjszakáig hullámzott még, roppant izgalomban, a Lánchídról a pesti utcákra visszaszorított tömeg.

Érezhető volt, hogy a végsőkig feszített húr most már minden pillanatban elpattanhat.

Másnap délelőtt tíz órára a Nemzeti Tanács félórás általános tiltakozó sztrájkra hívta fel a főváros dolgozóit. A gyárakban ez idő alatt gyűléseket tartottak. Az Egyesült Izzóban több mint háromezer ember gyűlt össze az udvaron – mérnökök, tisztviselők, munkások és munkásnők tömege.

A szónok Helfgott Ármin főmérnök volt, aki rendkívül éles szavakkal ítélte el a kormány és a király legutóbbi gaztettét. A gyűlés részvevői határozatban mondták ki, hogy az ország egyedüli törvényes hatalmának a Nemzeti Tanácsot ismerik el; követelték azonban azt is, hogy a Nemzeti Tanács egészítse ki magát a már megalakult Katonatanáccsal és az azonnal létrehozandó Munkástanáccsal. Hasonló határozatokat hoztak a legtöbb budapesti gyárban is.

A „lánchídi csata" politikai kihatásaként a következő napokban, 29-én és 30-án, szervezetek, közéleti személyek és katonatisztek is tömegesen jelentették be csatlakozásukat a Nemzeti Tanácshoz. 29-én este ismét tüntetés volt a Gizella téren, majd az Astoria szálló előtt, ahol a Nemzeti Tanács székelt. Itt Károlyi Mihály az összegyűlt tömeg előtt kijelentette, hogy a rendőrség egész tisztikarával és legénységi állományával csatlakozott a Nemzeti Tanácshoz.

„Károlyi ismételte, hogy nem forradalmat akarnak, hanem békét, és a publikum látni fogja, hogy a rendőrség – mely azután együtt fog dolgozni a Nemzeti Tanáccsal – nem ellensége a közönségnek, hanem barátja."*

* Ugyanott, 277. old.

A végsőkig fokozta a városban az izgalmat, hogy a király és a feudális reakció még ebben az utolsó pillanatban is arcátlan és ostoba kísérletet tett a hatalom megtartására. A király Hadik János grófot nevezte ki miniszterelnökké, nem pedig Károlyit, holott ezt már mindenki magától értetődőnek, sőt még az uralkodó szempontjából is a józan ész legelemibb követelményének tartotta. Ez a lépés még inkább meggyőzte az embereket arról, hogy ezt az uralmat csak erőszakos úton lehet és kell az útból elsöpörni.

Sajóval, Korvinnal, Kelennel megállapodtunk abban, hogy október 30-án estére összehívjuk a Gyárközi Bizottságot, illetve azt az összetartó ellenzéki csoportot, amelyben a volt Gyárközi Bizottság tagjai is részt vettek. Az akkor már igen jól bevált „hólabdaszerű" szervezési módszerünkkel mindenkit sikerült idejében értesítenünk úgy, hogy este, a volt IKTOSZ újonnan elfoglalt helyiségében, elég népes megbeszélésre jöttünk össze. Akadtak itt mérnökök és munkások sok gyárból, az egész Korvin-csoport, a maga szélesebb körével, az írók: Komját Aladár, Lengyel József, Révai József, sőt itt voltak Vágó Bélán kívül – aki kezdettől fogva velünk tartott – a szociáldemokrata pártellenzéknek egyes olyan képviselői is, mint Nyisztor György, és ha jól emlékszem, Alpári Gyula, akik eddigi összejöveteleinken és akcióinkban nem vettek részt. A vita rendkívül heves és izgalmas volt; jobban mondva, nem is vitatkoztunk, mert hiszen egytől egyig valamennyi felszólaló teljesen egyetértett abban, hogy most már halaszthatatlan a forradalmi akció. A Nemzeti Tanácsot azonnali, erélyes cselekvésre kell kényszeríteni, és haladéktalanul össze kell hívni a Budapesti Munkástanácsot is. Úgyszólván minden felszólaló hivatkozott a követendő bolsevik példára. Világos volt azonban, hogy egyelőre a Nemzeti Tanácsnak kell megtennie az első lépést a Köztársaság kikiáltására. Végül is elhatároztuk, hogy azonnal megkezdjük az agitációt az általános sztrájkra, hogy pénteken, azaz elsején, a munka mindenütt szüneteljen. A munkások a gyárakból tömegesen jöjjenek be a városba, és a kétségkívül velünk tartó katonákkal együtt, forradalmi módon vessenek véget az eddigi huzavonának.

Éjfél felé járt az idő, amikor kimerülve a nap izgalmaitól, hazafelé igyekeztem Korvin Ottó és más, Budán lakó barátaim társaságában. Útközben láttuk, hogy az utcák nagyon népesek: civilek, katonák kisebb-nagyobb csoportjai lármáztak, énekeltek. De ez különösebben nem

tűnt fel nekünk, mert hiszen már hetek óta így volt ez, nappal és éjjel egyaránt.

Ez a nap annyira kifárasztott, hogy hazaérve ruhástul dőltem le a díványra, és pillanatok múlva úgy aludtam, hogy talán ágyúval sem lehetett volna felébreszteni. Kora reggel azonban rettenetes dörömbölésre ébredtem – Sipos Erzsi, Korvin Ottó felesége, döngette az ajtót, és torkaszakadtából igyekezett felébreszteni: „Ki az utcára, itt a forradalom!" Rohantunk ki valamennyien az utcára, és ahogy leértünk a hegyről, valóban itt volt, előttünk az utcán, a forradalom. Rengeteg nép, rengeteg katona, kivehetetlen lárma, kiabálás, kacagás, ölelkezés. A katonák egymásról tépték le a rangjelzéseket és a sapkarózsákat; helyükbe őszirózsa került. Mindenki őszirózsát igyekezett szerezni. Halottak napja előtt állt a város, de ezúttal ebből a virágból kevés jutott a temetőbe.

Az őszirózsa a forradalom jelvénye lett, az élőké, az élni akaróké.

Minket is sodort a tömeg a Belváros felé, a Nemzeti Tanács Astoria szállóbeli helyiségéhez. Órákig álltunk itt, laposra préselve. A szálló ablakaiból állandóan szónokoltak a Nemzeti Tanács emberei, közölték a legújabb eseményeket. Győzött a forradalom! Az ezredek egymás után csatlakoztak a felkelőkhöz. A katonák elfoglalták a postát, a telefonközpontot, a pályaudvarokat. Megakadályozták a menetszázadokkal még most is útrakész vonatok indulását; a frontra már majdnem elindult katonák fegyveresen csatlakoztak a felkelt néphez.

Ám a győzelmi örömbe csakhamar keserű üröm vegyült. A megalakult Károlyi-kormány, két szociáldemokrata miniszterével együtt, letette József főherceg előtt a király iránti hűségesküt. A népet, de különösen a munkásokat, határtalanul felháborította ez az aktus. Ebből már látni lehetett, milyen szűken, mondhatnám, korlátoltan értelmezi a Nemzeti Tanács a forradalmat. Ellenzéki csoportunkban, amely – amennyire csak lehetett – többé-kevésbé együtt maradt az utcán, úgy határoztunk, hogy minden erőnk latbavetésével kényszeríteni kell a kormányt, és elsősorban a Szociáldemokrata Párt vezetőségét: vonja vissza esküjét és kiáltsa ki a köztársaságot.

Némi megelégedésünkre is szolgált, hogy nem egészen hiába határoztuk el tegnap, hogy elsejére, azaz péntekre, általános sztrájkra szólítjuk Budapest munkásságát. Úgy gondoltuk: az üzemben dolgozó ellenzéki elvtársak segítségével másnap délutánra a Tisza Kálmán

térre, Budapest legnagyobb terére hívjuk a munkásokat, hogy itt a köztársaság mellett tüntessenek. Innen megyünk majd ezzel a követeléssel a „Népszava" elé, ez volt a tervünk.

Néhányadmagammal mindjárt ki is akartam menni Újpestre, de a Váci úton találkoztunk az Újpestről betóduló munkásokkal, és így módunkban volt már itt, útközben megbeszélni és előkészíteni a másnapi nagygyűlést. Csepel, Kispest, a Soroksári út üzemeivel és a többi gyári negyeddel is egy-kettőre megtalálta a kapcsolatot gyárközi összekötő rendszerünk. Ennek eredményeként másnap délután a Tisza Kálmán téren sok ezer ember gyűlt össze, akik szervezetten vonultak fel az újpesti gyárakból és Csepelről.

A tömeg azonban nem egyszerre érkezett. A gyülekezés a téren azért folyt vontatottan és késedelmesen, mert indulás előtt a gyárak munkásai – ugyancsak ellenzéki csoportunk kezdeményezésére – külön helyi gyűléseket tartottak, amelyeken a köztársaság azonnali kikiáltását követelték.

Előbb a közeli Váci úti gyárak munkásai érkeztek meg; később a távolabbi Újpest dolgozói sorakoztak fel, és már csak estefelé a csepeliek. Ezért három órától késő estig szakadatlanul szóval kellett tartanunk a tömeget, amely követelte a köztársaság azonnali kikiáltását, éltette a békét, de éltette Szovjet-Oroszországot, a szovjet proletariátus példáját is.

Ez a népgyűlés sokban eltért az általában megszokottaktól, mint ahogy lebonyolításának körülményei is egészen sajátosak voltak. Nem volt itt sem kijelölt elnökség, sem meghatározott napirend, sem előre kijelölt szónokok. Nem is valamelyik ismert politikai párt vagy hivatalosan is létező szervezet hívta össze, hanem önkéntes kezdeményezők, akik hol forradalmi szocialistáknak, hol Gyárközi Bizottságnak, hol magyar bolsevikoknak nevezték magukat.

A szociáldemokrata pártvezetőség eleinte holmi „vad" gyűlésnek nézte a Tisza Kálmán téri tüntetést. Amikor azonban látta, milyen nagy tömegek vonulnak fel szervezetten az üzemekből, megpróbálta, ha nem is szétrobbantani, de legalább a vezetést magához ragadni. Ez a kísérlete azonban teljes kudarccal járt. A gyűlés vezetése a mi kezünkben maradt. A rögtönzött emelvényt, amelyről a szónokok beszéltek, hozzánk tartozó erős ifjúsági és munkás-aktíva vette körül. Hogy kik voltak vezető szónokaink – arra már nem tudok visszaemlékezni. Ré-

vai emlékezete szerint Mikulik volt, a Gyárközi Bizottságban is szereplő repülőgépgyári munkás. Ezenkívül több gyárnak a munkásai léptek a pódiumra, hosszabb-rövidebb ideig tartó spontán felszólalásokkal, követelve a szociáldemokrata miniszterek hűségesküjének azonnali visszavonását és a köztársaság kikiáltását.

Közben, miután a tér lassan telt meg újabb meg újabb csoportokkal, forradalmi verseket szavaltattunk. Elsőnek Lengyel József szavalta el Petőfi „Itt a nyilam, mibe lőjjem?" című költeményét, óriási sikerrel. Elszavalták az „Akasszátok föl a királyokat!" is. Nem gátoltuk a szociáldemokrata kerületi pártfunkcionáriusok felszólalását sem. Ám egyikük sem mert szembeszállni a tömeghangulattal és majdnem ugyanúgy beszéltek, mint ellenzéki csoportunk szónokai. Különösen kitett magáért Miklós Móric újpesti párttitkár, aki úgy tett, mintha az egész köztársasági akciót, sőt ennek a gyűlésnek az összehívását is a pártvezetőség kezdeményezte volna.

Késő este volt már, amikor kifogytunk a szónokokból, és szavalóink is berekedtek. Befejezésül a gyűlés elfogadta a köztársaságot követelő határozati javaslatot, amelyet előzőleg már a gyárakban is megbeszéltek. Ennek emlékére nevezték el később a Tisza Kálmán teret Köztársaság térnek.

Ezután az egész tömeg átvonult a közeli Conti utcába, a „Népszava" szerkesztősége elé. Zsúfolásig megtöltötte, egész hosszában a kis, keskeny utcát. A „Népszava" házában éppen együtt volt a pártvezetőség: a sűrű tömegen át se ki, se be nem mehetett senki. Itt egyikünk sem szólalt fel; az egész izgatott tömeg egyetlen ellenzéki szónok volt, és azt követelte, hogy a párt vezetői azonnal nyilatkozzanak a köztársaság kikiáltását illetően. A válaszadás elől nem lehetett kitérni. Sorra, egymás után álltak egy második emeleti ablakba a párt vezetői: Weltner, Böhm, dr. Rónai és mások, és hangzatos frázisokkal meg homályos ígéretekkel igyekeztek a tömeget lecsillapítani.

A munkások egy darabig hallgatták őket, de amikor látták, hogy az egyik éppúgy kertel, mint a másik, beléjük fojtották a szót.

Éjfél körül járt már az idő, amikor a pártvezetőség, látva, hogy a tömeg egy tapodtat sem mozdul és magatartása fenyegetővé válik, végre határozott. Garbai kijelentette, hogy a szocialista miniszterek visszavonják a királynak adott esküjüket, és követelni fogják a köztársaság azonnali kikiáltását. Csak ezután oszlottak szét a tüntetők.

A „Népszava" november 2-i száma teljesen hamis beállításban számolt be a Tisza Kálmán téri gyűlésről és a „Népszava" előtti tüntetésről. Mindenképpen azon volt, hogy elködösítse ennek az akciónak a jelentőségét és ellenzéki jellegét. Nem igaz, hogy a tömeg a „Népszavá"-t, az új kormányt és a Nemzeti Tanácsot éltette volna a Conti utcában. Éltette ugyan, ahogy a „Népszava" írja, a forradalmi szociáldemokráciát, de ezen elsősorban az orosz bolsevikokat, nem pedig a királynak hűséget esküvő pártvezetőséget értette.

Csakhogy több mint két hétig tartott, amíg ezek, a „Népszava" fejlécén magukat mindennap „forradalmi szociáldemokraták"-nak nevező jobboldali vezetők a törvényes és alkotmányos formák keresésében végre november 16-án eljutottak a köztársaság kikiáltásáig. A jogfolytonosság megőrzése érdekében mindenáron azt akarták, hogy a népnyúzók gyűlölt háborús parlamentje maga iktassa törvénybe, a király pedig szentesítse az államforma köztársaságra való megváltoztatását. Irtóztak a forradalmi erőszak legcsekélyebb megnyilvánulásától is. Ezt szemléletesen és a legfelháborítóbban mutatja a mód, ahogyan Lukachich tábornokot megmentették a nép dühe, sőt még a polgári igazságszolgáltatás elől is.

Lukachich már a háború nyilvánvaló elvesztése után is a katonák százait végeztette ki: alig serdült, tizenhét-tizennyolc éves fiatalokat és idős, sokgyermekes családapákat, akiknek nem volt más bűnük, mint hogy nem akarták bőrüket kínzóik és gyilkosaik érdekében vásárra vinni. Nincs az a népi bíróság, amely ezekért a gaztettekért halálra ne ítélte volna, és bizonyára nem kevesen sajnálták volna azt is, hogy egy ilyen fenevadat csak egyszer lehet kivégezni.

Ezekben az órákban magam is ott voltam az Astoria előtt a tömegben, amely követelte ennek a sokszoros hóhérnak a felelősségre vonását. Őt ugyanis a Katonatanács bekísértette ide. Innen sikerült megszöknie, miután állítólag hűséget esküdött a Nemzeti Tanácsnak. Érthetetlen volt azonban, hogy s mint tudott a szállodából kijutni. Garami írja le emlékirataiban, hogyan is kerülhette el ez az ember jól megérdemelt sorsát.

„A városházán ült együtt a Nemzeti Tanács intéző bizottsága – írja Garami –, amikor egyszerre híre érkezett, hogy az Astoria előtt óriási tömeg van, amely megtudta, hogy Lukachich, a gyűlölt városparancsnok, akitől néhány órával előbb még valamennyien féltettük a forra-

dalom sikerét, ott tartózkodik az Astoriában. Hogy Lukachich hogyan és miért került oda, nem tudom. A tömeg a gyűlölt tábornok halálát követelte, és a jelentések úgy szóltak, hogy percek kérdése és megkezdi az ostromot a szálloda ellen, és akkor nincs kegyelem Lukachich számára. Egy másodpercig nem volt nézeteltérés közöttünk arra nézve, hogy *Lukachichot mindenáron meg kell menteni.* (Kiemelés tőlem: – *H. Gy.*) De hogyan? Akkor Kunfi ajánlkozott, hogy elmegy az Astoria elé, és beszédével igyekszik a tömeget visszatartani, legalábbis időt nyerni arra, hogy valamit lehessen Lukachich érdekében tenni. Valakivel együtt – hogy ki volt, azt elfelejtettem – rögtön szaladva el is indult, s mi valamennyien aggódva vártuk, hogy vajon a mentés kísérlete sikerül-e? Időmúltával visszajött Kunfi, és ragyogó arccal mesélte, hogy a terv sikerült. Szóval tartotta az izzó hangulatú tömeget, s azalatt mások odabent az Astoria szállodának Magyar utcai kiskapuján elszöktették Lukachichot. Csak amikor közölték Kunfival, hogy a tábornok már biztonságban van, akkor hagyta abba a beszédet, és tért vissza közénk. Valamennyien megkönnyebbülten lélegzettünk fel."*

Még csak annyi sem jutott eszükbe, hogy ezt a gonosztevőt legalább rendes, ha mindjárt csak polgári bíróság előtt is, felelősségre vonják.

Lehet-e csodálkozni azon, hogy ezek a bárányelkű „forradalmárok" a Nemzeti Tanácsnak a néphez intézett proklamációjában a forradalmat már november elsején befejezettnek nyilvánították? Kunfi Zsigmond még ennél is továbbment; a Nemzeti Tanács ülésén mondott beszédében az osztályharc hat hétre való beszüntetésére szólította fel az országot: bejelentette, hogy a szociáldemokraták részéről ez már meg is történt. Nagy megnyugtatásukra szolgált, hogy az osztálybéke megőrzésében a rendőrség és a csendőrség is rendelkezésükre áll. Bármilyen hihetetlenül is hangzik, de mindenki által könnyen ellenőrizhető tény**, hogy a „Népszava" november 3-i számában nyomtatva olvasható a következő:

„A forradalom a rendőrséget is egészen újjáalakította... úgynevezett harcoló készenlétet szerveznek, katonaság, rendőrség és csendőrség géppuskával felfegyverezve, állandóan az udvaron lesz, hogy kellő

* *Garami:* Forrongó Magyarország. Leipzig–Wien 1922. 37. old.

** Lásd A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 5. köt. 305. old.

időben, kellő helyre vonuljon... A csendőrök a Nemzeti Tanács egyik legmegbízhatóbb szerve, *őket fogják küldeni a legveszélyesebb helyekre, hogy a rendet biztosítsák...*" (Kiemelés tőlem: – *H. Gy.*)

Valójában sem a nép, sem az ellenforradalom nem tekintette a forradalmat befejezettnek. Az osztályharc egyre élesebbé vált. A Budapesti Munkástanács, amelynek küldötteit még október 30-án, a forradalom napján, közvetlenül az üzemekben választották meg, november 2-i első ülésén már sokkal többet követelt, mint ami a Nemzeti Tanács és a Szociáldemokrata Párt jobboldali vezetőinek elképzelésével összeegyeztethető lett volna. Bár a Tanács megválasztását a gyárakban az üzemi szakszervezeti funkcionáriusok irányították, és a forradalmi ellenzékből ide úgyszólván senki sem jutott be, mégis, kifejezést adva a munkások hangulatának, a Tanács követelte a munkásosztály felfegyverzését és a reguláris hadseregnek a népi milíciával való helyettesítését. Azt is elhatározta, hogy a főváros egész közigazgatását a Munkástanács, illetve a Munkástanács megbízottjai vegyék át. A pártvezetőséget megdöbbentette a Munkástanács forradalmi magatartása. Ahelyett, hogy végrehajtotta volna ezeket a határozatokat, a Munkástanács megválasztásának és működésének új szabályzatát dolgozta ki. Ezt november 5-én már közzé is tette a „Népszavá"-ban, anélkül, hogy akár az előzőleg már megválasztott Munkástanáccsal, akár az üzemi dolgozókkal megvitatta volna.

Az új szabályzat szerint a Tanács 365 tagja közül 126-ot a pártvezetőség, a Szakszervezeti Tanács és különböző egyéb, a pártvezetőségnek alárendelt szervek küldenek ki. A többi 239 tagot az üzemekből választják, de szakszervezeti alapon: minden ötszáz szakszervezeti tag után egyet. Így a gyári küldöttek is a szakszervezetek jelöltjeiből kerültek ki. Ellenzéki csoportunk azonban némi hasznát is látta ennek a választási rendszernek, mert ilyen módon Helfgott és én mint az IKTOSZ küldöttei, Vágó Béla pedig a Magántisztviselők és Kereskedelmi Alkalmazottak Szakszervezete részéről kerültünk a Munkástanácsba. Bekerült néhány, az ellenzéki mozgalomban már régebben is részt vett munkás elvtársunk, köztük Szaton Rezső, Surek Rezső is.

A jobboldali pártvezetőség mindent elkövetett, hogy elfojtsa az akkor már egyre gyakoribb hangokat, amelyek a munkásosztály számára a polgári demokrácia keretét meghaladó jogokat követeltek. November

5-én megjelent a kormánydeklaráció, amely szerint bárminemű intézkedési joga csak a kormánynak és az egyes minisztériumoknak van. Ez elsősorban a munkás- és katonatanácsok ellen irányult.

Megkísérelték eltitkolni Lenin és Szverdlov üdvözlő táviratát, amelyben arra buzdították a magyar proletariátust, hogy ne álljon meg félúton, hanem csatlakozzék a nemzetközi proletariátus világforradalmi mozgalmához; ne hagyja magát a polgári pártoktól, sem a jobboldali vezetőségtől becsapni.

A Korvin-csoport által kiadott röpirat, amelyet sikerült a köztársaság kikiáltása alkalmából a Parlament előtt összegyűlt óriási tömeg közé repülőgépről ledobni, tiltakozott ennek a táviratnak az elhallgatása ellen. Így kényszerült a pártvezetőség arra, hogy végül is közzétegye a teljes szöveget a „Népszavá"-ban. Persze hozzátette, hogy Magyarország viszonyai nem alkalmasak az orosz példa követésére.

*

Ellenzéki csoportjaink ezekben a hetekben lázas tevékenységet folytattak. Szilárd meggyőződésünk volt, hogy a nép nyomorát csakis a proletárforradalom szüntetheti meg, és hogy ennek legfőbb kerékkötője a Szociáldemokrata Párt jobboldali vezetősége. Korvin és Sallai szűkebb körű csoportja továbbra is folytatta röpiratai kiadását, amelyek a szociáldemokrata és polgári mesterkedések, ellenforradalmi mozgolódások ellen irányultak és a proletárforradalom eszméjét népszerűsítették. Más elvtársaink hasonló tevékenységet fejtettek ki a Katonatanácsban, a leszerelt katonák és rokkantak szervezetében. Én a magam részéről fő feladatomnak azt tekintettem, hogy baloldali szocialista mérnöktársaimmal együtt a gazdasági problémák terén segítsem előre a forradalom ügyét. Egy új mérnök- és technikusszakszervezet megalakítását készítettük elő. Ennek már eleve az lett volna a hivatása, hogy kidolgozza mindazokat a feladatokat, amelyek az ország gazdaságának szocialista átszervezésével kapcsolatosak. Ugyanekkor Komját Aladárral, Révai Józseffel, Lengyel Józseffel és régi írócsoportunk többi tagjával elhatároztuk, hogy „Internationale" címmel folyóiratot adunk ki. Az volt a célunk, hogy a marxizmus és a lenini tanítás alapján elméletileg is propagáljuk a világforradalom eszméjét és a nagy orosz kezdeményezést; elvi síkon is szembeszálljunk a jobboldali párt-

vezetés opportunizmusával és leleplezzük a tömegek előtt. Nem szűnt meg természetesen az üzemi munkások közötti közvetlen propagandánk sem.

*

Mindezek a különböző irányban folytatott tevékenységek igen szorosan összefonódtak egymással. Végeredményben előkészítették a szilárd alapot a csakhamar megalakuló Magyarországi Kommunisták Pártja számára. Egyelőre azonban erre egyikünk sem gondolt. Lenin műveit még most is igen kevéssé ismertük; eljutott ugyan már hozzánk egyik-másik igen fontos munkája, mint az „Állam és forradalom", „Az imperializmus, mint a kapitalizmus legfelsőbb foka", legkevésbé azonban a pártról szóló tanítását ismertük. Nem tudtunk más utat elképzelni, mint hogy a Szociáldemokrata Párton belül kerekedjünk felül, és a tömegek segítségével tereljük forradalmi irányba a párt vezetését. A legmesszebbmenő elgondolásunk az volt, hogy létesítsünk esetleg egy szocialista klubot, ahol a párttal való szakítás nélkül, rendszeres elvi propagandát folytathatnánk a jobboldali vezetés ellen. Ilyen klub alapítására azonban már nem került sor. November közepe táján hazajött Szovjet-Oroszországból Kun Béla és az Oroszországi Kommunista Párt több más magyar tagja, akik rögtön hozzáfogtak a Kommunisták Magyarországi Pártjának a megalakításához. Kun Béla – megérkezése után – azonnal megkereste mindazokat az elvtársakat, akikről tudta, hogy az eddigi ellenzéki mozgalom szervezői voltak. Engem Korvin Ottó útján értesített, hogy találkozni kíván velem: ez már másnap meg is történt. A Bristol Szálló éttermében találkoztunk, olyan időpontban, amikor az még csaknem teljesen üres volt. Ekkor már tudtam, hogy Kun Lenin megbízottja. Ezért nagy érdeklődéssel hallgattam tájékoztatását az oroszországi és a nemzetközi helyzetről. Elmondta azt is, miben látja a leendő magyar kommunista párt feladatait, hogyan képzeli a magyar proletárforradalom kialakulását. Nagyon biztatóan ítélte meg a forradalmi mozgalom nemzetközi kilátásait még a győztes országokban is; erre akkoriban valóban számos külső előjel vallott. Kun nézeteivel minden tekintetben egyetértettem; arról is meggyőzött, hogy feltétlenül szükség van egy önálló kommunista párt megalakítására. Úgy gondoltam azonban, hogy még egy-két hónapig vagy legalábbis néhány hétig benn kellene maradnunk a Szociál-

demokrata Pártban, mert ez lehetővé tenné, hogy a munkásság aránylag jelentős részét meggyőzzük elveink helyességéről és különösen a pártszakadásnak éppen a munkásosztály érdekében való szükségességéről.

Néhány nap múlva még egy második megbeszélésem is volt Kun Bélával. Erre Kelen József is eljött. Ezen a megbeszélésen sem tudtunk azonban egyetértésre jutni a párt megalakításának időpontját illetően. Kun ezt halaszthatatlanul szükségesnek, a forradalmi harc legelső lépésének tekintette. Én azonban akkor még nem láttam ezt be, és ezért nem is vettem részt a párt november 20-án tartott alakuló ülésén. Mikor azonban ez már megtörtént, semmi értelmét sem láttam a további halogatásnak, és közöltem Kunnal – ez december 15. körül volt –, hogy minden fenntartás nélkül csatlakozom a párthoz. Kun meghívott a Központi Bizottság legközelebbi ülésére, ahol javaslatára azonnal kooptáltak a Központi Bizottság tagjává.

Kiléptem az Egyesült Izzóból is – miután a fémcérna még valamennyire biztosította a megélhetésemet –, és teljesen a párt szolgálatába állottam. Pártmunkámnak kell hogy tekintsem ez időbeli szakszervezeti tevékenységemet is, mert a műszaki értelmiség szervezése lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy a Tanácsköztársaság aránylag zökkenőmentesen és fennállása rövid idejéhez viszonyítva, nem jelentéktelen eredménnyel hajthatta végre a termelés szocialista átszervezését. Ezzel részletesebben kívánok még foglalkozni; aránylag igen kevéssé ismert területe ez a magyar munkásmozgalomnak, holott tanulságait illetően mai viszonyaink szempontjából is különösen figyelemre méltó.

*

Elvi felfogásomat a forradalom nemzetközi és hazai perspektíváiról az „Internationale" első számában „A kommunista világforradalom gazdasági és műszaki szükségszerűsége" című cikkemben fejtettem ki. Később a Kommunista Párt által rendezett előadásokban is kifejtettem ezeket a nézeteimet.

Egyéni ebben a felfogásomban talán az, hogy főleg gazdasági és műszaki meggondolások alapján jutottam el végső következtetéseimre, arra, hogy az első világháború, miután a termelés profitképessége lé-

nyegesen csökkent és egyes országokban teljesen meg is szűnt, nemcsak a vesztes, de a győztes országokban is a kapitalista termelés általános csődjéhez vezetett.

Ha megnézzük az akkori irodalmat, Kun Béla, Varga Jenő, Lengyel Gyula és mások írásait, akár a proletárdiktatúra előttről, akár a proletárdiktatúra alatti, sőt még elég sokáig a bukás utáni időkből is, úgy megállapíthatjuk, hogy a kapitalista termelés csődjéről és ezzel kapcsolatban a világforradalom elkerülhetetlenségéről vallott felfogás, ha részben más okfejtéssel is – egészen általános volt. Az alábbi részletek fentebb említett cikkemből jellegzetesen mutatják akkori elméleti szintünk egyenlőtlenségeit, negatív és pozitív oldalait: részben későbbi eredményeink és sikertelenségeink magyarázatául is szolgálhatnak.

„Ki fogom mutatni a következőkben, hogy nem egy történetesen beállított politikai konjunktúra tette nálunk aktuálissá a kommunisztikus irányú szociális forradalmat, hanem olyan termelési, sőt közvetlenül műszaki szükségszerűségek, amelyek az antant országaiban csaknem ugyanúgy máris fennállanak, mint nálunk. Ezek a termelési szükségszerűségek követelik meg, hogy a magángazdálkodási termelés helyét a kommunisztikus termelési mód foglalja el, és természetes, hogy a társadalom politikai felépítményének is hozzá kell alakulnia új gazdasági bázisához."*

Ezután ismertetem cikkemben a kapitalista termelés fejlődésmenetét a szabad versenytől a monopolkapitalizmusig, és részletesebben kifejtem a monopolkapitalizmus ama sajátosságait, amelyek e termelési mód rothadtságát és hátrányát bizonyítják. A következtetés pedig:

„Mindezekből a tisztán termelési és műszaki okokból világosan megállapítható, hogy a kapitalista magángazdasági berendezkedés már a háború előtti fejlettségében teljesen befejezte történelmi hivatását, sőt lényegesen túlélte magát, miután mindezen szervi hibái orvoslásának műszaki lehetőségei is adva voltak, és ezzel a kommunisztikus termelésre való áttérés minden előfeltételét is magában hordozza.

A kizsákmányolást és az ezzel kapcsolatos többi jelenségeket szándékosan nem vettem ennél a vizsgálatnál figyelembe, mert szigorúan meg akartam maradni a történelmi materializmus bázisán, amely a politikai történéseket igen helyesen csak a gazdasági és termelési szük-

* Internationale, 1. sz. 4. old.

ségszerűségek függvényeinek, érvényesülési törekvéseik külső megjelenési formáinak tekinti."* (!)

A felkiáltójelet e szöveg után persze csak most írtam ide – a dialektikát és a történelmi materializmust illetően, sajnos, úgy álltunk, ahogyan ezt a zárójelbe tett felkiáltójel mutatja. Ám a cikk további részében e tekintetben a helyzet mégis vigasztalóbb.

„Mindenekelőtt a nálunk, illetve az első forradalmon túl esett országokban közvetlenül észlelhető jelenségekre kívánok utalni. A termelés már a békére való átmenet legprimitívebb és legsürgősebb szükségletét sem képes kielégíteni, ha a termelés vezetése és a termelőeszközök megmaradnak a tőketulajdonosok birtokában. Ezeknek egyáltalán nem érdekük az, hogy az új rendet, amely a proletártömegeknek az ő rovásukra biztosít jelentékeny politikai és gazdasági hatalmat, a fogyasztási szükségletek kielégítésével megerősítsék; ellenkezőleg, minden okuk megvan rá és tulajdonosi mivoltuknál fogva igen sok lehetőségük is, hogy a termelés lefolyását akadályozzák, és ha tisztán tőlük telne, egészen be is szüntessék. – Pusztán passzív viselkedésükkel is a legnagyobb károkat okozzák ez irányban. Nem törődnek a termelőképesség kihasználásával, nem végeztetik el a legszükségesebb műszaki javításokat, nem eszközölnek semmiféle átalakítást, ami a mai anyaghiány mellett racionálisabb gazdálkodást jelentene, sőt ezzel szemben általánosan tapasztalható, hogy a legnagyobb szén- és üzemanyag-pazarlással dolgoznak az üzemek. Nem eszközlik azokat az előzetes intézkedéseket, amelyek a termelés jövőbeni fenntartásának biztosítására és a békeszükséglethez való átalakítására szükségesek volnának.

Ezen ellenforradalmi passzivitás átmeneti jelensége mellett van azonban egy sokkal fontosabb szervi tünete a kapitalista termelés mai állapotának, amelyből már jogosult sokkal messzebb menő következtetéseket levonni. Ez a jelenség az, hogy a profit lényegesen veszített termelésre hajtó erejéből, sőt, sok esetben egészen meg is szűnt ilyen produktivitási faktor lenni. A mai munkabérek, a rövidebb munkaidő és a munkásság egyéb szociális igényei mellett a termelés vagy a produktivitás fokozása nem jelent egyúttal profitot, illetve a profit aránylagos emelkedését is. Különösen nem akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a háborús terhek és a szociális követelmények okozta adók alól

* Ugyanott, 5–6. old.

ma sokkal kevésbé van módjában a tőkének kibújni. A proletárság fokozottabb politikai befolyása következtében az árak alakulása is korlátok közé van szorítva és ezen terhek nem háríthatók át tetszés szerint a fogyasztóra.

A magángazdálkodási termelés elvesztette egyetlen hajtóerejét, amely eddig annyira-amennyire a szükségletek kielégítésére még alkalmassá tette. Ha tehát a termelést mégis fenn akarjuk tartani, a szükségletek kielégítését mégis biztosítandónak tartjuk, lehet-e más következtetésre jutni, mint hogy a termelést teljesen függetleníteni kell a profit szempontoktól s ki kell venni azok kezéből, akik termelni csak a profitért és csak a profit arányában tudnak?"

A gazdasági körülményekre való rövid utalás után cikkem az osztályharc politikai körülményeivel foglalkozik.

„A proletártömegek osztályöntudata, társadalmi jelentőségének felismerése, politikai, hatalmi törekvéseinek ereje a háború alatt nemcsak nálunk, de az antant országokban is lényegesen emelkedett. Mit jelent azonban az, hogy a proletariátus politikai jelentősége emelkedett és még nagyobb politikai hatalomra törekszik? Utaltunk már rá, hogy a politikai harcok csak külső formái gazdasági erők és törekvések érvényrejutásának. Midőn a proletariátus politikailag több hatalomra törekszik, akkor nem a politika kedvéért teszi, hanem azért, mert jobban akar élni, mint azelőtt, kevesebb munkával többet akar fogyasztani, több kultúrát követel magának, mint amidőn politikailag gyengébb volt. Ha az antant proletariátusa a háború előtt nem is volt olyan nyomorúságban, mint a miénk, s ha az a differencia, amit szociális jólét és életstandard dolgában magának a háború után követel, talán relatíve nem is olyan nagy, mint nálunk, mégiscsak a termelés produktivitásának rendkívüli fokozásával képzelhető el föltétlenül követelt minimális igényeinek a kielégítése. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a termelésnek még a háborús károkat is rekonstruálni kell! . . ."

„Nem várhatunk olyan műszaki csodákat, amelyek a termelés eddigi gazdasági rendszerének megmaradása mellett a produktivitást máról holnapra ilyen rendkívüli mértékben megnövelnék. *Az egyetlen mód, amellyel műszakilag lehetséges a legrövidebb időn belül a produktivitás nagyarányú fokozása: a társadalmi munka kooperatív hatásfokának a lehetséges maximumra emelése.* Az összes termelési eszközöknek és

erőknek a kommunizálása és az egész termelés céltudatos megszervezése kiküszöbölné mindazokat a hátrányokat, amelyeket a magángazdasági anarchikus termelésre már a háború előtti állapotra vonatkozólag kimutattunk. Ez pedig minden műszaki csoda nélkül is a produktivitás egy kielégítő többszörösére való emelkedését vonná maga után.

Összefoglalva a tényeket: Ugyanakkor, midőn a profit termelési hajtóereje lényegesen veszített a háború előtti intenzitásából, ugyanakkor lényegesen, sőt többszörösére fokozódott termelékenységet követelnek meg a viszonyok a meglevő termelési eszközöktől. A termelékenység ilyen mérvű fokozásának adva van a műszaki lehetősége és módja is: a magángazdasági termelésről a kommunisztikus termelésre való áttéréssel.

Az antant proletariátusa (éppúgy, mint a magyarországi is) tehát két választás előtt áll: vagy visszasüllyed a háború előtti politikai és gazdasági nívójára, sőt szükségképpen annál sokkal mélyebbre, vagy megtartja és tovább fejleszti politikai és ezzel együtt gazdasági és kulturális életigényeit, de akkor a magángazdasági termelési anarchia helyére a kommunisztikus társadalmi kooperációt kell állítania."*

„Kimutattuk tehát minden politikai szenvedélytől és elfogultságtól mentesen, a történelmi materializmus egyedül megbízható tudományos bázisán, hogy a kapitalisztikus anarchiából a kommunisztikus kooperációra való áttérés az egész világon elkerülhetetlen műszaki és gazdasági szükségszerűség.

A történelmi materializmus azonban csak azt a nagyszerű – a természettudományi felfedezésekkel egyenrangú – igazságot tartalmazza, hogy *végeredményben* mindig a gazdasági szükségszerűségek győznek a történelemben. De csak végeredményben! Hogy mennyi kínlódással, mennyi szenvedéssel, milyen idő alatt jut el az emberiség ezekhez a »végeredményekhez«, az lényegesen függ azoknak a társadalmi osztályoknak öntudatosságától, hivatása és feladata tiszta felismerésétől, cselekvési bátorságától és határozottságától, amelyek az érvényesülésüket követelő gazdasági szükségszerűségeket reprezentálják."**

Úgy gondolom, hogy ennél a pontnál jogom van az előbbiekben alkalmazott önkritikus felkiáltójelet némileg visszavonni. Fő következ-

* Ugyanott, 7. old.

** Ugyanott, 7–8. old.

tetéseink, az elméleti alap gyengesége ellenére, végül mégiscsak helyesek voltak:

„A proletariátusnak tehát cselekednie kell! Ki kell használni a helyzetet, hogy a tőkés társadalom elveszítette fennmaradásának már régóta egyetlen támasztékát, a katonai hatalmat, és hogy ennek híján a kizsákmányolást és a termelési anarchiát szolgáló egész gazdasági szervezete is csak addig él, amíg a proletariátus tűrni akarja! Semmi okunk sincs a további tűrésre, ami veszedelmekkel is járhat. Az emberiség legnagyobb kulturális szerencsétlensége lenne, ha időt adnánk a tőkések osztályának erejük újbóli összeszedésére, hogy – ha ugyan csupán ideig-óráig is – ismét rákényszeríthessék a kapitalista anarchia tűrhetetlen, mert megszüntethető nyomorát a proletariátusra.

A proletariátusnak élni kell az adott helyzettel, s ki kell használni a tőkésosztály tehetetlenségét. Ragadjon magához minden hatalmat, amit csak elérhet, s lökjön félre az útból minden akadályt minden erejével, ha kell, minden erőszakkal is."*

Ezeken az alapvető elgondolásokon alapult az a program, amelyet én és barátaim a műszaki értelmiség szakszervezeti mozgalmában is kifejtettünk. Így akartuk gazdasági és műszaki érveléssel megértetni velük a forradalom és a szocialista termelésre való áttérés szükségességét.

*

Az októberi őszirózsás forradalom győzelme minden területen rendkívül meggyorsította a dolgozók szakszervezeti mozgalmát. Sajnos, a kívánatosnál is sokkal jobban, mert mindenféle kispolgári és a kizsákmányolókat közvetlenül kiszolgáló elem is ezrével tódult a szakszervezetekbe. Megalakult még a rendőrök szakszervezete is, így egyben mindjárt szociáldemokrata párttagok, vagyis „elvtársai" lettek azoknak a munkásoknak, akiket nemrégen még gátlástalanul kaszaboltak az utcai tüntetések során.

Az újonnan megnyílt IKTOSZ keretében is nagyon felélénkült a szervezkedési mozgalom. Ennek élére újból a pártellenzékhez tartozó elvtársak kerültek, s így a szervezkedés politikailag elég szilárd alapo-

* Ugyanott, 8. old.

kon folyt. Túlnyomórészt olyan emberek jöttek ide, akiknek osztályhelyzetüknél fogva valóban a szakszervezetekben volt a helyük.

A szervezetbe belépett mérnökök száma mintegy másfél-kétezerre nőtt. Ez indokolttá tette egy önálló mérnökszakszervezet létesítését. November 18-án meg is alakult az Alkalmazott Mérnökök Országos Szövetsége, az üzemi műszaki értelmiség igen aktív részvételével. A szövetség célját és legközelebbi feladatait az alakuló gyűlésen én ismertettem. Referátumom leglényegesebb pontjai – az új szakszervezet lapjából idézve – a következők voltak:

„A forradalom vívmányának megvédése, megszilárdítása és további kiépítése. Ezzel kapcsolatosan sürgősen ki kell dolgozni az üzemek szocializálásának műszaki előfeltételeit. Legalábbis a termelésnek oly mérvű állami ellenőrzés és irányítás alá juttatását kívánjuk, amely a társadalmi gazdaságosság követelményeit a magángazdasági érdekek felett minden vonalon érvényre tudja juttatni. Az egyes üzemekben lokálisan is teljes összhangot teremteni a munkásérdekek és a termelés műszaki érdekei között . . ."

„Ki kell dolgozni az egyes üzemek és iparágak speciális viszonyainak megfelelő munkásvédelmi intézkedések tervét, és a szakszervezet vegyen részt azok végrehajtásában."

Hogy a termelés átszervezése és irányítása a dolgozók érdekeinek megfelelően történjék, szükségesnek tartottuk egy új állami iparfelügyeleti rendszer kidolgozását; ragaszkodtunk ahhoz, hogy ennek megvalósításában az AMOSZ vegyen részt, „nehogy az új iparszabályozási elvek érvényesülését kapitalista befolyások meghamisíthassák". Követeltük a Műegyetem azonnali reformját:

„elsősorban tanulmányi és szervezeti demokratizmusát, hogy úgy a tanári székek betöltésénél, mint a tanulmányi előmenetelnél is a tehetség és a tudás érvényesülhessen. A műegyetemi hallgatók szociális nevelésével az AMOSZ maga is intenzíven kíván foglalkozni, külön a fő- és a szakiskolák keretében."

A többi követelés között figyelemre méltó, hogy biztosítani kívántuk az alkalmazott feltalálónak találmányaihoz való gazdasági tulajdonjogát. Nem érdektelen, hogy itt először esik szó az újításokkal kapcsolatos szerzői jogról; a jogvédelmet ugyanis ki akartuk terjeszteni a nem szabadalmazható, de a munkaadónak mégis gazdasági hasznot

jelentő újításokra; követeltük a gyártási titkok bejelentési kötelezettségét, illetve állami ellenőrzését.

Végül javaslatot tettem egy szocialista alapon álló, nemzetközi mérnökszövetség megalapítására:

„Egyesíteni kell a világ összes proletár mérnökeit abban a munkában, amely megteremti a műszaki előfeltételeit az egész termelés társadalmasításának."

Világos, hogy ez a program még nem volt kommunista program. Nem szerepelt itt sem a termelési eszközök megváltás nélküli kisajátítása, sem a munkásellenőrzés követelése. Figyelembe kell azonban venni, hogy ez még a Kommunista Párt megalakulása előtt történt, valamint azt is, hogy az alkalmazott mérnökök nagy része általában elfogadta ugyan a szocialista szervezkedés gondolatát, de olyanok, akik az orosz proletárforradalom példáját teljes mértékben magukévá tették, akkor még csak kevesen akadtak. A lényeges az volt, hogy az alakuló közgyűlés olyan vezetőséget választott, amely zömében éppen ehhez a forradalmi baloldalhoz tartozott, és képes volt a későbbiekben a szövetség egész munkáját az általa kívánt irányban előbbre vinni. A Gyárközi Bizottság volt tagjai közül Sajó László lett a szövetség elnöke, Helfgott Ármin és dr. Seidner Mihály alelnökei, egyik titkára én lettem. Az ötventagú választmányban is sokan voltak, akik már előbb is részt vettek a mozgalomban, és rövidesen a Kommunista Párt tagjai lettek, többek között Haskó Lajos, Lőrinczy Mihály, Singer Henrik, Hoffmann Oszkár, Jahn Ede, Kelen József, Lóránt Imre, Lőwinger Endre, Mezei Béla, Sajó Elemér, Steiner Pál. Több igen kiváló pártonkívüli mérnök is helyet kapott a választmányban, köztük Bánki Donát is.

A jobboldali pártvezetőségnek azonban még az AMOSZ mérsékelt kezdeti programja is túlontúl sok volt. Semmiképpen sem akarta, hogy az ellenzéki vezetés alatt álló szakszervezet közvetlenül beleszóljon az ország gazdasági ügyeibe. Ezért létrehozta az Országos Munkaügyi Tanácsot. Ide bevonta az AMOSZ-t is, de csak azért, hogy könnyebben ellenőrizhesse és semlegesíthesse. Ennek a testületnek, szervezeti szabályzata értelmében, az lett volna a feladata, hogy

„a gazdaságos termelés biztosítása érdekében nyilvántartsa az ország minden energia-, munkaerő- és anyagkészletét, közreműködjék a termelési folyamatok előkészítésében, felülvizsgálja a főbb irányelveket és

idevágó tervezeteket, s egyes kivételes esetekben eljárjon a gazdaságosság biztosítása érdekében".

E tanács létesítésével akarta a kormány azt az illúziót kelteni, mintha a szocialista tervgazdálkodásnak megfelelő módon kívánná az ország gazdasági helyzetét rendezni. Az Országos Munkaügyi Tanács nyolc szakosztályában a műszaki társadalmi szervezetek és a vállalkozói szervezetek képviselői, valamint a kormány által külön kinevezett tagok foglaltak helyet. Itt voltak az ország legjobb mérnökei: Kandó Kálmán, dr. Sigmond Elek, Pfeifer Ignác, Helfgott Ármin, Schafarzik Ferenc és mások; ugyanakkor minden szakosztályban a vállalkozói szervezetek képviselői – a kinevezett és hivatalos tagokkal együtt – jelentős többséget alkottak. Ott voltak köztük a munkásosztály ellenségeinek leggyűlöltebb képviselői is, így Rubinek Gyula, az OMGE (Országos Magyar Gazdasági Egyesülés) elnöke, Chorin Ferenc, az ország egyik legnagyobb ipari tőkése, a jobboldali szociáldemokraták közül Peyer Károly, Malasits Géza és mások. Az egész szervezet politikai jellegét talán legjobban kidomborította az elnök személye: Méhely Kálmán, a Vas- és Gépgyárosok Országos Szövetségének igazgatója, s egyben a Gyáriparosok Országos Szövetségének, a hírhedt „Kutyaszövetségnek" egyik korifeusa.

Ennek ellenére célszerűnek tartottuk, hogy a kormány által meghívott AMOSZ-tagok közreműködjenek a tanács munkájában.

Egy ideig én is azt hittem, hogy a polgári demokratikus kormányban részvevő szocialista miniszterek útján lehetséges bizonyos, a kapitalista gazdálkodás önkényességét korlátozó, a népgazdaság és a munkásság érdekeit szolgáló, jelentősebb intézkedéseket végrehajtani, és ezzel bizonyos fokig előkészíteni a termelési eszközök későbbi kisajátítását. Ehhez az elképzelésemhez egyébként a következő érdekes eset is hozzájárult.

Még az őszirózsás forradalom első napjaiban történt, hogy a két fővárosi villamosvasutat, elsősorban Sajó és Kelen kezdeményezésére, tisztviselőik és mérnökeik önkényes elhatározással egyesítették. Ez óriási előnyt jelentett a főváros egész lakossága számára. Eddig az volt a helyzet, hogy az egyik vállalat barna kocsijairól nem lehetett átszállni a másik vállalat sárga kocsijaira és fordítva. Ha például valaki a Rákóczi út sarkán felült a Körúton járó sárga villamosra és Budára tartott a Margit-hídon át, akkor a Nyugati pályaudvarnál

le kellett szállnia a sárga villamosról, és a másik oldalon egy új jegyet váltania a barnára, hogy átmehessen vele Budára. A részvényesek ellenére erőszakosan végrehajtott egyesítés után azonnal megszüntették a vonalak megszakítottságát, és a kocsik az ésszerű közlekedés követelményeinek megfelelő útvonalakon járhattak. Garami, a szocialista miniszter, rendkívül helytelenítette ezt a „vad" szocializálást, de mivel nem akart a főváros egész lakosságával szembehelyezkedni, kénytelen volt azt jóváhagyni. Biztosította természetesen a részvényesek tulajdonjogát és esetleges veszteségeik megtérítését.

Magam is jártam egy ízben Garaminál az AMOSZ küldöttségével, hogy különböző szocializálási javaslatokról és az üzemvezetésre is kiterjedő állami iparfelügyeletről tárgyaljak vele. Ez tudomására jutott Kun Bélának, aki rendkívül helytelenítette, hogy én és néhány társam, az ellenzéki mozgalom eléggé ismert emberei, Garamival ilyen ügyekben tárgyaltunk. Eltekintve attól, mondotta, hogy Garami úgysem tesz semmiféle olyan érdemleges intézkedést, amely csakugyan kárára válna a tőkésosztálynak, a vele való tárgyalásunk káros illúziókat kelthet a kormány „szocialista" jellegét illetően, és elterelheti a figyelmet a tényleges forradalmi feladatokról. Ezzel egyet is értettem, és a továbbiakban sikerült az AMOSZ-t visszatartani a kormánnyal való bármiféle alkudozástól.

Szükségesnek tartottam azt is, hogy pártunk alapvető célkitűzését a termelési eszközök kisajátítására – a hazai viszonyokra vonatkoztatott műszaki és gazdasági meggondolásokkal – tudományosan is alátámasszuk, és e réven népszerűsítsük nemcsak a munkások, de a szocializmussal már többé-kevésbé szimpatizáló értelmiségi rétegek között is. Ezért írtam az „Internationale" 3–4. számában megjelent cikkemet „A termelés azonnali kommunizálásának műszaki lehetősége, gazdasági és jogi kiviteli feltételei" címmel.

E cikkben, az egyes iparágakra is kiterjedően, kifejtettem az alapelveket, amelyek figyelembevételével végbemehet a termelés kommunista átszervezése, a szükséglet egyidejű lehető legjobb kielégítése mellett. Itt e cikknek csak politikai konklúzióját kívánom idézni:

„Kollektív termelés csak kommunista társadalomban lehetséges. Ezért teljesen elhibázott és céltalan kísérletek azok, amelyek a kollektív termelés előnyeit a polgári társadalom kereteiben akarják elérhetővé tenni. A kapitalista üzem munkásellenőrzés alá helyezése, vagy

az üzemek szocializálása, amely szerint néhány nagy üzemet vagy egész termelési ágat is kivesznek magánkézből és államosítanak, nyomorúságos félreformok, amelyek semmivel sem hozzák közelebb a társadalmi kérdést a megoldáshoz. A szocializálás céltalansága és értelmetlensége a polgári társadalom keretein belül minden esetben kézzelfoghatóan kitűnik, ahol ezt gyakorlatilag megvalósítani akarják."

„Az üzemek szocializálása a magántulajdonjogok fenntartása mellett csak porhintés a munkásság szemébe, amihez – ha savanyú arcot is mutatnak hozzá – készséggel hozzájárulnak a tőkés polgári osztályok, mert ezzel társadalmi egyeduralmuk és kizsákmányolási lehetőségeik továbbra is megmaradnak. Csak arra jó ez a szocializálgatás, hogy a proletariátust eltérítsék a kérdés gyökeres megoldásától, és ezzel időt engedjenek a ma tehetetlen tőkésosztálynak ereje újbóli összeszedésére. A proletariátus azonban a legnagyobb bűnt követné el önmagával, vezetői a legnagyobb árulást a proletariátus ügyével szemben, ha a mai hatalmi viszonyokat ki nem használva, továbbra is a kapitalizmus jármába és nyomorába juttatná a ma felszabadítható tömegeket."*

Az AMOSZ további munkájában nagymértékben érvényesült pártunk befolyása, a kommunista irányítás. Szervezetünk foglalkozott ugyan a mérnököket és technikusokat illető érdekvédelmi kérdésekkel is, fő célját azonban abban látta, hogy az ország rendkívül súlyos gazdasági helyzetében elősegítse a népgazdaság talpraállítását, kidolgozza ennek módját és feltételeit. Nem egy szakosztály és munkabizottság tűzte ezt a kérdést napirendre. Ez a munka tulajdonképpen a népgazdaság szocialista átszervezésének az előkészítése volt, mert minden olyan kidolgozott javaslatról, amely valóban alkalmas lett volna az ország gazdasági helyzetének lényeges megjavítására és a tömegek nyomorúságának enyhítésére, csakhamar kiderült, hogy nem valósítható meg a kapitalista magángazdálkodás adott viszonyai között. E munka során még a politikailag teljesen közömbös vagy a szocializmust kétkedéssel fogadó mérnökök közül is igen sokan győződtek meg arról, hogy a háborús nyomorúság felszámolása és a népgazdaság fokozatos talpraállítása csak a kapitalizmus megdöntése, a termelőeszközök társadalmi tulajdonbavétele útján lehetséges.

* Internationale, 3–4. sz. 55. old.

E folyamat illusztrálására s egyben az AMOSZ-ban élénken pezsgő szakszervezeti élet jellemzésére beszámolok a továbbiakban az AMOSZ 1918. december 22-i taggyűléséről, illetve közlöm a szakszervezet lapjának részletes referátumát. Ezen az ülésen én ismertettem a szövetség választmánya által kiküldött termelésgazdasági bizottság javaslatát a termelés azonnali szocializálására. Ez a javaslat a következőképp szólt:

„A kommunizálás első lépése gyanánt szükséges, hogy a kormány minden üzemhez műszaki termelési biztost rendeljen ki, akik – a gyárak munkásaiból, tisztviselőiből és mérnökeiből alakítandó gyárválasztmánnyal együtt az eddigi tulajdonosoktól és igazgatóságoktól teljesen függetlenül, pusztán az állam és a termelés műszaki érdekei szempontjából korlátlan rendelkezési joggal tovább vezessék az üzemet. A termelési biztos kinevezése lehetőleg a gyárban dolgozó vagy az illető szakmához legjobban értő kívül álló mérnökök közül, lehetőleg a munkásság választása alapján, de mindenesetre csakis a gyárban dolgozó munkásság hozzájárulásával történjék.

A termelési biztos feladata és kötelessége, hogy a gyárakban a termelést a műszaki lehetőségeknek megfelelően a lehető legjobban fönntartsa, keresztülvigyen minden műszaki újítást és változtatást, ami a termelési ökonómia fokozásához szükséges – javaslatokat tegyen a szakmához tartozó üzemek racionális koncentrálására, és gondoskodjék arról, hogy a gyárak eddigi tulajdonosai az üzemek anyag- és berendezési készletéből semmit a kisajátítás elől el ne vonhassanak. Gondoskodás történjék mindjárt arról is, hogy mindazon eljárások, találmányok és szabadalmak, amelyek valamely üzemben beváltak, az összes hasonló szakmájú üzemekben azonnal alkalmaztassanak.

Ez a rögtöni és minden nehézség nélkül végrehajtható rendelkezés az üzemek produktivitását és berendezésekkel, anyagokkal való racionális gazdálkodását lényegesen fokozná. Megszűnne az a nagy műszaki és gazdasági hátrány is, ami a rendszerint rokonsági vagy tőkeérdekeltségi alapon beültetett igazgatóság tudatlanságával és kicsinyességével együtt jár... a termelés az adott viszonyok között a lehető legproduktívabb, és lehetővé válik a kommunisztikus termelés központi szervezésének megkezdése is."

A javaslat indokolásában hivatkoztam az egy héttel előbb megtartott előadásomra, amelynek tárgya azonos volt az „Internationalé"-ban

megjelent, már előbb idézett cikkem tartalmával. Ennek megfelelően hangsúlyoztam, hogy a termelési biztos kirendelése (vagy választása) a szocializálásnak csak legelső, kezdő lépése; a tulajdonképpeni nagy műszaki feladatok – a termelés és a fogyasztás összehangolása, valamint az egyes termelési ágak helyes koordinálása – csak ezután kezdődnek.

Különösen szükségesnek találtam részletesebben rámutatni azokra az átmeneti feladatokra, amelyek célja az kellett hogy legyen, hogy a háború alatt hallatlanul leromlott népgazdaságot mielőbb ki tudja emelni a süllyedés akkori mélypontjáról, és egyidejűleg a viszonylag lehetséges legnagyobb mértékben könnyítsen a dolgozó nép és különösen az ipari proletariátus rendkívüli nyomorúságán. Az alábbiakban közlök néhány összefoglaló részletet ebből a programból, amely – sajnos, hibáival együtt – sok tekintetben alapja volt a Tanácsköztársaság első gazdaságpolitikai intézkedéseinek.

„Mi lesz a kommunizált termelés műszaki tevékenysége a mai súlyos viszonyok közt, amíg a világforradalom és a nemzetközi érintkezés újabb lehetőségei a nyersanyagokkal való normális ellátást ismét lehetővé nem teszik."

„Ezen idő alatt a termelés kizárólagos feladata az elsőrendű életszükségletek mindenki számára való biztosítása. Mindaddig, amíg ezek nincsenek, addig semmiféle olyan nyersanyagot, ami ezt a célt szolgálhatja, legkisebb mennyiségben sem szabad másra felhasználni. Ebből a szempontból a következő ipari termelési kategóriák veendők számításba: 1. Élelmezés. 2. Lakás. 3. Ruházkodás. 4. Közegészségügy. 5. Világítás. Továbbá ez öt termelési kategória szolgálatában és kizárólag ezek szolgálatára: 6. Energiatermelés. 7. Fémkohászat. 8. Gépipar. 9. Közlekedés. 10. Javító és jókarbantartó kisüzemek. Végül a politikai élet lebonyolításához szükséges üzemek, papír- és nyomdaipar. Mindezek az ipari termelő ágak fenntartása természetesen elválaszthatatlan a valamennyiök nyersanyagát szolgáló őstermeléstől, a földműveléstől és bányászattól. A földkérdést úgy kell megoldani, hogy az a földművelő népet azonnal munkára bírja, és mentesíti a termelést minden földesúri magánérdektől és szabotázstól. Ilyen megoldás volna, ha a községek népe a falvakban létesítendő paraszttanácsok vezetése mellett a községek határába eső minden területet birtokba venne s azt közösen megművelné. Minden paraszttanácsban a KTT által kinevezett

termelési biztos képviselné az állam érdekeit. A faluközösség a termelés eredményéből megtart annyit, amennyi szükségletei fedezésére elegendő, a többit beszolgáltatni köteles. Ennek ellenében mindennemű iparcikkel, mezőgazdasági gépekkel és felszereléssel el lesznek látva, és kulturális szükségleteikről is az állam gondoskodik.

Ennyiben kívántunk csak rámutatni arra, hogy a föld társadalmasítása elválaszthatatlan összefüggésben áll az ipari termelésnek és a javak elosztásának a kommunizálásával.

A szükségleteket minden felkutatható készlet megfelelő elosztásával kell, amennyire lehet, fedezni. Mindenkitől egy megállapítandó minimumon felüli készlet elveendő, és kiosztandó azok közt, akik ezzel a minimummal sem rendelkeznek. Az energiatermelés központosításához azonnal hozzá lehet fogni; ez rövid időn belül igen jelentékeny megtakarítást eredményezhet a szénfogyasztásban. Addig is, amíg a központosítás műszakilag keresztülvihető, az összes energiatermelő üzemek – különösen pedig a kazántelepek – állandó műszaki ellenőrzés alá helyeztetnek, és az az üzem, ahol a kellő ökonómiát elérni nem lehet, beszüntetendő. A gépiparban a gazdaságos rostély rendszer mint primer szükségletek gyártandók, *csak a leggazdaságosabban berendezett üzemekkel.* (Kiemelés tőlem: – *H. Gy.*) Ez utóbbi követelmény természetesen csak addig a határig érvényesülhet, amíg a fogyasztás igényei kielégíthetők; ha a leggazdaságosabb üzemekkel a nélkülözhetetlen mennyiséget előállítani nem tudjuk, kénytelenek vagyunk a kevésbé gazdaságosan dolgozó üzemeket is igénybe venni."

Nagyon érdekes volt a javaslathoz fűződő vita, amelyet szó szerint idézek a szakszervezeti lap referátumából:

„A vita során számos fölszólaló konkrét adatokkal támogatta a javaslatot; súlyos eseteket hoztak föl annak jellemzéséül, hogy a tőkés tulajdonosok érdekei milyen nagy károkat okoznak a termelés mai korlátolt lehetőségei mellett is. A gyűlés elhatározta az erre vonatkozó adatok részletes statisztikai fölvételét. *Weinberger* elvtárs (Szovjet-Oroszországból hazatért, volt hadifogoly, mérnök – *H. Gy.*) javaslatot tett egy *Népgazdasági Tanács* szervezésére, amely az egész termelés irányítója és ellenőrzője legyen. Követeli az összes termelési eszközöknek minden megváltás nélkül való kisajátítását, mert enélkül a kapitalisztikus kizsákmányolásnak véget vetni nem lehet. A javaslat részletes kidolgozását a gyűlés a termelésgazdasági bizottsághoz utalta.

Pfeifer Ignác műegyetemi tanár a termelés folytonosságának biztosítását tartja mindenekelőtt fontosnak. Nagyon szükséges ebből a szempontból, hogy a mérnökök és a munkások között olyan egymást megértő viszony legyen, amely a szükséges műszaki fegyelmet a szocializált üzemben is kellően biztosítja. Szükségesnek tartja, hogy a szocializálás keresztülvitelére fokozatokat állapítsanak meg, annál is inkább, mert a mérnökszövetség csak olyan tervezettel jöhet a nyilvánosság elé, amelynek a végrehajtását és eredményességét is garantálni tudja. Ezután *dr. Varga Jenő* elvtárs szólt hozzá a szocializálás kérdéséhez. A szocializálást nem lenne helyes csak egyes kiválasztott üzemekben vagy üzemágakban keresztülvinni, csak az összes üzemágak kisajátításával lehet a szocializált termelés föladatait megoldani. Szükséges azonban, hogy bizonyos sorrend tartassék be a kisajátítás keresztülvitelénél. Elsősorban a monopólium-jellegű üzemek alkalmasak a szocializálásra. Ezután a nyersanyagot termelő üzemeket, majd a félgyártmányokat előállító és csak legvégül a készárut termelő üzemágakat kell szocializálni, ezen üzemágak természetes technikai és gazdasági összefüggésének megfelelően. A szocializálás gazdasági lebonyolítását nagy – bizonyos fokon túl száz százalékot elérő – vagyonadóval tartja megoldhatónak, amelynek nem a cégeket, hanem az egyes fizikai személyeket kell sújtaniok, mert ilyen módon az állam a részvények domináló részéhez juthatna hozzá. A részvények kezelését, illetve a szocializált üzemek egyéb financiális ügyvitelét egy állami bank bonyolítaná le, amely mellett a többi bankok teljesen jelentéktelen intézetekké válnának."

A zárszóban reflektáltam a vitában elhangzott felszólalásokra, különösen Pfeifer tanár és Varga Jenő elvtárs meggondolásaira. Fenntartottam és igyekeztem további érvekkel alátámasztani nézetemet, hogy a termelés szocializálása egyidejűleg hajtható végre valamennyi iparágban, és hogy megfelelő gondos előkészítés mellett ez még átmenetileg sem fogja a termelést akadályozni, illetve a munka termelékenységét csökkenteni. Ez a vita élénken illusztrálja az AMOSZ egész akkori politikai keresztmetszetét. Ebben az időben, alig egy hónappal a párt megalapítása után és még három hónappal a Tanácsköztársaság előtt, kommunista, baloldali szociáldemokrata és haladó polgári radikális felfogások építő módon, a nép érdekeinek őszinte szolgálatára való törekvésben viaskodtak egymással, mégpedig úgy, hogy e különböző irányzatok eredője egyre határozottabban közeledett pártunk állás-

pontjához; még jóval a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt lényegében azzal teljesen azonossá is vált.

*

Forradalmi propagandánk igen fontos eszköze volt az „Internationale". Elsősorban Komját Aladár fáradhatatlan, szívós munkájának köszönhető, hogy néhány hét alatt sikerült a lap megjelentetését előkészítenünk. Az ehhez szükséges pénzt összegyűjtöttük, de nem volt könnyű megfelelő nyomdát találni és még kevésbé megfelelő mennyiségű s minőségű papírt szerezni. Komjátnak mégis sikerült olyan kitűnő papírt szereznie, amilyennel akkortájt kevés folyóirat rendelkezett. Talált egy kiváló nyomdát is, s így biztosítva volt a lap ízléses és szép kiállítása.

Nem volt egyszerű dolog a lapot cikkanyaggal ellátni. Egyelőre csak a „Tett" körül csoportosult írókra számíthattunk; azok közül sem mindenkire. Ezen azonban túltettük magunkat. Nem korlátoztuk a cikkek terjedelmét, és egyáltalán nem tekintettük megengedhetetlennek, hogy ugyanabban a számban egy szerző két-három cikke is megjelenjék. Örültünk, hogy – először egész mozgalmi tevékenységünk során – végre módunkban van gondolatainkat, politikai állásfoglalásunkat nyomtatásban is kifejezni. Így egyenlő feltételek mellett folytathattuk a harcot ellenfeleinkkel, elsősorban az opportunista szociáldemokrata jobboldallal, mely eddig éppen sajtója révén volt velünk szemben óriási fölényben. Az első kettős számot, amely december közepén jelent meg, de amelyet az előfizetésgyűjtésre való tekintettel január elsejei dátummal jelöltünk, csupán hárman írtuk. Komját Aladár versén kívül megjelent egy cikkem, a kommunista világforradalom kérdéseiről, amelyet az előbbiekben már idéztem; Révai József két cikke, „A pacifizmus kritikája" és „Az európai átalakulások kritikája", és Sinkó Ervin egy cikke, „A szociáldemokrácia kritikája" címmel. Közöltük még György Mátyás egy rövidebb cikkét. A lap programjaként változatlanul közöltük a „Kilencszáztizenhét" programját, hozzáfűztük azonban, hogy

„az »Internationalé«-ban élni fogunk a cselekvési lehetőségeknek a szabadságával, és számolni fogunk a cselekvés sürgősségével, aminek

a »Kilencszáztizenhét« kényszerűen temperált programjában még nem adhattunk kifejezést".

A lap iránt minden várakozásunkat felülmúló érdeklődés mutatkozott. Megjelenése valósággal a szenzáció erejével hatott. Egy-két nap alatt az utolsó példányig szétkapkodták, úgyhogy még egyszer kinyomattuk; szerencsére közben még nem dobták szét a szedést. A lap példányszámára nem emlékszem; háromezer körül lehetett. Programunk és cikkeinknek már a puszta címe is világosan mutatta a lap kommunista politikai állásfoglalását és harcos kritikai jellegét. Az első olyan folyóirat volt, amely nemcsak hirdette. de elméletileg, tudományos tárgyilagosságra való igénnyel, bizonyítani is igyekezett a kommunista eszmék igazát, a kapitalizmus csődjét, a proletárforradalom szükségességét. Elvi síkon harcolt a különböző polgári irányzatok és a jobboldali szociáldemokrata opportunizmus ellen. Persze, tudományossága nem haladhatta meg akkori ismereteink és tudásunk szintjét. Mai szemmel nézve sok kisebb-nagyobb hibát, tévedést, merevséget vagy szinte mosolyt keltő naivitást találhatunk egyes cikkeinkben. Egészében azonban a lap bátor, megalkuvást nem tűrő, harcos kiállás volt a proletárforradalom, a kommunista eszmék mellett.

A következő szám február elsejei dátummal, de szintén egy-két héttel előbb, ugyancsak kettős számként jelent meg. Ezt a számot, eltekintve Komját Aladár „Orosz testvérek elé" című versétől és Lenin „Kautsky és a proletariátus diktatúrája" című cikkétől, már csak ketten írtuk. Nekem jelent meg egy cikkem és Sinkó Ervin egy verse és két cikke: „Tömegkultúra és kommunizmus", illetve „Burzsoázia és kommunizmus" címmel. „A Kommunista Internationale" című bevezető cikkemben bejelentettem, hogy a következő számtól kezdve a lap mint a Kommunisták Magyarországi Pártjának tudományos folyóirata jelenik meg. Meg kell jegyeznem, hogy én azonnal, ahogy a párthoz való csatlakozásomat bejelentettem, javasoltam Kunnak, hogy a lapot a párt adja ki. Kun azonban azt mondta, hogy előbb látni akarja az első számot, majd aztán beszéljünk az átvételről. Ezután elvileg hozzájárult ahhoz, hogy az „Internationale" a párt lapja legyen, de miután a következő (3–4) számot még nem a Központi Bizottság által később kijelölt szerkesztő bizottság szerkesztette, helyesebbnek látta, hogy ez a szám hivatalosan még ne a párt lapjaként jelenjék meg. A vezércikket azonban, amelyben a lapnak a párt lapjaként való megjelenését jelentettem

be, nem kifogásolta. A bevezetőmben részletesen ismertettem a világháború idején kialakult ellenzéki mozgalom történetét; harcait az opportunista szociáldemokrata pártvezetőséggel. Rámutattam arra, hogy mozgalmunk a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után a kapitalista társadalmi rend megdöntésére irányuló proletárforradalom jegyében folyt. Ezért a lapnak a Kommunista Párt hivatalos folyóirataként való megjelenése semmiféle változást nem jelent a lap szerkesztői és munkatársai eddigi állásfoglalásában.

E cikkben, mint általában az „Internationale" legtöbb cikkében, jellemzően megmutatkoznak marxista elméleti alapunk bizonytalanságai. „A tudomány szempontjai" című bevezető rész elején abból az állításból indulok ki, hogy „a tudománynak nincs pártállása és nem lehetnek pártszempontjai" – a végén mégis arra a helyes következtetésre jutok, hogy „a társadalom életét vizsgáló tudományoknál csak olyan tudomány tarthat igényt arra, hogy valóban tudománynak ismerjük el, amely a társadalom kommunista átalakításának irányában hat".

Cikkem idevágó fejezete a következőket tartalmazta:

„A szoros értelemben vett természettudományoknál megvannak azok a tárgyilagos módszerek, mértékegységek és mérőeszközök, amellyel minden állítás valóságát – »tudományos voltát« – teljes tárgyilagossággal ellenőrizni, a szó szoros értelmében (bizonyos megközelítési határig) lemérni lehet.

Sokkal nehezebb a helyzet a társadalom életét vizsgáló tudományoknál. Az idevágó állításokat és elméleteket nem lehet olyan könnyen az igazság mérlegére helyezni, mint a kémia vagy a fizika állításait. A társadalmi vizsgálatok eredményeinek is mérhetőknek kell lenniök, mert különben nincs meg az az ellenőrzési lehetőség, ami a tudomány elemi meghatározó feltétele. Tudnunk kell azt, hogy mihez és mivel mérjük ezeknek az értékét. Itt is tehát mérési alapot kell mindenekelőtt teremtenünk, de éppen ennek a mérési alapnak a meghatározásában a legönkényesebben érvényesülhetnek egyéni-, párt- és osztályérdekek, melyek a szorosabb értelemben vett természettudományokból ki vannak zárva. Ha megállapodunk abban, hogy a tudomány célja a lehető legjobb társadalom elérésére való törekvés, akkor ... a mi mérlegünk, tudományos mérési alapunk vizsgálatainkban: A lehető legjobb társadalom az, amely a lehető legtöbb embernek a lehető legnagyobb jólétet biztosítja.

INTERNATIONALE

TUDOMÁNYOS ÉS IRODALMI FOLYÓIRAT

I. ÉVF. SZERKESZTIK HEVESI GYULA ÉS KOMJÁT ALADÁR 1-2. SZÁM

TARTALOM: [illegible] Komját Aladár [illegible] Hevesi Gyula: [illegible] Révai József: [illegible] Sinkó Ervin [illegible] György Mátyás [illegible] Révai József.

A legsötétebb Vázsonyi cenzura „ad usum" és a [illegible] „[illegible]kertünk" [illegible] „[illegible]k" [illegible] *[illegible]szuhzenből"* címmel.

Már [illegible] szám megjelenés[illegible] [illegible] volt [illegible] [illegible] cenzura [illegible] [illegible] oltunk összeállítani, hogy a cenzura mértékének [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] lelőle egyebet, mint az alább [illegible] idézett [illegible] [illegible] [illegible] ket gyűjtöttük.

„[illegible]"

A lehető legtöbb ember ma: a proletariátus. Tudományosan igazak tehát – a mi mérlegünkön – azok a törekvések, amelyek a proletariátus jólétének a társadalmát akarják megvalósítani. Tudományos meggyőződésünk pedig ahhoz a párthoz kell hogy kapcsoljon, amely a maga közvetlen célkitűzéseivel a leghatározottabban, minden más szempontnak a legkíméletlenebb kiküszöbölésével halad ebben az irányban, taktikai módszereivel pedig a végső célok leggyorsabb elérhetését biztosítja.

A Kommunista Párt programja és taktikája elégíti ki ezeket a tudományos követelményeket a legnagyobb megközelítéssel. Ezért kellett ide csatlakoznunk, mert nem maradhatunk pártokon kívül és felül akkor, midőn az idők minden embertől nem elmélkedést és szemlélődést, hanem cselekvést és a történésekben való részvételt követelnek meg."*

Az „Internationale" február elsejei dátummal megjelent 3–4. számát a kormány elkoboztatta. Még mielőtt a nyomdából az utcára kerülhetett volna, minden indokolás nélkül elvitték az összes példányokat. Néhány nap múlva azonban az „illetékesek" meggondolták magukat, és az elkobzott számokat visszajuttatták a nyomdába. Gyűröttek, piszkosak és sárosak voltak a visszakapott példányok. Úgy látszik, már előkészületeket tettek a megsemmisítésükre. Ám ez az eljárás csak fokozta a lap iránti érdeklődést és egy-két nap alatt az utolsó példányt is megvették, piszkos és gyűrött voltuk ellenére. Mikor a lap az 5. számtól kezdve pártunk lapja, illetve a Központi Bizottság tudományos közlönye lett, szükségessé vált az új helyzetnek megfelelő szerkesztő bizottság alakítása. Rajtam és Komját Aladáron kívül Kun Béla, Lukács György és Rudas László lettek a szerkesztő bizottság tagjai. A Tanácsköztársaság idején Rudas László volt egyúttal a lap felelős szerkesztője is. Ezzel folyóiratunk sokkal szélesebb körű szerzői gárdára is támaszkodhatott. Pártunk minden képzett marxista tagja rendelkezésére állt a lapnak, valahányszor a szerkesztő bizottság megbízta valamilyen kérdés kidolgozásával. A cikkírók között az új szerkesztő bizottság tagjain és a régi munkatársakon kívül többek között Alpári Gyula, Lengyel Gyula, Fogarasi Béla, Varjas Sándor is szerepeltek.

A lap tartalma változatosabb, színvonalasabb lett. Nagy gondot for-

* Internationale, 3–4. sz. 33–34. old.

dítottunk arra, hogy minden egyes számban pártunk legfontosabb aktuális feladatainak megfelelő cikkek jelenjenek meg. A Tanácsköztársaság idején a szocializmusra való átmenet, a szocialista építés kulturális és gazdaságpolitikai feladatainak megvilágítása volt a lap fő tárgya. Rendszeresebbé tettük Lenin és az orosz forradalom többi szellemi vezetője cikkeinek a közlését vagy ismertetését. Elég változatos szemlerovatunk képet adott a forradalmi mozgalom nemzetközi fejlődéséről.

Az „Internationale" a két párt egyesítése után is mindvégig megmaradt harcos kommunista lapnak. Ez érthető, mert hiszen a szerkesztő bizottság, amelynek tagjai csakis „régi" kommunisták voltak, változatlan maradt a Tanácsköztársaság idején is. Anélkül, hogy erre tudatosan törekedtünk volna – a lap szelleme ezt szinte automatikusan magával hozta – egyetlen olyan cikk sem jelent meg a folyóiratban, amelynek a szerzője ne vett volna részt a régi ellenzéki mozgalomban és ne lett volna már az egyesülés előtt a Kommunista Párt tagja. Ezért az „Internationale" egyik fontos kútfője mindazoknak az elméleti és elvi jelentőségű gyakorlati kérdéseknek, problémáknak, amelyek ebben az időben az egyesült párt kommunista tagjait foglalkoztatták. E problémák megoldását igyekezett a lap előbbre vinni, és tőlünk telhető magasabb tudományos szinten, szélesebb körökkel is megismertetni.

Igen fontosnak tartottuk, hogy a tömegek pártunk programjának és egyes aktuális, főbb politikai követeléseinek elméleti alapjaival is megismerkedjenek. Erre szolgált a már decemberben megindított rendszeres előadássorozatunk, hetenként egy, de néha két előadással is. Programját két-három hétre előre meghirdettük. Ezeket az előadásokat a párt elméletileg legjobban képzett vezető tagjai tartották. Ilyen alkalmakkor mindig zsúfolásig megteltek a város legnagyobb előadótermei, legtöbbször a Műegyetem Gólyavára vagy a régi képviselőház. Az itt hallottak alapján aktivistáink üzemekben, kerületekben vagy más összejöveteleken maguk is megismételték ezeket az előadásokat.

RÉSZVÉTELÜNK A BUDAPESTI MUNKÁSTANÁCSBAN. PÁRTSZERVEZÉS ÉS FORRADALMI PROPAGANDA

Az elvi propaganda fontos fórumának tekintettük a Budapesti Munkástanácsot. Ezt a szociáldemokrata jobboldali pártvezetőség magának alárendelt segédszervként hozta létre, és összetételét tekintve is túlnyomórészt jobboldali vagy legalábbis a pártvezetőséghez hű elemekből állott. Itt részünkről másról, mint elvi propagandáról, nem is lehetett szó. Mindössze kilenc vagy tíz tagból álló kommunista frakciónknak nem volt könnyű dolga ebben a környezetben. Ennek ellenére a Tanács minden egyes ülését felhasználtuk arra, hogy a legfontosabb aktuális politikai kérdésekben nyíltan kifejtsük a párt elvi álláspontját, habár szükségképpen mérsékeltebb hangon, mint ahogyan azt általában a tömegagitációban tettük. Frakciónk vezetője Vágó Béla volt, aki rendszerint a Központi Bizottság által már előzőleg jóváhagyott vagy legalábbis Kun Bélával egyeztetett deklarációhoz fűzte felszólalását. Vágó jó szónok és nagy mozgalmi gyakorlattal bíró ember volt, kitűnően értette módját, hogy ilyen barátságtalan légkörben, sokszor gúnyos, gyalázkodó közbekiáltások viharát is leküzdve, kikényszerítse mondanivalójának a meghallgatását.

Frakciónk első ízben a Munkástanács december 13-i ülésén lépett fel szervezetten, az agrárkérdés tárgyalásakor. A szociáldemokraták tervezete, amelyet Kunfi ismertetett, megengedte a nagybirtok esetleg csak ötszáz holdon felüli kisajátítását, kártérítéssel, a kisajátított föld utáni teljes földjáradék biztosításával. Ezzel szemben Vágó határozati javaslat formájában terjesztette elő a Kommunista Párt földprogramját. Ennek leglényegesebb követelménye az volt, hogy minden nagy- és középbirtokot megváltás nélkül, összes tartozékaival együtt ki kell

sajátítani, és a falusi szegénység kongresszusa maga döntse el, hogy azt termelőszövetkezeti formában vagy pedig felosztott egyéni birtokként kívánja megművelni. A Tanács természetesen, a mi néhány szavazatunktól eltekintve, óriási szótöbbséggel elutasította javaslatunkat. De az ülés még aránylag simán folyt le.

A következő, január 3-i ülésen azonban Böhm Vilmos, aki az ország gazdasági helyzetét ismertette, fékevesztett uszításba fogott a kommunisták ellen; őket tette felelőssé a súlyos gazdasági nehézségekért, amelyek a polgári koalíciós kormány számára megoldhatatlanok voltak. Egy Lustig nevű elvtársunk tiltakozó közbeszólására Vanczák János, a Vas- és Fémmunkások Szakszervezetének vezetője és egyben a szociáldemokrata pártvezetőség tagja – arcul ütötte a közbeszólót, mire a többi kommunistára is rátámadtak egyes, közelükben ülő jobboldaliak. Súlyosan bántalmazták Szaton Rezső elvtársunkat, és alapos rúgást kapott a hátába a mellettem ülő Helfgott Ármin egy szociáldemokrata tanácstagtól, aki a mögötte levő magasabb padsorban ült. Erélyes tiltakozásunkra, amelyet sok szociáldemokrata munkásküldött is támogatott, az elnök valahogy mégiscsak rendet teremtett, sőt kénytelen volt Vágónak szót adni, aki élesen elítélte a munkásdemokrácia ilyen durva megsértését. Első jele volt ez annak, hogy még az ilyen egyoldalúan megválasztott Munkástanács sem vonhatja ki magát teljesen a munkásság egyre inkább erősödő forradalmi hangulatának hatása alól.

A Munkástanács következő, január 8-i ülésén, nem törődve az esetleges még súlyosabb provokációkkal, előterjesztettük a kommunista frakció határozati javaslatát a politikai helyzetről és a proletariátus aktuális feladatairól. Ez a javaslat is pártunk Központi Bizottságának álláspontját fejezte ki. A javaslat szerint szakítani kell „minden miniszterializmussal, osztály-együttműködéssel, egyesíteni kell az ipari és mezőgazdasági proletariátus egészét a tanácsok szervezetében . . . A burzsoá állammal szemben való osztályharc, a proletariátus felfegyverzése a burzsoázia ellenforradalmával szemben, a föld haladéktalan elfoglalása, a földműves szegények tanácsai útján. Munkásellenőrzés intézményesítése a nagyüzemekben, mint átmenet a munkásigazgatáshoz, a termelési eszközöknek a proletárállam kezébe vételéhez, ez a proletariátus legközelebb álló kötelessége."*

* A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 5. köt. 457. old.

Követeltük, hogy a Munkástanács ne a Szociáldemokrata Párt intézménye, hanem a proletariátus osztályintézménye, harci és hatalmi szervezete legyen, és hogy hívják össze haladéktalanul a tanácsok kongresszusát.

További demonstratív fellépésünk a Budapesti Munkástanácsban már nem sokáig tartott. A pártvezetőség, bár a tanácsban túlnyomó, biztos többséggel rendelkezett, úgy látszik, nagy propagandisztikus kihatásai miatt, veszélyesnek tartotta tevékenységünket. Ezért a Munkástanács január 28-i ülésén hozott határozattal a kommunistákat kizárta tagjai sorából. Vágó Béla éles szavakkal tiltakozott a határozat ellen, de azt óriási szótöbbséggel, tizenhárom szavazat ellenében, elfogadták. Egy-két szociáldemokrata már velünk, kommunistákkal szavazott.

„Ebből a munkástanácsból kizáratni nem szégyen, de tisztesség . . . – írta ezzel kapcsolatban a „Vörös Ujság" február elsejei száma. – Soha nem volt az a becsvágyunk, hogy ennek a Munkástanácsnak, a proletariátus forradalmát megakasztó, forradalomellenes működésében részt vegyünk. Ez a munkástanács szószék volt nekünk . . . olyan szószék, ahonnan a fegyveres felkelést, a proletariátus új államának szükségességét, a proletariátus diktatúráját hirdettük . . ."

„De legjobb szószék mégiscsak maga a forradalom. Ha kizártak is bennünket a Szociáldemokrata Párt Munkástanácsából, nem zárhattak ki bennünket a proletariátus forradalmából . . .

A proletárforradalom megteremti majd a maga új, osztályharcos fegyveres munkás- és paraszttanácsait, és ezek a tanácsok a kommunizmus tanácsai lesznek, kommunista tanácsok, melyek az új proletárállam »parlamentjét« alkotják majd."

Ez idő tájt a kommunista szervező munka az egész országban rohamosan erősödött.

Sok körülmény segítette pártunk térhódítását, a kommunista eszmék terjesztését. A háború alatti ellenzéki mozgalom messzemenően előkészítette ehhez a talajt, az Oroszországból hazatért volt hadifoglyok közül pedig sok ezren, még szervezetlenül is, önkéntes, spontán agitátorai voltak pártunknak. A hazatért vezető elvtársak, elsősorban Kun Béla, Jancsik Ferenc, Szamuely Tibor, Münnich Ferenc, Rabinovics József, Pór Ernő, Seidler Ernő, Vántus Károly és mások – kitűnően értették a módját annak, hogy hogyan kell a tömegek közé behatolni, mindenütt jelen lenni, ahol szükséges és hasznos a párt felvilágosító

szava. S bár – mint a későbbi hibák mutatták – a pártról szóló, évtizedes harcokban kialakult lenini elméletet nem tudták tökéletesen elsajátítani, a párt szervezési és agitációs módszereit kétségkívül nagyszerűen elsajátították, és kitűnően alkalmazták is. A Központi Bizottság tagjai nemcsak irányították a szervezést és a propagandát, de abban a lehető legnagyobb mértékben személyesen is részt vettek. Az orosz forradalom iskoláját kijárt vezető elvtársak bátor fellépésükkel, megalkuvást nem tűrő érvelésük meggyőző erejével, veszélyt és fáradságot nem ismerő megfeszített munkájukkal példát mutattak és lendületet adtak a párt minden funkcionáriusának és egyszerű tagjának is.

Ezért sikerült alig egy-két hónap alatt mindenfelé a gyárakban létrehozni az üzemi csoportokat, a fővárosban a kerületi, a vidéken a megyei és városi, sok helyütt járási és falusi pártszervezeteket is. Megalakultak a pártfrakciók a szakszervezetekben, a munkástanácsokban, a különböző társadalmi proletárszervezetekben; ilyenek voltak elsősorban a leszerelt katonák, a rokkantak, a munkanélküliek szervezetei. Sőt, ez utóbbi nagy tömegszervezetek éppen a kommunisták kezdeményezésére jöttek létre, és a szociáldemokraták minden mesterkedése ellenére teljesen pártunk irányítása alatt állottak. Egyes helyeken szociáldemokrata pártszervezetek, tagságuk többségének határozata alapján, testületileg csatlakoztak a Kommunista Párthoz. Ez történt például Zemplén megyében, itt a pártszervezést Bettelheim (Bólyai) Ernő vezette, aki később második Központi Bizottságunk tagja lett. A sátoraljaújhelyi szociáldemokrata pártszervezet még november első napjaiban a városi munkástanáccsal együtt megyei pártkongresszust hívott össze, és egyhangúlag kimondották, hogy szakítanak a jobboldali vezetés alatt álló Szociáldemokrata Párttal, és a proletárdiktatúra elvét teszik magukévá. Mihelyt megalakult, azonnal csatlakoztak a Kommunisták Magyarországi Pártjához.

A fentebb idézett okokon kívül az országnak alapjaiban megrendített, leromlott gazdasági helyzete, a forradalom és a vesztett háború által eltolódott osztály-erőviszonyok, és végül az ellenforradalom csíráit már kezdettől fogva magában hordó és tápláló kispolgári koalíciós kormány politikája voltak azok az objektív tényezők, amelyek a kommunista propaganda gyors térhódítását elősegítették.

„A kapitalizmus megérett a bukásra – írta a »Vörös Ujság« első számának vezércikke. – Megérett nemcsak erkölcsileg, de megérett

gazdaságilag is: az imperializmus azt jelenti éppen, hogy a kapitalizmus a termelés menetét már gazdasági eszközökkel nem képes fenntartani, hanem véres osztályháborút kell felidéznie, hogy azt kapitalisztikus alapon továbbfolytathassa."

A gyári munkások előtt, akik a katonai terror nyomása alól felszabadulva, legalább valamennyire is emberhez méltó munkakörülményekhez és megélhetéshez akartak jutni, ez – legalábbis ami Magyarországot illeti – könnyen bizonyítható igazság volt. Megértette ezt a leszerelt katonák, a rokkantak, a városi és falusi munkanélküliek óriási tömege is. Munkát, kenyeret, segítséget, földet követeltek, mégpedig azonnal. De hiába kérték ezt egy olyan kormányzati rendszertől, amelynek elvi alapja a kapitalista magántulajdon védelme és tiszteletbentartása volt.

Ezért tudta pártunk, a szemléltető orosz példa alapján, ha nem is könnyen, de aránylag gyorsan meggyőzni a tömegeket arról, hogy „az egyetlen kiút a szocializmus".

A munkásoknak azokban az üzemekben, ahol spontán helyi kezdeményezéssel, saját ereiükre támaszkodva, kényszerítették engedményekre a tőkést, sikerült komoly eredményeket elérniük: a 11–12 órás munkaidőnek 9, sőt egyes esetekben 8 órára való leszállítását, és nem jelentéktelen mértékben munkabéremelést is. Számos nagy gyárban, ahol az igazgatóság és a részvényesek különösen szívós ellenállást tanúsítottak, a munkások eltávolították a háborúban meggyűlölt vezetőket – igazgatókat, mestereket vagy mérnököket – és megvalósították a munkásigazgatást.

Így volt ez vidéken is. A helyileg megalakult munkás- és katonatanácsok a legtöbb helyen csak erőszakkal tudták a régi reakciós közigazgatási hatóságokat leváltani. Így történt Sátoraljaújhelyen, Debrecenben, Nagyváradon, Dunapatajon és sok más helyen.

A falun mindenfelé követelték, egyes helyeken meg is valósították – a nagybirtok felosztását. De az erősen szervezkedő ellenforradalom a kormány támogatásával az ilyen kísérleteket nem egy helyen kegyetlenül vérbe fojtotta. Bartha hadügyminiszter közvetlenül antantcsapatok segítségét kérte. Keresztül is vitte, hogy antantcsapatok állomásozzanak olyan városokban és falvakban, ahol a kommunista mozgalom különösen erős volt. Vidéken és a fővárosban is megkezdték katonai

riadózászlóaljak szervezését, a csendőrség és rendőrség megbízható emberekkel való kiegészítését.

A burzsoázia szabotázsa az iparban is, a mezőgazdaságban is, egyre szemérmetlenebbé vált. Tőkéiket igyekeztek külföldre csempészni és a termelést minden tőlük telhető módon akadályozni. Olyan üzemekben is, amelyek nyersanyaggal el voltak látva, szüneteltették a termelést, azon a címen, hogy nincsenek megrendelések, holott megrendelések csak azért nem voltak, mert nem is akarták, hogy legyenek. Így akarták meghiúsítani, hogy a munkások urai legyenek a termelésnek, ha saját kezükbe vennék a gyár igazgatását. Az „Internationale" ötödik számában „A tőke szabotázsa" című cikkemben pártunk tudomására jutott számos ilyen esetről számoltam be.

Nem volt azonban jobb a helyzet a mezőgazdaságban sem. A nagybirtokosok inkább lábon hagyták rothadni a termést, mintsem teljesítsék a mezőgazdasági dolgozók és kisbérlők nagyon is jogos követeléseit. De sok helyütt a falusi szegénység spontán fellépése meghiúsította az ilyen mesterkedéseket. Így például Gyomán, az egyik nagybirtokon 300 holdnyi kukoricatermés állt lábon, mert a földbirtokos a kukorica töréséért csak lehetetlenül csekély részesedést volt hajlandó fizetni. Végül is a falusi szegényparasztság népgyűlésre jött össze, s kimondták, hogy a lábon álló termést közvagyonnak tekintik. Hogy el ne pusztuljon, feles részesedésért betakarítják, és a nagybirtokos igájával beszállítják a magtárakba. Ezt a határozatot végre is hajtották. Más helyeken viszont a szegényparasztság ilyen kísérleteit kegyetlen erőszakkal törték le. Óriási felháborodást keltett például a tiszadobi eset, amelyet a „Vörös Ujság" hozott nyilvánosságra. Itt a földbirtokosok kezdeményezésére csendőrökből és dzsentri tisztekből álló fegyveres különítmény szállta meg a községet. Ennek a bandának a gaztettei már jelezték a jövőbeli Horthy-rendszer módszereit. A falu egész népét a főtérre terelték, ahol derest állítottak fel, és minden felnőtt férfit és fiatalt félholtra, egyeseket agyon is vertek. A belügyminiszter ugyan leküldött valamilyen vizsgáló bizottságot, de semmit sem tett, hogy a garázdálkodó bandát lefegyverezzék. Végül is a Debreceni Munkás- és Katonatanács által kiküldött 160 felfegyverzett munkás csinált rendet a községben: lefegyverezték és kikergették a faluból ezt az ellenforradalmi alakulatot.

Budapesten megindult – Mussoliniékat is megelőzve – az első fa-

siszta politikai szervezkedés. A régi Műegyetem Gólyavárnak nevezett nagytermébe hívták össze az Ébredő Magyarok Szövetségének alakuló nagygyűlését. Ezt csak azért nem sikerült megtartaniuk, mert pártunk felhívására a teremben már előzőleg helyet foglalt munkások kiverték és nem engedték szóhoz jutni a fasisztákat. Ám ha ez az első fellépésük nem is sikerült, a szervezkedést nyíltan folytatták tovább.

Ugyanekkor az ország egyre nagyobb területeinek ellenséges megszállása rohamosan fokozta a gazdasági nehézségeket. Ez is kedvezett az ellenforradalmi szervezkedésnek, amelyet – erre vonatkozólag ma már számtalan bizonyítékkal rendelkezünk – a megszálló hatalmak mindenképpen támogattak.

A tömeg elkeseredése a kormánnyal és a szociáldemokrata vezetéssel szemben erősen nőtt. Fogytán volt a türelme.

Pártunk Központi Bizottsága és területi szervei, ma szinte elképzelhetetlen intenzitással kapcsolódtak be a tömegek ösztönös forradalmi mozgalmába, igyekeztek azt szervezetté és tudatossá tenni. A pártközpont Visegrádi utcai helyisége éjjel-nappal nyüzsgő méhkashoz hasonlított. De a látszólagos zűrzavar ellenére itt minden igen szervezetten, megfontoltan és ugyanakkor gyorsan, operatívan is történt. A Központi Bizottság állandó készenlétben volt. Ez persze nem jelentett állandó ülésezést. Formális ülést a Központi Bizottság rendszerint hetenként csak egyszer vagy esetleg kétszer tartott, és legtöbbször ezek sem húzódtak el egy-két óránál tovább. Belső ülésezésekre nemigen volt alkalom, és erre a lehető legkevesebb időt is fordítottuk. Mégis állandó kapcsolatban voltunk egymással, hogy az eseményekre, bárhol történő spontán megmozdulásokra azonnal reagálhassunk.

A szó mai értelmében vett pártapparátusunk alig volt. A Központi Bizottság legtöbb tagja kialakította a barátaiból, hozzá közel álló elvtársakból a maga szűkebb aktíváját, ez jelentette a párt apparátusát. Nekem például már ebben az időben kitűnő közvetlen segítőtársam volt Csillag László, az AMOSZ egyik adminisztratív munkatársa, Helfgott Sándor, az Egyesült Izzó műszerésze, Csillag Rózsi, Singer Henrik és egész sor más elvtárs a régi műszaki mozgalom aktívájából. Ők ugyan mindnyájan dolgoztak valahol, hogy keresetükből fenntartsák magukat, de éppen úgy rendelkezhettem velük, mintha a párt apparátusához tartoztak volna.

Szervezés és agitáció ebben az időben a legszorosabban összefonó-

dott egymással. A Központi Bizottság egy-egy tagjának megvolt ugyan a maga különleges feladata is, például lapszerkesztés, a vidék szervezése; nekem, egyebek közt, a mérnökszakszervezettel és folyóiratunkkal, az „Internationalé"-val kapcsolatban volt feladatom, de ezek mellett mindegyikünk részt vett az agitációban és a propagandában – sőt, ez volt a leglényegesebb és legtöbb időnket lefoglaló teendőnk.

Ez jelentette ugyanis az egyre szorosabbá váló kapcsolatot a tömegekkel, harcunkat a megnyerésükért. A tömegek megnyerésének egyik fő feltétele pedig most is az volt, mint a háború alatti ellenzéki mozgalomban; az opportunista jobboldali szociáldemokrata vezetés leleplezése, befolyásának megrendítése. Most azonban ezt a harcot összehasonlíthatatlanul nagyobb felkészültséggel, az orosz forradalomban megedzett, tapasztalt vezetőkkel és megfelelő anyagi eszközökkel rendelkezve folytathattuk. Csakhogy a jobboldali pártvezetés is tanult a közelmúlt tapasztalataiból. Bár az ellenforradalmi erők már mindenfelé szervezkedtek, és kezdték már nyíltan is felütni a fejüket, a szociáldemokrata pártvezetőség, mihelyt ráeszmélt pártunk rohamosan fokozódó befolyására, minden erejét nem az ellenforradalom, hanem a kommunisták ellen mozgósította. Semmiféle rágalomtól és erőszaktól sem riadt vissza. Szervező és agitációs munkánkat ez egyre izgalmasabbá és veszélyesebbé tette, mert az ellenforradalmi szervezkedés is elsősorban ellenünk irányult.

Mindez azonban a legkevésbé sem félemlítette meg a Központi Bizottságot, nem korlátozta és nem fékezte tevékenységét. Agitációnk egyre élesebbé és kíméletlenebbé vált. Egyes vezető elvtársaink ebben a harcban a bátor forradalmi fellépés nagyszerű példáit mutatták.

Kun Béla egymaga – vagy talán csak egy-két elvtárs kíséretében – fegyvertelenül megjelent az Üllői úti laktanyában, ahol az ellenforradalmi tisztek és jobboldali szociáldemokraták által megtévesztett s felingerelt katonák rendkívül ellenségesen fogadták. Könnyen megeshetett volna, hogy ott helyben megrohanják és agyonverik. Kun bátor fellépése azonban visszatartotta őket ettől. Egyszerű szavakkal megmagyarázta, mit akarnak a kommunisták, leleplezte a kormány meg az ellenforradalmi tisztek mesterkedéseit. Az egész legénység – több száz ember – lelkesen csatlakozott hozzá. Kijelentették, hogy fegyverrel is készek a proletárforradalomért harcolni. Válaszként a kaszárnyaépület második vagy harmadik emeletéről ellenforradalmi tisztek sortüzet adtak rá.

Szerencsés és csodálatos véletlen, hogy Kun sértetlen maradt. A katonák pedig megrohanták a tiszteket, lefegyverezték és kikergették őket a laktanyából.

Szamuely Tibor Nyíregyházára utazott, hogy ott „Burzsoá diktatúra vagy proletárdiktatúra" címmel előadást tartson. Ennek az előadásnak a híre nagy izgalmat keltett a város és a megye vezetői közt. Szabolcsban a városi, valamint az egész megyei közigazgatás még most is a dzsentri reakció kezében volt. Utasítást kértek Pestről, hogy mitévők legyenek, miután formailag a gyűlést nem tilthatták be. Mint a felszabadulás után napfényre került dokumentumokból megállapítható, Nagy Vince belügyminisztertől a leghatározottabb utasítást kapták, hogy Szamuely Tibort, aki már akkor is a burzsoázia egyik leggyűlöltebb ellenfele volt, mindenáron tegyék ártalmatlanná. Világosan tudtára adták a polgármesternek, hogy ezen értheti Szamuely Tibor meggyilkolását is.

A teremben, ahová a gyűlést összehívták, igyekeztek jóval a kitűzött idő előtt minél több jobboldali szocialistát és reakciós tisztet elhelyezni. De a Kommunista Párt előadása iránt komolyan érdeklődő munkások és parasztok jóval nagyobb tömegben jelentek meg, úgyhogy nemcsak a termet, de az épület előtti teret is teljesen megtöltötték. Ezért az ellenfél nemigen tudta megzavarni Szamuely előadását. A nagy tömegben, távozásakor sem érhette inzultus. Sértetlenül kijutott a pályaudvarra, és visszautazott Budapestre. Szerencséje volt, hogy a meggyilkolására kijelölt emberek, akik kint az utcán várták, személyesen nem ismerték. Helyette két fivérét, Szamuely Lászlót és Györgyöt követték, akikre a sötét utcán, amikor éppen be akartak fordulni házukba, rálőttek. Mindketten elég súlyosan meg is sebesültek. Másnap azonban Lászlót Nyíregyházán, Tibort pedig Budapesten elfogta a rendőrség. Pártunk felhívására óriási tömeggyűlés tiltakozott ezellen, és a kormány, a tömeghangulat nyomására, jónak látta a két Szamuely-fivért szabadlábra helyezni.

Salgótarjánba, a bányászok közötti agitációra, a Központi Bizottság Rudas Lászlót és Szaton Rezsőt küldte ki. Rudas László nagyszerű szónok volt, azaz talán sokkal inkább előadó, mint szónok. Ellentétben Szamuelyvel, akinek a beszéde rendkívül szenvedélyes hangú volt, és aki az ellenfél iránti kíméletlenségével éppenséggel nem válogatta meg kifejezéseit. Rudas a szónoki emelvényen mindig higgadt és nyugodt

előadónak látszott. Előadását azonban oly borotvaéles logika, hideg kíméletlenség, vitriolként ható maró gúny jellemezte, hogy minden nyugodtsága ellenére szavai valósággal villámokat szórtak vagy a húsba vágtak. Beszéde magával ragadta a hallgatóságot, de úgy, hogy a kezek nem tapsra lendültek, hanem ökölbe szorultak, készen arra, hogy lesújtsanak. Soha olyan nyugodt vérmérsékletűnek látszó és mégis magával ragadóan lázító erejű szónokot nem ismertem, mint amilyen Rudas volt. Meg kell hagyni, a lázításban Szaton sem maradt mögötte, az ő stílusa nyersebb és szenvedélyesebb volt. Rudas és Szaton tehát leutaztak Salgótarjánba, s másnap a bányászok elkergették az igazgatóságot, birtokba vették a bányát, és hozzáfogtak a munkásigazgatás megvalósításához. Ekkor Peyer, a bányászszakszervezet elnöke, akit árulás és munkásellenesség tekintetében joggal nevezhetünk a magyar Noskénak, hallatlan gaztettre vetemedett. A Salgótarjánba kiküldött csendőrség és katonaság az ő közvetlen intézkedésére valóságos vérfürdőt rendezett a bányászok közt. Több mint száz halottja volt a sortüzeknek. A kormány statáriumot hirdetett ki, amely a városban és az egész környező bányavidéken csaknem a Tanácsköztársaság kikiáltásáig tartott.

Budapesten és környékén is alig volt olyan gyűlésünk, ahol a jobboldal embereivel nem került volna sor éles összetűzésekre. A Szociáldemokrata Párt vezetősége külön agitációs gárdát képezett ki a kommunisták elleni harcra – ezek megjelentek mindenütt, ahová mi gyűlést hívtunk össze, hogy vitát vagy komolyabb összetűzést provokáljanak. Persze, mi is mindenütt megjelentünk a szociáldemokraták által hirdetett gyűléseken. Ott, ahol csak vitára került a sor, az ilyen összecsapás hasznosnak bizonyult. A legtöbb esetben sikerült a hallgatóság többségét a magunk igazáról meggyőzni. Minél rosszabbul álltak azonban a jobboldaliak érvek dolgában, annál inkább készek voltak a vitát verekedéssel eldönteni. Néhányszor én magam is belesodródtam ilyen verekedésbe.

Egy ízben az újpesti Tündér moziba hívtunk össze egy szélesebb körű munkásgyűlést. Az Egyesült Izzó és több más újpesti gyár munkásai jöttek itt össze. A szociáldemokraták nagy erőfeszítést tettek, hogy ezen a gyűlésen ellensúlyozzanak bennünket. A gyűlés fő előadója Rabinovics József volt, aki a Kommunista Párt általános politikai feladatairól beszélt. Élesen bírálta a kormányt és a jobboldali szociál-

demokrata vezetés áruló politikáját. Utána én jutottam szóhoz. Az ország gazdasági helyzetéről beszéltem és az egyetlen kiútról, vagyis a termelési eszközök társadalmasításáról és a proletariátus osztályhatalmának megalapozásáról. Beszédeinket a jelenlevő szociáldemokraták minduntalan közbekiáltásokkal szakították meg, és végül is általános verekedést provokáltak. Csak a mindig velem levő Helfgott Sándor és néhány egyesült izzóbeli vasas kemény öklének köszönhettem, hogy ép bőrrel kerültem ki ebből az összetűzésből.

A kommunisták elleni uszítás és a nyílt rendőri üldözés fokozódott a németországi események hatására is. Noske és Scheidemann a burzsoázia szolgálatában, véres polgárháborút provokált, amelynek már az elején meggyilkolták a kommunista mozgalom nagyszerű vezéreit, Karl Liebknechtet és Rosa Luxemburgot. Pártunk tömeggyűléseken és nagy utcai tüntetések rendezésével tiltakozott az ellenforradalom e merénylete ellen. De felbuzdult Noskéék példáján a mi jobboldali pártvezetőségünk is. Határozatot hoztak a kommunistáknak a Szociáldemokrata Pártból való kizárására, és felszólították a szakszervezeteket, hogy a kommunista munkásokat onnan is zárják ki. A pártból való kizárásnak persze sok értelme nem volt, hiszen már úgyis külön pártunk volt, de élesen tiltakoztunk a szakszervezetekből való kizárás ellen. Nem is tudták ezt, néhány szórványos esettől eltekintve, egyetlen szakszervezetben sem keresztülvinni. Sok, különösen vidéki szociáldemokrata pártszervezet tiltakozott a kommunistáknak a párton belüli üldözése ellen is.

A kormány is erőszakosabb lépésekre szánta el magát pártunk ellen. Mindenekelőtt sajtójától akarták megfosztani. Csakhogy ezt nyíltan nem merték megtenni; így hát nevetséges és ostoba ürügyet gyártottak. Azon a címen, hogy a „Vörös Ujság" és a párt többi kiadványa nem a papírközpont által engedélyezett papíron jelenik meg, február 3-án erős rendőrkülönítménnyel betörtek pártunk és a „Vörös Ujság" szerkesztőségének helyiségeibe. Összeszedtek minden összeszedhetőt: elvitték a nyomda papírkészletét, lefoglalták a „Vörös Ujság" és a többi pártlapunk már kinyomtatott számait is.

Nem tudom, hogyan történt – engedélyezték-e később a papírt vagy egyszerűen túltettük magunkat e tilalmon – ez az otromba beavatkozás mindössze csak néhány nappal tolta el a „Vörös Ujság" és a párt többi kiadványának további megjelenését.

Mint később, a népbiztosok pere során, Dietz Károlynak, az akkori rendőrfőkapitánynak vallomásából kiderült, már akkor szóba került a Kommunista Párt vezetőinek a letartóztatása. Erre azonban különösen nyomós ok, illetve ürügy nélkül nem merték magukat elhatározni, féltek, hogy a munkásság várható felháborodása miatt ez az intézkedés visszafelé sülhet el.

Rövidesen azonban mégis megteremtették az ürügyet.

Pártunk széles körű és igen eredményes felvilágosító munkát végzett a munkanélküliek között. Támogatta azt a követelésüket, hogy legalábbis a létfenntartás minimumához elégséges segélyt kapjanak. Ezt a követelést a jobboldali pártvezetőség és a kormány következetesen elutasította. Február 20-ára „a munkanélküliek központi bizottsága", amely többségében kommunistákból állt, nagygyűlésre hívta össze a munkanélkülieket a Vigadóba. A röpiratban, amelyet ebből az alkalomból kiadtak, a segélynél jóval messzebbmenő követelések is szerepeltek: „Követeljük teljes határozottsággal, *vegyék el azonnal a gyárakat az amerikázó kapitalistáktól, és adjanak fegyvert a proletárok kezébe, hogy véget vessünk a mai nyomorúságnak és a burzsoázia ellenforradalmi mozgolódásainak.*"*

A rendkívül viharos gyűlés után a Vigadó nagytermét zsúfolásig megtöltő tömeg pártközpontunk helyisége elé vonult, ahol Kun lelkes beszédben buzdította a tüntetőket követeléseik kiharcolására. Innen a „Népszava" szerkesztősége elé vonultak, hogy ott is hangot adjanak követeléseiknek. A felvonulók mögött erős rendőrosztag haladt. A „Népszava" házát fegyveres népőrség őrizte; ez főleg szervezett munkásokból, illetve munkanélküliekből toborzott fegyveres alakulat volt. Nem engedték be az épületbe a munkanélküliek küldöttségét, mire a tömeg, bár elégületlenül, de mégis békésen tovább vonult. Már csaknem teljesen elvonultak a „Népszava" épülete előtt, amikor a menet legvégén, a sötétségben, valamiféle tumultus támadt. A népőrök lőttek, és erre a felvonulókat követő rendőrök is lövöldözni kezdtek. Az eredmény öt halott és mintegy húsz sebesült volt, csaknem valamennyien népőrök és rendőrök. A két fegyveres osztag a sötétségben, nyilván tévedésből, egymásra lövöldözött.

Kiderül ez Dietznek már előbb említett vallomásából is; egyebek között a következőket mondta:

* A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 5. köt. 559. old.

„Én nem vártam be a vizsgálatot arra vonatkozólag, hogy vajon nem a két karhatalom lőtt-e egymásra, ami feltehető, illetve nem kizárt; hanem rögtön arra az álláspontra helyezkedtem, hogy most már itt van az alkalom, amikor újra felléphetünk a Kommunista Párt ellen, mert íme, közönséges bűncselekmény hozható kapcsolatba a kommunisták izgatásával."*

Ugyanígy gondolkodott a szociáldemokrata pártvezetőség is. Íme, itt a nagyszerű alkalom a kommunisták elleni pogromra; nem is kell egyebet tenni, mint elővenni és alkalmazni a januári sztrájk után jól bevált sémát.

Másnap a gyászkeretben megjelent „Népszava" és a gyárakba küldött agitátorok eszeveszett uszítást kezdtek a kommunisták ellen. A pártvezetőség nagyon jól tudta, hogyan történt a dolog, de úgy tüntette fel a sajtóban és a munkások előtt, hogy a kommunisták fegyverrel akarták a „Népszavá"-t megtámadni és a pártvezetőség életére törtek. A kommunisták leleplezték magukat – mondották –, nem a burzsoáziát, hanem a munkásság szervezetét támadják, és valójában az ellenforradalom szolgálatában állnak.

Ez egyszer még sikerült ilyen demagógiával a munkásságot ideiglenesen megtéveszteni és kivinni az utcára. Annál is inkább, mert megegyeztek a gyáriparosokkal, hogy a munkások a tüntetés folytán kiesett munkaidőre megkapják bérüket. A menet élén a húsipari munkások szakszervezete haladt, véres mészárosbárdokkal a kezükben, a kommunisták vesztét ordítozva. Nem lett volna jó most a kezük ügyébe kerülni. Pedig hát ott voltunk egészen a közelükben. Ha jól emlékszem – Alpári Gyulával, Komját Aladárral, Lengyel Józseffel és még néhány más elvtárssal a Visegrádi utcához közeli Vígszínház kávéház ablakán keresztül néztük az előttünk elhaladó felvonulást. Ekkor már tudtuk, hogy a Központi Bizottság tagjainak nagy részét és pártunknak sok más funkcionáriusát a rendőrség még az éjjel letartóztatta.

Nekem szerencsém volt, mert az éjszaka nem aludtam otthon. Máskor is megtörtént, hogy késő éjjel, amikor már a villamosok nem közlekedtek, inkább nővérem pesti lakásán aludtam. Most azonban, a tüntetés után, éreztem, hogy okosabb is éjjel nem hazamenni. Engem ekkor meglepetésszerűen ért, hogy a Központi Bizottság legtöbb tagját sikerült a rendőrségnek elfognia. Lehetséges, hogy ezek az elvtársak nem is

* Ugyanott, 561. old.

akarták az elfogatást elkerülni. Kun Béla erre vonatkozóan a következőket írja a Szamuely Tiborról írt megemlékezésében:

„Február 20-án, amikor világos volt, hogy a »Népszava« elleni tömegtámadás és fegyveres összeütközés után a szociáldemokrata kormánytagok követelésére a népkormány lefogatja a KMP vezetőit, javaslatomra úgy határoztunk, hogy Szamuely Tibor illegalitásba megy, én pedig megvárom az elfogatásomat."

A délután megjelenő „Az Est" már részletes híreket hozott az elfogatásról és arról a példátlan gaztettről, amelyet a főkapitányságon a rendőrök Kun Bélával és a többi elfogott vezető elvtárssal szemben elkövettek. Kun Bélát csaknem halálra verték, és a többiekkel is hallatlan brutalitással bántak. Másnap az egyes napilapokban közzétett rendőrségi közleményből értesültem róla, hogy ellenem és még úgy emlékszem, Szamuely Tibor és Vántus Károly ellen elfogatási parancsot adtak ki és köröznek.

Dietz Károly a következőket mondta vallomásában ennek az intézkedésnek az előkészítéséről:

„... úgy éjféltájban – behívtak engem is (a minisztertanácsra. – *H. Gy.*), és élőszóval ismertetnem kellett a mozgalmat, az egyes jelentések súlyosabb adatait. Amikor befejeztem, akkor Böhm azt a kérdést intézte hozzám, hogy mit vár főkapitány úr ettől az akciótól? Én azzal válaszoltam, hogy azt, mintha a fejet leütném a törzsről. A törzs szükségképp el fog halni. Ezek után megadták az engedélyt arra, hogy a vezetőséget, azokat, akikre konkrét bűncselekmény van, letartóztatásba helyezzem."*

Súlyosan tévedett azonban ebben a számításban Dietz is, a kormány is és a jobboldali pártvezetőség is. Hiába örültek már előre, hogy végre – ahogyan annak idején Vázsonyi mondta – „eltapossák", és – ahogyan ugyanakkor a „Népszava" mondta – „kiirtják és lehengerlik" a kommunista mozgalmat. A fejet levágták, de arra nem számítottak: az MKP már annyira erős és életképes, hogy még egy ilyen súlyos veszteség esetén is képes életre kelni és a régi vezetőség helyén rövidesen, sőt azonnal új vezetők támadnak.

Még ott a Vígszínház kávéházban, a véres mészárosbárdok árnyékában elhatároztuk, hogy rögtön megkeressük a megmaradt elvtársakat, talpra állítjuk, és újra harcra mozgósítjuk a pártot.

* Ugyanott.

AZ ILLEGÁLIS („MÁSODIK") KÖZPONTI BIZOTTSÁG

Ma már nem tudok visszaemlékezni rá, hogyan és ki által jutott tudomásomra, hogy a második Központi Bizottság, amelynek az első elfogatása esetére kellett elfoglalnia a helyét, ki van jelölve, és máris összehívta első ülését. Ez az összejövetel valahol a Rákóczi út és a Köztársaság tér környékén, egyik elvtárs lakásán lett volna, úgy rémlik, hogy talán a Murányi utcában. A kitűzött időben én is odaigyekeztem. Észrevettem azonban, hogy a ház környékén gyanús alakok ólálkodnak és jobbnak láttam, ha nem megyek be mindjárt a házba. Sokáig keringtem a ház körül, míg el tudtam szakadni ezektől a gyanúsnak látszó emberektől. Végre aztán egy alkalmas pillanatban besurrantam a kapu alá, és becsengettem a kijelölt lakásba. Itt pedig nagy meglepetésemre az új Központi Bizottság tagjai közt ott láttam azokat az elvtársakat is, akiket „hekusoknak" néztem és akik miatt nem mertem bemenni. Kiderült, hogy ők is ugyanígy jártak; az új Központi Bizottságban több kevéssé ismert elvtárs volt, akiket nyilván azért is jelöltek ki, mert feltehetően a rendőrség nem ismerte őket.

A második Központi Bizottság kijelöléséről és megalakulásáról Bettelheim (Bólyai) elvtárs mondotta el nekem nemrégen, már e könyv írása során a következőket:

Egy ízben – ez még 1918 december első felében történt – Kun Béla táviratilag felhívta őt Sátoraljaújhelyről Budapestre, egy sürgős megbeszélésre. El is ment a megjelölt időben Kunhoz, Úgynök utcai lakására, ahol már többen – részben akkor előtte ismeretlen elvtársak – tartózkodtak. A jelenvoltak közül emlékszik egy Fazekas nevű elvtársra a MÁV Északi Főműhelyből, egy Rajczi nevű elvtársra, akiről köze-

lebbit nem tud, (Rajczira én homályosan emlékszem, talán a Gyárközi Bizottságból, és ha nem tévedek, az Egyesült Izzó munkása volt), valamint Illés Artúr nyomdászra. Az első Központi Bizottság tagjai közül Kun Bélán kívül csak Hirosik János volt jelen. Kun bemutatta egymásnak, akik még nem ismerték egymást és bejelentette: az elvtársakat azért hívta össze, hogy megalakítsák a második Központi Bizottságot, amelynek azonnal el kell foglalnia helyét, ha esetleg az elsőt elfogják.

A Központi Bizottság ülésein, legalábbis azokon, amelyeken én részt vettem, erről nem esett szó, és valószínűnek tartom – ez tökéletesen megfelelt a konspiráció követelményeinek – Kun Béla nem is akarta, hogy a Központi Bizottságnak legfeljebb még egy tagján kívül – azt már nem tudom, hogy miért éppen Hirosik volt ez – a többiek is tudják, kik a második Központi Bizottság tagjai.

Lehet, hogy Kun már ekkor gondolt arra: amennyiben a kormány megtorlással él, a Központi Bizottság ne kerülje el az elfogatást, hanem a bírósági fórumot használja fel propaganda céljaira. S ebben az esetben feltétlen helyes volt az, hogy az új, szükségképpen illegalitásban működő Központi Bizottság összetételéről a lehető legkevesebb ember tudjon.

A Bettelheim (Bólyai) által megnevezett elvtársakon kívül még az első összejövetelen a második Központi Bizottság tagjaként, jelen volt egy Herskovits nevű üvegipari munkás, Rákos Ferenc, és ha jól emlékszem, Bolgár Elek is. Szamuely Tiborral, aki Nagyváradra utazott és ott illegalitásban a „Vörös Ujság"-nak az elfogatások után megjelent első számát szerkesztette, kapcsolatban voltunk. Homályosan emlékszem rá, hogy egy ízben feljött Pestre is, egy szűkebb körű megbeszélésre, de határozottan ezt nem tudnám állítani.

Ezen az első összejövetelen, amely február 23-án vagy 24-én lehetett, megbeszéltük a legközelebbi teendőket és az új illegális Központi Bizottság további működési módját.

Már ekkor lényegesen megváltozott a hangulat a fővárosban és az egész országban is. A mákony, a „Népszava" épülete előtti vérengzés híre, mellyel a jobboldali pártvezetőségnek sikerült a munkásságot elbódítania, csak igen rövid ideig hatott. Az üzemekben és a különböző szervezetekben elszórtan dolgozó kommunisták a Központi Bizottság letartóztatásakor nem vesztették el a fejüket. Nem vártak addig, amíg

egy új irányító központ elkezdi működését. Kezdeményezésükre magasra csapott az ellenforradalmi terror elleni tiltakozás hulláma. Mindenfelé gyűléseken és tüntetéseken tiltakoztak a kormány eljárása és a rendőri terror ellen, követelték az elfogott kommunisták azonnali szabadon bocsátását. A felháborodás a szociáldemokrata pártvezetőségnek és a „Népszavá"-nak is szólt, mert az nem a rendőrök brutalitása miatt zúdult fel, hanem az „Az Est"-et hibáztatta, mivel „szenzációhajhászó módon" közölte és leplezte le az elfogott kommunisták ellen elkövetett gaztettet.

A Galilei Kör már február 22-re nagy nyilvános gyűlést hívott össze, amelyen megbélyegezte a kormány eljárását. Határozatában, amelyet röpiratban is terjesztett, élesen szembefordult a jobboldali szociáldemokrata pártvezetéssel is:

„Jól tudtuk – mondta egyebek közt a határozat –, hogy azokból, *akik pártjukon belül soha nem tűrtek meg elvi ellenzéket,* akik befelé mindig a rágalom, a terror, a rosszhiszemű gyanúsítás fegyverével harcoltak, nem lesznek a szólás, a gyülekezés, a sajtó szabadságának hívei akkor sem, ha forradalmi ténnyel megszerzik *Tisza István brutális rendőrei* felett a hatalmat.

Nem csodálkozunk azok árulása felett, akik már a januári tömegsztrájk idején sem riadtak *vissza attól, hogy rendőrkézre adják ellenzéküket . . .*"

„Éppen ezért a Galilei Kör 1919. február 22-én megtartott nagygyűlésén kimondja: hogy amiként nem félt a régi rezsim terrorjától, éppúgy, ha kell, felveszi a jelenlegi kormánnyal szemben is az eszmék szabadságáért a harcot."*

Ugyanekkor azonban a kormány további vakmerő lépést tett a terror fokozására. Még 22-én azonnal érvénybe lépő rendkívüli törvényt hozott, amely szerint

„Oly egyének, akik cselekvésükkel vagy magatartásukkal a forradalom vívmányait veszélyeztetik, úgyszintén az oly egyének, akiknek cselekvése vagy magatartása a forradalom vívmányainak biztosítása szempontjából a népköztársaság érdekeire vagy a közérdekre és közbiztonságra aggályos . . . rendőrhatósági felügyelet alá helyezhetők, és a szük-

* A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 5. köt. 566. old.

séghez képest a rendőri felügyelet alá helyezést és őrizet alá vételt a minisztertanács rendeli el és szüntetheti meg."*

Ez más szóval a bírói eljárás nélkül való internálás bevezetését jelentette. A „Népszava" vezércikke mint nagy forradalmi vívmányt üdvözölte ezt a rendeletet, holott nyilvánvaló volt, hogy nem az ellenforradalom, hanem elsősorban a kommunisták ellen irányul.

Ilyen körülmények között tartotta első ülését a „második" Központi Bizottság. A következőkben határoztuk meg a legsürgősebb teendőket: mindenekelőtt köztudomásra kell hozni, hogy a párt Központi Bizottsága továbbra is töretlenül működik, és a legerélyesebben folytatja a letartóztatott Központi Bizottság eddigi politikai vonalát. Mielőbb újra meg kell jelentetni a „Vörös Újság"-ot és a többi lapot, ha másképp nem megy, illegálisan. Újra létre kell hozni a párt legális központi irodáját; ha a Visegrádi utcában nem lehetséges, akkor másutt. A legerélyesebben folytatni kell a munkát a Katonatanácsban, a leszerelt katonák szervezeteiben, a laktanyákban; meg kell teremteni a párt megbízható fegyveres erejét, és elő kell segíteni az üzemi munkásság felfegyverkezését. Fokozni kell a harcot üzemi szervezeteink megerősítéséért, a munkások többségének megnyeréséért, és azonnal válaszolni mindennemű ellenforradalmi megnyilvánulásra.

Ezeknek a fő feladatoknak megfelelően osztottuk meg a munkát az új Központi Bizottság egyes tagjai között. Nem emlékszem már ennek a munkamegosztásnak a részleteire. Azt mindenesetre tudom, hogy engem az üzemi szervezés feladataival, Bettelheim (Bólyai) Ernőt és Rákos Ferencet a sajtó talpraállításával, s ezeken kívül néhány elvtársat katonai jellegű munkával bíztak meg. Elhatároztuk, hogy a régi Központi Bizottság szabadon maradt tagjai éljenek szigorú illegalitásban, és megfelelő összekötőkkel tartsák a kapcsolatot egymás közt és a párt többi funkcionáriusaival. A Központi Bizottság üléseit is szigorúan titokban kell tartani.

E fő feladatok alapján a párt tevékenységét csakhamar sikerült minden vonalon megindítani és kifejleszteni. Legelőször is rövid röpiratban adtuk hírül, hogy a Központi Bizottság továbbra is változatlanul működik, és a munka legerélyesebb folytatására szólítottuk fel az elvtársakat.

* Ugyanott, 585. old.

Eleinte, néhány napon át – de lehet, hogy egy-két hét is volt – messziről figyeltettük egyes elvtársakkal Visegrádi utcai párthelyiségünk és a nyomda környékét. A párthelyiséget nem pecsételték le, de belül mindent felforgattak, és a legtöbb elmozdítható értékesebb tárgyat, köztük az írógépeket is, elvitték. Egyébként azonban az elvtársak nem vettek észre semmi gyanús készülődést a rendőrség részéről, s ezért lassanként kezdtük a párt apparátusát és munkáját ebben a helyiségben újra megszervezni. Hasonló tapasztalatunk volt a nyomdával is. A nyomda azonnali beindítását kockázatosnak tartottuk, ezért a „Vörös Újság" legközelebbi számait Nagyváradon adtuk ki, onnan hoztuk fel Budapestre, és terjesztettük az országban. Március elsején azonban újra birtokba vettük a nyomdát, és ezentúl már rendszeresen Budapesten adtuk ki a lapot.

A Központi Bizottság illegalitásban levő tagjai, fiatal összekötő elvtársak segítségével – akik még a Gyárközi Bizottság idejéből az ilyen munkában kitűnő gyakorlatra tettek szert – állandó kapcsolatban voltak egymással, valamint a legálisan működő elvtársakkal. A második Központi Bizottság üléseit eleinte Balázs Béla budai lakásán tartottuk. Fivére, Bauer Ervin dr., kiváló orvosbiológus elvtársunk, szintén rendelkezésünkre bocsátotta lakását. Ugyanis felesége, Kaffka Margit írónő, röviddel ezelőtt halt meg, és ő nem akart abban a lakásban tartózkodni, ahol minden, váratlanul elhunyt élettársára emlékeztette. Egy ideig itt laktam illegálisan. Tartottunk néhány összejövetelt báró Bánffy Dezső Bimbó utcai palotájának egy pincehelyiségében. (Ez az épület jelenleg a II. ker. rendőrkapitányság székhelye.) Itt a portás kommunista volt, a báróék pedig jobbnak látták, hogy e zavaros időket külföldön vészeljék át. Néhányszor összejöttünk Bolgár Elek pedagógiai tanszékének a helyiségében, a Tudományegyetemen. Később sokkal alkalmasabbnak bizonyult a Fővárosi Könyvtárban Dienes László elvtársunk igazgatói kabinetje. Itt, az ő irodája mellett, volt egy kis szoba, külön kijárattal egy melléklépcsőre. Ez kitűnően megfelelt illegális összejöveteleinknek.

Közben börtönbe zárt elvtársaink helyzete is lényegesen megjavult. Ez nemcsak tiltakozási mozgalmunk eredménye volt, szerepet játszott ebben orosz testvérpártunk nagyszerű nemzetközi proletárszolidaritása. Lenin a szovjet-orosz kormány nevében erélyes figyelmeztetést küldött a magyar kormánynak. Közölte, hogy amennyiben az elfogott kommu-

nistákkal nem bánnak emberségesen és nem hagynak fel a kommunisták üldözésével, a hadifogságban levő tisztekkel szemben megfelelő megtorlást alkalmaznak. Ki is jelölt a dzsentri és mágnás fogoly tisztek közül a magyar kommunisták életéért felelős túszokat, és megszüntette magyar tisztek hazautazásának engedélyezését. Ezért a kormány kénytelen volt az elfogott kommunistákat politikai foglyoknak minősíteni, és ennek megfelelő bánásmódban is részesíteni. Úgy gondolom, az is jórészt e beavatkozásnak köszönhető, hogy a kormány nem merte magát rászánni a Kommunista Párt és a kommunista sajtó elleni további erélyesebb rendszabályokra sem.

Ezek a körülmények tették lehetővé, hogy az illegális Központi Bizottság állandó kapcsolatot létesítsen a bebörtönzött elvtársakkal. A politikai foglyokat ugyanis rendszeresen látogathattuk; küldhettünk számukra könyveket, újságokat, élelmiszert, és nekik is módjukban volt a börtönben dolgozni. Az sem okozott különösebb nehézséget, hogy az írásbeli érintkezésben, iratanyagok kicserélésében elkerüljük a börtöncenzúrát.

Két-három hét alatt pártunk szervező és agitációs munkája minden vonalon intenzívebb, szélesebb körű lett, mint bármikor azelőtt. Egyre több gyárban – és éppen a legfontosabb vezető üzemekben – sikerült meghódítanunk a munkások többségét, akik mind határozottabban tették magukévá a Kommunista Párt fő követeléseit: a proletariátus felfegyverzését, az üzemek és a föld kisajátítását, a proletárdiktatúra és a Tanácsköztársaság kikiáltását. Követelték természetesen az elfogott kommunista vezetők azonnali szabadon bocsátását is.

A gyárakban, a hadseregben, a falvakban rohamosan csúszott ki a talaj a jobboldali szociáldemokrata pártvezetés lába alól. Március közepe felé a tömegek már mindenfelé kezdtek áttérni a tiltakozásról és a szóbeli követelésekről a cselekvésre, követeléseiknek szervezett és közvetlen akciókkal való helyi végrehajtására. Egyre szélesebb körű lett a törekvés, hogy a proletárdiktatúrát spontán módon, helyileg valósítsák meg. Mi ezeket a törekvéseket egyáltalában nem kívántuk fékezni, de azért a „Vörös Ujság"-ban és külön röpiratokban több ízben is fel kellett hívni a dolgozók figyelmét, hogy ne üljenek fel ellenséges provokációknak, és ne kövessenek el esetleg még nem időszerű erőszakos cselekedeteket; minden jelentősebb helyi akciót feltétlenül beszéljenek meg a Központi Bizottsággal vagy annak megbízottjával.

Ezt nem volt nehéz megvalósítani, mert pártunk minden szabadon levő vezető tagja, beleértve azokat is, akiket a rendőrség körözött, állandó közvetlen kapcsolatban volt az üzemekkel, a laktanyákkal és a különböző egyéb tömegszervezetekkel. Én magam is – persze, bizonyos óvatossággal – rendszeresen kijártam az újpesti gyárakba; de megfordultam a Fegyvergyárban és a csepeli gyárak kommunistái között is. Éppen a legnagyobb gyárak kezdték egymás után megvalósítani a munkásigazgatást, és a maguk választotta igazgatóságokkal helyettesíteni a kapitalista igazgatóságot. De egyes vármegyékben és városokban is elkezdték a közigazgatási szervek és törvényhatóságok eltávolítását. Feladataikat a munkástanácsok választotta direktóriumok vették át. Így történt ez egyebek közt Tolnában, Somogyban, Borsodban, Szegeden, Miskolcon, Debrecenben és sok más, kisebb-nagyobb községben és faluban is.

Igen érdekesen alakult a helyzet Sátoraljaújhelyen. Itt a szociáldemokrata pártszervezet még november elején függetlenítette magát a párt jobboldali központjától, 1918. november 16-án pedig, a polgári köztársaság kihirdetése alkalmából, a megyei munkás-, paraszt- és katonatanácsok nevében proklamálta a proletárdiktatúrát. Ezt részben meg is valósíthatta, mert jelentős katonai erővel rendelkezett.

Persze az adott viszonyok között ez a proletárdiktatúra egyik sajátos formája volt. Helyükön maradtak a városi és megyei kormány- és közigazgatási szervek, de kénytelenek voltak végrehajtani a Munkás-, Paraszt- és Katonatanács egyes rendelkezéseit is. Ezt a tanácsok különös éberséggel ellenőrizték. A Munkástanács követelésére például a törvényszéki elnök az agitáció miatt fogva tartott elvtársakat szabadon bocsátotta. A munkástanács maximálta az árakat, és munkások, hivatalnokok segítségével leltározta az üzleteket.

A munkástanács népszerűsége és tekintélye olyan nagy volt, hogy a házasulandók nem egy esetben nem az anyakönyvvezetőhöz, hanem a munkástanácshoz fordultak házasságkötés céljából. A munkástanács intézkedett a kulturális élet egyes területein is.

1918 karácsonyára összehívták a megye valamennyi munkás-, paraszt- és katonatanácsának értekezletét. Az értekezleten a megye minden faluja és járása képviseltette magát. A két napig tartó értekezlet megválasztotta a Zemplén megyei munkás-, paraszt- és katonatanácsot, megállapította annak legközelebbi feladatait; kimondotta, hogy helyesli

a pártszervezet politikáját, csatlakozik hozzá, és külön határozatban üdvözölte a szocialista világforradalom vezérét, Lenin elvtársat.

*

A falusi szegénység is hozzáfogott, hogy a maga módján megoldja a földkérdést. Sok helyütt elkezdték a földek felosztását, de a falusi proletárság, a volt cselédek és béresek, valamint törpebirtokos szegényparasztok is, sok helyen hajlottak a termelőszövetkezeti megoldásra is. Belátták, hogy nagyobb területen, a nagybirtok felszerelésével könnyebben és jobban gazdálkodhatnak, mintha elaprózná k a földet, és megfelelő felszerelés nélkül látnának a megműveléséhez. Ez a termelőszövetkezeti akció a legnagyszerűbben Somogy és Tolna megyében jutott érvényre. Itt, azon a címen, hogy másképp a földbirtok megművelését és a termelést biztosítani nem lehet, a Kaposvári Mezőgazdasági Ipari Rt. 44 000 holdas bérletének béresei és cselédjei kimondották, hogy ezt a területet azonnal birtokba veszik, és termelőszövetkezeti alapon hozzáfognak a megműveléséhez.

Ennek a határozatnak az előkészítésében és végrehajtásában részt vett Hamburger Jenő is, miniszteri biztosi minőségben, ekkor még a Szociáldemokrata Párt egyik vezető tagjaként; Hevesi Ákos, a magyarországi szociáldemokrata gazdatisztek szakszervezeti titkára és Latinka Sándor, a Földmunkások Szövetségének a titkára. A kisgazdapárti földművelésügyi miniszter, Nagyatádi Szabó István, sietve utazott Kaposvárra, hogy a helyi szervezeteket rábírja e határozat megmásítására. A pályaudvaron azonban, amelynek a homlokzatát ezzel a barátságos felírással díszítették: „Ellenforradalmárok, vigyázzatok, tőletek tanultuk meg felépíteni az akasztófát!" – a volt cselédek és béresek óriási ellenséges tömege fogadta „pfuj", „le vele", „ellenforradalmár" kiáltásokkal. A miniszter ijedtében a tömeg előtt kijelentette, hogy a maga részéről ő is helyesli a termelőszövetkezet megalakítását, és azért jött ide, hogy ehhez segítséget nyújtson és biztosítsa a kormány támogatását. A kijelölt bizalmi férfiakkal írásbeli megállapodást kötött, amelyben lerögzítették, hogy a minisztérium jóváhagyja a termelőszövetkezet megalakítását, és gondoskodik annak forgótőkével való ellátásáról. Ennek ellenében a Szociáldemokrata Párt helyi szervezete kötelezte magát arra, hogy a Kisgazdapárt szervezkedését a megyében nem fogja

akadályozni. Hasonlóképpen a megye többi nagybirtokát is szövetkezeti köztulajdonba vették.

Kezdtek felülkerekedni a kommunisták a szakszervezetekben is, annak ellenére, hogy a szociáldemokrata pártvezetőség mindent megkísérelt a szakszervezetekből való kizárásukra. Rendkívül megélénkült a munka az AMOSZ-ban. Az egyes szekciók elkezdték az iparágak szocialista társadalmasításának gazdasági és műszaki terveit kidolgozni, abban a meggyőződésben, hogy a szocialista Tanácsköztársaság megvalósítása küszöbön áll. Én a szakszervezet lapjában, egyidejűleg az ellenem kiadott elfogató parancs nyilvánosságra hozatalával, egy kis hírt tétettem közzé, hogy egészségi állapotom következtében titkári teendőimet egyelőre nem tudom ellátni; de valójában Kelennel, Sajóval és Helfgott-tal állandó kapcsolatban voltam, és a legközvetlenebbül vettem részt ebben a munkában.

Nagyon megerősödött a párt befolyása a hadseregben, különösen, amióta nyilvánosságra jutott, hogy hadseregünket a kormány fel akarja oszlatni és zsoldosokkal helyettesíteni. Jelentős katonai osztagok, századok és zászlóaljak, tüzérütegek álltak közvetlenül rendelkezésünkre. A leszerelt katonák és altisztek szervezetéről, amely feloszlatása ellenére is tovább működött, valamint a munkanélküliek igen jelentős tömegszervezetéről nem is kell külön szólnom, mert itt a kommunista vezetés már régóta biztosítva volt.

Március közepe körül a jobboldali szociáldemokrata pártvezetőségnek sem a munkásság, sem a katonaság körében tényleges befolyása már alig volt. Március 18-án Csepelen nagyszabású munkásgyűlést tartottunk, amelyen a szervezett munkásokon kívül a tisztviselők, az IKTOSZ és az AMOSZ tagjai is részt vettek. Ez a gyűlés, amelynek egyik előadója Bettelheim (Bólyai) Ernő volt, rendkívül nagy jelentőségű határozatot hozott. Ennek leglényegesebb pontjai az alábbiak voltak:

„A csepeli gyár munkássága, tapasztalva azt, hogy a Szociáldemokrata Párt vezetősége letért az osztályharc útjáról, kijelenti, hogy nem azonosítja magát a Szociáldemokrata Párt ilyetén álláspontjával, mert a polgári pártokkal szemben követett megalkuvó politikája a proletárság felszabadulását megakadályozza és késlelteti.

Egyben tiltakozik a nemzetgyűlés egybehívása és a választások megtartása ellen. Ez a kísérlet időt ad és alkalmat enged a burzsoáziának

arra, hogy politikailag megszerveződjék, lehetővé teszi számára a termelés további szabotálását és a termelési eszközök megrongálását. Kitolja a termelés tervszerű megszervezésének határidejét. Időt enged a fehér gárdáknak a megerősödésre . . . Ennélfogva a csepeli munkásság követeli, hogy azonnal hagyják abba a választási előkészületeket, és kiáltsák ki a proletárdiktatúrát.

A gyár proletársága elhatározta továbbá, hogy a Kommunista Párt programját teljes egészében magáévá teszi és elfogadja."*

Ezt a határozatot a több mint 5000 főnyi tömeg 3 szavazat ellenében óriási lelkesedéssel fogadta el.

* A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 5. köt. 670. old.

Kun Béla beszél a nagygyűlésen a Parlament előtt

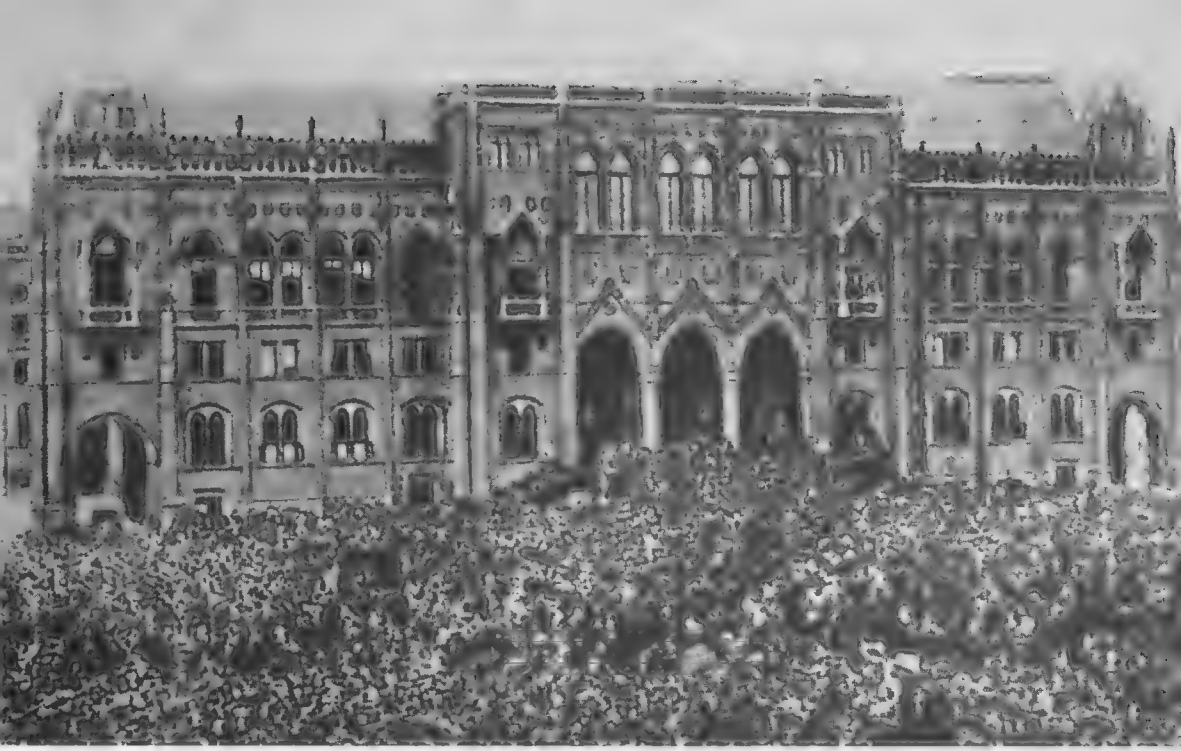

A március 23-iki nagygyűlés a Parlament előtt

IV

A PROLETÁRDIKTATÚRA

Ilyen volt a helyzet, amidőn második Központi Bizottságunkban elhatároztuk, hogy március 23-ra, vasárnap délutánra, az Országház téren tartandó nagygyűlésre hívjuk Budapest munkásságát. Követelni akartuk elfogott vezetőink azonnali kiszabadítását. Az erre vonatkozó felhívást a „Vörös Ujság" március 18-i számában közöltük, és sok ezer röpiratot is küldtünk szét a gyárakba és kaszárnyákba. Azt is elhatároztuk, hogy – a csepeli munkásság állásfoglalásának megfelelően – a nagygyűlés után az egész tömeggel a börtön elé vonulunk, kiszabadítjuk elvtársainkat, és készenlétben tartva, illetőleg mozgósítva az egész rendelkezésünkre álló fegyveres erőt, beleértve a Gellérthegyen e célból a Citadella mögött már elhelyezett nyolc ágyúból álló üteget is, forradalmi úton megdöntjük a burzsoá kormányt, és kikiáltjuk a Tanácsköztársaságot.

Közbejött azonban a Vix-féle jegyzék, amely tőlünk függetlenül is válságba sodorta a koalíciós kormányt. Ezzel a ténnyel itt nem kívánok részletesen foglalkozni, mert körülményei általában ismertek, és mi ennek akkor különösebb fontosságot nem is tulajdonítottunk. Akkoriban elég helytelenül értelmeztük a proletár nemzetköziség és a proletár hazafiság összefüggését, és nem nagy különbséget láttunk abban, hogy az országot a nép magyar nyelvű vagy idegen nyelvű ellensége tartja megszállva.

Nemzetközi tanácsköztársaságot, vagy a tanácsköztársaságok nemzetközi szövetségét, egyelőre pedig mindenesetre magyar tanácsköztársaságot akartunk, szövetségben az orosz tanácsköztársasággal és harcban a magunk posztján a világforradalom győzelméért.

Pénteken, 21-én, a vasárnapra kitűzött tervünk előkészítésének lázas munkája közben ért bennünket a Visegrádi utcában a hír, hogy valami különös dolog történik a börtönben. Később egyes elvtársaink, akik a börtönbe újságokat és élelmet vittek, megerősítették a hírt, hogy ott tárgyalások folynak a Szociáldemokrata Párt vezetőivel. Csupán késő délután értesültünk arról, ugyancsak közvetve, hallomásból, hogy a megegyezés meg is történt.

Visegrádi utcai központunkban, ahová ekkor már a város minden részéből kezdtek befutni az elvtársak, hogy tájékozódjanak az eseményekről, roppant izgalmat és nyugtalanságot keltettek ezek a hírek. Elképzelhetetlennek tartottuk, hogy azok az emberek, akikkel még tegnap késhegyre menő harcot folytattunk és akiket tulajdonképpen már le is győztünk, csakugyan képesek velünk együttműködni a Kommunista Párt programjának a megvalósításában. Estefelé megtudtuk azt is – ezt már Kun Béla üzente meg nekünk –, hogy elvtársaink kiszabadultak a börtönből, és a tárgyalásokat a szociáldemokrata párttitkárság helyiségében folytatják. Izgatottan és türelmetlenül vártuk a további híreket, végül pedig úgy határoztam, hogy hívás nélkül is elmegyek a tárgyalások színhelyére, közvetlen információszerzés céljából. Valóban itt találtam Kun Bélát és az első Központi Bizottság többi tagját élénk tárgyalásban a szociáldemokrata pártvezetőkkel, köztük Kunfival, Böhmmel, Peyerrel, Weltnerrel, Vanczákkal, vagyis legutáltabb ellenfeleinkkel. Kun Béla azzal fogadott: jó, hogy jövök, mert éppen rólam van szó, és úgyis hívatni akart.

Röviden közölte velem a megállapodás lényegét, amelynek értelmében a Szociáldemokrata Párt teljes egészében elfogadja a Kommunista Párt programját, csak éppen személyi igényei vannak a kormány összetételét illetően. A szociális termelés népbiztosa – ezen az ipari népbiztosságot kellett érteni – Böhm Vilmos lesz, én pedig legyek – a jobboldali Dovcsák mellett – egyik helyettese. (Néhány nappal később Kelen Józsefet is megtették a népbiztos egyik helyettesévé.) Elfogadtam ezt a megbízatást, bár sehogy sem tudtam elképzelni, hogy s mint működöm együtt Böhmmel, mint vezetővel. De hát nem utasíthattam vissza Kunnak azt az érvelését, hogy nem lenne célszerű fegyveres harcot kezdeni a munkásosztály két tábora között, amikor vérontás nélkül is meg tudunk egyezni.

Visszasiettem a Visegrádi utcai párthelyiségünkbe, ahol a már min-

denfelől összesereglett elvtársak nagy tömege türelmetlenül várta a megbízható tájékoztatást a történtekről.

Bármilyen kétkedéssel és bizalmatlansággal fogadtuk is a Szociáldemokrata Párttal való egyesülés hírét, a Tanácsköztársaság kikiáltása mégiscsak óriási győzelem volt. A kétkedést és elégületlenséget csakhamar határtalanul lelkes hangulat váltotta fel. Nemcsak a párthelyiség telt meg most már zsúfolásig, de az utcán is alig akadt hely a mindenfelől ideözönlő elvtársak számára. Korvin vetette fel először, hogy sürgősen új helyiséget kellene keresnünk a pártnak, miután itt már mozdulni sem lehetett. Fonyó Sári, aki sokáig dolgozott a Tőzsde irodájában, javasolta, hogy foglaljuk el azonnal a Tőzsdepalotát, annál is inkább, mert az új kommunista társadalomban ez lesz a legfeleslegesebb intézmény. Ezt az ötletet kitűnőnek és valóban szimbolikus jelentőségűnek is tartottuk. A Tőzsde a legrothadtabb parazita kapitalista réteg csúcsszerve, és ha most, a diktatúra első pillanatában, a Kommunista Párt éppen ezt a helyiséget veszi birtokába, ez a tény önmagában is aláhúzza, milyen mélyreható forradalmi változást kívánunk megvalósítani. Azonnal meg is indult az egész társaság a Tőzsdepalota felé; körülbelül éjfélre járt, mire hatalmas tüntető menetté szaporodva, odaértünk. A zárt kapunál való csengetésre a portás és az épület gondnoka halálra ijedten adta át a kulcsokat a belső helyiségekhez, amelyeket azonnal el is foglaltunk.

Nyomban hozzáfogtunk a berendezkedéshez és a tisztogatáshoz, ami elsősorban az íróasztalokban, szekrényekben, különböző levéltárakban talált rengeteg üzleti ügyirat, részvény, szerződés, számla és egyéb okirat megsemmisítéséből, a kályhákban való elégetéséből állott. Ezzel a munkával reggel felé el is készültünk. Tíz óra körül nagy tömeg gyűlt össze a Tőzsde épülete előtt: kommunisták, akik a gyárakból tódultak ide, hogy üdvözöljék új helyiségében a győzelem alkalmából pártjukat.

Az épület egyik ablakából rögtönzött beszédben igyekeztem megmagyarázni a fordulat jelentőségét, a proletáregység tényleges megvalósításának fontosságát, valamint azt is, hogy a Tőzsde elfoglalása nemcsak szimbolikus jellegű lépés a kapitalista kizsákmányolás teljes megszüntetésére. A tömeg lelkes hangulatban és a megegyezéssel kapcsolatos kétségeit illetően is bizonyos fokig megnyugodva oszlott szét. Senki sem látta tisztán – beleértve a szónokot is –, hogy itt tulajdonképpen jó időre elbúcsúztunk hiábavaló módon feloszlatott pártunktól, amelyet

azután csak óriási erőfeszítések és áldozatok árán sikerült majd újra felélesztenünk.

A Tőzsdepalotára mint párthelyiségre, nem is volt a továbbiakban szükség. Az egyesült párt központja a Szociáldemokrata Párt Erzsébet körúti párthelyisége lett. A Tőzsdén a szociális termelés népbiztossága talált helyet. Ez is elég stílszerű volt. A kapitalista anarchia csúcsszervezetének a házát a szocialista tervszerű termelés csúcsszerve foglalta el.

A Központi Bizottság tagjai közül Szamuely Tibor volt az, aki a legvilágosabban látta előre a jobboldali szociáldemokratákkal való megegyezés elkerülhetetlen következményeit. A megegyezés utáni második vagy harmadik napon találkoztam vele az Astoriában, ahol éppen együtt szálltunk be a liftbe. Útközben megkérdeztem tőle, nem gondolja-e, hogy a megegyezés alapján mégis megvalósítható a Kommunista Párt programja. „Ez a megegyezés – felelte – a Tanácsköztársaság veszte. Nem bízom ezekben az emberekben, mégha őszinték volnának is, akkor sem lennének képesek a kommunista program megvalósítására."

Tovább nem beszélgethettem vele, mert kiszállt a liftből, én pedig egy emelettel feljebb mentem.

Bármily nagy örömmel fogadták is a párttagság széles körei a munkásegység helyreállítását, nem hallgatták el elégedetlenségüket és nyugtalanságukat sem. Kun Béla szükségesnek látta, hogy még egyszer összehívja pártunk régi mozgalmi aktíváit, egy külön ülésre, amelyet az új Városháza nagytermében tartottunk meg. Itt Kun részletesen kifejtette az egyesülés előnyeit, célszerűségét, és hangoztatta meggyőződését, hogy a proletárdiktatúra alapján, a hatalom birtokában, pártunk programját maradéktalanul végre tudjuk hajtani. Sajnos, csak nagyon elmosódottan él már bennem ennek az ülésnek az emléke. Igen sokan szólaltak fel, a felszólalások nagy része erősen kétkedő hangú volt, és nagy óvatosságra intett. Arról természetesen szó sem volt, hogy bárki is ellenzékbe akart volna menni a tanácskormánnyal vagy az egyesült párttal szemben; inkább a kommunisták fokozottabb felelősségét hangsúlyozták az adott bonyolult helyzetben. Én is felszólaltam, és biztosítani igyekeztem az elvtársakat arról, hogy a Kormányzótanácsban a magam részéről minden lehetőt megteszek majd a kommunista álláspont érvényesítésére. Különösen kifogásolták a felszólalók ezen az ülésen azt, hogy Kun Béla elvtárson kívül a Kormányzótanács összes kommunista

tagjai csak helyettesei a szociáldemokrata népbiztosoknak. Ez a helyzet valóban tarthatatlan volt. Ezért a Kormányzótanács, egyik legközelebbi ülésén, Kun Béla kívánságára megszüntette a népbiztos-helyettesi tisztséget, és az eddigi helyettesek is, bizonyos belső munkamegosztás alapján, teljes jogú népbiztosok lettek.

De mivel a proletariátuson belüli testvérharc éppen az egyesülést közvetlenül megelőző napokban rendkívül kiéleződött, még továbbra is akadtak egyes kommunisták, sőt pártszervezetek is, amelyek az új helyzetbe nem tudtak beletörődni, és önállóan próbálták tevékenységüket folytatni. Ugyanakkor a jobboldali szociáldemokrata munkások között is voltak, akik nem akartak a kommunistákkal való megbékülésbe belenyugodni. Ezért a „Vörös Ujság" március 29-i számában az alábbi felhívást kellett közzétenni:

„Munkások! Proletárok! Elvtársak! A Kommunisták Magyarországi Pártja megszűnt. A Magyar Szociáldemokrata Párt megszűnt. A két párthoz tartozott proletárok egységbe tömörültek a Magyar Szocialista Pártban.

Intézkedni, rendelkezni, utasításokat kiadni csak ez a párt jogosult. Aki külön, akár a Kommunista, akár a Szociáldemokrata Párt nevében jár el, az csaló. Testvéri szeretettel egyesüljetek a forradalmi proletárdiktatúra és a proletárállam szolgálatában."

A gyorsan kibontakozó szocialista szervezés, nekilendülő alkotómunka azonban csakhamar háttérbe szorította az ilyen elkülönülési törekvéseket. Ezek kommunista részről csak jóval később jelentkeztek újra, akkor, amikor a jobboldali vezetők árulását és ennek következményeit már felismertük és súlyosan éreztük. Sajnos, már túlságosan későn ahhoz, hogy a belső árulásra támaszkodó imperialista túlerővel szemben feltartóztathattuk vagy legalábbis fékezhettük volna az események menetét.

*

A városházi ülés után a kommunisták többé-kevésbé megnyugodva széledtek szét. Hozzá kellett látnunk a ránk háruló óriási feladatok megvalósításához, amelyek tömegét, bonyolultságát, nehézségeit, sokrétűségét lehetetlen volt előre látni. Ez azonban egyikünket sem ijesztett meg és nem is késztetett meghátrálásra. A nehézségeket rendkívül

kitartó, megfontolt, fáradságot nem ismerő munkával, gyors és operatív tevékenységgel, a jónak látott intézkedések és megoldások habozás és huzavona nélküli, azonnali elrendelésével próbáltuk leküzdeni. Ha felismertük valamely intézkedésünk téves vagy hiányos voltát, azonnal igyekeztünk helyrehozni a hibát. Néha az egész intézkedést is visszavontuk, épp oly gyorsan, mint amilyen gyorsan elrendeltük.

Ilyen módon alakult ki a Tanácsköztársaság idején az a sajátos, merész, nagyvonalú, de egyben minden, a proletariátus érdekében lényegesnek látszó aprólékos részletbe is behatolni tudó munkastílus, főleg a gazdasági, kulturális és szociális, de sajnos, már sokkal kevésbé a közvetlenül politikai jellegű intézkedések területén. Ez a Tanácsköztársaság tevékenységének egyik igen figyelemre méltó sajátossága volt. Enélkül lehetetlen lett volna fennállásának rövid négy hónapja alatt az ország társadalmi rendjét olyan mélyrehatóan a szocializmus irányában megváltoztatni, ahogyan az megtörtént; nem lehetett volna a külső és belső körülmények okozta, szinte felmérhetetlen objektív nehézségek, a tapasztalatlanságból eredő hibák, a jobboldali árulás, az ellenforradalmi mesterkedések és az imperialista beavatkozás ellenére is oly sokat tenni a proletariátus helyzetének javítására. E munkastílus kialakulása részben azzal is magyarázható, hogy a proletárdiktatúra első időszakában, amikor a szocializmusra való áttérés elvi alapjait kellett leraknunk és feltétlenül ki kellett elégítenünk a proletariátus minden azonnal kielégíthető igényét, a szociáldemokrata népbiztosok, (még inkább a kisebb funkcionáriusok, akiket teljesen váratlanul ért a proletárdiktatúra), még igen kevéssé zavarták a kommunistákat a saját belátásuk szerinti intézkedésekben. Nézetem szerint a Tanácsköztársaság kormányzati munkastílusa az 1919-es proletárdiktatúra egyik legértékesebb eredménye; tanulmányozása sok hasznos tanulsággal járhat mai gyakorlatunk számára.

A SZOCIÁLIS TERMELÉS NÉPBIZTOSSÁGA

Ami a szociális termelés népbiztosságát illeti, nyomban a megegyezést követő napon felkerestem Böhm Vilmost, hogy megbeszéljem vele, miként képzeli a további együttes munkát. Böhm erre igen reményevesztett hangulatban azt mondta, hogy tőle eddig teljesen távol állt a termelés ilyenfajta szervezése, ezt akadályozni nem szándékozik, csináljam úgy, ahogy jónak látom. Valóban nem is avatkozott bele a dolgokba. Az általam és Kelen által kidolgozott javaslatokat – amíg egyelőre csak a helyettesei voltunk – változatlanul terjesztette elő a Kormányzótanácsban. Így tehát én és Kelen, saját belátásunk szerint foghattunk hozzá a termelés szocialista átszervezéséhez, illetve mindenekelőtt az ezt irányító apparátus megteremtéséhez. Dovcsákkal nem is beszéltünk, később is alig láttam. Ő a vasipar termelési kérdéseivel foglalkozott; az iparszervezés általános elvi kérdéseit illetően a mi munkánkat kevéssé zavarta.

A megfeszített munka napjai következtek. A Kormányzótanács szinte naponta ülésezett, de előfordult, hogy reggeltől késő éjszakáig, kisebb megszakításokkal, három ülést is tartottunk. Az ülések ilyen mozgalmasságát nemcsak a megoldatlan kérdések nagy száma és teljes újszerűsége okozta, hanem jórészt az is, hogy a népbiztosi hatáskörök még nem alakultak ki. Sok olyan kérdés is a Kormányzótanács elé került, melyet a népbiztosok saját hatáskörükben is megoldhattak volna: viszont elég gyakran megesett, hogy fontos, általános jellegű intézkedésekre került sor anélkül, hogy a Kormányzótanács tudott volna róluk. Ezért dr. Rónai Zoltán, szociáldemokrata igazságügyi népbiztos javaslatára a Kormányzótanács olyan határozatot hozott, hogy a népbiztos-

ságok minden országosan kötelező rendelkezését előzetesen láttamoztatni kell az igazságügyi népbiztossal. Ez elősegítette a rendeletek jogilag egységesebb megfogalmazását és párhuzamosságok kiküszöbölését. Az igazságügyi népbiztos csak formai szempontból ellenőrizhette és javíthatta ezeket a rendeleteket. Joga volt azonban, ha szükségesnek tartotta, egyiket-másikat láttamozása előtt a Kormányzótanács elé terjeszteni. Ilyen módon a kommunista népbiztosok rendelkezései bizonyos fokig szociáldemokrata ellenőrzés alá kerültek. Ez nemegyszer azzal járt, hogy a kormányzótanácsi vitákban sikerült egyes rendelkezések élesen burzsoáellenes proletár-osztályszempontjait tompítani.

A kora reggeli és délelőtti órákat a népbiztosságon az apparátus megszervezésével töltöttem. Számtalan megbeszélést is kellett folytatnom, gyárak, vállalatok, intézmények képviselőivel és magánfelekkel. A kiadandó intézkedések mélyebb átgondolására, népbiztos társaimmal való előzetes megbeszélésére az éjszakai órák maradtak.

Aludni akkor aludtunk, amikor mindezek mellett, erre is maradt egy kis időnk.

Hogy egymással állandó kapcsolatban legyünk, gyorsan, operatívan dolgozhassunk, szükséges volt, hogy a népbiztosok egy helyre költözzenek; először legtöbben az Astoria Szállóba költöztünk.

A népbiztosság központi irányító apparátusát, sőt egyes szakmai főosztályait is, aránylag igen gyorsan, egy-két hét alatt sikerült létrehoznunk. Itt mutatkozott meg, hogy a Tőzsdepalota igénybevétele a népbiztosság központjaként, semmiképp sem volt csupán szimbolikus jelentőségű. Minden proletárforradalom győzelmének egyik legfontosabb feltétele, hogy szétzúzza a régi uralkodó osztályok adminisztratív apparátusát, és újonnan megteremtse a magáét. Itt az ipar szocialista átszervezésének és igazgatásának új központjában ez a követelmény kezdettől fogva megvolt. Nekünk semmit sem kellett szétzúznunk, mert nem is volt mit. Teljesen üres helyiségeket vettünk át, amikor Kelennel megkezdtük ennek a központnak a megszervezését. Az előbbi koalíciós kormány kereskedelmi és ipari minisztériumának, amelyben Garami, a szocialista miniszter, a Wekerle- és Tisza-rezsim tisztviselőinek zömét változatlanul meghagyta, egyetlenegy dolgozója sem volt itt, és nem is jutott be ide. Eszünkben sem volt, a régi minisztérium talaján, annak maradványaival megteremteni a szocialista iparvezetés központját.

Az IKTOSZ-ban meg az AMOSZ-ban, a baloldali szakszervezeti mozgalomban részt vett és szakmailag is egészen kiváló műszaki s gazdasági szakembereknek tucatjai, sőt százai álltak rendelkezésünkre, hogy azonnal megszervezhessük az irányító vezérkart, valamint az egyes szakterületek és funkcionális részlegek törzsgárdáját. Persze a további fejlesztés során elkerülhetetlen volt egyes, még a régi rendszerben létrejött intézmények, különösen az anyaghivatalok és iparági „hadiközpontok" felhasználása.

Az első munkamegosztás, amelynek alapján a szervezést megindítottuk, nagyjából a következő volt: hozzám tartozott a bányászat, a könnyűipar, a fa- és bútoripar, malomipar, vegyipar, cukoripar és az építőanyag-ipar. Kelen reszortja volt a villamosipar, az energiagazdaság, a műszaki üzemellenőrzés, a munkásvédelem és tűzbiztonsági felügyelet, a kisipar, a felszerelési (szerelő) ipar, a gazdasági, mezei és iparvasutak, a villamos és közúti vasutak. Dovcsákhoz tartozott a vas- és fémipar. A Tőzsdepalotában, legalábbis az első hónapokban, csak a kettőnk központi apparátusa foglalt helyet. Dovcsák, aki a Vas- és Fémmunkások Szakszervezetének volt az elnöke, a szakszervezet épületében ütötte fel székhelyét; ha jól emlékszem, csak a tanácskongresszus után jött át ő is a Tőzsdepalotába.

A Tőzsdepalotában tehát egy olyan új szervezetet hoztunk létre, amelynek semmi köze sem volt a régi kapitalista adminisztrációhoz; emellett zömében kommunista szervezet is volt. Itt nemcsak a felelős műszaki és gazdasági vezetők, de az adminisztratív hivatalnokok, titkárok, gépírónők, hivatalsegédek is csaknem kivétel nélkül kommunisták voltak.

A Tőzsdepalotában csak az országos szervezéssel és az általános elvi jelentőségű, valamennyi szakterületet érintő kérdés és intézkedés kidolgozásával foglalkoztunk. Ezeknek a szakterületi végrehajtása, valamint a műszaki jellegű intézkedések kidolgozása az egyes főosztályok – ezeket szakosztályoknak neveztük – dolga volt. A város különböző részén voltak elhelyezve, legtöbbnyire valamely régi szakmai hivatal helyiségében. Tudni kell ugyanis, hogy a háború alatt majdnem minden iparági szakterületen különböző „központok" vagy anyagelosztó hivatalok létesültek. Ezeket használtuk fel vagy legalábbis helyiségeiket, az egyes szakosztályok létesítésére. Itt a helyzet politikailag már kevésbé volt kedvező. Vezetőnek s a fontosabb alsó irányító posztokra is, igye-

keztünk kipróbált embereket – lehetőleg kommunistákat állítani –, de a régi apparátus dolgozóinak jelentős része megmaradt. Nem nélkülözhettük szakmai ismeretüket és gyakorlatukat. Sajnos, az így megmaradt régi szervek gyorsan felduzzadtak, éppenséggel nem a politikailag legmegfelelőbb emberekkel.

Az IKTOSZ-ból és AMOSZ-ból ismert, kipróbált elvtársainkon kívül főképpen szakszervezeti funkcionáriusokat alkalmaztunk egyes részterületek irányítására vagy más, kisebb-nagyobb hatáskör ellátására. Határozottan állíthatom, hogy zömükben – bár a diktatúra előtt politikai ellenfeleink voltak – becsületesen, szocialistákhoz méltóan teljesítették feladatukat. Lelkiismeretesen, egyesek pedig valóban elismerésre méltó buzgalommal segítettek nekünk, kommunistáknak, szembeszállni a termelés terén felmerült nehézségekkel, különösen a munkafegyelem, a termelékenység és a szocialista tulajdon védelme terén mutatkozó rendkívül súlyos problémákkal. Ugyanezt persze nem mondhatom az egyes szélsőségesen jobboldali szakszervezeti vezetőkről, akik a Tanácsköztársaság idején betöltött vezető funkciójukat sok esetben már kezdettől fogva a proletárhatalom aláaknázására használták fel. Vonatkozik ez elsősorban Peyerre, aki a szénbányászati főosztály vezetője volt. Meggyőződésem szerint már az első naptól kezdve sokkal inkább a termelés fékezésére, mint fokozására törekedett. Jobb a véleményem Dovcsákról, aki, gondolom, legalábbis a tanácskongresszusig, többé-kevésbé tőle telhetőleg igyekezett a szocialista termelés érdekeit szolgálni.

Nemcsak megfelelő emberek álltak rendelkezésünkre, akikkel a termelés szocialista átszervezését megindíthattuk, de volt előre megszabott programunk is, úgy hogy ennek kidolgozásával nem kellett már a hatalom birtokában az időnket tölteni. Ezt a programot jórészt saját elgondolásaim alapján, az „Internationale" 3–4. számában tettem közzé. Felhasználtam akkori, sajnos, nagyon hiányos értesüléseinket az első szovjet tapasztalatokról. Ebben a cikkben meglehetősen részletesen kifejtettem a kapitalista termelés kommunista átszervezésének fontosabb elvi kérdéseit s a velük kapcsolatos gyakorlati feladatokat. Akkoriban nem a szocializmusba való átmenetről, hanem mindjárt a kommunizmusról beszéltünk. Elég részletesen igyekeztem feltárni a feladatokat is, amelyeket az első átmeneti periódusban kell megoldanunk. A hallatlanul leromlott gazdasági helyzetben, rendkívüli anyaghiánnyal, in-

tervencióval, blokáddal küzdve, feladatunk szükségképpen a dolgozó nép legelemibb létszükségleteinek a biztosítására korlátozódott. Ez a program, különösen elvi részében, alapjában helyesnek bizonyult. Akadtak azonban egyes részletkérdésekben, mégpedig elég fontos részletkérdésekben komoly hiányosságai – különösen, ami az átmeneti periódust illeti.

Pártunk ezzel a programmal lényegében egyetértett. Sem a sajtóban, sem a Központi Bizottságban róla vita nem volt. Sajnos, egyetértett a hibáival is, és gyakorlati tevékenységünk során végrehajtottuk nemcsak pozitív tartalmát, de részben azt is, ami hibás volt benne.

A proletárdiktatúra első hetének éjszakáin fogalmaztuk meg azokat a rendelkezéseket, amelyeket a szocialista vagy ahogy akkor mondtuk: „szociális" gazdasági rend megalapozásához a legsürgősebbeknek és azonnal végrehajtandóknak tartottunk. Első fogalmazványunk egy kiáltvány volt a burzsoáziához – ebben tudomására adtuk, hogy megszűnt minden joga a termelési eszközök és a termeléshez szükséges anyagok felett, és ha egyáltalában élni akar, alkalmazkodjék az új társadalmi rendhez; igyekezzék tőle telhetően ismereteivel és tapasztalataival elősegíteni annak kialakítását. Ezt meg fogjuk becsülni. Ellenben minden ellenállást, rendelkezéseink bárminemű nyílt vagy titkos szabotálását kérlelhetetlenül, ha kell, halállal is büntetjük.

Bár ez a kiáltvány a gazdasági építés céljait szolgálta, mégis, általános jellegénél fogva, nem akartuk a Kormányzótanács hozzájárulása nélkül kiadni.

A Kormányzótanács azonban elvetette javaslatunkat. Dr. Rónai Zoltán, az igazságügyi népbiztos, élesen tiltakozott ellene. „Minősíthetetlen förmedvénynek" nevezte. A kommunista elvtársak is úgy vélekedtek, hogy a már amúgy is kiadott „Mindenkihez!" címzett kiáltvány mellett ez a második kiáltvány felesleges.

Tervezett kiáltványunkhoz magyarázatul hozzá kell fűznöm, hogy mi Kelennel nem üres fenyegetésnek gondoltuk, hanem a legkomolyabban el voltunk szánva mindennemű szabotázsnak vagy a szabotálás megkísérlésének legerélyesebb megtorlására. Szerves tartozéka volt ez az „Internationalé"-ban kifejtett programunknak, mert elképzelhetetlennek tartottuk, hogy a burzsoázia, ha nem is nyíltan – mert ehhez akkor sem lehetősége, sem bátorsága nem volt –, de legalábbis burkoltan, kétségbeesésében ne tegyen kísérletet annak megakadályozására, hogy

gazdaságilag és társadalmilag a proletariátus szintjére „süllyesszék". Ez a feltevésünk, amelyet az orosz tapasztalatokra alapítottunk, a későbbiekben teljesen be is igazolódott. Persze, a szociáldemokrata igazságügyi népbiztos és a Kormányzótanács jelentős jobboldali szárnyának a szűrőjén az éles megtorló intézkedésekre irányuló javaslataink nagyrészt elvesztették hatásosságukat.

A másik, egyidejűleg kidolgozott rendelkezésünket azonban már kiadtuk anélkül, hogy a Kormányzótanács elé terjesztettük volna.

E rendelet értelmében minden üzletet az élelmiszer üzletek, gyógyszertárak, egészségügyi cikkeket árusító üzletek, könyv- és papírkereskedések és a dohánytőzsdék kivételével azonnal be kell zárni, és azokból további intézkedésig semminemű áru és anyag a szocializáló népbiztosság engedélye nélkül el nem vihető és ki nem adható. „... Akik a rendelkezést megszegik, forradalmi törvényszék elé állíttatnak és halállal büntettetnek."

Kétségtelen, hogy ennek a rendelkezésnek ilyen éles megfogalmazásában szerepet játszott az én akkori túlzottan kereskedelem-, illetve helyesebben, kereskedőellenes elfogultságom. Még nem ismertem föl, hogy Nágel Ottó, bár ő önmagát vérbeli kereskedőnek tekintette, tulajdonképpen nem a kereskedőt, hanem a rothadt monopolkapitalista élősdit jelképezi; az ilyen embertípus elleni gyűlöletemet, mondhatnám idioszinkráziámat vittem át általában a kereskedőre. Ettől függetlenül azonban ilyenfajta rendelkezésre, mégpedig olyan formában, hogy az valóban hatásos is legyen, feltétlenül szükség volt. Az akkori rendkívüli áruhiány mellett nem biztosíthattuk volna másképp a meglevő árukészletek számbavételét és elsősorban a proletariátus szükségleteinek kielégítésére való felhasználását. Nem adhattunk időt és módot rá, hogy a kereskedők áruikat elrejthessék, és majd később feketén, a pénzes burzsoázia kezére juttassák.

A rendeletet azon mód, ahogy éjjel megfogalmaztuk, reggel nyomdába adtuk, és a plakátokat még aznap este kiragasztották. Sötét volt már, üzletzárás után, így hát a hirdetmény nem keltett mindjárt nagyobb feltűnést. Másnap reggel azonban, amikor Astoria-beli szobámból kinéztem a Kossuth Lajos utcára, megdöbbentem az elém táruló látványtól. A városnak ez a legnépesebb forgalmi központja szinte kihaltnak látszott. Alig járt ember az utcán; azok is a házakhoz lapulva, lehorgasztott fejjel. Az üzletek jó része már zárva volt. A csendet csak

a rolók leeresztésének nyikorgó hangja, a lakatok lezárásának csikorgása zavarta meg. Ekkor először tapasztaltam saját cselekvésemen keresztül, hogy mit jelent ez a szó: hatalom. Hatalom, amelyet a munkásosztály adott a tanácskormány kezébe és személy szerint az én kezembe is. Milyen mérhetetlen felelősséggel jár ez azokkal szemben, akik a hatalmat ránk ruházták és milyen lelkiismeretességet, körültekintést, de bátorságot is követel – élni ezzel a hatalommal.

Nyugtalanul léptem el az ablaktól; vajon nem csináltunk-e valami hibát ezzel a gyorsan kiadott rendeletünkkel? Siettem rögtön a népbiztosságra. Rengeteg ember állt már az épület körül, a hivatal is tele volt velük, alig bírtam keresztülvergődni rajtuk.

Kereskedők és fogyasztók ostromolták kérdéseikkel hivatalunkat. Fuvarosok, azzal, hogy mi legyen a lovakkal, lehet-e venni és eladni takarmányt; szén- és fakereskedők, akiket a háziasszonyok szorongattak tüzelőért; borbélyok, vajon ők is egészségügyi kereskedőknek számítanak-e? Egy boltos, aki a kutyáját éjszakára az üzletbe zárta, azt tudakolta: kiengedheti-e vagy csak úgy dobjon be neki eleséget? Nénikék, hogy honnan vegyenek a kanárinak kendermagot? Kiderült, hogy sok fontos részletkérdésre nem gondoltunk a rendelet kiadásakor.

Azonnal „kiegészítő rendeletet" adtunk ki. Ebben mindenekelőtt „közhírré tettük", hogy a rendelet kizárólagos célja az árukészletek elrejtésének a megakadályozása, illetve a készleteknek a normális fogyasztás számára való biztosítása. Ezért a jogos panaszoknak megfelelően, kiszélesítettük a nyitva tartható üzletek körét; ezek közé soroltuk a takarmányüzleteket, az árusítással nem foglalkozó műhelyszerű üzleteket (fodrász, ruha- és cipőjavító műhelyek stb.), a folyamatban levő szerelésekhez, építkezésekhez és épületkarbantartáshoz szükséges anyagokat árusító üzleteket. Végül felhívtuk „a proletár elvtársakat, hogy a rendelet szellemét és célját megértve, igyekezzenek annak megtartását ellenőrizni, illetve a kívánatosnak tartott további módosításokat a népbiztossággal közölni".

Másnap, március 27-én, újabb rendeletben részletesen szabályoztuk a leltárak elkészítésének és ellenőrzésének a módját. A leltárakat egy héten belül kellett a szociális termelés népbiztosságához benyújtani; ennek megtörténte után az üzleteket újra meg lehetett nyitni. Legnagyobb részük azonban a Tanácsköztársaság idején már nem is nyitott ki. Ezt ugyan a lakosság elég kellemetlennek érezte, de nyitvatartásukat az

áruutánpótlás rendkívül csekély lehetőségei folytán úgyse lehetett volna biztosítani. És ha lett is volna több áru, az üzletek tizedrésze is elég lett volna elosztásuk lebonyolítására.

Első intézkedésünknek eme hiányosságai komoly tanulságul szolgáltak számunkra; igyekeztünk további rendeleteinket alaposabban előkészíteni. Ez azonban nem jelentett mást, mint hogy a fontosabb rendeletek kidolgozása ezentúl nem néhány órát, hanem esetleg két-három napot vett igénybe.

A Tanácsköztársaság bukása után nemcsak az ellenséges kritika, hanem egyes elvtársak is hibáztattak engem ezért az intézkedésért. Ezt a szemrehányást azonban, a rendelet lényegét illetően, csak annyiban tartom helytállónak, hogy kétségtelenül hiba volt: nem mindjárt az első rendeletben közölni az ismertetett három rendelkezés tartalmát (ami csak jobb előkészítést igényelt volna).

Kétségtelenül hiba volt továbbá a halálbüntetéssel való kategorikus fenyegetés; egy ilyen természetű rendelkezés megszegéséért ez még forradalmi körülmények között sem lehetett indokolt. Ennek ellenére vitathatónak vélem a szemrehányást, amellyel egyes elvtársak még akkor illettek ezért. Mi ugyanis Kelennel, bár a hirtelen átmenet időszakában a proletárdiktatúra szükséges kiegészítőjének tartottuk a forradalmi terrort, meg voltunk győződve róla, hogy ilyen büntetés kiszabására egyetlen esetben sem kerül sor. Ez a feltevésünk valóban helyesnek is bizonyult. Tény ugyanis, hogy a Tanácsköztársaságnak alig volt olyan későbbi rendelkezése, amelyet a burzsoázia ennyire maradéktalanul, azonnal végrehajtott volna, mint ezt a rendeletünket.

Más az, ha mai szemmel, mai tapasztalataink és mai tudásunk alapján bírálunk. Így, visszafelé tekintve, a magánkereskedelemnek ilyen mérvű azonnali megszüntetése kétségkívül hibás rendelkezés volt, mint ahogy hibásak voltak más intézkedéseink is, amelyeknél nem vettük kellőképp figyelembe, hogy a kapitalista anarchiából nem lehet minden átmenet nélkül áttérni a szocialista, sőt kommunista rendbe, és hogy ez az átmenet, szükségképpen sokkal hosszabb tartamú, mint ahogy azt akkor képzeltük. Sajnos, a történelmi tapasztalat hiánya folytán, ez Tanácsköztársaságunk általános hibája volt. Akkoriban az üzletekre vonatkozó intézkedéseink helyességével és szükségességével a többi vezető kommunista elvtárs is egyetértett. Így ír például a „Vörös Ujság" március 27-i száma „Vége az anarchiának" című cikkében:

„A szociális termelés népbiztossága szigorú rendeletet adott ki az üzletek becsukására és leltározására vonatkozóan. Ez az üdvös rendelet az első láncszeme annak a sorozatnak, amely a szabadkereskedelem szép címe alatt megbújó, de valóban a kapitalista kizsákmányolás leghatározottabban proletárt szipolyozó intézményének megszüntetését célozza . . ."

Lengyel Gyula az „Internationale" június 25-i 7. számában „Három gazdasági javaslat" című cikkében ennél jóval messzebb menő intézkedéseket tartott szükségesnek, azaz helyesebben, a mi intézkedéseink logikus továbbépítését. Ez a három javaslat a következőképp hangzott:

„1. A proletár köztulajdonba vett üzemek magángazdasági jellege haladéktalanul megszüntetendő, e célból az üzemek pénzügyi gazdálkodását és könyvelését szakmánként egyesíteni kell.

2. A valóságban megszűnt magánkereskedelmet formálisan is be kell szüntetni. Minden bezárt üzlethelyiséget közcélokra és lakáscélokra kell felhasználni, a cégfeliratokat és fölösleges berendezéseket el kell távolítani.

3. Minden termelvény árát a társadalmi önköltség szabja meg."

Nem kívánok most e javaslatok közgazdasági elemzésébe belemenni, ezek kétségkívül megvalósultak volna, ha hosszabb ideig tart a tanácshatalom. De néhány kiragadt sorral még illusztrálni szeretném Lengyel Gyula véleményét:

„A második javaslat végrehajtását irreális magánérdekek és részbeni fenntartások akadályozzák. A magánkereskedelem (üzleteinek – *H. Gy.*) jelentékeny része ténylegesen zárva van és a proletárdiktatúrában megnyitásuk lehetetlenné vált. A legnagyobb baj az, hogy a »proletárdiktatúra miatt ideiglenesen zárva« jelmondatokat kiáltó üzletek sora az utcákon a legszembetűnőbben dokumentálja a határozatlanságot, bizonytalanságot és bizalmatlanságot, amely a kispolgárságban és a burzsoáziában van, de nyugtalanítja a proletár tömegeket is, mert a bezárt ajtók mögött árut sejtvén, azok megnyitása érdekli. Az üzletek végleges leszerelése nagyszerű forradalmi tanítóeszköz."

Hasonló nézetet fejtett ki Varga Jenő is a proletárdiktatúra gazdaságpolitikájáról írt munkájában, pedig ezt már a Tanácsköztársaság bukása után írta, amikor e rendelkezésnek a hiányosságai már világosabban kitűntek.

A harmadik rendelet, amelynek vázlatát a már ismertetett két ren-

delettervezettel egyidejűleg dolgoztuk ki Kelennel, a Tanácsköztársaság egész további tevékenységének gazdaságpolitikai alapjait rakta le. Ez mint a Forradalmi Kormányzótanács 9. számú rendelete jelent meg, március 26-án. Ez a rendelet egyik legjellegzetesebb példája a Tanácsköztársaság intézkedési és törvényhozási stílusának. Tömören, közérthető, félreérthetetlenül világos mondatokban határozza meg nagy horderejű intézkedések egész sorát, amelyek külön végrehajtási utasítások nélkül is végrehajthatók az országban. Íme, a rendelet:

„1. §. A tanácsköztársaság feladatának tekinti, hogy a termelési eszközöket a dolgozók társadalmának tulajdonába vegye át, a termelést szervezze és fokozza. Ezért a tanácsköztársaság a kisipar keretét meghaladó ipari, bánya- és közlekedési üzemeket köztulajdonba veszi, azokat egy csapásra az egész proletariátus vezetése és az illető üzemek munkásságának ellenőrzése alá helyezi. Ezért mindazok az ipari-, bánya- és közlekedési-üzemek, amelyek munkáslétszáma 1919. március 22-én a húszat meghaladta, társadalmi vezetés és munkásellenőrzés alá kerülnek.

2. §. A köztulajdonba átvett üzemeket a tanácsköztársaság szociális termelési népbiztossága által kinevezett termelési biztosok vezetik. A népbiztosság több üzemet is rendelhet egy biztos alá. A termelési biztos a proletárság összességének képviselője abban az üzemben, amelynek élére állították.

3. §. A megjelölt üzemeknél a munkások ellenőrző munkástanácsot választanak. Ha a munkások száma a százat meg nem haladja, az ellenőrző munkások száma három, ha a százat meghaladja, öt, ha az ötszázat meghaladja, legföljebb hét. Választó és választható az üzemben dolgozó minden tizennyolc évesnél idősebb munkás és munkásnő. Ahol a munkásság legalább egy negyede kívánja, a választás titkos szavazással történik. A tisztviselő is munkás.

4. §. Az ellenőrző munkástanács feladata a proletár munkafegyelem megteremtése, a dolgozó nép tulajdonának védelme és a termelő munka ellenőrzése.

5. §. A tanácsköztársaság gondoskodik időnként kiküldött ellenőrei útján minden társadalmi vezetés alá helyezett üzem műszaki és gazdasági legfőbb ellenőrzéséről.

6. §. Ha az üzem munkástanácsa és a termelési biztos között valamely kérdésben nézeteltérés merül fel, akkor a munkástanácsnak nin-

csen joga önhatalmúlag eljárni, hanem panasszal fordulhat a szociális termelés népbiztosságához, amely a panaszt sürgősen megvizsgálja, és haladéktalanul dönt. Döntése kötelező. Amíg nem dönt, addig a termelési biztos rendeleteit követni kell."

E rendelkezés alapján az egész országban gyorsan bontakozott ki az adminisztratív és a műszaki jellegű szervező munka az ipari termelés minden területén. Három-négy hét alatt lebonyolódott az üzemek és egyéb vállalatok kisajátítása, megtörtént a termelési biztosok százainak a kinevezése és az ellenőrző munkástanácsok megalakulása. Számos tanfolyamot is szerveztünk a termelési biztosok számára, hogy feladataikat kellően elsajátíthassák.

Az ipar szocialista átállításával kapcsolatos széles körű szervező munkának ma szinte nehezen elképzelhető intenzitásáról jellegzetes képet adhat az az interjú, amelyet a „Vörös Ujság" munkatársa folytatott velem és közölt a lap április 8-i számában – tehát a szocializálás megkezdése óta alig eltelt 14 nap után. Ennek az interjúnak a leglényegesebb kérdései a következők voltak:

„Milyen a szocializálás eddigi lefolyása, és mik az eddigi eredményei?

Ami a szocializálás eddigi folyamatát illeti, megállapíthatjuk, hogy az első feladat: a termelési eszközöknek a tőkések kezéből a proletariátus osztálytulajdonába való átvétele, simán és minden zökkenés nélkül lebonyolódott. A részvényesek és igazgatóságok helyét átvették a gyári munkástanácsok, amelyek gondoskodtak róla, hogy az üzem megszakítás nélkül tovább folyjon. A Kormányzótanács rendelete már az üzemek túlnyomó nagy részét munkástanácsok igazgatása alatt találta, úgyhogy a rendezés után csak a munkásellenőrzés előírt egységes formáira való áttérésre volt szükség."

„Hogy történt a szocializálás, részletekben, bizonyos sorrend szerint, vagy pedig egyszerre az egész termelés terén?

Az átalakulás egyszerre történt a termelés egész területén. Egyáltalában nem mutatkozott a szükségessége semmiféle fokozatnak, mint ahogy azt például a német szociáldemokraták ma is szükségesnek tartják, hogy először csak a bányákat, azután csak a legnagyobb üzemeket és majd beláthatatlan idők folyamán a közép és kisebb üzemeket is szocializálni fogjuk. Ez a minden fennakadás nélkül való gyors és általános megváltozása a termelés egész gazdasági alapjának, tökélete-

sen beigazolta azt a feltevésünket, hogy a kapitalista termelésről a kommunista termelési rendbe való áttérés kizárólag politikai probléma (ez alatt a tulajdonviszonyokban beálló változást értettem – *H. Gy.*) és nem műszaki kérdés."

„Önnek tudtunkkal már kész, kidolgozott programja volt a szocializmus keresztülvitelére?

Az előre tervezett programnak a végrehajtása teljes mértékben folyamatban van és lehetségesnek látszik. A szocializálás terén a legelső feladat, amely már az építés munkáját jelenti, az ugyanazon szakmához tartozó gyárak kooperációjának, összeműködésének a megteremtése. Evégből a népbiztosság keretében annyi szakosztály alakult, ahány fontosabb iparág van. Ezek a szakosztályok foglalják össze az egységes munkatervet és üzemvezetést, illetőleg a szakmához tartozó összes gyárakat. Mindazon tapasztalatok, amelyek eddig egyes gyárak birtokában voltak, érvényesíttetnek ma a szakmához tartozó összes üzemeknél, és máris számos esetben gyakorlatilag is tapasztalhatjuk ennek előnyös hatását. Különösen például a vegyészeti ipar terén, ahol a gyári titok egész serege akadályozta azt, hogy minden üzem a tudomány mai lehetőségének legjobb kihasználásával dolgozhasson, már megszűnt minden gyári titok, és meg fogjuk szüntetni a szabadalmi monopóliumokat is. Az üzemek egymás közti kooperációjának további lényeges elősegítését jelenti a konstrukciós (szerkesztési) iroda és kísérleti állomások, laboratóriumok egységesítése, amely már szintén megkezdődött. Így módunkban van a legkisebb üzemben levő gyár számára is a legjobb munkaerők által és az összes üzemek tapasztalatait magában foglaló gyártási tervezeteket és szerkesztési munkálatokat rendelkezésre bocsátani, valamint a nyersanyagok, félgyártmányok és késztermékek állandó vizsgálatával és ellenőrzésével minden üzemet racionális termelésre szorítani."

„Hogyan történik a központi igazgatás a gyárakban?

A gyárak központi igazgatása tulajdonképpen csak a termelési elvek általános meghatározására és előírására; továbbá az üzemanyagoknak a központból irányított és meghatározott elosztására, valamint az összes üzemek műszaki iparfelügyeletére, a termelési előleg meghatározására és a szakmai kooperáció biztosítására fog kiterjedni. A tényleges üzemvezetés és igazgatás természetesen magukban a gyárakban történik, mert az említettnél messzebb menő centralizáció egy olyan, köz-

ponti bürokráciára vezethetne, ami nem fejlesztője, hanem akadálya volna a termelésnek."

„A szocializálásnál az oroszországi tapasztalatok nyomán jártak el, vagy pedig teljesen alkalmazkodtak a speciális viszonyokhoz?

A szocializálás oroszországi keresztülvitele igen sok kész, értékes tanulságot szolgáltatott nekünk, különösen a munkásellenőrzés és a központi igazgatás keresztülvitelének a módját illetőleg. Ami a mi helyzetünket lényegesen megkönnyítette az oroszországi helyzethez képest, az volt, hogy a proletariátus teljesen egységes és fegyelmezett föllépése lehetetlenné tett minden kapitalista érdekből származó ellenmunkát, és lehetővé teszi a szocializálás művének befejezését."

Rendkívül hasznos intézkedésnek bizonyult a „Szociális Termelés" című lap megindítása Gutmann Henrik kitűnő szerkesztésében, amelynek hetenként megjelenő számai kimerítő tájékoztatást adtak az ország gazdasági életéről a népbiztosság és később a Népgazdasági Tanács sokirányú tevékenységéről. Fórumot adott a lap a megoldandó gazdasági problémák megvitatásához, és tanácsaival segítette az üzemek és vállalatok vezetőit, munkástanácsait a helyileg felmerült problémák megoldásában. Ez a lap ma is a legkimerítőbb és legnélkülözhetetlenebb forrása a Tanácsköztársaság gazdasági tevékenysége megismerésének és megértésének.

A műszaki intézkedések legfőbb célja az volt, hogy a rendelkezésre álló termelőapparátust és nyersanyagokat a legfontosabb szükségletek kielégítésére minél gazdaságosabban használjuk ki. Ezek a feladatok sem találtak bennünket készületlenül. Nem veszett kárba a munka, amelyet az AMOSZ szekciói és bizottságai úgyszólván minden fontos iparág nemzetgazdasági szempontból való ésszerű átszervezésének az előkészítésére fordítottak – persze abban a téves feltevésben, hogy a polgári koalíciós kormány is kapható lesz szocialista jellegű rendszabályok életbe léptetésére. Ezek a tervek most megvalósíthatókká váltak: a proletárdiktatúra elhárította útjukból a magánérdekek okozta akadályokat.

A műszaki iparfelügyeletet, amelynek megvalósításáért annak idején munkavédelmi intézkedések elrendelése és az energiagazdálkodás racionalizálása érdekében Garaminál is kilincseltünk, számos iparágban megkezdtük. Amennyire a körülmények megengedték, azonnal megvalósítottuk eddig egymással konkurráló üzemek ésszerű együttműködését,

nem gazdaságosan dolgozó kis- és középüzemek összevonását vagy egy iparág egész termelésének egy-két üzemre való centralizálását.

Megvalósítottuk a különböző részvénytársaságokhoz tartozó városi jellegű erőművek, sőt, néhány nagyobb üzemi villamos erőmű hálózati összevonását; ez máris jelentős mennyiségű szén megtakarítását eredményezte. Különösen gazdaságosnak látszott az egyes szénmedencékben működő kisebb-nagyobb magánszénbányák vállalati egyesítése. A magánbánya ugyanis kénytelen volt nagy kiterjedésű szénmezőben is a fejtést abbahagyni, ott, ahol egy másik földbirtokos vagy bányatulajdonos birtokhatára kezdődött; sokszor több kilométeres szállítóvájatot kellett létesítenie, hogy megint a maga területén bányászhasson. Az egyesítés nemcsak ezeket a műszaki és gazdasági hátrányokat szüntette meg, de rezsiköltségekben is igen jelentős megtakarítást eredményezett. Ezt az intézkedést azonban Peyer és az irányítása alatt álló bányászati termelőbiztosok mindenképpen szabotálták. Biztosítani akarták, hogy a Tanácsköztársaság általuk remélt bukása után a magánvállalatok zavartalanul léphessenek újra jogaikba.

Kitűnően bevált a malomipar munkájának az ésszerűsítése. Budapestnek elegendő gabonakészlete volt a lakosság ellátására, ám a gabona megőrlésével nagyszámú, túlnyomórészt igen korszerűtlen berendezésű, kis teljesítményű malom foglalkozott. Ilyen módon alig tudták a város napi lisztszükségletét biztosítani. Márpedig szükség lett volna a gabona sokkal gyorsabb felőrlésére, mert a raktárakban a megpenészedés és dohosodás veszélye fenyegette. Ugyanakkor a két legnagyobb, valóban korszerű és nagy teljesítőképességű malom kapacitása alig tíz százalékra volt kihasználva. Mi e két malom kivételével az összes többit leállítottuk, és ez a kettő napi huszonnégy órás folyamatos üzemeltetésben kétszer, sőt háromszor is annyit teljesített, mint a volt burzsoá magángazdaság összes malmai. Ilyen módon biztosítottuk a lakosság fennakadás nélküli ellátását, és ráadásul az egész gabonakészletet megmentettük a romlástól.

Öntödei kooperációt valósítottunk meg a gépgyárak között. Megszüntettük a kisebb gyárak nem gazdaságos, műszakilag elmaradott öntödéit; két-három nagy gyár látta el öntvényekkel Budapest minden gépipari üzemét.

Programunknak megfelelően különös gondot fordítottunk azokra az

iparágakra, amelyek a lakosság közvetlen szükségletei kielégítésére dolgoztak.

A háború alatt rendkívül lerongyolódtak az emberek; ezért nagyon sürgős volt a cipőipar termelésének a biztosítása és minél nagyobb mérvű fokozása. A gépekkel dolgozó cipőiparban a szocializálás előtt igen sok apró üzem működött. Ezek felszerelése a legtöbb műhelyben rendkívül elavult volt. Ezért elsősorban arra volt szükség, hogy a leghasználhatóbb gépeket azokba az üzemekbe csoportosítsuk, amelyek a termelésre a legalkalmasabbak lehettek, és meg kellett szervezni a gyárak közötti megfelelő munkamegosztást, kooperációt is. Az iparág gazdaságos szervezése egész sor kisebb üzem azonnali megszüntetését követeli meg. Kelenföldön működött egy hatalmas katonai cipőgyár, amely kapacitásának alig felére volt ekkor kihasználva. Ide 12 megszüntetett kisüzemnek munkásait és gépi felszerelésének egy részét helyeztük át, hogy a gyár ezáltal jelentős mennyiségű, polgári szükségletekre alkalmas cipőt is állíthasson elő. A megszüntetett műhelyek gépeinek egy részével megfelelően ki lehetett egészíteni a nagy újpesti bőrgyárak berendezését is, ami által ezek termelőképessége lényegesen emelkedett. A „Szociális Termelés" júliusban megjelent 11. száma írja egyebek közt erről a következőket: „Teljes erővel folyik a nagyüzemekben a nehéz bakancsgyártástól a könnyebb férfi, női és gyermekcipő gyártására való áttérés. A gépek átalakítása folyamatban van, és egy része már befejezést is nyert. A Wolfner-féle és a kelenföldi cipőgyárakban megkezdtük a könnyebb cipők szabását és a felsőrész feldolgozását. Néhány hét múlva a szakosztálynak sikerülni fog a bőrgyárak által készített könnyebb cipőkhöz való anyag nagy részének feldolgozása."

Sajnos, a textilipar racionalizálására irányuló intézkedések kevésbé voltak hatásosak. Ennek oka egyrészt a textilgyárak nagy hőigényessége, amit nem lehetett kellő szénmennyiséggel biztosítani. De szerepet játszott itt az importnyersanyagok hiánya is, miután a hosszú háború úgyszólván minden készletet fölemésztett. A polgári forradalom idején a tőkések nem éltek a behozatal lehetőségével, amit azután a Tanácsköztársaság imperialista blokádja teljesen lehetetlenné is tett.

Ezzel szemben számottevő eredményeket könyvelhettünk el az építőipar és az ennek alapját képező építőanyagipar terén. Sokan azt hiszik, hogy a Tanácsköztársaság csak a burzsoázia felesleges lakóterületének

a szétosztása útján segített a proletariátus rettenetes lakáshelyzetén. E fölöslegek felosztása természetesen igen sokat jelentett; sok tízezer család került ilyen módon először emberhez méltó lakáshoz. Igen lényegesek voltak azonban e tekintetben a Tanácsköztársaság egyéb intézkedései is. Így például megindult a főváros egész területén a házak tatarozása, amit a háztulajdonosok, különösen a háború alatt, teljesen elhanyagoltak. Ebben résztvettek a kerületi munkás- és katonatanácsok műszaki hivatalai, amelyek a szükséges tatarozási munkákat a szakszervezetektől kiküldött munkáscsoportok bevonásával hajtották végre. A régi hadsereg által kiürített Mária Valéria barakk-kórház épületeit akkor alakították át lakásokká. Ezek ugyan nem voltak összkomfortos lakások, de megfeleltek a higiénia legfontosabb követelményeinek, és nagy segítséget jelentettek több mint 500 proletárcsaládnak, akik teljesen lakhatatlan odúkból és pincékből kerültek ide. Hogy ez a Tanácsköztársaság idején kielégítő módon létesített lakótelep a továbbiak folyamán annyira leromlott, hogy szinte méltatlanná vált emberi lakásra, az kizárólag a további Horthy-uralom „érdeme", amelynek legkisebb gondja is nagyobb volt annál, mint hogy a proletárcsaládok lakásainak karbantartásáról gondoskodjék.

Négy új nagy modern lakóháztelep építését is elkezdte az építési direktórium, amelyek összesen több mint 2000 új lakáshoz juttatták volna a budapesti proletariátust. A Pongrác úton és az Erzsébet királyné úton elkezdett építkezések egyenként 650–650 családnak, a Juranics utcában és a Madarász utcában elkezdett lakóháztelepek pedig összesen 900 család számára adtak volna lakást.

A munkaügyi és népjóléti népbiztosság műszaki osztályt állított fel, amely a gyárak és üzemek munkásjóléti építkezéseinek a tervezését és építését kezdte el, és hozzáfogott a Margitsziget nagyméretű strandfürdőjének az építéséhez.

A balatoni kikötőépítési munkálatokról a következőképp tájékoztat a „Szociális Termelés" 6. száma: „A népkormány uralma alatt a Balaton partján jóformán teljesen megállott minden beruházási építőmunka, de a proletáruralom újra megkezdte azt a nagyszabású munkát, melynek célja a Balaton modern berendezése. Új kikötők építése az anyaghiány miatt egyelőre nem történhetik, a Sió nagyarányú kibővítése azonban folyamatban van. Pár hét óta Tihanyban útépítési munkálatok folynak.

Keszthelyen pedig legközelebb kezdik meg a kikötőépítés előmunkálatait. Egyelőre nagyobb földmunkálatokat végeznek."

A közoktatásügyi népbiztosság műszaki osztálya ifjúmunkás-otthonok és -iskolák építéséhez fogott, míg a földművelésügyi népbiztosság műszaki osztályában nagyarányú munka indult meg mezőgazdasági magasépítmények létesítésére. Az egyesített városi vasutak műszaki osztálya nagyméretű új telep építését tervezte, és hozzáfogott a kivitelezéshez is.

Kiragadott példák ezek abból a rendkívül megfeszített műszaki és gazdasági szervező munkából, amely a kohászattól s gépgyártástól a kefekötő- és seprűiparig, a nehézvegyiipartól a kozmetikai cikkek gyártásáig az ipar minden területén kibontakozott. Különösen nagy jelentőségű volt a gyártott termékek szabványosítása és tipizálása érdekében megkezdett munka; sok esetben jelentős, azonnali megtakarításokat is eredményezett.

Mint az előbbiekben már többször is hangsúlyoztuk, a Tanácsköztársaság minden gazdasági intézkedését mélyen áthatotta az a törekvés, hogy a dolgozó népnek nemcsak a jobb jövőjét alapozza meg, de amennyire csak lehet, máris azonnal könnyítsen elviselhetetlen nyomorúságán. Ez a törekvés nemcsak a gazdaságpolitika fő irányainak a meghatározásában nyilatkozik meg; de egyes viszonylag kisebb jelentőségű részfeladatoknál és intézkedéseknél is, olykor szinte megható módon ütközik ki szerzőinek az a törekvése, hogy a proletár élete nemcsak könnyebb, de jobb és szebb is legyen. Igen jellegzetesen illusztrálja ezt az alábbi néhány példa.

A dolgozóknak nemcsak lakást kell adni, de bútort is hozzá. Milyen legyen a bútor, amellyel a jövő munkáslakásait be kell rendezni? Erre vonatkozóan a Fahivatal több értekezleten iparművészekkel tárgyalt ízléses és mégis olcsó bútor előállításáról. „A proletárdiktatúra nagyvonalú művészeti programjának egyik fontos pontja az, amely a lakásba, a bútorba nevelőkultúrát akar és fog belevinni – olvasunk erről a »Szociális Termelés« 5. számában. Lelkes, művészies, ízléses otthont nyújtsanak, amely eltér a bútorzatban, lakásban eddig megnyilvánult sablontól. A kvalifikált ipari és szellemi proletárok részére finomabb bútorok fognak készülni, a falusi lakosság részére pedig festett vagy politúros bútorok, ládák, padkák, melyekbe szintén ízlést fognak belevinni.

E tárgyban a Fahivatalban már több értekezlet volt, amelyeken hivatott iparművészek részvételével megbeszélték a művészi bútorok előállításának részleteit. Itt fölmerült az az eszme is, hogy az egyes szobatípusoknál az eddigi sablonoktól el kell térni. Így nevezetesen az egyszobás lakásoknál a hálószoba ne legyen kimondottan csak hálószoba, a kétszobásoknál az ebédlő ne legyen kimondottan ebédlő, hanem fogadószoba is, és alkalmas legyen arra, hogy a gyermek is alhassék ott.

A városi proletárságot a bútorkérdés szempontjából két részre lehet osztani: az egyik résznek már vannak igényei, a másik része az, amelynek igényeit fokozni kell. Mindkét kategória részére ízléses és jó kivitelű, szolid bútort kell teremteni, melynek használata a proletárság ízlésére fejlesztő, sőt lelki életére nemesítő hatású legyen. Jogos e téren bizonyos fényűzési szükségletek megteremtése és kielégítése is azok számára, akik keresményük fölöslegét örömmel fogják drágább és szebb, lehetőleg művészies kivitelű bútorok beszerzésére fordítani."

Mennyi szeretettel és lelkes odaadással igyekezhettek szolgálni a dolgozó nép ügyét azok, akik a földművelésügyi népbiztosságnál egy selyemtenyésztési ügyosztályt hoztak létre, amely a maga részéről minden városban és községben külön megbízottakat alkalmazott a selyemtenyésztés helyi megszervezésére. A terület nagysága és gazdasági fontossága szerint elrendelték, hogy a selyemhernyó-tenyésztéshez szükséges lombot mindenki szabadon szedhesse, mégpedig elsősorban a lakóhelyéhez legközelebb eső eperfákon.

– Minden köz- vagy magántulajdonban található tizenöt darabnál nagyobb mennyiségű eperfával, eperfacsemetével, valamint minden eperfamag készlettel a földművelésügyi népbiztosság rendelkezett, és a készleteket be kellett jelenteni a selyemtenyésztési ügyosztálynak.

„A termelés fokozatos kiépítésének jelentőségét a saját belső iparunkban és a népruházkodás terén nem is kell kiemelnünk – írja a »Szociális Termelés«. – A selyemruha ezután nem luxus, hanem közszükségleti cikk, amelyhez minden dolgozó ember hozzáférhet. A hadiiparban a gázmaszk, a malomiparban a selyemszita, továbbá a telefon és más villamoshuzalok szigetelése stb. – mindennek itthon való elkészítését jelenti a bőségesen és okszerűen termelt selyemgubó."*

* Szociális Termelés, I. évf. 4. sz.

A Népgazdasági Tanács minden községet kötelezett arra is, hogy 250 m^2 területet jelöljön ki tíz eperfának az elültetésére, hogy ily módon az ország egész területén meghonosodjon a selyemtenyésztés. Ebből a célból eperfaiskolát is létesítettek, hogy ezeket a területeket megfelelő számú csemetével elláthassák.

És végül még egy, szinte anekdotaszerűen hangzó intézkedés, amely azonban mégis igen jellemző a Tanácsköztársaságnak gazdasági ügyekben való gondolkodásmódjára.

Ruházati főosztályunk elrendelte, hogy a férfikalap-gyárak rendezkedjenek be női kalapok gyártására is. Eddig női kalapot, amely ez időben a női divat egyik legfontosabb tartozéka volt, csakis kisiparosok, „masamódok" készítettek, egyéni megrendelésre. Ezt természetesen csak a gazdagabb emberek, a polgári osztály tudta megfizetni; munkásnőknek erre nem tellett. „Kalapos nagysága" – ez volt a munkásnő szemében a cselédtartó polgárasszony, de még magát az úri osztályhoz számító gépírókisasszony is. A ruházati főosztály kalapgyártási részlegén nyilván úgy gondolkoztak, hogy a kommunizmusban miért ne tehessen a munkásasszony is kalapot a fejére; ezért rendelték el gyári előállításukat. De egyben azt is előírták, hogy a női kalaptípusok tervezésével iparművészeket kell megbízni, hogy így a tömeggyártás mellett az egyéni ízlés kielégítését is biztosíthassák.

Megkezdődött a távlati műszaki fejlesztés előkészítése, nemcsak egyes iparágakban, de nagy népgazdasági jelentőségű új létesítmények tervezésében is. Mérnökeink teljesen kidolgozták például a Duna–Tisza csatorna tervét, két változatban – a Tanácsköztársaság persze nem valósíthatta meg. Elkészült az ország általános villamosításának a terve. Ennek első lépcsője, a meglevő villamosművek hálózati kooperációja, nagymértékben meg is valósult. Megkezdődött egyes új balatoni kikötők építése és a Sió kiszélesítése. Ezzel kapcsolatban rá kell mutatnom egyes polgári gondolkodású, de kiváló mérnökök eredeti elképzeléseire a szocialista magyar népgazdaság jövőbeli fejlesztésére vonatkozóan. E koncepciók közül is különösen kiemelkedik Hoór-Tempis Mór mérnöknek az ország általános villamosítására vonatkozó elképzelése, amelyet már évekkel előbb a polgári Magyarországon igyekezett propagálni, de ez teljesen hiábavaló szélmalomharc volt. A Tanácsköztársaság létrejöttében tervei megvalósításának reális lehetőségét látta. S valóban a szociális termelés népbiztossága készséggel bocsátotta ren-

delkezésére a szükséges segéderőket és anyagi eszközöket, hogy tervét részletesebben kidolgozhassa. Íme néhány kiragadott részlet a „Szociális Termelés"-ben közölt erre vonatkozó tanulmányából:

„A mezőgazdaságban intenzív gazdálkodás, a bányaüzemekben biztos és olcsó üzem, az iparban olcsó munkatermelés, gazdaságosan dolgozó vízvezetéki és csatornázási művek, a mezőgazdasággal kapcsolatos, élelmiszereket konzerváló és feldolgozó kisüzemek, csakis az energiatermelésnek egységes rendezése révén, vízi erőink, földgázkészleteink és szénkészletünk gazdaságos kihasználása révén lehetségesek. E feladat megvalósításában a városok és falvak lakosságának, az ipari és mezőgazdasági munkásoknak, fizikai és szellemi munkásoknak érdeke egyaránt találkozott.

Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy a mechanikai munka termelési költségének leszállítása emeli minden mechanikai munkát felhasználó üzemnek, minden mechanikai munkát igénylő terméknek versenyképességét, emeli a munkabérekre fordítható tételeket, és javítja az általános jólétet.

Versenyképes ipari termelést, mezőgazdasági többtermelést, nagyszabású élelmiszeripart, élelmiszert raktározó üzemeket ez országban csak energiatermelésünk reformjával valósíthatunk meg. E reformok egyik fő tárgyát a mechanikai munka termelésére szolgáló üzemeknek összevonása, a gazdaságtalanul dolgozó kisüzemeknek megszüntetése, második fő feladatát vízi erőnknek gazdaságos kihasználása képezi. Enélkül boldogulás nem lesz."*

„... Az elektromos üzemre való áttérés a mezőgazdaságra mindenképp előnyös. Különösen akkor áll ez, ha a vízi erőkkel termelt olcsó elektromos energiát termikus üzemekkel kooperáló üzemekben *az egész országra kiterjedő egységes hálózatban fogunk a mezőgazdaságnak szolgáltatni.*"** (Kiemelés tőlem: – *H. Gy.*)

Cikke befejezéséül elismerését fejezte ki afelett, hogy a tanácskormány felvetette és folytatja a soroksári Duna-ágon tervezett vízi erőmű felépítését, megkezdte a szentendrei, valamint a mosoni Duna-ágon létesítendő nagy vízi erőművek tervezését és az energiatermelés reform-

* Szociális Termelés, I. évf. 5. sz.

** Ua. I. évf. 6. sz.

ját, s a vízi erők kihasználását egyik legelső programpontként tűzte ki. „Ezzel olyan kultúrfeladatba fogott, amelynek megvalósítása minden közgazdának, a városok lakosságának, a falvak népességének, iparosnak, mezőgazdának, bányásznak, az ország minden lakosának egyaránt igaz örömére és boldogulására szolgál" – fejezte be ezt a cikkét Hoór-Tempis tanár.

A „Szociális Termelés"-ben közölt további tanulmányaiból ismerjük Hoór-Tempis koncepcióit a mezőgazdaság kemizálása és a kémiai ipar széles körű fejlesztésére vonatkozóan. Csak a legnagyobb elismeréssel és tisztelettel adózhatunk ilyen tervek kidolgozóinak – még a GOELRO létrejötte előtt – Magyarországon, amelynek minden lényeges gondolata még most is teljesen helytálló, és a szemünk láttára valósul meg a mai szocialista Magyarországon.

Nagyvonalú, fontos kezdeményezések történtek az üzemi munkavédelem terén is. A népbiztosság keretében létrejött munkavédelmi szakosztály és a hozzá tartozó felügyeleti szervek kezdeményezésére sok gyárban létesítettek biztonsági, balesetelhárító berendezéseket és különböző jóléti intézményeket, fürdőket, mosdókat, szellőztetőket és egyebeket.

Igen lényeges rendelkezéseket adtunk ki a feltalálói tevékenység ösztönzésére. A szabadalmi bíróságot Találmányi Hivatallá szerveztük át, amelynek feladata nemcsak az volt, hogy a benyújtott találmányok nemzetközi újdonságát vizsgálja felül és szabadalmakat adjon ki, hanem elsősorban a javaslatok használhatóságát kellett megvizsgálnia és elősegítenie realizálásukat. A szabadalmi ügyvivői irodák egyesítésével és szocializálásával ingyenes műszaki és jogi segélyt biztosítottunk a feltalálóknak, gondoskodtunk a feltalálók – találmányaik népgazdasági hasznával arányos – jutalmazásáról. Először vezettük be a gyakorlatba az újítás fogalmát: ezen olyan javaslatokat értettünk, amelyek szabadalomjogi szempontból ugyan nem teljesen újak, de a jelenleg alkalmazott konstrukciókhoz, gyártási eljárásokhoz képest haladást és nemzetgazdasági szempontból hasznot jelentenek. Az újítások a jutalmazást illetően ugyanolyan elbírálásban részesültek, mint a szabadalomképes találmányok.

A tudományos kutatás tervszerű fejlesztésére is megtettük az első lépéseket. Szocializáltuk a magánkézben levő laboratóriumokat, meghagyva munkahelyükön ezek tudományos és műszaki dolgozóit. Elő-

készítettük a laboratóriumok kooperációját és egy egységes tudományos munkaterv kidolgozását. Sajnos, ennek megvalósítására a Tanácsköztársaság idején már nem kerülhetett sor. A Tudományos Akadémia tevékenységét ideiglenesen felfüggesztettük – szükségesnek tartottuk átszervezését, hogy valóban a magyar tudományos élet tevékeny központjává és előrelendítőjévé váljék. Ennek a tervnek a megvalósítására is csak harminc évvel később, 1949-ben kerülhetett sor.

AZ AMOSZ
A TANÁCSKÖZTÁRSASÁGBAN

A népbiztosság munkáját, különösen műszaki és iparszervezési intézkedései kidolgozása terén, igen nagy mértékben segítették az AMOSZ-ban szervezett mérnökök és technikusok. Az egyes szakterületeken szinte elmosódtak a népbiztosság és az AMOSZ közti határok. Az AMOSZ funkcionáriusai és aktivistái dolgoztak a népbiztosságon, és fordítva is, a népbiztosság munkatársai tevékenyen részt vettek az AMOSZ szak- és munkabizottságainak tevékenységében.

Ilyen módon az AMOSZ fontos tényezője lett a szocializmusra való áttérés megalapozásának. Ez kifejezésre jutott a Tanácsköztársaság idején elfogadott programjában is, amely a következőképp hangzott:

„Az AMOSZ mint a proletárosztály harcos szervezete, a szocialista termelési rend kiépítését tudományos és erkölcsi szükségességnek ismeri. Célja ennélfogva a mérnököket mint szakmunkásokat nemcsak a szocialista kötelességérzet érzelmi és erkölcsi indítékaival, hanem a tudományos meggyőződés erejével is egységesen a szocialista termelési rend szolgálatába állítani.

Feladatai tehát a következők:

a) Foglalkozik minden problémával, amely alkalmas a szocialista termelési rend kiépítésére és megszilárdítására.

b) Közreműködik mint véleményező és döntő szervezet a mérnöki munka értékelése, a mérnöknek a társadalomban és a termelésben való elhelyezkedése körüli kérdésekben.

c) Statisztikát és katasztert állít fel a mérnökök élet- és munkaviszonyairól.

d) A mérnökök műszaki, nemzetgazdasági és szociális tudását fej-

leszti. Megérleli a jövő mérnökgeneráció nevelésének és a mérnöknevelés reformjainak kérdéseit.

e) Kebelében ifjúmunkás csoportban megszervezi a technikus diákok összességét.

f) Előmozdítja a nemzetközi mérnökszövetség létrejöttét."*

*

Mielőtt tovább mennék, közbevetőleg rá szeretnék mutatni arra, hogy az említett nemzetközi mérnökszövetségnek a megvalósításához meg is próbáltuk tenni az első lépést. Ez „A világ összes technikusaihoz" címzett proklamációnk volt. Ennek szikratávíróról való szétsugárzásához Sajó Lászlónak, az AMOSZ elnökének az előterjesztésére, a Szakszervezeti Tanács április 18-i választmányi ülése is hozzájárult. Rövid kivonatban közlöm e kiáltvány tartalmát:

„A magyar mérnökök egy kisded csoportja volt az első a világon, amely a háború folyamán belátta, hogy a mérnökök nem működhetnek tovább együtt a burzsoáziával ... és ez okból még 1916 végén minden fenntartás nélkül csatlakozott a szocialistákhoz ...

Mozgalmunk irányelve az volt, hogy a szükségszerűen bekövetkező proletárforradalom sikere azon is múlik, hogy a gazdasági termelés irányító szervei, a technika és adminisztrációs munkának az emberei, ne álljanak ellenségesen szemben a fizikai munkásokkal, hanem velük együtt, szoros fegyverbarátságban vívják meg a nagy harcot. Ezt sikerült is elérni úgy, hogy az áttérés a kommunizmusra minden zökkenés nélkül történt meg. Magyarországon kommunizmus van. Magyarországon a munka zavartalanul folyik tovább.

Világ technikusai, tanuljatok a példából! A szocialista termelési rend megvalósításával elérkezik az igazi tudás és rátermettség érvényesülésének a világa! Csatlakozzatok ti is minden fenntartás nélkül a kommunistákhoz. Alkossuk meg a világ technikusainak internacionáléját, csatlakozva a moszkvai harmadik internacionáléhoz. Ez az internacionálé ne engedje továbbra is prostituálni a tudományt, hogy az imperialista célokra, az öldöklő technikát szolgálja ... *Álljatok ti is a tudományos igazságnak arra a megrendíthetetlen alapkövére, amire mi helyezkedtünk, hadd omoljanak le a válaszfalak nemzet és nemzet között,*

* AMOSZ, 1919. június 1. 2–3. sz.

hogy minden produktív munka az egész emberiség szolgálatába álljon. Világ proletárjai, egyesüljetek!"

Érdemes megemlíteni, hogy mintegy három évtizeddel később, Joliot-Curie és más kiváló haladó tudósok kezdeményezésére jött létre a Tudományos Munkások Világszövetsége. Ez ugyan nem szocialista szervezet, de pártállásra való tekintet nélkül, egyesítve a világ legkiválóbb értelmiségi erőit a haladás és a béke védelmében, az emberiség jobb jövőjéért, lényegében az ebben a proklamációban kifejezett célokat szolgálja.

*

Az AMOSZ taglétszáma a Tanácsköztársaság kikiáltása után nagymértékben emelkedett. Ez az emelkedés azonban, legalábbis bizonyos tekintetben nem volt politikailag egészséges és hasznos. A proletariátushoz közelebb álló és a szocialista eszmékkel már többé-kevésbé megbarátkozott mérnökök meg technikusok zöme már a Tanácsköztársaság előtt belépett az AMOSZ-ba. Most az alkalmazotti rétegekből az eddig közömbösek, valamint a karrierista elemek jelentkeztek, de tódultak a szervezetbe magánmérnökök – különösen építészek –, akik eddig az AMOSZ-tól távol tartották magukat.

A szakszervezetek ilyen hirtelen megduzzadása általános jelenség volt. Nemcsak a meglevő szakszervezetek taglétszáma emelkedett, de egész sor új szakszervezet, sőt álszakszervezet is keletkezett. A Tanácsköztársaság bevezette az általános munkakényszert, és ez vonatkozott az összes munkaképes állampolgárra, tehát a burzsoáziára is. Ugyanakkor a proletárállam magára vállalta azt a kötelezettséget, hogy állampolgárait ellátja munkával. Ez azt is jelentette, hogy mindazokat, akiket nem tudott munkához juttatni, megfelelő munkanélküli-segélyben részesíti. Ez a segély megközelítette a dolgozó munkás átlagos bérét, s ezt azzal indokoltuk, hogy az adott gazdasági helyzetben az átlagos munkabér is csak az életszükségletek igen szűkös kielégítésére elegendő.

Sajnos, egyike volt ez azoknak a hibáknak, amelyek az „Internationalé"-ban közzétett általános gazdasági programtervezetembe belekerültek, és amelyeket a helyes javaslatokkal együtt átvittünk a gyakorlatba.

Élelmiszer-, ruházati-, fogyasztásicikk-ellátásban és különböző állami szolgáltatásokban az állam csupán csak a dolgozókat részesítette. Azt pedig, hogy valaki dolgozó vagy legalábbis azok közé tartozik, akik az általános munkakényszer alól nem vonták ki magukat, a szakszervezeti tagság igazolhatta. Ez a körülmény késztette a kispolgárságot, sőt a nem kispolgári burzsoáziát is a szakszervezetbe tömeges belépésre. A burzsoáziára is vonatkozó általános munkakényszerre való tekintettel a szakszervezetek nem is gátolhatták beözönlésüket.

Kun Béla a pártról és a szakszervezetről tartott elméleti előadásában, amelyet a „Vörös Ujság" május 15-i száma közölt, a következőket mondotta:

„Mindenkinek, aki a megélhetést biztosítani akarja – a szó fizikai értelmében is, valamely szakszervezetbe kell tömörülnie, hogy hozzájusson a megélhetés lehetőségéhez. A szakszervezetek tehát nem válogathatnak és nem is szabad válogatniuk a jelentkezők között, mert mindenkit, aki a proletárállam életében részt vesz, be kell fogadniok."

Kun ezzel elsősorban azt kívánta aláhúzni, hogy feltétlenül meg kell szüntetni a szociáldemokrácia előbbi gyakorlatát, amelynek értelmében a szakszervezet helyettesítette a pártot, illetve mechanikusan a párt szerepét is betöltötte.

„. . . pártunknak – mondta Kun – tiszta proletárpártnak kell lennie, mondhatni a diktatúra előtti proletárok soraiból, akik nem most degradálódtak le a proletariátus soraiba, és nemcsak proletáréletmódjuk, hanem proletáröntudatuk is van, ami egyedül lehet vezető szellem a szocializmus kiépítése tekintetében."

Sajnos, míg az előbbi követelmény, vagyis az, hogy a szakszervezetek válogatás nélkül befogadhattak mindenkit, megvalósult, addig a pártra vonatkozó követelmény, az, hogy az egyesült párt tiszta proletárpárt legyen, semmiképp sem volt megvalósítható. Sokkal több joggal mondhatnók, hogy az egyesült párt nemcsak felfogását, de tagjainak osztályhelyzetét illetően is, rendkívül nagy létszáma, vegyes összetétele, szétható felső vezetése miatt csak feltételesen volt egyáltalában pártnak nevezhető.

Akik nem találtak „foglalkozási profiljuknak" megfelelő régi szakszervezetet, igyekeztek új szakszervezeteket létesíteni. Így például a gabonaügynökök országos egyesülete, amely lényegében kereskedőket

és magánvállalkozókat egyesített, átalakult a Gabona Szakmunkások Szakszervezetévé.*

Az AMOSZ-ban a helyzet valamivel mégis jobb volt, mint a többi szakszervezetben. Az újonnan beözönlött tagok száma aránylag nem volt túlságosan nagy. Emellett gondoskodtunk arról is, hogy szakszervezetünk vezetésében és munkája szervezésében ne is lehessen sok szavuk. Tény azonban, hogy a kommunisták nagy, más irányú elfoglaltsága miatt – úgyszólván valamennyien vezető központi vagy gyári funkcióba kerültek – az operatív irányítás és az ügyintéző apparátus jobbratolódott. Az új szervezeti szabályzatban előírtuk, hogy a rövidesen összehívandó közgyűlésen új választmányt kell választani, mégpedig úgy, hogy tagjainak fele része az „első forradalom" előtti, másik fele pedig az „első és második forradalom" között belépett AMOSZ-tagokból kerüljön ki. A „második forradalom" után, azaz a Tanácsköztársaság idején belépett tagok csak belépésüktől számított hat hónap eltelte után gyakorolhatják tagsági jogaikat. Addig mint rendkívüli tagok szerepelnek. Ez alól csak egyes, politikailag kellően indokolt esetekben lehetett kivételt tenni.

Jellemző azonban, hogy az AMOSZ lapjának ugyanabban a számában, amely a „második forradalom" után belépett új tagok jogait korlátozó szabályzatot közli, szerepel a következő hirdetés is: „Minden szervezett mérnök tartozik a lakóhelye szerint illetékes pártszervezetbe belépni." Így tehát a szakszervezeti tagsággal járó párttagság automatizmusa, ha valamivel enyhébb formában is – mert a szakszervezetbe és a pártba való belépés két különálló aktus volt – mégiscsak fennmaradt, bár az AMOSZ-nál javította a helyzetet az, hogy az újonnan belépett burzsoá elemek csak hat hónappal később kezdhették tagsági jogaik gyakorlását.

* Nem is túlságosan élezi ki a helyzetet a „Fregoli" című vicclap – április 5-i számában. „Kiküldött munkatársa" a következőket jelenti: „A magyar arisztokrácia a napokban gyűlést tart, amelynek tárgya arisztokrata szakszervezet megalakulása. A jövendőbeli szakszervezet címe lesz: »A munka ellen küzdő munkások szakszervezete.«

A pénzvilág arisztokratái nagygyűlést hívtak egybe Lánczi Leó vezetésével, hogy »A tőkeösszegyűjtő munkások szakszervezetét« megalakítsák.

A volt gyárigazgatók szövetsége üdvözlő táviratot küldött a forradalmi Kormányzótanácshoz, amelyben közölte vele a »munkások verejtékét kapitalizáló munkások szakszervezete«-nek megalakulását, és biztosította a Kormányzótanácsot messzemenő jóindulatáról és támogatásáról."

Az újonnan belépett üzemi alkalmazott mérnökök között is elég sokan voltak, akik becsületesen kapcsolódtak be az AMOSZ szakmai munkájába. Érdeklődést és rokonszenvet keltett az a nagyszerű perspektíva, amely elébük tárta az ország jövőjét, a tudományos és műszaki munka lehetőségeit. Mégis, ez a politikailag iskolázatlan, ingadozó réteg, a befurakodott ellenséges elemektől is ösztönözve, zavarokat okozott később az AMOSZ soraiban. Kapcsolatos volt ez értelmiségi politikánk néhány kezdeti hibájával, később pedig a Tanácsköztársaság roppant gazdasági és politikai nehézségeivel.

Az AMOSZ-nak egy izgalmas és viharos gyűléséről kell a következőkben megemlékeznem. Ezen a gyűlésen a tagság elég számottevő része, zömében azonban főleg az újonnan beszivárgott elemek, éles bírálattal, sőt részben ellenzéki hangon léptek fel a tanácskormány politikájával szemben. De ez az ellenzékiség lényegében jó szándékú, a szocializmus alapjait elismerő és a hibák kiigazítására irányuló bírálat volt.

Mik voltak az okai az üzemi műszaki értelmiség körében jelentkező nyugtalanságnak? Mindenekelőtt az, hogy számos üzemben a munkások eltávolították a nekik nem tetsző mérnököket és művezetőket, akiknek múltbeli magatartása nem volt ugyan kifogástalan, de mégsem volt annyira kifogásolható, hogy eltávolításuk indokolt lett volna. Ilyenfajta túlkapások a forradalom első zavaros heteiben persze elkerülhetetlenek voltak, és a népbiztosság beavatkozása ezeket gyorsan fel is számolta. De a rosszindulatú jobboldali propaganda, amely ebben az időben már az AMOSZ-ban is kezdett észrevehetően erősödni, igyekezett felnagyítani ezek jelentőségét. Ez a propaganda természetesen elhallgatta és, sajnos, sok alkalommal mi kommunisták sem vettük észre, hogy nem egy esetben a munkásság bizalmára valójában rá nem szolgáló, ügyesen alkalmazkodó, de titokban szabotáló műszaki vezetők is megmaradtak a helyükön. Ilyen esetek is hozzájárultak, hogy bizalmatlanságot szítsanak a zömében becsületesen dolgozó értelmiségiek iránt.

A bérezési rendszert, amely meglehetősen figyelembe vette a kvalifikáció és a felelősség mértékét, a műszakiak többé-kevésbé kielégítőnek tartották. Nagyobb elégületlenséget keltett, hogy a Tanácsköztársaság megszüntette a munkaidőt és szabadságidőt illetően a tisztviselők

régi kiváltságait, e tekintetben – lényegesen javítva a munkások helyzetén – egyenlőkké tette őket a munkásokkal. Leginkább azonban amiatt méltatlankodtak, hogy sok gyárban az ellenőrző munkástanács és a termelési biztos, részben a népbiztosság erre vonatkozó intézkedéseit félreértve, korlátozta a mérnököket nemcsak adminisztratív, de műszaki intézkedési jogaikban is. Úgy látták, hogy ez nemcsak személyükre nézve sértő, de káros magára a Tanácsköztársaságra is.

Mindez azonban nem vezetett volna súlyosabb és tartósabb összetűzésre a műszaki értelmiséggel, mert a gazdasági vezetésnek, elsősorban a kommunista népbiztosoknak, eszük ágában sem volt, hogy a szakszerű műszaki vezetést megrendítsék az üzemekben. Éppen ennek megerősítésében látták a kommunista üzemszervezés egyik fő feladatát. A helyi túlkapásokat, amelyek ellen gyűléseken, cikkekben, felvilágosító szóval igyekeztünk fellépni, ki lehetett rövidesen küszöbölni. Ugyancsak könnyen változtathattunk volna – és változtattunk is – azokon a rendelkezéseken, amelyek a kelleténél jobban korlátozták a műszaki vezetés hatáskörét, és a gyakorlatban károsaknak bizonyultak.

A konfliktus kirobbanását az okozta, hogy helytelen irányba tolódott el a vita, amelyet egyes kommunista elvtársak kezdeményeztek a szakszervezetek és különösen a párt proletárjellegének megvédése érdekében. A „Vörös Ujság" április 4-i számában jelent meg Révai József „Tiszta proletárdiktatúrát" című cikke. Ebben a cikkben Révai igen élesen tiltakozott azellen, hogy a volt burzsoá osztály különböző kapitalista elemei bevonuljanak a szakszervezetekbe, sőt új szakszervezeteket alakítsanak és ilyen módon megzavarhassák a proletariátus sorait és a szocialista építést. „Tiltakozunk azellen – írta Révai –, hogy újra polgári mitläuferek tömegeivel mocskolják be a Magyarországi Szocialista Párt tiszta proletár politikáját. A szakszervezetekbe ijedt kapitalisták nyájai tódulnak be. Rémült parazita elemek szakszervezeteket alakítanak. A pártszervezetekben még mindig nem történt meg a kispolgári és nagypolgári elemek kitessékelése. Mi féltjük a proletariátus

diktatúrájának komolyságát ezeknek az elemeknek a romboló és építőmunkában való részvételétől."

Révainak igaza volt abban, hogy a burzsoá elemek „elproletarizálódásának" helytelen értelmezése komoly veszedelmet jelentett. A Kormányzótanács egyik ülésén történt például a következő eset. A közélelmezési népbiztosság egy nagy élelmiszerkereskedő céghez – ha jól emlékszem, a Meinl-céghez, amelynek Budapesten néhány tucat jól menő fióküzlete volt – termelési biztosként a cég volt tulajdonosát nevezte ki. Ez a Pesten eléggé közismert ember, hatalmas pocakjával, gőgös fellépésével, még külső megjelenésében is olyan volt, amilyennek ma vicclapjaink szokták a nagytőkést ábrázolni. A Kormányzótanács ülésén valaki kifogásolta, hogy ezt az embert kinevezték erre a posztra. – Ugyan kérem, mit akarnak ettől az embertől – vetette ellen Kondor Bernát, a nemsokára disszidált jobboldali szociáldemokrata közélelmezési népbiztos. – Elvettük tőle a gyárait, az üzleteit, a bérházait, a bankbetétjét, még a versenylovait is. Proletár ez, olyan, hogy még egy angyalföldi viceházmester se lehet proletárabb!

Nagyon igaza volt tehát Révainak, mikor a burzsoáziának az állami apparátusba és a proletariátus különböző szervezeteibe való befogadása ellen élesen fellépett. A baj az volt, hogy a vita további során egyesek az egész értelmiséget kezdték egy kalap alá venni a burzsoáziával, és az eredetileg a burzsoázia ellen irányuló vita részben értelmiségellenes jelleget öltött. Pedig ennek az értelmiségnek jelentős, tényleges gazdasági helyzeténél fogva a proletariátushoz közel álló része, már a háború alatt szocialista szakszervezetekbe tömörült, tudatosan a munkásosztály mellé állt és részt vett harcaiban. Ez nemcsak az üzemekben dolgozó értelmiségnél volt így – bár itt volt a legfeltűnőbb és itt jelentette a legélesebb szakítást a múlttal – de sok más értelmiségi kategóriánál is, különösen például a pedagógusoknál és magántisztviselőknél. Amennyire helyes és szükséges volt tehát a fellépés a burzsoá betolakodók ellen, annyira indokolatlan és káros volt újjáéleszteni a munkásságnak a kapitalista kizsákmányolás hosszú évtizedei alatt felgyülemlett ellenszenvét az üzemi értelmiséggel szemben.

A népbiztosságnak sok gondot okozott az ebből származó helyi konfliktusok felszámolása, bár a legtöbb esetben kellő felvilágosító munkával sikerült a nézeteltéréseket mind a munkásságot, mind az értelmiséget illetően kielégítő módon rendezni. A vita azonban a sajtó-

ban tovább folytatódott. Az alapgondolatában igen helyesen felvetett „burzsoá és proletár" vita teljesen összekeveredett a „fizikai és szellemi munka", a „munkás és hivatalnok" vitával. Nem mindegyik vitatkozó tartotta szükségesnek, hogy osztályhelyzete és osztályfunkciói szempontjából különbséget tegyen a történetesen egyetemet végzett élősdi bankár, az uralkodó osztályok miniszteriális bürokratái, a részvényes gyárigazgató és az üzemmérnök, vagy akárcsak a banktisztviselő és a szolgabíró között. Az ilyen nézetek zavart keltettek, a bizonytalanság érzetét váltották ki a becsületesen dolgozó értelmiségiek körében – elsősorban éppen az üzemi értelmiség között –, mert például a banktisztviselők vagy a tanítók kevésbé közvetlenül érezhették ennek a helytelen propagandának a munkásságra való hatását.

Végül is Varga Jenő a „Vörös Ujság" május 23-i számában „Munkások és tisztviselők" című cikkében élesen állást foglalt az egyes gyárakban és egyes sajtóközleményekben megszólaló mérnökellenes megnyilvánulásokkal szemben.

„A gyári állapotok tanulmányozásánál – írja Varga elvtárs – sajnálattal kellett tapasztalnom, hogy a munkások és a tisztviselők között nincs már az a teljes összhang, amely fennállt akkor, amidőn közösen küzdöttek a kapitalizmus ellen. Sajnálatos esetek fordultak elő. Akadtak gyári munkástanácsok, amelyek hivatásukat félreértve és hatáskörüket túllépve, önkényesen és meggondolatlanul eltávolítottak mérnököket az üzemből. Önkényesen, mert ehhez nincs joguk; meggondolatlanul, mert előfordult, hogy egy eltávolított tisztviselőt rövidesen nemcsak visszahívtak a gyárba, hanem a munkástanács elnökének választották meg . . .

A proletariátus általános érdeke szempontjából kötelességem nyíltan megmondani, hogy a munkásság helytelenül cselekszik, ha elmérgesíti a viszonyt a szellemi munkások és a testi munkások közt!"

Ugyanekkor Varga elvtárs e cikkében az értelmiségiekhez is fordul azzal, hogy gondoljanak saját hibáikra is és

„a tisztviselők igyekezzenek kivetni magukból azt a kapitalizmus idején beléjük oltott önzést, hogy ők különb emberek, mint a munkások. Lássák be, hogy egy kereskedősegéd, egy gépírónő vagy lajstromozó munkája még annyi »szellemi« munkát sem igényel, mint egy ipari szakmunkás munkája, hogy az ő szellemi felsőbbségük gondolatát pusztán a burzsoázia oltotta beléjük, hogy éket verjen közéjük és az ipari

és mezőgazdasági proletárok tábora közé. Másfelől lássák be az ipari munkások, hogy mai munkásságuk hiányossága mellett... a vegyész, a konstruktőr, a kalkulátor, az építész és könyvelő munkáját elvégezni nem képesek, hogy ezeket az embereket semmi esetre sem szabad elidegeníteni a proletáruralomtól.

A technikusok nélkül – ezt a szót a legszélesebb értelemben véve – a proletártermelés válságba jutna, amit mindenáron kerülni kell. Újra kérem tehát a munkás és tisztviselő elvtársaimat egyaránt: becsüljük meg egymást, mert munkájuk egyformán nélkülözhetetlen a proletárállam boldogulására, és éljenek békében egymással, mert enélkül rendes termelés lehetetlen!"

E cikk elegendő lett volna a kedélyek lecsillapítására és a vita lezárására, ha nem követi Dienes László válasza, amely újra elmérgesítette a helyzetet. Dienes László képzett marxista propagandista volt, de ebben a cikkében különösen megnyilvánult a szindikalista befolyás, amely a Szabó Ervinhez közel álló elvtársaknál olykor kiütközött. Kétségbe vonta, hogy a gyári tisztviselők és a munkások között lett volna bármiféle összhang még a Tanácsköztársaság előtti közös harcok idején is.

„... Nem kívánható a munkásságtól, hogy a legszelídebb érzelmeket táplálja az összetöredező államgépezet megtestesítői, a hivatalnokokkal szemben...

A munkásság animozitása a hivatalnokokkal szemben nemcsak jogos és természetes, hanem baj volna, ha nem volna meg. Mert ez azt jelentené, hogy nem ismerte fel az osztályelnyomó államban ellenségét vagy pedig, hogy nem elég nagy a harci képessége...

Ha a hivatalnokok nem akarnak összetöretni a bürokráciával mint intézménnyel, ne képviseljék... vetkőződjenek ki bürokratikus ideológiájukból, szerezzék meg a becsületes proletáröntudatot, amely tényleges gazdasági helyzetüknek megfelelő és akkor a proletariátus vezeklést sem fog tőlük kívánni régi bűneikért. Legjobb lesz, ha a tisztviselői elnevezést is elfelejtik, és keresnek egy újat, amely nem emlékeztet a régi bürokratákra..."

Az AMOSZ tagjai, nemcsak az újonnan beözönlöttek, akikkel nem sokat törődtünk volna, de részben azok is, akik már régebbi harcosai voltak a mozgalomnak, és lelkes munkájukkal segítették a termelés sikeres szocialista átszervezését, magukra vonatkoztatták Dienes elv-

társnak a cikkét, bár az nem a mérnökök, mint sokkal inkább a régi állami apparátusból a tanácsszervekbe bejutott adminisztratív tisztviselők ellen irányult. Az AMOSZ választmánya követelte, hogy hívjunk össze rendkívüli taggyűlést, és tűzzük napirendre a műszaki értelmiség helyzetét. Persze abban, hogy az AMOSZ-ban ilyen hangulat kialakulhatott, szerepet játszott az a már előbb említett körülmény is, hogy a Tanácsköztársaság idején itt a kommunista vezetés meggyöngült, s részben jobboldali vagy legalábbis a jobboldalhoz közel álló, ingadozó emberek kezébe került.

Én ezt azonnal közöltem Kunnal és Vargával. A velük való megbeszélés során arra a megállapodásra jutottunk, hogy ennek az áldatlan vitának haladéktalanul véget kell vetni. A műszaki értelmiséget meg kell nyugtatni; biztosítani arról, hogy szakértelmének és a termelés érdekeinek megfelelő helyet kap az üzemekben. Azoknak pedig, akik esetleg azt képzelték, hogy pusztán képzettségük és tudásuk révén a politikai vezetésben is nagyobb szerephez kell jutniuk, meg kell magyarázni, hogy a proletárdiktatúrában a diploma nem járhat semmiféle politikai előjoggal.

Azt javasoltam, ne várjuk be az AMOSZ által összehívandó rendkívüli taggyűlést, hanem kérjük fel az AMOSZ elnökét, hívjon össze egy széles körű műszaki értelmiségi értekezletet, amelyen Kun és Varga elvtárs, valamint én is, ismertetni fogjuk a párt és a kormány álláspontját. Sajó összehívta ezt a gyűlést május 29-re, három nappal megelőzve a június elsejére már meghirdetett rendkívüli taggyűlést.

Sajó László, elnöki megnyitójában, arra utalt, hogy az utóbbi időben a „fejmunkások" között bizonyos izgatottság tapasztalható, és általában azt hiszik, hogy velük szemben ellenséges felfogások és szándékok nyilvánulnak meg.

„... Nem tudjuk elképzelni, hogy azok, akik a Marx-féle felfogás alapján állnak – mondta – a »fejmunkásokkal« szemben ellenséges érzületet tápláljanak... Lehetetlen érdekellentétet találni a »fejmunkások« és testi munkások között, mikor már a forradalom előtt össze voltak forrva a közös cél érdekében, a termelési folyamatok keretében. Nem lehet feltételezni, hogy szétválunk akkor, amikor a proletárdiktatúra fenntartásáról, az új kommunista rend megteremtéséről van szó."

Sajó után elsőnek Kun Béla szólalt fel:

„Amikor hallottuk, hogy valami idegesség, »üldözési mánia« kapott

lábra, és olyan hírek terjedtek el, hogy itt valami fejmunkás-, tisztviselő- vagy mérnöküldözés kezdődik, egypár mérnök elvtársunkhoz fordultunk, hogy adjanak az AMOSZ-ban alkalmat arra, hogy itt kifejtsük álláspontunkat a szellemi munkásokat érintő kérdésekben...

Sehol az illetékes proletár kormányzati tényezőkben nincs szándék arra, hogy ilyen üldözés jöjjön létre, sőt ellenkezőleg, azt is megállapíthatom, hogy mint marxistáknak, nem is lehet szándékunk, hogy a szellemi munkát lebecsüljük. Rögtön el kell azonban mondanom, hogy válasszuk el a két kérdést egymástól. Az egyik a szellemi vezetés kérdése, általában a proletariátus osztályharcában, és a másik, a szellemi munka értékelésének a kérdése."

Ezzel kapcsolatban részletesen megmagyarázta:

„... Nem lehet semmiféle olyan felfogásnak helye, amely sérelmezi azt, hogy nem intellektuelek vezetnek a proletariátus osztályharcában, hogy nincs meg a megfelelő szerepük ebben az osztályharcban."

Ehhez a mondathoz az AMOSZ lapjának a jobboldalhoz húzó ez időbeli szerkesztője csillag alatt megjegyezte, hogy az AMOSZ kebelében ilyen sérelem el nem hangzott, és a vezetés ilyennek hangot soha nem adott. Ez így meg is felelt a valóságnak. De tény, hogy bizonyos technokrata elképzelések és összeegyeztethetőségük a szocializmussal nem volt idegen az AMOSZ-ban szervezett mérnökök egy részétől. Gyakorlatilag ennek nem nagy jelentősége volt; az AMOSZ munkájában vagy értekezletein ez nem is nyilvánult meg soha.

Nagy vihart keltett Kun Béla beszédének további része, melyben azzal foglalkozott, hogy mi volt a mérnök szerepe a kapitalista üzemben. Tulajdonképpen ez volt az egész probléma politikai magva. A kapitalista üzemben a munkás gyűlölte azokat, akik adminisztratív és fegyelmi eszközökkel, gyakran durván, kegyetlenül és megalázóan igyekeztek belőlük a maximális teljesítményt kisajtolni... Ezek a hajcsárok nem ritkán éppen a mérnökök és technikusok közül kerültek ki, sőt a termelésben közvetlenül dolgozó műszakiak nagy részének voltak ilyen funkciói és kötelességei is. Könnyen érthető, hogy a munkások egy részében megvolt a hajlamosság az általánosításra; arra, hogy a mérnök és a technikus személyében általában a hajcsárt lássa. Megvolt erre a hajlamosság egyes Oroszországból jött elvtársak részéről is, akik közvetlenül nem tapasztalhatták, hogy a világháború idején hazánkban a szellemi és fizikai munkás közötti viszonyban egészen más irányú,

egészségesebb kapcsolat volt kialakulóban, mint amilyen Oroszországban volt tapasztalható a forradalom utáni első időkben.

A tanácskormány, illetve egyes népbiztosságok hoztak olyan rendelkezéseket, amelyek a mérnök és technikus funkcióit az üzemben egyesegyedül a szoros értelemben vett műszaki vagy tudományos tevékenységre kívánták korlátozni, fegyelmezési jogát megszüntették és adminisztratív jogkörét is szűkítették. Ezek az intézkedések még a műszakiak iránti régi, de már a háborús években csökkent bizalmatlanságból fakadtak. A műszakiaknak az a számottevő része, amely már a háború éveiben a munkásság és a szocializmus oldalára állt, ezeket a rendelkezéseket magára nézve sértőnek tekintette. Emellett úgy vélték, hogyha nincs joguk adminisztratív eszközökkel is biztosítani elgondolásaik végrehajtását, úgy a termelés helyes műszaki vezetése sem lehetséges.

„Ma kétségtelenül van bizonyos ellentét a szellemi és fizikai munka között – mondotta Kun Béla –, mert a szellemi munka nagy részben privilegizált rétegek kiváltsága volt, privilégiumot jelentett a kapitalista társadalomban... Kétségtelen, hogy hosszú ideig a mérnökök, tisztviselők ellenségesen állottak a proletariátus osztályharcával szemben. *(Felkiáltások: Ez nem áll!)* Kérem, elvtársak, aki ezt tagadja, az nem őszinte. *(Zaj.) Én tudom azt, hogy 1918-ban mérnökök voltak azok – és ezt nem szoktam elfelejteni –, akik a munkásság élére álltak, akik felrázták a háború ellen Magyarország munkásságát, különösen a budapesti munkásságot.* (Kiemelés tőlem: – *H. Gy.*) De tagadja-e bárki azt – és ez nem hiba ma már, elvtársak –, hogy a mérnököknek a többsége hajcsár volt, és ezt annak idején ki is tudták használni azok ellen, akik a munkásmozgalom élére állottak. Minden rosszat, amit el lehetett mondani – és nagyszerűen ki tudták használni a mérnökellenes ideológiát – azért mondtak, mert a kapitalista munkafegyelem korbácsának kezelője a mérnök volt. Így volt ez? *(Felkiáltások: Nem így volt! Így volt!)* Beszéljünk őszintén; hangsúlyozom, hogy azok ellen, akik a legforradalmibbak voltak, akik a balszárnyon álltak, kihasználták azt a körülményt, hogy a mérnök-tisztviselők voltak a kapitalista munkafegyelem korbácsának kezelői, a kapitalista munkafegyelem eszközei. *(Egy hang: Áldozatai!)* Úgy van, áldozatai is, és éppúgy kezelői is voltak, mint a proletárkatona is testvérének gyilkosa volt a háborúban."

A továbbiakban Kun Béla biztosította a mérnököket: a proletariátus a legnagyobb megbecsülésben fogja őket részesíteni, ha segítenek az

általános műveltség legszélesebb körű elterjesztésében, hogy így a munkásellenőrzés mielőbb tényleges munkásigazgatássá válhassék. Biztosította a műszaki értelmiséget munkájának megfelelő gazdasági értékeléséről is.

„A proletár osztályöntudat – mondotta – mint szellemi vezető, mindenesetre garancia arra, hogy a szellemi munka, a mérnök munkája, a proletariátus diktatúrájában és a szocializmusban egyaránt értékeltetni fog."

Varga Jenő szólalt fel ezután. Emlékeztetett arra, hogy már mintegy fél évvel a Tanácsköztársaság megalakulása előtt, az IKTOSZ-ban megtartott előadásában kifejtette, hogyha Magyarország proletariátusa, az orosz példát követve, a proletárdiktatúra útjára tér:

„Magyarország sokkal könnyebben fog boldogulni, mert az intellektuális és főleg a termelésben döntő fontosságú mérnökség a proletárdiktatúra gondolatához sokkal közelebb áll, mint Oroszországban. Megvan tehát a kilátás arra, hogy a magyar mérnöki kar – ezt széles értelmében, vegyészeket, építészeket is belevéve értem – a magyar technikus kar a proletariátus diktatúrájának boldogulását nem fogja olyan szabotázzsal megnehezíteni, amint azt Oroszországban tapasztaltuk."

„Hogy én akkor ezen reményemnek adtam kifejezést, *az éppen azon tapasztalaton alapult,* amire Kun Béla elvtársam is célzott, *hogy éppen az AMOSZ-nak talán nem túl nagy számú csoportja volt az, amely 1918 év folyamán a munkássággal igen szoros kapcsolatban állott, s annak mintegy forradalmi élesztője volt.* (Kiemelés tőlem: – *H. Gy.*) Amidőn ezelőtt néhány nappal azt hallottam, hogy a magyar technikusok körében elégedetlenség van bizonyos jelenségekkel szemben, őszintén szólva nagyon megdöbbentem ezen, mert alig tudnék kellemetlenebb dolgot Magyarország boldogulására nézve, mint azt, hogy a viszony a dolgozó munkásság és mérnökség közt valamiképpen elmérgesedjék."

Rámutatott a továbbiakban arra, hogy egy olyan átmeneti társadalomban, mint amilyen jelenleg a Tanácsköztársaság, nem várható, hogy a hosszú időn át mesterségesen élesztett ellentét munkás és mérnök közt máról holnapra megszűnjék.

„A szocialista mérnököknek is meg kell érteniök – mondotta –, hogy igazán nagy változás történt itt, amíg az elnyomott osztályból uralkodó osztály lett, és ez a változás egyes munkásrétegeknél, egyes gyárakban

bizonyos túlkapásokra vezetett. Itt azonban csak egy átmeneti forrongó hangulatról van szó; így például a munkások követelték egy mérnök eltávolítását, és egy hét múlva nemcsak visszakérték, hanem egyenesen a munkástanács elnökének választották meg."

Varga higgadt, tárgyilagos előadását a gyűlés részvevői nyugodtan hallgatták végig, és ha mérsékelten is, tetszésüknek adtak kifejezést. Utána az én előadásom következett.

Ebben a testületben jól ismertek, mint a magyar mérnökök szocialista szervezésének egyik kezdeményezőjét, és jól tudták azt is, hogy kommunista állásfoglalásomnak egyik fő indítéka az a meggyőződés: a szocialista társadalom a műszaki és tudományos alkotómunka legkorlátlanabb érvényesülését biztosítja, sőt meg is követeli. Ezért fontosnak tartottam, hogy a magam részéről is aláhúzzam elvi egyetértésemet a kormánynak a mérnöki hatáskört szabályozó intézkedéseivel. Akkor, valóban, a mérnökök szempontjából is komoly haladásnak tekintettem az üzemvezetésnek az olyan rendjét, amelyben a mérnököknek tisztán műszaki és tudományos jellegű feladataik vannak; a végrehajtás és a fegyelem biztosítása az ellenőrző munkástanács és a termelési biztos dolga.

Ma persze nem vagyok egészen ezen a nézeten; magam is hibáztatnám azt a mestert vagy üzemvezetőt, aki népszerűségét vagy nyugalmát féltve, helytelenül értelmezi a munkás és mérnök közötti jó viszony követelményeit, és a szocialista üzemben nem mer elég bátran élni intézkedési jogaival. Akkori felfogásomnak azonban nem csupán az volt az oka, hogy még nem negyvenéves, hanem csak néhány hónapos szocialista termelési tapasztalattal rendelkeztem.

A Tanácsköztársaság politikai körülményei átmenetileg elkerülhetetlenné tették a mérnöki hatáskör ilyen korlátozását, éppúgy, mint ahogy elkerülhetetlen volt az akkordbérek megszüntetése is.

Szükségesnek véltem továbbá, hogy élesen elítéljem azokat a nézeteket is, amelyek a magasabb képzettséget jogcímnek szerették volna tekinteni bizonyos társadalmi, sőt politikai kiváltságokhoz. Néhány kiragadott részlettel szeretném itt megvilágítani felszólalásom jellegét és tartalmát.*

* A korabeli sajtóból átvett feljegyzések szövegén itt-ott éppen csak stiláris jellegű módosítást eszközlök. Ezzel csak az akkor elkövetett mulasztásomat pótolom némileg. Abban az időben előre megírt beszédek nem léteztek. Nem is szólva arról,

„... Ez a testület a legöntudatosabban a tudomány jogaiért folytatta harcát, amidőn a szocialista mozgalomhoz csatlakozott és kivette a részét a proletariátus osztályharcából... A kommunista termelés tulajdonképpen a tudományos társadalmi rendnek a megvalósítása, mert az anyaggal, erővel, tudománnyal és egyidejűleg az emberi élettel való racionális gazdálkodást is jelenti. De ebből semmi esetre sem lehet azt a következtetést levonni, hogy ez a társadalom ugyanilyen értelemben a technikusok társadalma lesz. Az összes dolgozók társadalmában semmiféle foglalkozási kategória vagy foglalkozáshoz tartozó egyének összessége, pusztán foglalkozása címén nem vindikálhat magának előjogot a többivel szemben... Különös társadalmi megbecsülés, magasabb fokú érvényesülés és elismerés nem a foglalkozásnak, hanem a kiválóságnak, a tehetségnek járhat csak. Azok a mérnökök, akik tehetségük révén teljesítményeikkel a többi ember életét megkönnyítik, el fogják nyerni átlagon felüliségük elismerését, mert ennek elismerése a proletariátus és valamennyi dolgozó egyetemleges érdeke."

A továbbiakban kifejtettem: a kommunista társadalomnak a mérnökök szempontjából is különösen fontos vívmánya, hogy megváltoztatja a mérnöki munka erkölcsi jellegét. A mérnökök összességének, „mint társadalmi osztálynak" az volt a funkciója, hogy szellemi munkájával megteremtette a termelési eszközöket, s azokat létrejöttük pillanatában kiszolgáltatta a kizsákmányoló osztálynak. A mérnöknek, amellett, hogy eszmeileg létrehozta a kizsákmányolást szolgáló termelési eszközöket, jórészt még azt is elő kellett segítenie, hogy ezek a termelési eszközök minél nagyobb hatásfokkal szolgálják a munkaerő kizsákmányolását. Jelenleg a mérnök, mint fegyelemtartó feljebbvaló, feleslegessé vált. Ez teszi lehetővé, hogy a termelésben a műszaki és tudományos jellegű tevékenységet elválasszuk az adminisztratív teendőktől, és ez, nézetem szerint, a mérnök társadalmi helyzetében nem süllyedést, hanem emelkedést jelent. Egyetértettem azonban azzal, hogy e funkciók

hogy a hallgatóság sehol sem tűrte előre megírt beszédek felolvasását, senkinek nem is lett volna rá ideje, hogy előre megírja beszédét. Még kevésbé volt kedvünk és időnk ahhoz, hogy a már egyszer elmondott beszédnek gyorsírási jegyzetét átnézzük, és szövegét a sajtóban való megjelenés előtt ellenőrizzük és javítsuk. Ezért a mai olvasó akkori beszédeink fogalmazásait joggal kritizálhatja. Belekerültek ezekbe nemcsak a rögtönzött beszéd elkerülhetetlen pongyolaságai, de a gyorsírói feljegyzés esetleges hibái is.

elkülönítése terén talán túlmentünk a termelés szempontjából valóban előnyös határon. Ilyen mélyreható változásoknál kisebb-nagyobb hibák vagy tévedések elkövetése elkerülhetetlen. Ezeket ki kell javítanunk, „mert a tanácsrendszer tökéletes kiépítése, amelynek ma még csak a legelemibb kezdetén vagyunk, teljesen kizárja azt, hogy olyan visszásságok, amelyek a termelés és a társadalom érdekeivel ellentétesek, sokáig fennmaradhassanak". Fel is szólítottam az AMOSZ tagjait, segítsék javaslataikkal a tanácskormányt abban, hogy a fejlődést olyan irányba terelje, amely „a termelés és a társadalom érdekeinek legjobban megfelel".

A felelős politikai és gazdasági vezetőknek az értelmiségi értekezleten elhangzott nyilatkozatai megnyugtatólag hatottak. A meghívottak az előadások feletti vitát a június elsejére már meghirdetett taggyűlésre halasztották; csupán Pfeifer Ignác tanár kért szót egy rövid hozzászólásra. Pfeifer tanár kiváló, haladó szellemű tudós volt, akit nemcsak tudományos tekintélyénél, de ismert emberi jelességénél fogva is, műszaki körökben nagyra becsültek. Az elégületlenkedő, de alapjában a tanácsrendszert elfogadó mérnökök természetesnek vették, hogy Pfeifer lépjen fel sérelmeik dolgában.

„Az AMOSZ – mondotta – eddigi működésével már felégette maga mögött a hidat, amellyel ismét a kapitalista termelést kívánhatná. Ha tehát mi kritikát gyakorolunk, akkor ennek egyetlen motívuma van, és ez az, hogyha a dolog így folyik tovább, akkor a kommunista termelést veszélyeztetve látjuk . . ."

A június elsejei taggyűlés sokkal nyugodtabb hangulatban folyt le, mint az előbbi. Pfeifer tartott előadást „A szocialista termelés előfeltételei" címmel. Előadásában élesen, gyakran torzítva és erősen túlozva is, de azért mégis bizonyos tárgyi igazságra törekedve, bírálta az üzemi szervezés terén elkövetett tényleges és általa vélt hibákat. Vitába szállt az előbbi értekezleten tartott előadásainkkal, különösen, ami a mérnöknek a kapitalista termelésben elfoglalt szerepét illeti. Szerinte csak a mérnököknek az alja, a tehetségtelen, komoly műszaki alkotó munkára képtelen emberek vállalkoztak a kapitalista termelésben a hajcsár szerepére. Megmaradt amellett, hogy a szocialista termelésben is meg kell hogy illesse a fegyelmezési jog az üzem műszaki vezetőit. Ezt a fegyelmezési jogot azonban egészen másképp fogalmazta meg, mint ahogy általában a kapitalista termelésben értették. „Én azt hiszem

– hangoztatta –, hogy a kommunista társadalom munkafegyelem alatt mást ért. Úgy tudom, hogy a fegyelem legjobb eszköze a tudás. Ha valaki közülünk be tudja igazolni a munkában alárendelt, felügyeletére bízott emberek előtt, hogy a munkát, amellyel meg van bízva, érti is, hozzáértésével segítségére lehet a munkásoknak, az egyúttal fegyelmezni is tud a munkára... A magasabb fegyelmezési eszközök, amelyeket a legeredményesebbnek tartok, a mérnökök tudása, példaadása, erkölcsi színvonala. – Ezt nem mondom fráziképpen, nem akarok a kommunista termelési renddel kapcsolatban akármilyen frázist használni, mert ez erős meggyőződésem és közvetlen tapasztalatom – ennek a fegyelemnek a gyakorlására igenis hivatottnak tartom a mérnököket."

Úgy gondolom, hogy Pfeifernek *ezzel* a megállapításával ma is teljes mértékben egyetérthetünk. Kívánatos lenne, hogy az adminisztratív fegyelmezési jog, amellyel üzemeink mai vezetősége nagymértékben rendelkezik, szorosabban fűződjék ehhez az elvi követelményhez.

„... Magyarországon a mérnökség nem szabotál – hangsúlyozta beszéde befejező részében – ... magam után ítélve úgy érzem, hogy Magyarországon a mérnökség azért nem szabotált, mert a háború alatt saját testén ismerte meg a kapitalizmus igen nagy hibáit és bűneit az is, aki szociológiai kérdésekkel nem foglalkozik *(Úgy van!)* ... megérezték, hogy a kapitalista termelés olyan hiányosságokkal, hátrányokkal járt, amelynek a kiküszöbölésére feltétlenül szükség van, ennek pedig egy módja van...: ez a termelési eszközök köztulajdonba vétele..."

„A technikusok a kommunista termelési rendbe igen könnyen élték bele magukat. Talán azt mondhatnám, hogy köztünk a régi időket csak azok sírják vissza, akiket kielégített az, hogy felfelé görnyedve, lefelé rúghattak *(Úgy van!)*, de azoknak a technikusoknak, akik világéletükben hozzászoktak, hogy dolgoznak és foglalkozásuknál fogva is nemcsak a kapitalizmusnak, de a közért is tudtak dolgozni, azok egy olyan világrendbe, amely nekik kilátásba helyezi, hogy minden tudásukat, munkaenergiájukat a köz javára fordíthatják, azoknak egy ilyen világ idegen nem lehet. *(Úgy van!)*"

Pfeifer felszólalása, mint az idézett részek mutatják, általában pozitív volt, mert elfogadta a kommunista gazdálkodásra való áttérés szükségességét, és a hibák kijavítására, nem pedig a helyzet kiélezésére törekedett. Volt azonban fölényes demagógia is a beszédében, gúnyoló-

dás a kommunisták hozzá nem értése fölött, és különösen kihangsúlyozta ezt a kommunista szakemberekre vonatkozóan, mondván, hogy elsősorban azok a szakemberek csatlakoztak a kommunista mozgalomhoz, akik tehetségtelenségük folytán nem boldogultak a kapitalista rendszerben. Ennek, mint azt mozgalmunk egész története mutatta, éppen az ellenkezője volt igaz. Jellemző az is, hogy Pfeifer felszólalása az AMOSZ-ba bekerült jobboldali elemek részéről is élénk helyeslésre talált. Végeredményben azonban ezzel a taggyűléssel a vita a műszaki értelmiség kérdéséről gyakorlatilag elég kielégítően lezárult.

Elvi síkon azonban folytattuk e kérdés megvitatását, mert nagyon fontosnak láttuk a fizikai és szellemi munka viszonyával kapcsolatos kérdések mélyebb elemzését és tisztázását. Ezért jelent meg Rudas László cikksorozata a „Vörös Ujság"-ban – közérthető módon marxista magyarázatát adta a tanácskormány értelmiségi politikájának, és megnyugtatóan értelmezte az adott konkrét körülményeknek megfelelően. Az üzemekben is megszűntek a mérnökök és munkások közötti káros incidensek, és amennyiben itt-ott még előfordultak, a népbiztosság beavatkozásával gyorsan felszámoltuk.

Én „A munka társadalmi kategóriái" című tanulmányomban, amely körülbelül egyidejűleg jelent meg az „Internationalé"-ban és a „Szociális Termelés"-ben, gazdasági és erkölcsi *értékelés* szempontjából elvetendőnek tekintettem a szocializmusban a munkának fizikai és szellemi munkaként való éles megkülönböztetését. Itt e cikknek csak egy alapgondolatát kívánom röviden ismertetni, úgy ahogyan ezt – már lényegesen továbbfejlesztve – a felszabadulás után egy akadémiai előadásomban elmondtam.

A szocializmusban is elvi megkülönböztetés alapjául szolgálhat az a körülmény, hogy minden munka – legyen az akár „szellemi", akár „fizikai" munka, kétféleképpen végezhető: „átlagosan" – azaz úgy, ahogyan bármely közepes képességű ember az általánosan megszerezhető ismeretek birtokában elvégezheti, és elvégezhető a társadalom számára külön hasznot jelentő *„alkotó"* módon. A szocialista társadalomban – nézetem szerint – ez a leglényegesebb megkülönböztethető és meg is különböztetendő sajátossága a dolgozók által végzett bárminő munkának. Ha például egy esztergályos, miközben napról napra készít bizonyos alkatrészt, óránként mondjuk száz darabnyi termelékenységgel, munkája közben gépét vagy szerszámát úgy módosítja, hogy ezáltal

egy óra alatt nem száz, hanem százhúsz alkatrészt készíthet el – alkotó munkát végzett. Ennek a munkának az eredménye, ha már egyszer létrejött, akárhányszor felhasználható, minden újabb munkaráfordítás nélkül. A módosítás szellemi tartalma naponta húsz százalékkal emeli alkotójának teljesítményét, és ha az országban, tegyük fel, ezer esztergapad van, amelyen ilyen alkatrészt készítenek, akkor végeredményben kétszáz szakmunkás munkája szabadul fel.

Az esztergályosról mondott példa vonatkozhat bármilyen más „fizikai" vagy „szellemi" munka elvégzési módjára és eredményére is. Minden alkotó jellegű munkaeredmény munkát takarít meg a társadalom számára, vagy pedig a szükségletek jobb kielégítését teszi lehetővé. Ez sokszor óriási és felbecsülhetetlen méretű. De mert a legegyszerűbb munkát is lehet alkotó módon végezni, az egészen kis eredmények is nagy tömegükben roppant jelentőségűek lehetnek.

A szocialista társadalomnak, amely a legnagyobb jólétet a legkisebb munkaráfordítással kívánja elérni, elsőrendű érdeke az alkotó munka ösztönzése.

Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy az alkotó munka kiszámítható vagy becslésen alapuló népgazdasági eredménye *semmiképp sem tekinthető* a tehetség, az átlagonfelüliség *közvetlen* és abszolút mértékének. A gazdasági eredmény nagyságát döntő módon társadalmi adottságok befolyásolják. Így például aránylag egészen jelentéktelen alkotó munka eredménye, amely a cipőgyártásban egy ezrelékkel csökkenti az önköltséget, a világ cipőszükségletére átszámítva, sokkal nagyobb megtakarítást ad, mint egy találmány, amely, mondjuk – a csillagászati távcsövek gyártási költségét akár a felére is leszállítja. Másodszor pedig, ami magának az alkotásnak szellemi létrejöttét illeti, úgy ez mindig az emberiség eddig felhalmozódott óriási tapasztalati eredményeire és megelőző korok alkotó munkájának roppant tömegére épül; enélkül nem jöhetett volna létre.

Mi következik mindebből? Először is az, hogy a szellemi munka, *pusztán azért,* mert „szellemi", nem tarthat igényt semmiféle különleges helyzetre a társadalomban. Másodszor: még az alkotó munka sem tarthat erre nagyobb mértékben igényt, mint amennyire a dolgozók társadalma azt saját érdekében, anyagi és erkölcsi tekintetben célszerűnek látja számára biztosítani.

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG VÉDELMÉÉRT

Egyidejűleg a nagy lendülettel megindult, széles körű szocialista alkotó és szervező munkával, a Tanácsköztársaságnak már kezdettől fogva roppant erőfeszítéseket kellett tennie, hogy felkészüljön a minden oldalról fenyegető imperialista intervenció ellen. A Károlyi-rezsim igen gyenge, fegyelmezetlen és meglehetősen demoralizált katonai erőket hagyott ránk az ország határain. Így nem is tudtuk feltartóztatni az előnyomuló románokat, akik elsőnek támadtak ránk a szövetséges hatalmak közül, igen nagy túlerővel. Rendkívül súlyosbította a helyzetet a székely ezredek „hazaffyas" tisztikarának az árulása. Ezek a dzsentri tisztek sokkal szívesebben látták volna az ország élén az imperialista hódítót, mintsem a magyar munkást és parasztot. Ilyen veszélyes helyzetben a hadsereg megerősítése nem volt csupán a hadügyi népbiztosság feladata. Foglalkoznia kellett ezzel, tőle telhetően, minden más népbiztosságnak vagy egyéb vezető intézménynek is, és ott, ahol kommunisták kezében volt a vezetés, alaposan ki is vették ebből a munkából a részüket.

A szociális termelés népbiztosságának munkáját különösen közelről érintették a honvédelem kérdései, mert hiszen egyes területek elfoglalása vagy visszafoglalása a legközvetlenebbül befolyásolta az ipar anyagi ellátását és az ezzel kapcsolatos operatív intézkedéseket.

Április vége felé a Kormányzótanács határozatot hozott, hogy a népbiztosok egy része menjen vidékre. Egyrészt a legfontosabb frontszakaszokon segítsék a védelem szervezését, másrészt pedig segítsék a vidéki tanácsszerveket új munkakörük elsajátításában, általában: tegyék közvetlenebbé a tanácskormány kapcsolatát a vidékkel.

Engem a Kormányzótanács Salgótarjánba küldött. Salgótarján a Tanácsköztársaság egész léte és fennmaradása szempontjából is rendkívül fontos város volt. Budapest gyárai és erőművei túlnyomórészt salgótarjáni szénnel tüzeltek, vagyis döntő módon a salgótarjáni szénmedence termelésétől függtek. Egyike volt ez a legjelentősebb bányavidékeknek, amelyek még megmaradtak a Tanácsköztársaság kezén, s amelyeknek a főváros számára pótolniuk kellett a megszállott területen levő pécsi és erdélyi bányák termelését is. A szénbányák mellett nem volt elhanyagolható a salgótarjáni acélgyár sem, mert ez főleg mezőgazdasági szerszámokat és kisebb gépeket készített s így termelése fontos volt a faluval való árucsere, általában a parasztság munkájának biztosítása tekintetében is.

Fő feladatom az volt, hogy a bányászokkal és a helyi párt- és szakszervezeti funkcionáriusokkal megbeszéljem, miként fokozzuk a széntermelést és miben lehet segítségükre a népbiztosság. Ilyen értelemben kellett a május elsején megtartandó nagygyűlésen, az egyesült párt és a Kormányzótanács kiküldötteként, az ünnepi beszédet mondanom.

A front akkor még elég messze volt Salgótarjántól, talán nyolcvanszáz kilométernyire, és nem volt még semmi jele, hogy a csehek valamire készülődnének. Ennek ellenére titkárom, Csillag László, aki minden tekintetben igen körültekintően végezte munkáját, nem tartotta feleslegesnek, hogy szerezzen nekem egy politikai megbízotti meghatalmazást is a salgótarjáni frontszakaszra. Hogy kivel íratta alá, arra nem emlékszem; nem is tulajdonítottam ennek jelentőséget, mert még sohasem fordult elő, hogy hivatali tevékenységem során bárhol is valamiféle igazolványt vagy meghatalmazást kértek volna.

Budapestről 29-én utaztam el a késő esti vonattal. Néhány óra leforgása alatt eldöcögtünk Hatvanig, ahol át kellett szállni a reggel Salgótarjánba induló vonatra. Itt egy századnyi átutazóban levő katonával találkoztam; valamerre a tiszai front felé voltak irányítva. Csupa fiatal, tizenkilenc–húszéves fiú volt, akiket még a Károlyi-rezsim toborzott a hadseregbe. Nagyobbrészt pestiek, elég rendesen öltözve és jó színben; nemigen látszott meg rajtuk, hogy a katonáskodás eddig nagyon megviselte volna őket. Vidám nótázásuktól zengett az egész pályaudvar. A „Márványkőből van a Tisza feneke" dallamára énekelték, különbözőképp, nem mindig éppen reprodukálható módon variálva a szöveget:

„De szeretnék Kun Bélával beszélni,
De még inkább szobájába bemenni,
Megmondanám Kun Bélának magának,
Lányokat is, kisasszonyokat is
Sorozzon be bakának.

De Kun Béla jazt írja a levélbe,
Nem való a csákó a jány fejébe',
Mer' a jánynak harmincháromszoknya kell,
Szoknya mellé, szoknya mellé
Harminchármas baka kell."

Szóba elegyedtem velük, s mikor megtudták, ki és mi vagyok, körülálltak és megkértek, tájékoztassam őket, mi van Budapesten, mi lesz és hogyan is van a dolog a világforradalommal? Bizony alaposan rájuk fért egy kis politikai felvilágosítás; igyekeztem nekik megmagyarázni a májusi ünnep jelentőségét, és összefüggését saját forradalmi feladatainkkal. Sajnos, sokat nem beszélgethettem velük, mert az ő vonatjuk már befutott és indulniuk kellett.

Az ünnep előtti napon tájékozódtam a helyi viszonyokról. Beszélgettem a tanács és a szakszervezetek vezetőivel, akik egyben a helyi egyesült pártszervezet vezetőségi tagjai is voltak. A bányászok közt jó és lelkes volt a hangulat. Nekik sokat adott a diktatúra anyagiakban is – de főképpen azzal, hogy megszüntette az embertelen és megalázó bánásmódot, amelyben eddig részük volt – a bányák dolgozóit ugyanis a kizsákmányolás és katonai elnyomás sokkal jobban sújtotta, mint a munkások egyéb kategóriáit. Nem felejtették el a gyalázatos vérengzéseket, a hosszú statáriumot, amelyben még a Károlyi-„demokrácia" idején is részük volt. Pártunknak itt erős gyökerei voltak, és mind a tanácsban, mind a bányászszakszervezet vezetőségében is sok harcos kommunista akadt.

Itt még nagy befolyása volt a jobboldali szociáldemokratáknak, és támogatta őket az üzem műszaki és adminisztratív alkalmazottainak egy része is. Ezek határozottan ellenezték a gyári dolgozók mozgósítását, és csak a kommunisták által vezetett ifjúsági szervezet és a hozzájuk csatlakozó öntudatos munkások erélyes követelésére foglaltak állást a mozgósításban való részvétel mellett.

Elsején hatalmas ünneplő tömeg, több ezer ember gyűlt össze a város főterén. Nem kis erőfeszítésembe került, hogy átfogjam hanggal az egész óriási térséget. Ma már erre sehogy sem tudok visszaemlékezni. De tény, hogy a tömeg nagy figyelemmel hallgatta beszédemet, és nyilván ez a csend tette, hogy hangom valószínűleg eljutott a térség távoli sarkaiba is. Előadásomban részletesen beszámoltam a Tanácsköztársaság eredményeiről, nehézségeiről, és különösen arról beszéltem, hogy mit vár az ország Salgótarján dolgozóitól. Elmondtam, hogy Salgótarján mindenáron való megvédése létkérdése a Tanácsköztársaságnak, mert a salgótarjáni szén nélkül a proletárdiktatúra gazdaságilag tarthatatlanná válna. Ezért felszólítottam Salgótarján egész munkásságát: amennyiben valónak bizonyulna az a már éjszaka elterjedt hír, hogy a csehek támadnak és a mieink – még a régi hadseregből való gyenge alakulatok – ellenállás nélkül vonulnak vissza előlük, egy szálig fogjon fegyvert a város és a Tanácsköztársaság létének megvédésére. Erre a felhívásomra a gyűlés lelkes helyesléssel válaszolt, és ilyen értelmű határozati javaslatot fogadott el.

A gyűlés után tanácskozásra ültem össze a város politikai vezetőivel, tanácstagokkal, szakszervezeti és párttitkárokkal. Az egyesült párt salgótarjáni titkára, Podhornik elvtárs kommunista volt.

A hír a csehek támadásáról valónak bizonyult. Elhatároztuk, hogy azonnal nekilátunk a város védelmének, illetve megfelelő fegyveres munkáscsapatok összeállításának. Abban állapodtunk meg, hogy lovas küldöncöket küldenek szét a távol eső bányákba is, és másnap, azaz második estére összehívják az összes bányák bizalmi férfiait, s megbeszéljük a feladatokat. Én a magam részéről felhívtam Csillag Lászlót, aki a népbiztosságon május elsején is ügyeletet tartott, és meghagytam, igyekezzék azonnal egyenruhát, fegyvert, lőszert szerezni, amennyit csak tud, és hozza le egy vonattal, hadd fegyverezzük fel a munkásokat. Ugyancsak meghagytam, hozza magával a népbiztosság azon munkatársait, akik a világháborúban részt vettek és van katonai tapasztalatuk.

Május másodikát az acélgyárban töltöttem. Munkásokkal és szakszervezeti bizalmiakkal tárgyaltam a gyár ügyeiről a termelés, ellátás, munkabérek, munkaviszonyok kérdéseiről. Este a megbeszélt időpontban a párthelyiségbe mentem, ahol, tegnapi megbeszélésünk értelmében, a környékbeli bányák értekezletét kellett volna megtartanunk. Ám leg-

nagyobb meglepetésemre senkit sem találtam ott, még a párttitkárt sem. Vajon mi történhetett? Elképzelhetetlen volt előttem, hogy a kommunista párttitkár ilyen fontos megbízásról és feladatról megfeledkezett volna. Amikor nagy nehezen rábukkantam a városban, szemére vetettem, hogy elmulasztotta a bizalmiak összehívását. Ő viszont nem értette az én szemrehányásaimat.

– Hogy lehet az – mondotta –, hogy maga, Hevesi elvtárs, nem tud a Pesten történtekről? Hát nem tud arról, hogy elhatározták a tanácskormány lemondását és hogy a Tanácsköztársaság megszűnik? Semmi értelme, hogy akár egy csepp vért is ontsunk a védelmére.

Elképesztett és határtalanul feldühített ez a hihetetlennek látszó magyarázat.

– Ostoba rémhírek ezek – mondottam. – Hogy is tehette, hogy valami nyilvánvalóan ellenforradalmi mendemondára hallgatva, ilyen fontos és halaszthatatlan megbeszélést nem hívott össze?

Ő azonban felvilágosított róla, hogy nem rémhírről vagy valami mendemondáról van szó. Peyer hívta fel a helyi szakszervezetet, és személyesen tájékoztatta annak titkárát, hogy a tanácskormány ma lemond, az antant ideiglenesen megszállja az országot, és semmi értelme sem lenne a fegyveres ellenállásnak. Akkor Peyert még nem ismertem annyira, hogy ilyen gaz árulásra is képesnek tartsam; ezért teljes meggyőződéssel hangoztattam, hogy Peyer ilyent nem mondhatott és kétségkívül valamilyen ellenforradalmár, aki ráadásul a hangját is utánozhatta, visszaélt a nevével. Meghagytam, hogy igyekezzék ezt a hírt – amennyiben már elterjedt volna – megcáfolni, én pedig, mondottam, rögtön Pestre telefonálok, hogy illetékes elvtársaktól tájékozódjam a helyzet felől.

Ám hiába próbáltam Kun Bélát vagy valamelyik más kommunista népbiztost felhívni, egyiket sem találtam meg a lakásán, sem a hivatalában. Csak másnap tudtam meg, hogy mindnyájan ott voltak a Budapesti Munkástanács rendkívüli ülésén, amelyen a tagok nagy többsége magáévá tette a kommunisták álláspontját, és úgy döntött, hogy fegyverrel is megvédi a Tanácsköztársaságot. Éjfél felé sikerült végre Kunfit ott érnem a lakásán. Elmondtam neki, miről van szó, és legnagyobb megdöbbenésemre, Kunfi megerősítette Peyer állítását. Kunfi nem vett részt a Munkástanács ülésén, és lehetséges, hogy ekkor talán

még nem ismerte az ott hozott határozatot. Nem tartom azonban kizártnak az ellenkezőjét sem.

– Vége mindennek – szólt Kunfi rendkívül reményvesztett, csaknem síró hangon. – A Tanácsköztársaságot nem tudjuk tartani, nem tudjuk megakadályozni, hogy az antant csapatok megszálljják az országot. Semmi célja, hogy ott Salgótarjánban bárminő véráldozatot is hozzanak.

Így hát valóban nem holmi mendemondáról vagy visszaélésről van szó, mint ahogyan azt eddig feltételeztem. Nem hittem azonban Kunfinak sem. Sokkal inkább az a gyanúm támadt, hogy talán valami komoly jobboldali összeesküvésről van szó a Tanácsköztársaság ellen. Úgy döntöttem, hogy amíg Kun Béla maga is meg nem erősíti ezt a hírt, provokációnak tekintem Peyer és Kunfi állítását. A postán megtiltottam, hogy bárkit is összekössenek Budapesttel, és két, fegyveres kommunista munkást küldtem oda, hogy erre vigyázzanak. A párttitkárnak pedig azt mondtam, hogy provokációról van szó, és részletes tájékoztatást csak reggel felé fogunk kapni.

Addig is felkerestem a helyi katonai parancsnokságot, Folkusházy dandárparancsnokot, aki vezérkari főnöke is volt a bányavidéktől északra eső frontszakasznak. Most aztán kapóra jött a Csillag László minden eshetőségre szerezte politikai megbízotti felhatalmazásom. Ennek hiányában Folkusházy joggal hivatkozhatott volna rá, mint ahogy meg is próbált erre hivatkozni, hogy ő bármilyen utasítást csak fölöttes katonai parancsnokságától fogadhat el. Így azonban kénytelen volt velem szóba állni. Követeltem, hogy semmiféle intézkedést ne tegyen a város kiürítésére, annál is inkább, mert ha meg is támadnak a csehek, a front még elég messze van, és ráérünk gondolkozni efölött, ha már Budapestről megkaptuk a helyzetre vonatkozó pontos tájékoztatást. Mint azonban nemrégen a hadtörténeti irattár anyagából kiderült, Folkusházy másnap táviratot intézett budapesti felettes parancsnokságához, és jelentette, hogy én akadályozom Salgótarján kiürítését; Budapestről kért közvetlen parancsot, mert ennek birtokában nem kellene az én rendelkezéseimet figyelembe vennie. Ilyen parancsot azonban Pestről nem kaphatott. Én ugyanis 3-án kora hajnalban végre mégis megtaláltam Kun Bélát, akit tájékoztattam az itteni helyzetről. Kun Béla viszont nekem mondta el a Munkástanácsban történteket. Megerősítette, hogy a jobboldalban valóban megvolt a szándék a Tanács-

köztársaság azonnali feladására, de ezt a budapesti munkásság, a Munkástanácsban levő képviselői útján megakadályozta. Kijelentette, hogy Salgótarjánt mindenáron tartani kell. Lelkemre kötötte, hogy ennek érdekében tegyek meg minden tőlem telhetőt, amíg Budapestről segítség nem jön. Kun Béla nyilván a főparancsnokságot és a hadügyi népbiztosokat is tájékoztatta a salgótarjáni helyzetről, azért vált lehetetlenné egy kiürítési parancs kiadása.

A párttitkárral rögtön összehívattam a kommunista aktívát, a bányász és acélgyári bizalmiakat, mindenkit, akit hamarjában elő lehetett keríteni. Ismertettem velük a Kun Bélától kapott tájékoztatást, valamint utasítását is Salgótarján megvédésére. Valamennyien egyetértettek abban, hogy azonnal meg kell kezdeni a legszélesebb toborzást a bányászok és az acélgyáriak között. Akit pedig fel tudunk fegyverezni, a katonai parancsnokság rendelkezése szerint rögtön ki kell küldeni a front megerősítésére. Alakulóban volt ugyan már egy fegyveres munkásszázad, részben meg is alakult, de nyilvánvaló volt, hogy ez semmi esetre sem elegendő. Mindenképp egyet kellett értenünk Folkusházy véleményével: jelentős helyi erősítés nélkül a rendelkezésre álló gyenge, kis létszámú és fegyelmezetlen erők nem képesek a csehek feltartóztatására. Estére megérkezett Csillag László különvonata több vagon munícióval, fegyverrel és vadonatúj, igaz, jórészt huszároknak való, de kitűnő egyenruhával. Vele jött a népbiztosság hat-nyolc hadviselt munkatársa is, akikkel szükség esetén akár Folkusházy vezérkarát is helyettesíthettük volna.

Ilyen módon tehát a munkásosztagok szervezése azonnal megkezdődhetett. Negyedikén vagy ötödikén Rákosi Mátyás is megjött, akit Kun Béla küldött le, erősítésül. Neki ugyanis nagyobb katonai tapasztalatai voltak, amelyeket még a világháborúban és később az orosz forradalom idején szerzett. Így, egyesült erővel, sikerült elég jelentős számú bányászcsapatot fegyverbe állítani és ki is vinni a hadvezetőség által kijelölt vonalra, ahol beásták magukat. Persze, nem volt nagy fegyelem ezekben a csapatokban. Előfordult például, hogy éjszaka esett az eső és sokan hazamentek aludni. Reggelre azonban mégis újból elfoglalták helyüket a lövészárokban.

Hatodikán vagy talán hetedikén éjszaka, hajnalra virradóra, a szállodában, ahol Rákosival együtt közös szobában aludtunk, hangos kiáltozás vert fel álmunkból. Egy katona üvöltött a folyosón végig: „He-

vesi, Rákosi elvtársak, felkelni!" Nem tudta, hogy melyik szobában vagyunk, és ezért ordította fel az egész szállodát. Hamarosan kiugrottunk az ágyból; öltözködnünk nem nagyon kellett, mivelhogy nem is vetkőztünk le; megtudtuk, hogy a vezérkari főnök hívat sürgősen magához. Odaérve, Folkusházy közölte velünk, hogy a csehek erélyesebb támadásba mentek át, a mieink, a reguláris katonaság is, a munkáscsapatok is, tódulnak visszafelé, úgyszólván ellenállás nélkül. Szerinte itt az ideje Salgótarján kiürítésének, mert ezekkel az erőkkel a védelem nem lehetséges.

Mint utólag kiderült, a pánikot a fronton az okozta, hogy ismeretlen forrásból elterjedt a katonák közt az a hamis hír – szerzői talán jobboldali szociáldemokraták vagy esetleg maga Folkusházy lehettek –, hogy a csehek Kisterenyénél, tehát Salgótarjántól délre, áttörték a védelmet, és megszállták a Budapestre vezető országutat. Ez annyit jelentett, hogy ezt a frontrészt délről bekerítés fenyegeti, és ennek az elkerülése végett tódultak vissza a frontvonalról a katonák.

Ez ellen a leghatározottabban tiltakoztunk, ismertük a bányászok hangulatát, és tudtuk, hogyha fegyelmezetlenek is, de végső szükség esetén kitartanak.

Rákosi a térképen Salgótarjántól északra kijelölte azt a vonalat, ahol szerinte fel lehet és fel kell tartóztatni a cseheket. Folkusházy kijelentette, hogy ezt a műveletet – a visszavonulást ezen a területen feltartóztatni és így a frontot kialakítani – nekünk kell végrehajtanunk, ő a rendelkezésére álló demoralizált csapatokkal erre nem képes.

Egy Lázár nevű volt aktív tiszt, aki az orosz polgárháborúban a kommunisták oldalán vett részt, és ide mint a népbiztosság egyik munkatársa jött, kijelentette, hogy elvállalja egy éppen szervezés alatt álló bányász-zászlóaljjal a visszavonulók feltartóztatását és az új frontvonal kialakítását. Így hát több helyi kommunista funkcionáriussal és a népbiztosság ittlevő munkatársaival együtt, vagy 10–15 kilométernyire elébe mentünk a visszaözönlőknek. A Lázár vezette bányászzászlóalj is nemsokára megjött. Itt jó szóval, felvilágosítással, részben katonai paranccsal is, sikerült a visszaözönlőket megállítani; elfoglalták a térképen előre kijelölt vonalat, és azonnal be is ásták magukat. A csehek, észrevéve, hogy a mieink megálltak és új védelmi vonalon helyezkedtek el, szintén megálltak, és körülbelül másfél kilométernyire tőlünk ugyancsak beásták magukat. Én ezután még 2–3 napig marad-

tam Salgótarjánban, részben termelési kérdésekkel foglalkoztam, de rendszeresen kijártam a frontra is.

Ezek a napok a fronton csendesek voltak. Úgy látszik, a csehek is azzal voltak elfoglalva, hogy új állásaikat berendezzék és megerősítsék, bár kétségkívül közrejátszhatott az is, hogy a cseh csapatoknak, amelyek végeredményben szintén főleg már a világháborúban kifáradt munkásokból és parasztokból álltak, nem sok kedvük volt támadni, különösen, amikor látták, hogy komoly ellenállásra számíthatnak. Mint megtudtam, már elutazásom után, 10-én vagy 11-én, volt egy nagyobb ütközet, amelyben több bányász életét vesztette és sokan megsebesültek. Ezután egy ideig ismét csend volt, és a harc az egész szakaszon akkor lobbant fel újra, amidőn a nagy északi offenzíva már eljutott idáig.

A Salgótarján védelmével kapcsolatos eseményeket egyes történészek, de egyes szemtanúk vagy részvevők is, a rossz emlékű és bizonyára soha többé fel nem támadó „személyi kultusz" jegyében meglehetősen elferdítve tüntették fel. Ezért nem látom érdektelennek, hogy még kiegészítsem az elmondottakat a Salgótarjáni Acélgyár egy 1920. július 15-én kelt jelentésével, amelyben a gyár vezetősége – természetesen szintén a maga szempontjainak megfelelő „objektivitással" – számol be a diktatúra alatt történtekről. Ez a következőképpen szólt:

Salgótarjáni Acélgyár

A Salgótarjáni Acélgyár történetéhez
a forradalom és bolsevizmus alatt

... Április elsején megalakult a gyári munkástanács, amelynek jegyzőkönyveit másolatban mellékelem. A gyár vezetését ellenőrizendő, háromtagú direktórium lett megválasztva éspedig:

Hack Gyula acélöntő a termelési biztos mellé,
Puskás Ágoston lakatos a pénztár és számvezető mellé,
Kakuk Gábor lakatos az élelmezéshez.

Ezen tagok az irodában voltak, és vezették az ügyeket. Az igazgatósági iroda a hivatalos órák alatt egy kész bolondok háza volt, minden munkás a legcsekélyebb bajával is ide jött, ott veszekedtek, ma-

gyaráztak, s mivel egy osztályból valók voltak, egymást igen lehordták és összevesztek.*

Minden levelet átolvastak és aláírtak, a budapesti központtal folytatott telefonbeszélgetést az egyik kagylóval ellenőrizték, szóval mindent tudni akartak.

Április 30-án a beérkezett katonaruhákba legalább 600 munkásunk beöltözött, és délután felvonulás volt. A felvonulásban részt vett munkások a tűzoltó gyakorlótérre mentek, ahol csapatszemle volt, s megalakult a salgótarjáni vörös munkásezred. A munkásság hangulata nem volt lelkesedő, és főleg a vezetőség és fiatalság volt nagy örömben, hogy katonaruhát öltöttek.

Másnap – május elsején nagygyűlés volt a bányászotthonban, ahol Hevesi Gyula népbiztos erős lázító beszédet tartott, hogy a munkásságnak kötelessége a proletárhazát megvédeni. Ezen ülésen a bányászság és a gyári munkásság nem volt egy véleményen, és erős összeszólalkozás történt, olyannyira, hogy Hevesi népbiztos a gyáriakból többet le akart tartóztatni. Gólián bányász úgy érvelt, hogy ha a gyáriak nem fognak fegyvert, akkor ők, a bányászok, csákánnyal fognak kivonulni a csehek ellen. Ezek a napok rendkívül izgalmasak voltak, mivel a cseh csapatok már igen közel lévén, szükséges lett volna a csapatokat küldeni.

A terror oly erősen dolgozott, hogy csaknem mindenkit katonaruhába bújtattak, aki alkalmas volt, s úgyszólván azt mondták, hogy aki nem megy katonának, annak és családjának enni nem adnak.

Ilyen viszonyok mellett a beöltözött munkásság kiment Salgóra és Somoskőre, ahol felálltak a harcvonalba.

Május 7-én este az egész front visszajött Salgótarjánba, de Hevesi népbiztos egy rettenetes terroristával a háta mögött és Browning-pisztollyal a kezében a munkásságot visszakényszerítette az állások elfoglalására. A munkásság csak úgy maradt a vonalakban, hogy hátuk mögött az 53-as zászlóalj állott gépfegyverekkel, úgyhogy el nem szökhettek. Nagy volt az elkedvetlenedés, mivel rossz időjárás lévén, sokan megáztak, rossz élelmezést kaptak, és csak néhány hektoliter bor kivi-

* A jelentés írói nem is sejtették, hogy ez a becsmérlő szándékú megállapítás éppen ellenkezőleg, a proletárdiktatúra és a munkásigazgatás dicsérő elismerését tartalmazza, persze, nem az ő osztályszempontjukból. – *H. Gy.*

telével voltak a munkások a vonalban tarthatók. Ha a terror nem működött volna, úgy a munkásság egyáltalán katonaruhát nem ölt, csupán csak a fiatalabb része, aki nem tudja, miről van szó.

Ezen időben délutánonként rendesen ágyúval lőtték Salgótarján környékét. Május 9-én délelőtt 11 óra felé a gyárba 10 cseh gránátot és srapnelt lőttek, de épületeket nem találtak, csak egy gránát csapott be délután 2 órakor a hideghengerlő épületébe, ahol áttörte a tetőt, egy szíjtárcsát eltört, és a földbe fúródott.

Május 21-én délután 6 órakor Salgóbányatelep részén benn voltak a csehek, de azután újra kivonultak . . ."

Ehhez a dokumentumhoz a következő megjegyzést kell fűznöm: Először is látnivaló, hogy a gyárvezetőség, amely ottlétem alatt a legcsekélyebb ellenállást sem tanúsította intézkedéseimmel szemben, sőt maga is igyekezett a munkásokat rábeszélni arra, hogy menjenek ki a gyár védelmére – igyekszik magát fehérre mosni azzal, hogy mindez csak a terror hatása alatt történt, és tőle telhetően el is túlozza a dolgot. Lényegében azonban a valóságnak megfelelően adja elő a történteket. Még az is igaz, hogy bort hellyel-közzel, napi fél literre valót, engedélyeztünk a lövészárokban. Az is igaz, hogy a visszaözönlés megállításában szerepet játszott a Lázár által vezetett munkásszázad, és nincs kizárva, hogy talán ott volt az 53-as zászlóalj is. Hazugság azonban az az állítás, melyet kétségkívül a hatásosabb mentegetőzés szempontjából találtak ki, hogy gépfegyverrel kellett fenyegetni és megállítani a visszaözönlőket. Erre semmi szükség nem volt: minden erőszak és fenyegetés nélkül győztük meg a munkásokat és katonákat; azokat pedig, akik mindenképp vissza akartak menni a családjukhoz, nem tartottuk vissza. Ilyenek azonban kevesen voltak.

*

Salgótarjánból visszatérve, a szociális termelés népbiztosságán, amely a legközvetlenebb, valóban szoros kapcsolatban volt az üzemi munkássággal, továbbra is nagy erőfeszítéseket tettünk a honvédelem érdekében. Továbbra is nagy szükség volt rá, hogy katonákat toborozzunk. Pótolni kellett a fronton elszenvedett veszteségeket, és fontos lett volna a harcban elfáradt katonák rendszeres felváltása is. Ennek a propaganda- és szervező munkának a hangját, problémáit jobban semmivel

sem tudnám jellemezni, mint idevágó, a „Szociális Termelés" május 17-i számában megjelent cikkem idézésével.

„Senkinek sem lehet ma fontosabb feladata és sürgősebb kötelessége, mint részt venni a forradalom vívmányainak megvédésében és biztosításában minden erejével, képességével és végsőkig elszánt áldozatkészséggel. A mi feladatunk és kötelességünk ez legelsősorban, ipari proletariátusé. Nemcsak azért, mert mi küzdöttük és harcoltuk ki az egész magyar proletariátus számára mindazt, amit nemrégen még a proletármozgalmak szinte elérhetetlen ideális végcéljának tekintettünk, hanem azért is, mert mi tudjuk és érezzük legjobban, hogy mit veszítenénk, ha a nemzetközi forradalomban elért győzelmes pozíciónkat nem sikerülne a kizsákmányolók bérenchadai ellen megvédeni. Mi érezzük, mit jelent az, hogy megszabadultunk a kizsákmányolók igájától. Nem kell többé a részvényesek és bankárok uzsorás bandájával minden fillér órabér javításért kemény harcokat vívnunk. Összetörtük a termelés fejlődését és egészséges megszervezését gátló korlátokat. A magunk urai vagyunk a termelés céljának, módjának és szervezetének meghatározásában és ennek a termelési szabadságnak a birtokában, a profitszempontok minden kártékony hatásának kiirtásával módunkban van az emberi munkaerő termelékenységét hallatlan mértékben felfokozni és minőségileg is javítani. Néhány hónap, vagy igen kevés esztendő alatt a jólét és boldogság soha el nem képzelt mértékét tudnók az egész proletariátus számára megteremteni. De ennek az a feltétele, hogy hagyjanak élni, dolgozni, saját erőnkből megerősödni bennünket, akik sem megtámadni, sem kizsákmányolni senkit nem akarunk. Ha saját proletárjaiktól reszketve, idegen kizsákmányolók mégis ránk törnek, letörni és megsemmisíteni igyekeznek bennünket, mert ez az utolsó kártyájuk saját országaikban a forradalom késleltetésére, akkor fegyverrel kell megvédenünk a magunk számára az élet és a fejlődés lehetőségét.

Ki a frontra tehát valamennyien, akik nélkülözhetők vagyunk az élelmezést és a hadsereget ellátó üzemekben! Legyünk meggyőződve arról, hogy ha a régi rend visszajöhetne, régi kizsákmányolóink ismét nyakunkra ülhetnének, századrészét a ma birtokunkban levő jogoknak és szabadságoknak is több véres sztrájkkal, több emberáldozattal és több nyomorúság árán kellene kiharcolnunk, mint amennyire ebben a most reánk erőszakolt háborúban számítanunk kell. Siessen és igye-

kezzék tehát mindenki, hogy proletárkötelességének mielőbb eleget tehessen a harctéren. Nem tűrjük, hogy bárki bármiféle címen kivonni igyekezzék magát a kötelességteljesítés alól! De ugyanakkor szükséges, hogy mindenki legelsősorban a maga kötelességére gondoljon, és csak azután nézze, hogy a másik mit csinál, mert nem forradalmár az, aki a maga bevonulását attól akarja függővé tenni, hogy ez vagy az a másik társa is bevonul-e és kimegy-e a frontra! Az ilyenekről joggal lehet elmondani, hogy szintén csak kibúvót keresnek saját kötelességük teljesítése alól. Megvan az erőnk és hatalmunk hozzá, hogy mindenkivel szemben eljárjunk, ki a kötelességét nem teljesíti, de ennek a gyakorlását a bevonulóknak rá kell bízniok azokra, akik arra hivatottak, mert fontosabb az, hogy ők maguk idején és mielőbb elfoglalják helyüket a számukra kijelölt állásokban, mintsem hogy itthon várják és nézzék, hogy miképpen bánunk el azzal a néhány hitvány semmirekellővel, ki magát a kötelesség teljesítése alól kivonja. Ugyancsak igen fontos, hogy sehol ne kényszerítsenek bele katonailag kiképzetlen vagy oda nem való gyenge embereket a menetalakulatokba. Mindenki, akinek van némi tapasztalata ebben a háborúban, elmondhatja, hogy mily rendkívüli veszedelmet jelent egész frontrészekre, ha csak egyes csapatokban is nem eléggé kiképzett, harctérre először kerülő emberek az első összeütközésnél megbontják a század vagy a zászlóalj fegyelmét. Ebben a most folyó háborúban, amelyben nem állanak oly sűrűn tömött frontok egymással szemben, mint állottak a négy és féléves kapitalista háborúban, sokszor egyetlen század vagy zászlóalj indokolatlan felbomlása egész frontrészek visszavonását vonhatja maga után. Ezért kell, hogy minden egyes csapat, amely a gyárakból kiindul, katonailag is feltétlen megbízható, vasfegyelmű, nemcsak kivonulásra, de kemény harcra és helytállásra is kész egység legyen. Éppen ezt veszélyeztetjük azzal, ha oda nem való elemeket is erőszakkal bekényszerítünk a menetekbe. Végül azt is be kell látnia mindenkinek, hogy a hadseregellátás és élelmezés biztosítása szempontjából itthon is kell maradni embereknek, akik ezen üzemek fenntartására nélkülözhetetlenek. A felmentések intézésében a legszigorúbban megvizsgáljuk azok indokoltságát, az üzemi munkástanácsok véleménye is kellően méltányolva lesz. Mindenkinek kötelessége megakadályozni azt, hogy egyesek indokolatlanul jöjjenek felmentésre javaslatba, viszont azonban azokat, akiket ezen szigorú szempontok figyelembevétele mellett is az arra egyedül illeté-

kes szerv, a Szociális Termelési és a Hadügyi Népbiztosság felment a bevonulás alól, senki ne igyekezzék bevonulásra kényszeríteni vagy terrorizálni, mert ezzel csak a hadseregellátás és a front mögötti élet fenntartásának biztosítását veszélyezteti.

Általában azzal kell tisztában lennünk, hogy valóban komoly hadsereg gyanánt csak akkor állhatunk szembe támadóinkkal, ha az egész proletariátus minden feltétel nélkül engedelmességet tanúsít a hadseregparancsnokság intézkedései iránt. Nem lehet például oly feltételeket kikötni, hogy csak akkor megyünk ki, ha az egész gyár vagy az egész szakma kivonul, vagy hogy inkább a frontnak erre vagy arra a részére akarunk kimenni. A hadseregparancsnokság amennyire csak lehet, magától is számításba veszi azt, hogy összetartozó elvtársak a fronton is lehetőleg egymás mellé, vagy saját otthonuk védelméhez vagy felszabadításához legközelebb eső frontrészre kerüljenek, azonban ily kívánságoknak mintegy feltétel gyanánt való hangoztatása a legdurvábban sérti a hadvezetés érdekeit, és csak veszélyeztetheti az egész harc sikerét. Szokja meg mindenki azt a gondolatot, hogy a proletariátus önkéntes mozgósítása óta katona és a proletár hadseregnek feltétlen katonai fegyelme alatt áll. Ha tudtunk engedelmeskedni négy és fél éven át kizsákmányolóink lelkiismeretlen, gonosz generálisainak, és nem kérdezhettük azt, hogy miért megyünk és hova állítanak, tudnunk kell most fegyelmet és engedelmességet tanúsítani, és még fokozottabb mértékben a proletár hadsereg parancsnokai alatt is, mikor a saját ügyünkért harcolunk, a vérünkből való elvtársak vezetése mellett.

Ezzel a kötelességtudással és fegyelmezettséggel készüljünk és induljunk a reánk erőszakolt harcra, és akkor bizonyos, hogy letörünk és fel fogunk tartóztatni minden rohamot addig, míg a ma még ellenünk harcoló, félrevezetett proletártömegek is a mi kemény ellenállásunkból megtanulják, hogy a mi oldalunkon van a proletariátus egyetemes igazsága, és fegyvereiket ők is a saját kizsákmányolóik ellen fogják fordítani."

*

A győzelmes előnyomulás bizakodóbbá tette a hangulatot az iparban dolgozó munkások között is. Ez kedvező légkört teremtett ahhoz, hogy most már erélyesebben fogjunk hozzá a gyárakban a normális rend

helyreállításához, a munkafegyelem megszilárdításához és egyidejűleg a termelékenység emeléséhez.

Ezekben a hetekben én magam is időm java részét a fontosabb üzemekben töltöttem, ahol a szakszervezet vezetőivel együtt igyekeztünk a munkástanácsoknak és a termelési biztosoknak segíteni a termelési rend megszilárdításában. A munkások sok helyen megértették, hogy vissza kell térni – persze nem régi embernyúzó formájában – a teljesítménybérezéshez, és több gyárban már el is értünk elég biztató kezdeti eredményeket. A termelés kétségkívül elég gyorsan elhagyta volna ez időbeli mélypontját, ha nem következik be a Tanácsköztársaság életében az a sajnálatos fordulat, amelyről a következőkben lesz szó, illetve ha elég erélyesen helyezkedtünk volna szembe a jobboldali aknamunkával és a hozzákapcsolódó ellenforradalmi propagandával. Ellenségeink a hiányosságokat és valóban óriási nehézségeinket még jobban túlozva és ráadásul ki is színezve – elégületlenséget szítottak, csüggedést terjesztettek a munkások és értelmiségiek soraiban.

Június 14-én ült össze és ülésezett teljes tíz napon át a tanácsok első országos kongresszusa. Közvetlenül előtte került sor az egyesült párt országos kongresszusára is. Ez alkalommal két kérdésben, az egyesült párt elnevezését és a párt új központi vezetőségét illetően, rendkívül élesen ütközött ki az ellentét a jobboldali szociáldemokraták és a kommunisták között. A jobboldal, amelyet kétségkívül kezdettől fogva a proletárdiktatúra előbb-utóbb való feladásának a gondolata vezetett, megkísérelte, kihasználva az ország súlyos nehézségeit, érvényre juttatni a maga számbeli fölényét a kommunisták rovására. Ez majdnem szakadást idézett elő a két irányzat képviselői között, csakhogy ennek elkerülhetetlenül igen súlyos következményeit a jobboldal most még nem merte vállalni. Ezért végül a kommunistákat is kielégítő kompromisszum jött létre, mind a párt elnevezése, mind központi bizottságának összetétele tekintetében.

Sajnos, e pártkongresszus képe teljesen elhomályosodott emlékezetemben, képtelen vagyok visszaemlékezni ezen való szereplésem bármilyen csekély mozzanatára is. Ezért nem is kívánok vele foglalkozni, úgysem mondhatnék többet, mint amennyi a megmaradt dokumentumok alapján amúgy is ismeretes.

Sokkal inkább emlékszem a tanácsok első kongresszusára, amely előtt az a feladat állt, hogy megvitassa az ország gazdasági és katonai helyzetét és törvénybe iktassa az új tanácsalkotmányt. Ebben az időben a Tanácsköztársaság szervező és alkotó munkája gazdasági, szociális és kulturális téren eljutott addig a csúcspontig, ameddig, az ország gazdasági adottságait figyelembe véve, ilyen rövid idő alatt egyáltalá-

ban eljuthatott – messzebb, mint amennyire azt három hónappal ezelőtt bárki is elképzelhette volna. Befejeződött a burzsoá osztályok gazdasági létalapjának felszámolása, az ipari, a bank- és az agrártőke kisajátítása. Végrehajtottuk az ipar szocializálását, kialakultak igazgatásának központi és részben periferiális szervei is. Megvalósult a nyolcórás munkaidő, és lényegesen javult minden egyéb tekintetben is a munkásság helyzete. Forradalmi reformokat vezettünk be az oktatás, a művészetek, általában a kultúra minden területén – ezek most hozzáférhetővé váltak a dolgozók széles tömegei számára.

A Tanácsköztársaság államosította az összes iskolákat, ingyenessé tette az oktatás minden fokozatát. Megnyitotta a színházak kapuit a dolgozók előtt – a magyar munkásság először ismerhette meg a színpadról a világirodalom legjelesebb alkotásait. A főúri palotákban elrejtett műkincseket a Műcsarnokban hozzáférhetővé tette a dolgozó nép számára.

A Tanácsköztársaság olyan szociális intézkedéseket valósított meg, amelyek a legdemokratikusabb burzsoá rendszerben is elképzelhetetlenek. Ingyenessé tette az orvosi kezelést és a gyógyszerellátást, a dolgozókat illették a legjobb szanatóriumok és egészségügyi intézmények. A pincelakások és tömegszállások csenevész gyermekeinek tízezrei találtak otthonra és részesültek ellátásban a burzsoázia villáiban s a balatoni fürdőhelyeken. Mintegy 30 000 proletárcsalád jutott túlzsúfolt odúkból rendes lakáshoz, mégpedig nemcsak a burzsoázia luxuslakásainak igazságos elosztása révén: sok folyamatban levő vagy abbamaradt építkezés sürgős befejezésével ugyancsak mintegy 1000 új lakásba költözhettek az arra rászorulók. A Margitsziget és a burzsoázia egyéb fényűző nyaralóhelyei a proletariátus rendelkezésére álltak.

A Tanácsköztársaság megszüntette a törvénytelen gyermek fogalmát és az ezzel járó erkölcsi és jogi hátrányokat. Megfelelő propagandával és intézményes rendelkezésekkel erélyes harcot indított az alkohol és a népbutítás minden fajtája ellen.

A mezőgazdaságban is megindult a szocialista átalakulás. Falusi proletárok termelőszövetkezeteket alakítottak a 100 holdon felüli nagybirtokokon. Megszűnt az uradalmak volt cselédeinek és béreseinek koldusszegénysége és mérhetetlen megalázottsága; emberhez méltó élethez és viszonylag soha nem látott anyagi jóléthez jutottak. Ugyanekkor a proletariátus új vörös hadserege diadalmasan verte vissza a betolako-

dott ellenséget. Nagy területeket, fontos ipari centrumokat foglalt el, ahol szintén megalapította a tanácshatalmat.

Egyidejűleg azonban élesen kezdtek kiütközni a hiányosságok is – egyrészt az elkövetett különböző hibák következményei és másrészt a rendkívül súlyos objektív nehézségekből származó sikertelenségek. Itt voltak először is az élelmezési és ellátási nehézségek, amelyek a legérzékenyebben érintették a dolgozókat. Az országban ugyan senki sem éhezett és a proletárság nagy része jobban táplálkozott, mint a háború vagy a Károlyi-rezsim alatt. Mégis, annak ellenére, hogy a munkabérek többszörösükre emelkedtek, most is nehezen tudták a legszükségesebbeket beszerezni, és így a hiányt a valóságosnál viszonylag jobban érezték. Érthető, hogy a négy és fél évi háború alatt rettenetesen kiéhezett és lerongyolódott proletariátus szerette volna megnövekedett munkabérét élvezni.

Ám ugyanekkor lényegesen csökkent a munka intenzitása. Ez részben indokolt volt, mert a kapitalista üzemek megfeszített hajszáját a Tanácsköztársaság nem is tűrhette. De volt ebben szerepe annak is, hogy a munkásság nagy részének a gondolkodása ilyen rövid idő alatt, szinte máról holnapra, nem változhatott meg az új helyzetnek megfelelően, amikor is nem a tőkésnek, hanem saját magának dolgozott. A munkaidő is megrövidült napi 9–10 óráról 8 órára, és így végeredményben, míg az igények növekedtek, a használati és fogyasztási cikkek termelése lényegesen csökkent.

A munkafegyelem meglazulása, a nagy anyaghiány, főleg pedig az a körülmény, hogy éppen a legöntudatosabb munkások tízezrei mentek ki a frontra, ugyancsak hozzájárult a termelékenység csökkenéséhez. Mindez annyira növelte az önköltséget, hogy a termékek előállítási ára messze felülmúlta az érvényben levő eladási árakat. Elkerülhetetlen volt az árak általános emelése. Persze ez újabb forrása lett az elégületlenségnek.

A rendkívül szűkös készletek igazságos elosztása is nagy gondot okozott. Éppen szűkösségük miatt számontartásukra és elosztásukra nagy apparátust kellett létrehozni, és ez az apparátus – több okból is, amelyekre még a következőkben visszatérek – elkerülhetetlenül egyre inkább bürokratikus jellegűvé vált. Az állam sok új funkciója általában sok új hivatal létesítését követelte meg; élükre a legtöbb esetben tudtunk megfelelő elvtársakat állítani, de már a létszámok feltöltése meg-

lehetősen spontán módon történt. A tömérdek munkanélkülivé vált volt állami hivatalnok, dzsentri, kis- és nagypolgár igyekezett betódulni ezekbe a szervekbe, hogy itt szabotáljon, a korrupció, a hatalommal való visszaélés révén is tőle telhetően diszkreditálja a tanácshatalmat.

Ezek a burzsoá elemek – az első váratlan csapások után – kezdtek egyre jobban magukhoz térni, de a fővárosban ekkor még nyíltan fellépni nem mertek. A munkásság ugyanis, bár zúgolódott a hiányosságok miatt, megbecsülte a Tanácsköztársaság vívmányait, és ahogy később a június 21-i ellenforradalom tapasztalata is mutatta, egy emberként szállt szembe a burzsoázia ellenforradalmi törekvéseivel. Ezért egyelőre beérték azzal, hogy tőlük telhetően szították az elégületlenséget, eltúlozták a meglevő hiányosságokat. Különösen a Tanácsköztársaság által kiadott, csak egy oldalán nyomtatott „fehér pénz" elfogadása ellen agitáltak.

A vidéken azonban már sokfelé nyílt lázadásokat szerveztek a dzsentrik és a kulákok a Tanácsköztársaság ellen. Ezeket a megmozdulásokat Szamuely Tibor, a maga kis létszámú, de rendkívül mozgékony osztagával, a munkásosztály és a Tanácsköztársaság ügyéhez hű, önfeláldozó, kitűnően összeválogatott embereivel mindenütt kemény kézzel leverte. De az ellenforradalmi elemeknek mindenesetre komoly nehézséget sikerült okozniuk a Dunántúlon megszervezett vasutassztrájkkal, amely néhány napra megbénította a Dunántúl egész forgalmát.

A vidéken is mutatkoztak komoly gazdasági természetű nehézségek, elsősorban a földkérdésben elkövetett – már sokszor kielemzett – súlyos tévedésünk következtében.

A nagybirtokokon létesített termelőszövetkezetekben, amelyeknek vezetője gyakran a régi birtokos vagy ennek valamelyik gazdatisztje volt, a hirtelen jóléthez és szabadsághoz jutott béresek, cselédek és egyéb falusi proletárok mindenekelőtt magukról kívántak gondoskodni. A múlthoz képest rendkívüli mértékben megjavított kommenció és a volt tulajdonosok szabotázsa, lopásai miatt nem egy nagybirtok alig termelte meg azt, amit a helyszínen elfogyasztottak, és így igen kevés jutott a város számára. Nagy hibának bizonyult, hogy 100 holdig magánkézben hagytuk a földet. A kulákok a termelőszövetkezeti dolgozókat még nagyobb juttatások ellenében magukhoz csábították s így dezorganizálták a nagybirtok termelését is. Pénzért pedig semmit sem

akartak a városnak eladni; legfeljebb áruért cseréltek, de így is uzsoraáron.

Ha ma történelmileg visszapillantunk erre az időszakra, teljesen nyilvánvaló, hogy mindezeknek és a többi bajnak is, amelyekről a tanácskongresszuson szó volt, mindenképp közös oka: a Tanácsköztársaság mindössze háromhónapos volt. Elképzelhető-e, hogy egy olyan kis országban is, mint Magyarország, a társadalmi rendszernek ilyen gyökeres, az élet minden területére kiterjedő megváltoztatása minden előzetes, közvetlen történelmi tapasztalat híján, lehetséges lett volna hibák és tévedések nélkül is? Tegyük még hozzá: egy négy és fél éves háború által tönkretett, minden oldalról ellenséggel körülvett országban, ahol a forradalom sajátos körülményei folytán a gazdaságilag kisajátított burzsoázia úgyszólván teljes számban megmaradt, nem disszidált és fizikailag sem semmisült meg.

A csodával határos, hogy a Tanácsköztársaság hallatlanul széles és mély alkotó tevékenységét csak ennyi hiányosság kísérte, és hogy életképesen, kétségkívül felfelé ívelő vonalon jutott el ahhoz a csúcshoz, amelyen a tanácskongresszus időpontjában volt.

Ez ma nekünk világos és könnyen érthető. De nem így látták ám a dolgot a tanácskongresszus küldöttei. Nekik és általában az egész magyar proletariátusnak ez a három hónap egész történelmi korszaknak látszott. Ez sem csodálható, mert hiszen ez alatt a három hónap alatt több, az emberek életébe vágó esemény és változás történt, mint más időkben évtizedek alatt. Senkinek itt eszébe sem jutott, hogy bármilyen kérdésben az eltelt idő rövidségére hivatkozzék vagy azt figyelembe vegye. Azaz, hogy egy ilyen hivatkozás mégis volt. Böhm Vilmos vetette *„egyesek"* (ezen a kommunista népbiztosokat értette) szemére, hogy hetek alatt akarnak megcsinálni olyan dolgokat, amelyekhez az oroszoknak másfél év sem volt elegendő.

A tanácskongresszus egész lefolyása a mai történetíró számára élesen megvilágíthatja, hogy a Tanácsköztársaság hiányosságaiban milyen nagy szerepet játszott az idő rövidsége és a tapasztalat hiánya. Az ott ülő kommunisták számára is feltárta legnagyobb hibánkat, amely tulajdonképpen az idő rövidségét olyan súlyosan meghatározó történelmi tényezővé tette. Erről az egy hibáról, a Kommunista Párt megszűntéről, nem esett szó a kongresszuson: de annak egész lefolyása erre figyelmeztetett. Megmutatkozott ez mindenekelőtt a kongresszus össze-

tételében, amely természetesen meghatározta a vita színvonalát és tartalmát is.

A kongresszusi vitáról a legáltalánosabb benyomásom: a küldöttek nagy része még nem volt képes megérteni, mit jelent a proletárhatalom; mit jelent az, hogy a kongresszusi küldött az ország gazdája, és hogy maga is felelős azért, ami az országban történik és aminek az országban történnie kellene. A legtöbben, különösen a vidékiek, alig tudtak felülemelkedni megyéjük, járásuk vagy éppen csak falujuk legszűkebb értelemben vett érdekeinél. Persze, nem várható el, hogy három hónap alatt az ország népének akár az a nyilván legaktívabb rétege, amely a kongresszusba bekerült, már zömében helyesen tudjon élni a szabadsággal és a hatalommal, fölébe helyezze az országos érdeket a helyieknek vagy legalábbis a helyi érdeket az országossal összhangban értelmezze. Ahogy az egyik küldött mondotta: Nem kell csodálkozni azon, „hogy a földműves proletárok nem tudták megtanulni a szocializmust, hiszen a forradalom olyan gyorsan egymásután dobta ki ezt a két szót, hogy szocializmus és kommunizmus, hogy alig tud különbséget tenni köztük". Mégis, egész bizonyosan más összetétele és hangja lett volna a kongresszusnak, ha egy élő, létező Kommunista Párt készítette volna elő a választásokat, megfelelő felvilágosító és szervező munkával.

Hogy valóban más is lehetett volna a kongresszus összetétele és nagyon is kétségbevonható, hogy a küldöttek nagy része helyesen tükrözte a proletariátus és különösen a földműves szegénység hangulatát, azt jól érzékeltette több felszólaló, akik Böhm Vilmosnak a katonai helyzetről elmondott gyalázatos, áruló beszédére reflektáltak. Hadd idézzem fel egy-két példán okos, megfontolt paraszti beszédüket.

„Bocsássanak meg, nem tudok úgy beszélni, mint egy jogvégzett ember, de engem csak a magam nyomorúsága tanított, és eleget szenvedtem és nem tudok másképp beszélni – kezdte Bajkai Gábor, a Szolnok megyei Csók községből való küldött. – Ma nagyon sértve érzem magamat, midőn Böhm Vilmos elvtárs annyira megbántott mindannyiunkat. Mert amikor az első napon meghagytam, hogy nekünk balra kell állni, 250 szegény munkáskatonát adtam a vörös hadseregnek, 150-et pedig Szolnokra a katonai munkásosztagba. Tehát engedelmet kérek, egy olyan község, mint amilyen a kezemen forog, azt hiszem, ezzel eleget tett magáért. De ha nem tettünk eleget, akkor, kérem, ta-

núsíthatom, hogy én hatvanhárom éves ember létemre fegyvert kértem Szolnokon, de azt mondták, már öreg vagyok. Így vissza kellett mennem Csókra, de ott is jelentkeztem. Most pedig mindenképpen kívánom és óhajtom, hogy ebben részt vegyek, hogy meg tudjam mutatni Böhm elvtársnak, hogy a munkásosztályból nemhogy a húsz-huszonegy éves emberek nem húzzák ki magukat, hanem ilyen emberek nagyon sokan vagyunk, akik azt óhajtjuk, hogy hazánkat felvirágoztassuk és ne ezt a szennyet hurcoljuk. Igaz, hogy nem önmagamnak akarok már jót, hanem otthon van a nyomorék fiam és otthon rongyoskodik az unokám. Engedelmet kérek, vannak proletárok, falusi direktóriumok, amelyek nem érdemlik meg ezt a rettentő feddést, amiben itt részesültek. Mert amikor egy honpolgár annyit dolgozik és dolgozott, amennyit én hatvanhárom éves létemre, a vádat nem fogadom el és gyűlölöm azt az egyént, aki azzal vádolja a munkásosztályt, hogy a nép eladja a hazát. Én a szegénységben nevelkedtem és abban is fogok bizonyosan elpusztulni. De örömest pusztulok el, csakhogy az isten megadta még ezt elérnem. Egyszer már szenvedtem ezért az elvért, de nem baj, csak nyerjünk. Nem én, hanem az utódaink, és minden elvtársaim utódai nyerjenek és ha ezt kívánjuk, akkor minden egyes elvtársamnak neve méltó lesz, hogy bevéssék a falakba, hogy ezért a mi apáink harcoltak . . ."

Dobor István, a dunavecsei járás küldötte mondotta:

„Én egy életen át egy eszmét hangoztattam és hirdettem. Azt, hogy ebben az országban becsületes, boldog, kultúrára vágyó Magyarországot csak úgy tudunk teremteni, ha megérti a főváros a falut, és ha megérti a falu a fővárost. Ezt hirdetem itt ország-világ előtt és hirdettük kinn a falukban, hogy a föld dolgozó népe hadd értse meg az ipari dolgozók szavát, és ne lehessen soha a földmunkások szemébe vágni, hogy valami szép, dicsőséges, nemes eszme miattuk bukott el. Ha nem valósulhat meg ez a gyönyörű elv, nem az én hibám.

Azt tapasztalom, hogy nem akar ez így megvalósulni, figyelmeztetem és kérem az elvtársainkat, hogy az utolsó percben még térjenek erre az útra, amely egyes-egyedül alkalmas arra, hogy megértsük egymást. Nekem még öt élő gyermekem van. A legkisebbik ott vérzik valahol a Tisza szélén. Arra kérem az elvtársat, hogy állítsa ki az igazolásomat és engedje meg, hogy 57 éves korom dacára is legkisebb fiamhoz kimehessek és bebizonyítsam, hogy a dologzó népből, a pa-

rasztságból még nem veszett ki a forradalmi érzés, hanem ha dolgozni tudott egy életen át, akkor a szabadságért, a jóért, szépért meg is tud halni. Ezt akartam mondani."

Nem csupán jóhiszemű tapasztalatlanság vagy tudatlanság csengett ki az egyes gáncsoskodó felszólalók beszédeiből. Erősen érezhető volt a jobboldali szociáldemokraták és a lappangó ellenforradalom által egyaránt szított rosszindulatú elégületlenség, amely elhallgatja az eredményeket és vívmányokat, nem veszi figyelembe a súlyos helyzetet, amelyből kiindultunk, általánosít egyes esetekből, nagyít, kiélez minden valamennyire is jogos kifogást.

Elég alacsony színvonalú volt a vita a gazdasági helyzet tárgyalásakor is, holott Varga Jenő és Lengyel Gyula igazán kitűnő, tudományosan megalapozott és amellett a legközérthetőbb stílusban megtartott előadásai szilárd alapot adtak volna a gazdasági nehézségekkel kapcsolatos feladatok megvitatásához. Több jobboldali szakszervezeti küldött a termelés visszaesését és a vitában említett különböző bajokat elsősorban azzal próbálta magyarázni, hogy a szakszervezeteket kevéssé vonják be az ipar és általában a népgazdaság szervezésébe. Ez egyáltalában nem felelt meg a valóságnak, éppen ellenkezőleg, igyekeztünk a szakszervezeteket minél nagyobb mértékben bevonni az ipar szervezésébe és irányításába. Ezek a felszólalások lényegében burkolt támadások voltak az ipari szervezést irányító kommunisták ellen.

Én ezeket a felszólalásokat rendkívül károsnak tartottam, bel- és külpolitikai szempontból egyaránt. Az egyoldalú kritika és a töménetlen panasz tápot ad az ellenforradalmi agitációnak, bizonytalanságot és csüggedést kelt azokban is, akik hajlandók lennének további áldozatokat hozni a Tanácsköztársaságért. Árt a Tanácsköztársaságnak és a kommunista eszmének a nemzetközi proletariátus szemében is. Ezért felszólalásom során szembehelyezkedtem ezekkel a bírálatokkal, és ahogy erre törekedett a többi kommunista felszólaló is, igyekeztem más irányt adni a vitának.

Néhány rövid szemelvény ebből a beszédből:

„A magyar proletariátus helyzetének a szilárdságát a nemzetközi forradalomban két tényező határozza meg: az egyik frontjaink helyzete, azok szilárdsága, a másik a termelés helyzete és szilárdsága. Az első tényezővel tisztában vagyunk, mert a harctéri jelentések alapján tudjuk, hogy azt nyugodt lélekkel bízhatjuk azokra az elvtársakra, akik a

frontokon fegyverrel a kezükben teszik meg a kötelességüket. A másik részét a harcnak a termelés terén kell megvívnunk – nemcsak azért, hogy a hátország és a front szükségleteit elláthassuk, hanem azért is, hogy bizonyságát adjuk a világ ide figyelő proletariátusának, mennyire tudjuk a szocializmus termelési elveit a valóságba átvinni. Ez a része a forradalmi harcnak bonyolultabb és nehezebben áttekinthető . . ."

„. . . A már előbb elhangzott felszólalásokból is látjuk, hogy az elvtársak a bajoknak, hibáknak és visszaéléseknek igen nagy tömegét sorolják itt fel, amelyek a gazdasági életben tapasztalhatók. Fontos és szükséges ezeket a hibákat feltárni, de egyre figyelmeztetni akarok mindenkit, aki bírálatával a jövő helyes útjainak kereséséhez akar hozzájárulni, mégpedig arra, hogy ne feledjék el a hibáknak, bajoknak és visszaéléseknek nagyságát helyes arányba állítani azzal a hatalmas és rendkívüli teljesítménnyel, amelyet a magyar proletariátus mindezen bajok ellenére a kapitalista kizsákmányolási szervezet összetörése és az új szocialista termelési rend alapjainak lerakása terén elért. Nyugodt lélekkel merem állítani, hogy a sok baj, hiba és visszaélés ellenére, ami előfordult, nem volt még a világtörténelemnek olyan politikai hatalmi rendszerváltozása, amely ilyen rövid idő alatt az alkotó munkának olyan mennyiségét és mélyreható minőségét tudta volna produkálni, mint amit a magyar proletariátus a maga szervezetével az új szocialista rend megalkotása terén produkált . . . *(Helyeslés.)*"

„. . . Ha ezt szem előtt tartjuk, abban a tudatban, hogy itt mi a világtörténelem szószékéről beszélünk, hogy itt mi példát mutatunk az egész világ proletárjainak, akkor kritikánkban nyugodtan elmondhatunk mindent, felsorolhatjuk a bajok és visszaélések egész tömegét, mert ezekkel nem fogjuk elhomályosítani ez eredményeket, amelyeket tényleg elértünk, és nem tüntetjük fel a világ proletárjai előtt, akik csak távoli szemlélői a nálunk történő eseményeknek, ezt a nagy átalakulást úgy, mintha az nem hozott volna egyebet a proletariátusnak, mint a bajok és nyomorúságok tömegét . . ."

Áttértem ezután a munka termelékenységének a kérdésére:

„Ezt a jelenséget is helyesen kell tudnunk értékelni. Ne feledjük el, hogy milyen volt a kapitalista ipari termelés helyzete a kapitalista rend utolsó stádiumában. Ha nagyobb is volt akkor még a munkateljesítmény mint ma, de állandóan és gyorsan csökkenő tendenciát mutatott. Napirenden voltak az összeütközések a munkásság és az igazga-

tóság között; egyre általánosabb lett a fegyelem felbomlása az üzemekben. És legyünk meggyőződve arról, hogyha a munkásság nem szerezte volna meg magának azt a megnyugvást, hogy többé nem a kapitalista kizsákmányolóknak, hanem saját magának dolgozik, és ha ráadásul még kiszolgáltattuk volna az élet fenntartásához legszükségesebb dolgokat, mozdonyainkat, gépeinket és minden egyebet, amit az antant követelt, akkor legyünk meggyőződve arról, hogy nem olyan lett volna a teljesítmény, amilyen ma, hanem sokkalta rosszabb lenne a mainál. *(Igaz! Úgy van! Taps.)*

Tehát nem a proletárdiktatúra az, amely a munkateljesítményt enynyire leszállította; ellenkezőleg, azt a munkateljesítményt is, amelyet gyárainkban ma konstatálunk, a proletárdiktatúra mentette meg a magyar nép számára. *(Igaz! Úgy van! Taps.)*"

Hangoztattam, hogy a termelékenység csökkenésének van olyan tényezője is, melyet pozitívnak kell tekintenünk.

„A munkateljesítmény olyan mérvű leszállítását, ami kizárólag a kapitalista kizsákmányolás megszűntének a következménye, nem írhatjuk a proletárdiktatúra rovására, ellenkezőleg, ez a proletárdiktatúra érdeme. *(Igaz! Úgy van!)*"

Számos példával bizonyítottam azt is, hogy helytelen csupán az egyéni termelékenység csökkenéséről beszélni anélkül, hogy egyidejűleg figyelembe ne vennők az olyan műszaki és szervezési intézkedéseket, amelyeket a kapitalista rend képtelen lett volna megvalósítani. Titokban tartott vagy szabadalommal védett gyártási eljárások megvalósítása, a termelésnek a leggazdaságosabban működő üzemekre való koncentrálása, valamint az iparágon belüli kooperációk megvalósítása a termelékenységnek egy magasabb szintre való emelkedését eredményezte.

„Természetes azonban, hogy a munkateljesítmény csökkenésének azt a jelentős részét, ami egyéb okokból állott elő, a legsürgősebben minden lehetséges eszközzel ki kell küszöbölni a termelésből."

Ezzel kapcsolatban több javaslatot vetettem fel. Az alapvető feladat a munkafegyelem megszilárdítása. Ebből a szempontból nem látszik helyesnek, hogy a munkástanács tagjai, valamint a termelési biztos is, a legtöbb esetben az adott gyár dolgozói közül kerülnek ki. Ez a körülmény, a munkásoktól való függőségük következtében, korlátozhatja tevékenységüket. Helyes lenne a munkástanácsok kiegészítése olyan szakszervezeti megbízottakkal, akik nem az adott gyárban dolgoznak.

„Nemcsak a munkásellenőrzést, hanem a szó tágabb értelmében vett munkásigazgatás elvét is meg kell valósítanunk; ezt azonban csak úgy tudom elképzelni, ha a *gyárban nemcsak munkástanácsok, hanem munkásiskolák is fognak működni.* (Kiemelés tőlem: – *H. Gy.*), amelyek lehetővé teszik, hogy az ott dolgozó munkásság bizalmi férfiai technikai áttekintést nyerjenek az üzem fölött és megszerezzék azokat az elméleti ismereteket, amelyek segítségével műszakilag is megítélhetik és ellenőrizhetik az üzemvezetés munkáját. *(Helyeslés.)*"

Nem egy meggyőző példával illusztrálva foglaltam állást „abban az áldatlan vitában, amely itt konkrét és gyökeres alap nélkül folyik a szakszervezetek elhelyezkedését illetően a termelésben. *(Úgy van! Úgy van!)* Tény az, hogy azok a szakszervezetek, amelyek be akartak kapcsolódni a termelésbe, azok már be is kapcsolódtak, és a legmesszebbmenően érvényesíthették tapasztalataikat. *(Úgy van! Úgy van! Taps.)* Ha tehát itt mégis vita keletkezhetett afölött, hogy mi a szakszervezet jelentősége és a termelésben elfoglalt helyzete, akkor meg kell állapítanom, hogy ebben a vitában tulajdonképpen másról beszélnek, mint amiről szó van, és az egész szakszervezeti vita más tendenciák fedezésére szolgál. *(Úgy van! Úgy van!)*"

Ez a „más tendencia" pedig, mint már említettem, semmi egyéb nem volt, mint hogy kiszorítsák a kommunistákat a vezető helyekről, amelyekre még a szociális termelés népbiztosságának megalakulásakor kerültek – azon a címen, hogy őket a szakszervezetek bizalmi embereivel, természetesen jobboldali bizalmi embereivel, kell felváltani!

Beszédemet azzal az ismételt figyelmeztetéssel fejeztem be: a hibákat és bajokat vizsgáljuk tárgyilagosan, mert csak így bizonyíthatjuk a világ proletariátusa előtt, hogy „a diktatúra a termelési rendben nem ezeknek a bajoknak, visszaéléseknek a tömegét teremtette meg, hanem ezek csak olyan kísérőjelenségek, amelyeket a proletariátus meg tud, meg akar és meg is fog szüntetni".

A gazdasági kérdések tárgyalása után jutott el a kongresszus a külügyi helyzet tárgyalásához, amikor is roppant horderejű döntést kellett hoznia arról, hogy elfogadja vagy visszautasítja-e a Clemenceau-féle jegyzéket. Ez, mint ismeretes, a Vörös Hadsereg győzelmeinek hatására valamennyire elfogadhatóbb békére nyújtott homályos reményt, azzal a feltétellel azonban, hogy a győztesen előrenyomult Vörös Hadsereget azonnal vonjuk vissza az előbbi demarkációs vonalra. Rendkívül nehéz

volt ebben a kérdésben nyugodt lelkiismerettel állást foglalni. Mint ismeretes, Kun Béla a jegyzék elfogadása mellett volt. Feltétlenül bízott a világforradalom előrehaladásában, és meggyőződése volt, hogy akármilyen rossz feltételekkel is kötjük meg a békét, az a lényeges, hogy a Tanácsköztársaság megmaradjon; ezt a békét pedig, mint a breszt-litovszkit is, az események további fejlődése majd megsemmisíti.

Lélegzetvételi szünetre, ha csak néhány hónapra vagy akárcsak néhány hétre is, feltétlenül szükségünk volt. Semmi sem bizonyította ezt jobban, mint maga ez a tanácskongresszus. Meg kellett oldanunk a legégetőbb gazdasági problémáinkat és rendbe szedni sorainkat, esetleg a Kommunista Párt helyreállításával is. Viszont beláthatatlanok voltak a hadsereg visszavonásának és valószínű felbomlásának a következményei. Nagyon kétséges volt az is, hogy a határszéli új ellenséges polgári államok, Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia respektálják-e majd Clemenceau úr ígéretét, és lélegzetvétel helyett nem jutunk-e katonailag még sokkal szorultabb helyzetbe.

Rendkívül, sőt, azt hiszem, döntő módon befolyásolta a kongresszus állásfoglalását Böhm Vilmos referátuma a katonai helyzetről. Ennél nyíltabb, arcátlanabb árulást egy forradalmi hadsereg parancsnoka részéről aligha ismert a történelem. Legalábbis ezt a benyomást keltette bennem Böhm beszéde. Az árulás lényege nem is csak abban állt, hogy országos nyilvánosság előtt a legaprólékosabb részletességgel ismertette a hadsereg helyzetét, bevezetőjében ezt azzal indokolva, hogy az antant úgyis tud mindent. De Böhm a helyi ellenforradalmi uraságoktól sugalmazott, legdemagógabb vidéki küldöttet is igyekezett felülmúlni abban, hogy mindent a lehető legrosszabb színben tüntessen fel. A legsötétebb színekkel ecsetelte a katonák hangulatát, az utánpótlás teljes csődjét, vádolta a falusi és városi proletariátust egyaránt a hadsereg cserbenhagyásával, az áldozatkészség teljes hiányával. Mindent elkövetett, hogy bebizonyítsa a háború továbbfolytatásának lehetetlenségét.

Landler Jenő és Vágó Béla, akik a katonai helyzetet nem kevésbé ismerték, mint Böhm, felszólalásaikban éppenséggel nem erősítették meg Böhm állításait; ugyanakkor rámutattak arra, hogy amennyiben visszavonják a győztes hadsereget, annak katasztrofális következményei lesznek. Hiábavaló volt Szamuelynek, Kellner Sándornak és több más kommunistának a felszólalása is, akik végső ellenállásra szólították fel

a kongresszust és az országot. A többség Böhm és a jobboldali szociáldemokraták álláspontján volt, amely ebben az esetben – ha nem is érvelésével, de lényegében – egyezett Kun Béla állásfoglalásával.

Kun javaslatát a tanácskongresszus – egyesek tartózkodása mellett – egyhangúlag szavazta meg. Én, ha emlékezetem nem csal, nem voltam jelen a szavazásnál. Ebben az időben ugyanis egy igen izgalmas összbizalmi értekezlet folyt a vasasszakszervezetben. Erről Böhm is megemlékezett a kongresszuson tartott beszédében. Ezen az értekezleten én is részt vettem. Rendkívül homályosan él már csak az emlékezetemben, de ezt a keveset el kell hogy mondjam.

Inkább a külsőségekre emlékszem, mint arra, hogy tulajdonképp mit is beszéltem, és mit beszéltek az egyes felszólalók. Negyven év ködén keresztül is szinte előttem van a nagy, sokkal hosszabb, mint amilyen széles, alacsony, hombárszerű helyiség, zsúfolásig telve izgatott emberekkel, füsttel és türelmetlenséggel telített atmoszférával. Dovcsák elnökölt, aki a vasasszakszervezet elnöke volt, de a szociális termelés egyik népbiztosa is. Az értekezlet előadója én voltam. A politikai és gazdasági helyzetről kellett beszélnem. Úgy éreztem, hogy a bizalmiak többsége jobboldali, legalábbis ők voltak a hangadók, és szakadatlan közbeszólásokkal zavarták a beszédemet, olykor egészen ellenséges hangnemben is. Leginkább zavart azonban a terem rettenetes akusztikája, mely visszhangzóan megismételte minden egyes szavamat, még mielőtt a következő szót befejezhettem volna. Tény az, hogy nagy sikerem ezen a gyűlésen nem volt. Utánam Dovcsák szólalt fel, most már nem mint elnök, hanem szintén mint a szociális termelés népbiztosa. Őt régi szociáldemokratának ismerték, s így nagyobb figyelemmel, de nem sokkal több türelemmel hallgatták, mert hisz többé-kevésbé ő is kénytelen volt a kormány álláspontját képviselni. Végeredményben Dovcsáknak sem volt nagyobb sikere, mint nekem. Ezért látszott szükségesnek „nagyobb ágyúk bevetése" is, és azt hiszem, Böhm Vilmos ilyen minőségben jött el ezután erre az értekezletre. Nem emlékszem már Böhm felszólalására és a megindult vitának a lefolyására. Böhm a tanácskongresszuson úgy tüntette fel a dolgot, mintha főképpen ennek az értekezletnek a rossz hangulata késztette volna a Clemenceau-jegyzék elfogadására és arra, hogy a további harc megszüntetését javasolja. Ám sokkal valószínűbbnek tartom, hogy épp Böhmnek a felszólalása

szította fel még jobban a vasas bizalmiak bizonyos fokig kétségkívül meglevő ellenzéki hangulatát.

Ismételten hangsúlyoznom kell, hogy csak rendkívül homályosan emlékszem erre az eseményre; csak most, e könyv írása során, a tanácskongresszus jegyzőkönyvének átlapozása után, derengett fel valamenynyire is az emlékezetemben. Úgy gondolom azonban, fontos volna, hogy történészeink az esetleg meglevő jegyzőkönyvek alapján megkíséreljék részletesebben felderíteni ennek az értekezletnek a lefolyását, mert komoly adalékot szolgáltathat az akkori helyzetkép kialakításához.

Alig fejeződött be az országos kongresszus, máris váratlan ellenforradalmi lázadás támadt a Tanácsköztársaságra. Ebben az ellenforradalmi kísérletben, amelyet volt katonatisztek és kisajátított tőkés elemek a ludovikások és a Dunán állomásozó monitorok segítségével hajtottak végre, már világosan benne volt egyes jobboldali szociáldemokrata vezetők keze, elsősorban Haubrich hadügyi népbiztosé. Ám ezt a széleskörűen előkészített és elég jelentős fegyveres erővel is rendelkező ellenforradalmi puccsot a Tanácsköztársaságot feltétlenül támogató budapesti proletariátus, élén a kommunistákkal, két nap alatt leverte. A munkásság között az ellenforradalmi agitáció akkor még alig talált visszhangra. Csupán az egyik újpesti bőrgyárban esett meg, hogy a munkások egy része az ellenforradalmárok oldalára állt, de ezeket sikerült rövid idő alatt elszigetelni és lefegyverezni. Ezután magam is részt vettem az üzem normális életének helyreállításában, és sikerült is meggyőznünk a munkások zömét arról, hogy ellenséges propaganda áldozatai lettek.

Az ellenforradalom gyors leverésében megmutatkozott a tanácshatalom ereje és a munkásosztály készsége a diktatúra megvédésére. Bizonyította ez azt is, hogy a munkásság soraiban itt-ott megnyilvánult elégedetlenség nem a tanácsrendszer ellen irányult, hanem egyes helyrehozható hibákból és a nagy objektív nehézségekből fakadt.

A hadműveletek szüneteltetése átmenetileg valamelyest könnyített gazdasági nehézségeinken. De a szociáldemokrata jobboldal, bár a pártkongresszuson megegyezett a kommunistákkal, egyre inkább folytatta itthoni aknamunkáját, valamint a külföldi hatalmakkal való titkos tárgyalásait a Tanácsköztársaság bukásának előkészítésére. Ezért a Kormányzótanács és az egyesült párt vezetősége a kommunisták kezdeményezésére hozzálátott, hogy széles körű propagandát fejtsen ki a

párt politikájának a megmagyarázására. Mindenekelőtt összehívták az egyes szakszervezetek bizalmi testületét, zárt ülésre, és itt az egyes vezető elvtársaknak teljes nyíltsággal kellett feltárniuk az ország helyzetét és fejtegetniük az okokat, amelyek a kormányt és a tanácskongresszust a Clemenceau-féle követelések elfogadására késztették. Nem tudom, valóban sor került-e erre minden egyes szakszervezetben, tény, hogy az AMOSZ-ban, a párt Központi Bizottságának a kívánságára ebből a célból zárt ülésre hívtuk össze a bizalmiakat. Az előadó én voltam. Itt a helyzet elég kényes volt, mert az ellenforradalmi agitáció – rosszhiszemű, mindennel elégedetlenkedő jobboldali szociáldemokrata kritizálók képében – elég széles visszhangra talált ebben a nemrégen még egészen baloldali, sőt forradalmi irányú értelmiségi szakszervezetben. Az AMOSZ tagsága is megduzzadt konjunkturális elemekkel, és a jobboldal befolyása már csak azért is erősen megnőhetett, mert a vezető kommunisták, mint említettem, fontos állami munkán vagy a fronton voltak. Ezen az értekezleten, bár a megjelentek nagy része pozitív vagy legalábbis lojális magatartást tanúsított a tanácskormány politikája iránt, már szép számban akadtak olyanok is, akik csaknem teljesen nyíltan visszhangozták az ellenforradalmi agitációt: gátlástalanul becsmérelték a kommunista népbiztosokat és a kommunistáknak a nemzetközi proletárszolidaritásra és az elkerülhetetlen világforradalomra épülő politikáját.

Az ülést Sajó László elnök rövid bevezetője nyitotta meg:

„A megváltozott politikai helyzet teszi szükségessé, hogy a szakszervezetek bizalmi férfiai összehívassanak és azok előtt a helyzet és az okok, amelyek azt előidézték, ismertessenek."

(A következőkben ezúttal is igyekszem a megmaradt gyorsírói jegyzetekből idézni, illetve előadásom leglényegesebb pontjait rekonstruálni. – *H. Gy.*)

Rámutattam arra, hogy nemcsak külpolitikai motívumok voltak az okai a front visszavonásának, hanem belpolitikaiak is, amennyiben feltétlenül figyelembe kellett venni a magyar munkásság kimerültségét a hosszú háború, a gazdasági blokád és egyéb nehézségek okozta nélkülözések miatt.

„Nem arról van szó – mondottam –, hogy a proletariátus hangulata elfordulna a diktatúrától, mert kétségtelen, hogy igen kevés olyan proletárt találunk, aki visszakívánja a régi állapotokat, vagy aki azt gon-

dolná, hogy számára bármiféle kormányzat jobb helyzetet tudna teremteni, mint a proletárdiktatúra. Meg kell azonban állapítani azt, hogy a forradalmi lelkesedés és elszántság, amellyel a forradalmat megkezdtük, lényegesen alászállt, egyrészt az ellenforradalmi agitáció aknamunkája, másrészt az egyeseknél, saját sorainkban is fellelhető kishitűségből, tehetetlenségből származó defetizmus következtében."

„Nemcsak a burzsoá ellenforradalom törekvései voltak azok, amelyek a tényleg fennálló anyaghiányt, az élelmiszerek nagymérvű hiányát, a gépek és termelési eszközök leromlásából származó munkacsökkenést úgy állították a proletártömegek elé, mintha mindez a diktatúra következménye lenne, hanem saját sorainkban is voltak olyanok, akik a kellő tisztánlátás, a magasabb forradalmi perspektíva híján kritikának nevezett »kritizálgatásaikkal« aláásták és megingatták a tömegek forradalmi elszántságát. Eljárásuk a proletártömegekben azt a képzetet igyekezett kelteni, hogy a bajok nem a háború, hanem a proletárdiktatúra következményei."

Amikor ehelyütt a sorainkban megnyilvánuló defetizmusra mutattam rá, a jobboldali szociáldemokratákat értettem, akik ebben az időben már egyre szemérmetlenebb nyíltsággal folytatták a Tanácsköztársaságot aláaknázó ellenséges agitációt. Egyenesen, nevén nevezve a gyermeket, erről az értekezleten nem beszélhettem; az egyesült párt hivatalos szónoka voltam, és kénytelen voltam a pártegység követelményeit tiszteletben tartani. De az értekezlet részvevői előtt, kommunisták és jobboldaliak előtt egyaránt, így is világos volt, hogy mire utalok.

„Ha azt vizsgáljuk, hogy mivel operáltak a volt aktív főtisztek, volt nagybirtokosok és nagybankárok, akikhez vissza lehetett vezetni az ellenforradalmi agitáció nyomait, akkor, elvtársak, ugyanazon okokat, jelszavakat, panaszokat és hibákat találjuk ott, amilyeneket hangoztattak azon jóhiszeműek is, akik nem tudták megtartani a bírálat megengedhető mértékét és módszerét. Így közvetlenül az ellenforradalom számára gyártották a maguk kritikai jelszavait és sokkal többet ártottak a proletariátusnak, mint amennyit használtak volna akkor, ha ilyen kritizálás helyett inkább hozzájárultak volna ahhoz, hogy a bajokon segítsenek."

Mennyire azonosak és „időtállóak" az ellenforradalom módszerei és mennyire azonosan visszataszító ebben minden rangú és rendű jobbol-

dali revizionizmus szerepe! Vajon nem írhatjuk-e le ugyanezt szóról szóra az 1956 októberi ellenforradalomra vonatkozóan is?

A következőkben rámutattam a tanácskormány intézkedéseire az adminisztratív apparátus egyszerűsítése, munkájának javítása érdekében, valamint a kemény rendszabályokra is, mindazok ellen, akik hivatali állásukat saját személyi előnyükre igyekeztek kihasználni. Ezzel kapcsolatban válaszoltam az ellenforradalom által terjesztett aljas rágalmakra, a Hungária Szállóban lakó népbiztosok állítólagos fényűző életmódjáról. Ez teljesen alaptalan rágalom volt, mert a Hungária Szálló éttermében semmivel sem főztek jobban és változatosabban, mint bármilyen más vendéglőben vagy üzemi étkezőben.

„Azok az elvtársak, akik itt »hungáriáznak«, amikor az összes termelési eszközöket birtokba vettük, amikor megtörtük a kizsákmányolók hatalmát, amikor megalapoztuk a proletárállam jövő lehetőségét, amikor olyan változásokat hoztunk létre a társadalom egész rendjében, aminőket évszázadok munkája sem hozott létre eddig sohasem, amikor a proletariátus számára mindent ugyan nem, de annyit adtunk, amennyit a tömegek számára eddig még sohasem adtak – akkor azok, akik itt ok nélkül Hungáriáról beszélnek, csak azt bizonyítják, hogy ők is azok közé tartoznak, akik miatt kénytelenek voltunk olyan, fegyverrel szerzett pozíciónkat feladni, amelyekről az ellenség fegyverrel nem űzhetett volna el."

Előadásom további részében főleg két kérdéssel foglalkoztam: gazdasági feladatainkkal és a forradalom további távlataival.

Ami gazdasági feladatainkat illeti, rámutattam arra, hogy bármennyire is megnehezíti iparfejlesztésünket az új határok várható szűkreszabása, ennek ellenére az ország gazdasági fejlődése és létfeltételeinek biztosítása mégis lehetséges. A lényeges az, hogy nagyobb gondot fordítsunk a mezőgazdaság intenzív fejlesztésére, valamint a mezőgazdasági iparokra is, minthogy a többi iparág nagy részében a nyersanyagot főleg csak behozatal útján biztosíthatjuk.

Rátérve a nemzetközi helyzetre, a forradalmi fejlődés kilátásait pozitívan ítéltem meg. Sok jel mutatott arra, hogy a nyugati országokban is erősödik a forradalmi mozgalom; növekedtek a sztrájkmozgalmak, amelyek sok esetben jelentős eredménnyel zárultak; továbbra is meg voltam győződve, hogy helyes a felfogásom, amelyet még jóval a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt az „Internationalé"-ban kifejtettem.

Végül foglalkoztam még a mérnökök feladataival az adott helyzetben.

„Nekünk is meg kell tennünk a magunk proletárkötelességét – hangoztattam –, mert minden rendszerváltozás a mérnökök számára is a mainál sokkal rosszabb helyzetet teremtene. Mindenekelőtt fel kell hagyni bizonyos társadalmi jellegű kiváltságainkhoz való kicsinyes ragaszkodással." – „Ha a fizikai munkásoké is ma a termelésben az a társadalmi vezetőszerep, amely azelőtt, a technikai vezetőszerep mellett a mérnöké volt, azért ez utóbbit végrehajthatjuk akkor is, ha a társadalmi kiváltságokról lemondunk. Én csak a magam tapasztalatából mondhatom, hogy a III. főosztály műszaki osztályának egyáltalán nem árthat az, hogy élén egy vasmunkás és nem egy mérnök áll *(zaj)*, hanem igenis használ, mert nekünk számolnunk kell a munkásság hangulatával, azzal, hogy a munkásságnak éreznie és látnia kell, hogy tényleg az ő kezébe jutott a hatalom; látniok kell a vasas ezredeknek – és nem mérnökezredeknek –, melyek kint vannak a fronton, hogy a kormányzat legfelsőbb fórumain az ő vasas elvtársaik vannak. Ez a politikai szempontokat teljesen kielégíti, és emellett egyáltalán nem volt akadálya annak, hogy kiváló műszaki munkaerőket alkalmazzunk: például Pfeifer tanárt nevezzük ki a vegyészettel kapcsolatos összes anyaghivatal legelső felelős vezetőjévé, és hogy ugyanígy járjunk el a termelésnek minden területén."

Előadásomnak különösen az utóbbi három kérdésébe, a „megcsonkított" ország gazdasági életképességének, a világforradalom kilátásainak és a mérnökök szerepének a kérdésébe – kötött bele a jobboldali mérnökök csoportja, amely úgyszólván teljes egészében az újonnan belépett AMOSZ-tagokból került ki. Nézeteiket egy dr. Lamm nevű gépészmérnök fejtette ki. Szemére vetette a tanácskormánynak világforradalomra építő politikáját, mintegy követelve, hogy adjuk meg annak pontos dátumát; a proletariátus félrevezetésének bélyegezte tételemet, hogy lehetséges biztosítanunk az ország gazdaságának életképességét a szűkre szabott határok között is; arra hivatkozott, hogy az antanthoz intézett előbbi jegyzékeinkben ennek éppen az ellenkezőjét állítottuk.

Lamm beszédének nemcsak a tartalma, de hangja is megengedhetetlenül arcátlan volt. Felszólalását, amely a bizalmi értekezletnek csak egy kisebb csoportjánál talált élénk helyeslésre, igen élesen utasítottam vissza. Kifejtettem, hogy senki a kommunisták vagy a Kormányzóta-

nács tagjai közül nem ígérte és nem is ígérhette, hogy a világforradalom bizonyos dátumra vagy azon belül ki fog törni, noha meggyőződésünk, hogy győzelme előbb-utóbb elkerülhetetlen. Számunkra más politika, mint a végsőkig való kitartás, nem lehetséges, mert a dolgozó magyar nép jövőjét csak a világforradalom biztosíthatja. Ha megadjuk magunkat, nem kisebb pusztulás és megsemmisülés vár ránk, mintha a világforradalom elmaradása vagy késedelme következtében harcban veszünk el. Rámutattam azokra a körülményekre is, amelyek amellett szólnak, hogy elég sokáig kitarthatunk:

„Így voltunk például – mondottam – a világháború lefolyásával, amikor mindenki megjósolta és pontosan kiszámította, hogy egy fél évnél tovább nem lehet bírni; kifogy minden rendelkezésre álló készlet, és mégis bírtuk évről évre tovább. Lamm doktor nem kérdezte annak idején, hogy meddig kell a világháborút folytatni, hanem bevonult anélkül, hogy ezt a kérdést feltette volna . . ."

Lamm és néhány társának mesterkedései ellenére a bizalmi értekezlet – nagy többségében – megőrizte az AMOSZ eredeti, a Tanácsköztársaságot támogató szocialista jellegét. Mint Sajó László zárószavában mondotta:

„. . . le kell szögezni, hogy azok, akik a mérnökök tekintélyes részét és más intellektuális kategóriákat belevittek a munkásmozgalomba, abba a pártba, amely az emberiség forradalmasításáért küzdött, most sem lehetünk más álláspontón, mint aminőn voltunk a háborúban és azután. Tudatosan mentünk bele a munkásmozgalomba, hogy minden tudásunkat a proletariátus szolgálatába állítsuk, amikor az a politikai hatalmáért harcol és azért, hogy azt megtartsa. Mi nem mint egyének gondoljuk, hanem hivatásunkhoz tartozóknak tekintjük, hogy szaktudásunkat a proletariátus rendelkezésére kell adnunk. És ez a kötelességteljesítés nem változik meg a politikánk napi hullámzó változásaival . . . Azt óhajtom, tisztelt elvtársak, hogy az értekezletünkről azzal távozzanak el, hogy önök harcos katonái voltak a proletariátusnak, ma is azok, és éppoly becsületesen fognak harcolni, mint minden öntudatos proletár."

UTOLSÓ NAPOK.
ILLEGALITÁS.
MENEKÜLÉS

Közeledtek a Tanácsköztársaság végnapjai. Az ellenség rohamosan közeledett a fővároshoz. A bukást várók Budapesten is láthatóan feléélénkültek, de ez egyelőre inkább csak abban mutatkozott, hogy tömegesebben írták a névtelen fenyegető leveleket a kommunistáknak, különösen azok az arisztokraták és burzsoák, akiket kiszorítottunk fényűző lakásaikból. Egyébként azonban valamiféle szervezett vagy éppen nyílt fellépésük nem volt észlelhető, úgy látszik, ezt már szükségtelennek tartották. A népbiztosságokon dolgozó kommunisták rendületlenül folytatták munkájukat; intézkedéseket, rendeleteket dolgoztak és adtak ki, mintha még most is sziklaszilárd lenne Tanácsköztársaságunk helyzete. Rendületlenül és tájékozatlanul, mert a tényleges helyzetről és változásairól semmiféle hiteles tájékozottságunk nem volt.

Sajnos, Kun Béla és a Kormányzótanácsban részt vevő néhány kommunista elvtársunk nem gondolt arra, hogy a szétforgácsolt, szerteszórt kommunistákat, legalábbis a párt régi aktíváit, valami módon tájékoztassa a helyzetről, hogy velük is tanácskozzék. Párt, mint ilyen, valójában már rég nem volt; hiszen azt a konglomerátumot, amit a tömérdek, mindenféle polgári, sőt ellenforradalmi elem által is felhígított egyesült párt jelentett, már csak nagyon feltételesen lehetett pártnak nevezni. Az Erzsébet körúti régi szociáldemokrata pártközpont most már csakis a jobboldalt szolgálta. Régi kommunistának eszébe sem jutott volna, hogy ennek az úgynevezett pártközpontnak akár feléje is nézzen. Ennek a központnak kisebb gondja is nagyobb volt annál, mintsem hogy megpróbálja a kommunistákat összefogni, mozgósítani vagy legalábbis tájékoztatni.

Nekem és Kelennek például sejtelmünk sem volt a helyzet tényleges komolyságáról és a katasztrófa közvetlen közelségéről. Én még augusztus 2-án hosszú cikkben fejtettem ki a „Vörös Ujság" hasábjain, hogy jelenleg a legfontosabb feladat a munka termelékenységének és a munkafegyelemnek a helyreállítása, mert ha a termelést nem tudjuk folyamatossá tenni, elkerülhetetlenné válik a gazdasági összeomlás.

Természetesen érthető, hogy a pánik és még nagyobb zűrzavar elkerülése érdekében a Kormányzótanács igyekezett a sajtóban is, a tanácsintézmények munkájában is a helyzetet szilárdnak és egészségesnek feltüntetni. Ez azonban semmiképp sem menti azt, hogy a fővárosban levő kommunistákat, akik kétségkívül az utolsó pillanatban is legmegbízhatóbb és legszilárdabb védelmezői lettek volna a tanácshatalomnak, teljesen tájékozatlanul hagyták.

Július utolsó napjaiban – talán 29-én vagy 30-án – Singer Henrik, a „Tett" egykori munkatársa, bejött hozzám a népbiztosságra. Bizalmasan, négyszemközt kíván velem beszélni – mondotta. Felindultan és kétségbeesett hangon tett nekem szemrehányást, hogy mi itt a népbiztosságon úgy teszünk, mintha semmit sem tudnánk a küszöbön álló katasztrófáról; intézkedéseket dolgozunk ki, amelyeket már senki sem fog végrehajtani, ahelyett, hogy valami módon felkészülnénk az elkerülhetetlen összeomlásra. Ha ez így megy tovább, majd meglepetésszerűen letaglóznak mindnyájunkat.

Én nem engedtem, hogy Singer folytassa a mondanivalóját. Barátilag figyelmeztettem, hogy ne menjen lépre a mesterségesen terjesztett rémhíreknek, és óva intettem, ne terjessze tovább, amit nekem mondott, mert ebben az esetben én magam is kénytelen lennék közbelépni, és ebben megakadályozni. Szentül meg voltam győződve, hogy én itt a központban mégiscsak tájékozottabb vagyok, mint amilyen Singer, aki sokkal távolabb áll a vezetéstől. Pedig a helyzet valójában az volt, hogy hozzám nem jutottak el ezek a valóságnak, sajnos, megfelelő „rémhírek".

Szolnok eleste után, amikor a románok már rohamosan közeledtek Pest felé, a Kormányzótanács elhatározta, hogy megszünteti a Tanácsköztársaságot, a tanácskormány pedig átadja a helyét egy tisztán szakszervezeti kormánynak. Erről én csak talán egy-két órával, közvetlenül a Munkástanács utolsó ülése előtt értesültem. A Munkástanácsot azért hívták össze, hogy itt a Kormányzótanács elhatározását bejelentsék.

Tudtam ugyan, hogy a harctéren rosszul állunk, de azért ez a hír ebben a formájában meglepetésszerűen ért, és rendkívül megdöbbentett. Nem is akartam mindjárt elhinni, és izgatottan rohantam a Munkástanács ülésére. Itt aztán Rónai Zoltán előadói beszédéből minden szépítgetés nélkül megtudtam a valóságot. A jelenlevő kommunisták zömét is teljesen meglepetésszerűen érte a Tanácsköztársaságnak ez a váratlan feladása. Fonyó Sári, többedmagával, felháborodottan tiltakozott, és Rónai beszéde közben elhagyta a termet. Dr. Rónai ehhez gúnyos megjegyzéseket fűzött. Utána Kun Béla beszélt, mélyen megrendülve, de feltétlen hittel egy új forradalom jövőbeli győzelmében. Rámutatott arra is, milyen nehéz feladat vár az új szociáldemokrata kormányra.

„Ezt a feladatot – mondotta egyebek közt – nem lehet jól, csak becsületesen megoldani." Rövidesen aztán megláttuk, hogy ez a kormány az előtte álló feladatot képes volt nemcsak rosszul, de a lehető legbecstelenebbül is megoldani.

Tanácstalanul, levert hangulatban oszlottunk szét a Munkástanács ülése után. Az ellenforradalom az utcákon egyelőre még nem mutatkozott. Úgy látszott, a régi rend hívei nyugodtan várják a románok bejövetelét. Így utoljára még hazamentem Hungária szállóbeli szobámba.

Még aznap éjjel Kun Béla Korvin Ottót, Sallait, Révait, engem és még néhány elvtársat, akikre már nem emlékszem, magához hívatott. Bejelentette, hogy ő a legexponáltabb kommunistákkal és családtagjaikkal, megegyezés alapján, különvonattal elhagyja az országot; mi pedig, akik itt maradunk, próbáljuk meg illegálisan újjászervezni a pártot.

Korvin Ottó mindegyikünknek adott egy-egy lakáscímet. Ezek a mozgalmat régebben valamilyen módon támogató és a Tanácsköztársaság iránt becsületesnek látszó magatartást tanúsító polgári családok címei voltak. Korvin, nyilván előzőleg, már megállapodott velük. Néhány száz forintnyi „kék pénzzel" is ellátott bennünket – az illegalitás várható szükségleteit illetően nem nagy összeg volt; de közölte velünk, hogy a továbbiakban is, a szükséghez mérten, kapunk majd pénzt.

Mikor a megadott címen jelentkeztem, ott hallani sem akartak arról, hogy bárki számára is lenne „átmenetileg kiadó" szobájuk – ez volt a jelszó. Ilyen módon teljesen magamra maradtam az utcán. Az elvtár-

sakkal hamarjában nem tudtam összeköttetést találni, mert természetesen senki sem maradt eddigi lakásán. Az összekötő kapcsolat is megszűnt, mert valamennyi kijelölt illegális lakás egyformán használhatatlannak bizonyult. Korvin pedig ezekre a címekre irányította azokat a fiatal, aránylag biztonságosabban mozgó elvtársakat, akiket ebben az újabb illegalitásban összekötőknek jelölt ki. Ezeken a címeken persze hiába keresték az illetőt, és magukat is csak veszélynek tették ki.

Ilyen körülmények között egyik nővéremhez fordultam segítségért. Egyik ismerőse, Révész Janka zongoratanárnő, elvitt egy fiatal festőművész barátjához. Ez családjával a Margit körút egy mellékutcájában lakott és hajlandó volt némi fizetségért szállást adni. Igen szegényes körülmények között éltek, és a velük folytatott beszélgetésből ítélve, politikailag teljesen közömbösek voltak. Itt talált meg másnap – nem is tudom, milyen módon, valószínűleg a nővérem útján – volt titkárom, Csillag László, aki üzenetet és jelentősebb összeget hozott számomra, azzal, hogy ezt „valaki" küldi nekem. Ez a valaki később is ellátott engem, valamint több más rejtőzködő kommunistát pénzzel, egyes összekötők révén, akik az összeg átadásakor csupán annyit említettek, hogy a pénz „a forrásból" jön. Csak jóval később tudtam meg, hogy több ilyen „forrás" is volt. A pénz jó része Szamuely Tibortól származott, és az egyik „forrás" Ormos Erzsébet elvtársnő volt, aki a kommunista ifjúmunkás-mozgalomban tevékenykedett.

Másnap reggel gyanús mozgás volt észlelhető a házban. Házigazdám maga is felszólított, hogy nappal ne tartózkodjam otthon, mert valaki esetleg feljelenthet, mint idegent. Úgy látszik, ő maga sem tudta, ki vagyok.

Korán reggel kimentem a Lukács-kertbe sétálni; egy fekete keretes szemüveggel és bajuszomat leborotválva, valamennyire elváltoztattam a külsőmet.

Nagy összeget nem akartam magammal hordani, és megkértem házigazdámat, hogy pénzemet valahová rejtse el. Amikor estefelé visszajöttem, a háziak izgatottan felszólítottak, hogy azonnal keressek más szállást, mert itt közben detektívek jártak. Ami pedig a pénzt illeti, azt ők ijedtükben elégették.

Később – már az emigrációban – megtudtam, hogy ez a festő, aki találkozásunk idején a legnagyobb nyomorban élt, nemsokára nagyszabású kiállítást rendezett, és elég jómódba került. Örülnék, ha ezek-

nek az adatoknak az alapján valaki nyomára vezetne ennek a csirkefogónak.

Így hát váratlanul megint az utcára kerültem. Pedig este 8 órakor már záróra volt, és csak engedéllyel lehetett az utcán tartózkodni. Az volt a szándékom, hogy kimegyek az akkor még sokkal kevésbé beépített Rózsadomb valamelyik elhagyatott részére, és a szabadban töltöm az éjszakát. Szerencsére útközben találkoztam az ugyancsak bujkáló Tölgy Péter elvtárssal, aki mozgalmunknak még a Galilei Körből ismert, régi harcosa volt. Ő megkapta egy polgári, de valóban tisztességes politikai szimpatizánsnak a címét. Nevére, sajnálatomra, nem emlékszem, bár megérdemelné, hogy megemlékezzem róla. Az illető egy éjszakára átengedte Tölgynek egyelőre még üres rózsadombi villáját. Itt a nagy kert közepén levő kis házban, még 4–5 fiatal elvtárssal töltöttük együtt az éjszakát. Lámpát nem gyújtottunk, a rolót is leeresztettük, és legalábbis reggelig, teljes biztonságban éreztük magunkat. Mintha az utóbbi izgalmas napok rendkívüli feszültsége egyszerre feloldódott volna valamennyiünkben. Anekdota-versenyt rendeztünk, és reggelig rendkívül sokat nevettünk.

Másnap – már nem tudom, hol és hogyan – sikerült népbiztossági titkárommal, Csillag Lászlóval találkoznom, aki összehozott nővérével, Rózsival. Őt is ismertem a népbiztosságról; előzőleg is láttam néhányszor már az AMOSZ-ban, ahol a „Galilei-pör"-ben elítélt fivére, kiszabadulása után, alkalmazásban volt. Most Rózsi vállalta, hogy gondoskodik rólam, és hogy fenntartja kapcsolatomat a többi bujkáló elvtárssal. Ez bizony nehéz és kockázatos feladat volt. A fehérterror már eszeveszetten dühöngött; a kerületi rendőrkapitányságok alig győzték a burzsoá elemek kommunistaellenes feljelentéseit regisztrálni. Rózsi azonban nagyszerűen helytállt ebben a nehéz és veszélyes helyzetben, sőt – amint arra még rátérek – ennél még sokkal nehezebb és veszélyesebb helyzetekben is. Mozgalmunknak kevés olyan határtalanul áldozatkész, bátor, okos és emellett végtelenül szerény női közkatonája volt, mint amilyennek Csillag Rózsit* megismertem. Emellett rendkívüli pontosság, megbízhatóság, körültekintés jellemezte. Ezekre a tulajdonságokra pedig ebben a szigorú illegalitásban különösen nagy

* Csillag Rózsi, férjezett nevén özv. Lóránt Ferencné, jelenleg a Magyar Tudományos Akadémia műszaki osztályán dolgozik. Fia, Lóránt György, 1956 októberében az ellenforradalmárok elleni harcban esett el.

szükség volt. Ilyen segítőtárs nélkül rövidesen elkerülhetetlenül rendőrkézre jutottam volna. Rózsi mindig talált nekem éjjeli szállást vagy nappali menedékhelyet, mert a legtöbb esetben nem tartózkodhattam nappal is ott, ahol az éjszakát töltöttem.

Néhány napra egy munkáscsalád fogadott be Örömvölgy utcai lakásába. Itt sem maradhattam sokáig, mert a házban mindenfelé házkutatások folytak. Körülötte pedig keménykalapos, botos emberek – „hekusok" – ólálkodtak. Néhány napig Ferenczy Noéminál, a kiváló festőművésznőnél laktam. Itt Sinkó Ervinnel együtt voltunk elszállásolva. Az egyik szoba falában egy nagy, szekrénynek megfelelő mélyedés volt, amelyet egy hatalmas festmény takart el. E mögött a festmény mögött kuporogtunk nappal, amikor esetleges látogatástól lehetett tartani. Jó néhányszor kellett így rejtekhelyemet változtatnom, míg Rózsinak végre sikerült egy állandóbb és biztonságosabb tartózkodási helyet találnia.

Így kerültem a Rózsadombra, a Szemlőhegy utca 9. szám alatti villa házmesteréhez, Koditek Jánoshoz. Koditek leszerelt cseh nemzetiségű katona, mesterségére nézve lakatos volt, de éppen úgy villany-, vízvezetékszerelő és mindenféle egyéb dologhoz is értő ezermester. A politika sohasem volt kenyere, de ami a gondolkodását, modorát, életfelfogását illeti, Hašek róla is egészen jól megmintázhatta volna Svejkjét. Ekkoriban a házmesterség mellett azzal foglalkozott, hogy a lyukakat fúrta nagyobbra a gázrezsókban, miután akkor a gáznyomás a Rózsadombon igen csekély volt; ebből a lyukfúrásból jól megélt. A kis földszintes ház aránylag biztonságosnak látszott, mert a cseh konzul lakott benne, s ezért a rendőrség nemigen háborgatta; különben is rendszerint csak az asszony tartózkodott otthon.

Koditek vállalta elhelyezésemet, részben együttérzésből, mert mélységesen megvetette az urakat, és azt gondolta, hogy a kommunistáknak mégis igazuk lehetett. Nem vetette meg azonban azt a csinos összeget sem, amit Csillag Rózsi ezért felajánlott neki. Ezt nem holmi pénzsóvárságból tette; ilyen rendkívül kockázatos illegális vállalkozásnál feltétlenül indokolt és szükséges is volt, hogy minden eshetőségre számítva, nagyobb összegekkel rendelkezzék.

A ház oldalán levő vécének a padlástere nem volt kapcsolatos a padlás többi részével, hanem egy külön kis, elszigetelt tetőrészt képezett; észrevétlen maradt volna a padláson tartott házkutatás esetén is.

Ez a kis padlás lett a lakásom. Éjjel, amikor sötét volt és a szomszédból sem lehetett belátni, Koditek létrát állított a padláshoz, leszedett egynéhány zsindelyt és ezen keresztül tudtam ki-bejárni. Hajnalban visszatért ide és újra visszarakta a zsindelyeket. Koditek felesége kitűnő koszttal látott el, Csillag Rózsi hozott olvasnivalót és híreket. Itt hevert mellettem Koditeknek a háborúból visszamaradt Mannlicher-puskája és egynéhány kézigránátja is. Egyszóval, megvolt mindenem, ami kellett; persze, meglehetősen kényelmetlen volt egész nap ilyen ketrecszerű helyen tartózkodni.

Ezért Koditek néhány nap múlva bejelentette . háziasszonyának, hogy miután sok a külső munkája és távollétében is kell valaki a háznál, viceházmestert szándékozik felvenni. Rövidesen meg is jelentem ebben a minőségben. Igyekeztem azonban lehetőleg ki nem mozdulni a házból, illetve a ház hátsó részén levő pincelakásból; úgy tettem, mintha én is javítgatnám a házhoz hozott gázrezsókat. Igen kellemetlen volt azonban, amikor Koditek távollétében csengetésre nekem kellett kaput nyitnom, vagy amikor a háziasszony sörért küldött a közeli kocsmába. Egy ízben két rendőrnek nyitottam ajtót – a háziasszonyhoz jöttek érdeklődni, nincs-e idegen a házban. Miután kijelentette, hogy nincsen, ezt tudomásul vették, és eltávoztak. Én magam, úgy látszik, egészen jól alakítottam a vicét; ócska katonaruhában, piszkosan és füstösen a műhelykoromtól, nem keltettem gyanút a rendőrökben.

Egyébként személyi biztonságomhoz akaratlanul is igen nagy mértékben hozzásegített egy fasiszta újságíró, aki valamelyik kávéházban vagy a szerkesztőségi szobában ülve, szenzációs riportot koholt a Karlsteinben dőzsölő kommunista népbiztosokról. Riportjában egy ottani orgia részvevőjeként engem is megnevezett. Ezért általában az a hír terjedt el, hogy én külföldön vagyok, és a rendőrség személy szerint aligha nyomozott utánam Pesten.

Mégis egyre inkább veszélyessé vált a helyzetem ebben a lakásban is. Többen felismertek, közöttük a háziak is, akik nyilván csak a csehek és magyarok közötti feszült viszony miatt nem tettek ellenem feljelentést. Közben Csillag Rózsi tartotta a többi rejtőzködő vezető elvtárssal való kapcsolatomat. Néha egy gázrezsóval a vállamon és sapkámat a szemembe húzva, magam is kimerészkedtem a városba, hogy egy-két elvtárssal találkozzam; de egyhangúlag arra a véleményre jutottunk, hogy részünkről bárminő kísérlet a pártmunka helyreállítására, az adott

körülmények között, csak a rendőrség javát szolgálhatná. Ezért halaszthatatlanná vált a külföldre való menekülésem. Csillag Rózsi és László segítségével sikerült hamis névre, a fénykép kicserélésével, útlevelet és vízumot szerezni. Koditek vállalta, hogy átvezet a határon. Aznap, amikor a románok kivonultak Budapestről, de Horthyék még nem jöttek be, s így a pályaudvarok csaknem őrizetlenek voltak, el is indultunk.

Győrben igazoltattak a fehérek. Az útlevelem, mint hazatérő osztrák származású katonáé, rendben volt. Öltözékem is ennek megfelelő volt. Megnézték a batyumat, s a benne talált porcelán ivóbögre, Ferenc József ráégetett arcképével és „Für Gott, Kaiser und Vaterland" felírással, betetőzte igazolásomat. Akadálytalanul továbbengedtek. Köpcsényben leszálltunk, és a földeken, egy árokba rejtőzve vártuk meg az éjszakát. Térkép és iránytű nélkül indultunk el abban az irányban, amerre a határt gondoltuk. Órák hosszat tartó gyaloglás után már régen osztrák területen hittük magunkat, mikor észrevettük, hogy még most is Magyarországon vagyunk, s éppen hogy be tudtunk ugrani egy kerítés mögé egy csendőr-őrjárat elől. Végül is az osztrák határőröket elkerülve, bejutottunk a Wienerwaldba. Reggel felé jutottunk el Wiener Neustadtba, ahonnan már igazoltatás veszélye nélkül villamoson utazhattunk tovább Bécsbe. Ez volt Koditek első ilyen útja a határon át, és egy igazi Svejk leleményességével és humorával tette meg.

E tapasztalat alapján ugyancsak Csillag Rózsi és László közvetítésével Koditek egymás után szállította ki a Magyarországon rekedt felelős elvtársakat. Ő hozta ki Rudas Lászlót, Lukács Györgyöt, Révai Józsefet, Szilágyi Jolánt és még másokat is. Ilyen módon óriási szolgálatokat tett pártunknak. A Mauthner–Csuvara ügyben bukott le, amikor is halálra, majd kegyelem útján életfogytiglani fegyházra ítélték. Mint politikai elítélt került ki később csere útján a Szovjetunióba.

Ezt az ügyet szeretném a következőkben még közelebbről is megvilágítani, annál is inkább, mivel a bírósági ítélet, amelyet a fővezérség Gellért Szálló-beli pincéjében lefolytatott embertelen kínvallatások, valamint egyes árulók és provokátorok vallomásai alapján hoztak, rendkívül eltorzított és hamis képet ad róla. De mielőtt még rátérnék erre, helyénvalónak érzem, hogy néhány összefoglaló szót mondjak Tanácsköztársaságunkról.

MÉG EGYSZER A TANÁCSKÖZTÁRSASÁGRÓL

Amikor 1919 októberének egyik éjszakáján végre biztos voltam abban, hogy átjutottam az osztrák határon és az osztrák határőrség ellenőrzési sávján is, egy pillanatra sem gondoltam keserűséggel a közelmúltra. A legkevésbé sem éreztem magam csalódottnak akár a forradalomban, akár a magyar proletariátusban, és még csak fel sem villant bennem a gondolat, hogy talán jobb lett volna el sem kezdeni. A Tanácsköztársaság bukását és az ellenforradalom felülkerekedését átmeneti változásnak tekintettem, és feltétlenül meg voltam róla győződve, hogy a világforradalom legközelebbi fellángolása idején a magyar proletariátus nemcsak elsöpri, de végleg meg is semmisíti a most újra hatalomra került úri söpredéket. Persze, nem évtizedekre, hanem csak néhány hónapra, legfeljebb néhány évre gondoltam. Ám, hogy ennek a győzelemnek elkerülhetetlenül be kell következnie, az, a Tanácsköztársaság tapasztalatai alapján, beleértve még a bukást is, sokkal szilárdabb meggyőződésem volt, mint akkor, amikor első tanulmányomat írtam „a kommunista világforradalom műszaki és gazdasági szükségszerűségéről".

Ezért gondoltam sokkal inkább a jövőre: mit tegyünk, mit tehetünk, hogy a biztosan bekövetkező végső győzelem napja mihamarabb ránk virradjon.

Ez a nap hazánkban 1945-ben virradt fel. Persze az út, melyen eljutottunk idáig – sokkal hosszabb és küzdelmesebb volt, semmint azt akkor a Tanácsköztársaság bármelyik harcosa is elképzelte volna.

Azóta sokat foglalkoztunk a Magyar Tanácsköztársaság keletkezésének, létének és bukásának körülményeivel. Az 1956. évi ellenforra-

dalom tanulságai mégis azt bizonyítják, hogy a Tanácsköztársaság nagyszerű tapasztalataiból nem tanultunk eleget, azaz, nem is ismertük azokat eléggé.

1919-ben, a Tanácsköztársaság idején is, átéltünk egy ellenforradalmat, amely sok tekintetben hasonló volt az 1956. október 23-ihoz. Az akkori ellenforradalomnak ugyancsak külföldi segítséggel is szervezett földalatti erői nagy fegyveres felkészültséggel – még dunai hadihajók bevetésével is – kísérelték meg június 21-én a tanácshatalom megdöntését. E megmozdulásuk azonban a budapesti proletariátus olyan egy emberként való s azonnali ellenállására talált, hogy a tanácskormány a munkásság segítségével 2 nap leforgása alatt teljesen leverte. Nem is mertek újabb kezdeményezéssel próbálkozni mindaddig, míg csak a nagy imperialista túlerőnek nem sikerült a Tanácsköztársaság fegyveres erejét megtörnie.

Azt is le kell itt szögeznem: elkövettünk ugyan komoly politikai és gazdasági hibákat (melyeket azonban, mihelyt észrevettük őket, igyekeztünk azonnal kijavítani) – de ezek a hibák sohasem vezethettek oda, hogy a Tanácsköztársaság létét *belső* ellenforradalmi erők komolyan megingathatták volna, noha akkor egy másik szocialista hatalom segítségére még egyáltalában nem számíthattunk.

Határozott véleményem az, hogy az elkövetett hibák csak azért játszhattak szerepet, de éppenséggel nem döntő szerepet a Tanácsköztársaság aláaknázásában, mert a belső ellenséges elemek az országot minden oldalról körülvevő imperialista hatalmak támogatásában részesültek. A Tanácsköztársaság első napjaiban, sőt heteiben is a kizsákmányoló polgári rétegek feltétel nélkül kapitulálva ajánlották fel szolgálataikat a tanácshatalomnak, és azt előbb-utóbb – beletörődve a változhatatlanba – szolgálták volna is, ha csak a külső körülmények és az imperialisták erőbeli fölényében való – sajnos jogos reménykedésük nem teremtette volna meg számukra az ellenállás szervezésének kedvező feltételeit. Ha a külső helyzet olyan lett volna, mint például napjainkban a kubai forradalom idején, úgy semmiféle erő belülről a Tanácsköztársaságot nem dönthette volna meg. Ezért a Magyar Tanácsköztársaság példája feltétlenül megerősíti Leninnek azt a véleményét – megfelelően pártunk mai álláspontjának is –, hogy adódhatnak olyan történelmi helyzetek, mikor a proletariátus helyes politika és

vezetés mellett véres polgárháború elkerülésével is megszerezheti a hatalmat.

A Tanácsköztársaság egyes hibái bírálatánál azt is figyelembe kell venni, hogy a már észrevett hibák kijavítására, a helytelennek megállapított intézkedések megváltoztatására rendkívül gyorsan történtek intézkedések. De míg egy helytelen intézkedés káros következményei azonnal jelentkeztek, addig a kijavításukra legalkalmasabbnak bizonyuló módszerek felderítése gyakran hosszabb időt és olykor kísérletezést is követelt. Az alapvetően helyes rendelkezések hatékonyságához is sokszor több idő kellett volna, mint amennyivel a proletárdiktatúra a maga létezése során rendelkezett. Magától értetődő, hogy senki sem adott ki rendelkezéseket azzal a számítással, hogy azoknak három-négy hónapon belül teljes mértékben realizálódniuk kell, mert a Tanácsköztársaságnak nem lesz rá több ideje. Mi sziklaszilárdan hittünk eszménk igazságában és elkerülhetetlen győzelmében, és még a bukás után is meg voltunk arról győződve, hogy csak rövid ideig tartó átmeneti vereségről van szó.

Mi volt hát az oka a Tanácsköztársaság eme belső szilárdságának és ellenállóképességének? Mi volt az oka a szocialista építés terén elért nagyszerű sikereinknek, a világháború és a blokád okozta hallatlan gazdasági nehézségek ellenére? Szeretnék megemlíteni ennek magyarázatára néhány tényt és elgondolást, amelyet az eddigi történelmi és politikai megítélés, ha nem is hagyott figyelmen kívül, de mindenesetre kevésbé tüzetesen derített föl vagy vett figyelembe, mint például: minek tulajdonítható a Kommunisták Magyarországi Pártjának gyors sikere a Tanácsköztársaság kikiáltásáig, és mik voltak a Tanácsköztársaság bukásának okai. Az alábbiakban kitérek néhány fontosabb mozzanatra, melyek jelentőségét nem mindig szokták kellőképpen és összefüggésükben értékelni.

Az egység a párt vezető rétege és a munkásság között nehéz harcokban kovácsolódott ki, fokozatosan, kezdve még a párt megalakulása előtt. Egy ilyenfajta kapcsolat azért is jöhetett létre a háborúellenes ellenzéki mozgalmak folyamán, mert ezekben a forradalomelőtti mozgalmakban – éppúgy, mint később a párt megalapítása idején is – nemcsak a vezetők, de még a közkatonák is úgyszólván egytől egyig olyan emberek voltak, akik a szocializmus és a munkásosztály ügyét messze fölébe helyezték minden egyéni érdeküknek, még életüknek is. Az ilyen

gárdához, amely valóban élcsapat volt, nem lehettek és nem is voltak bizalmatlanok a munkások, még azok sem, akik elvileg nem értettek vele egyet. Nagyon jellemző, hogy a kommunistáknak ez a kapcsolata a munkássággal egyénenként megmaradt még a két párt egyesülése után is, amikor a Kommunista Párt szervezetileg már nem létezett. Ez a magyarázata annak, hogy a nagy szociáldemokrata többség nemigen tudta megmásítani a tanácskormány intézkedéseinek kommunista jellegét, legalábbis gazdasági, kulturális és szociális téren nem. Sajnos, politikai és katonai téren sokkal inkább érvényesült a befolyása. – Fontos azonban itt megjegyezni azt is, hogy a nagy jobboldali többségnek tulajdonképpen csak a legfőbb vezetőrétege volt áruló. Ezek a vezetők, természetesen, amennyire csak tudták, eltitkolva céljaikat, nagyban űzték az árulást; a Tanácsköztársaságnak egészében való feladására, illetve eladásra törekedtek – de „kicsire nem néztek". Ezzel is magyarázható, hogy a gyakorlatban a kisebb funkcionáriusok, sőt, még inkább az egyszerű szervezett munkások, akik azelőtt becsületesen hittek jobboldali vezéreiknek, mihelyt ráeszméltek arra, hogy a hatalom valóban a munkásosztályé, zömükben ugyanúgy segítették a Tanácskormány intézkedéseinek a végrehajtását, akár a kommunisták. Ezt a vezérek nem akadályozták, már csak azért sem, nehogy leleplezzék magukat a munkáshatalom ellenségeiként. Ez a magatartásuk később, a front visszavonása és az ezzel kapcsolatos általános csüggedés és bomlási jelenségek során megváltozott; ekkor ezek a vezetők már nem riadtak vissza attól, hogy a tömegek közt hangulatot keltsenek a diktatúra elvetésére. A fellendülés periódusára vonatkozóan azonban jellemzők az előbb mondottak.

Agitációnk és intézkedéseink – más szóval, a szavak és tettek – a legteljesebb összhangban voltak egymással, mentesek minden szándékos, a szocializmus eszméivel és a nép érdekeivel ellentétes torzítástól. Azt csináltuk, amit Marxtól és Engelstől tanultunk, amit tudtunk a párizsi kommünről és ami kevés eljutott hozzánk Lenin tanításaiból és az első szovjet tapasztalatokból. Persze, a marxi–lenini elmélet teljes megértésétől és elsajátításától még igen messze voltunk. Ezzel is magyarázhatók elkövetett hibáink – de hiányos ismereteinket kiegészítette kommunista lelkiismeretünk és saját józan értelmünk is, amelyre a körülményeknek megfelelően, elég merészen támaszkodtunk.

Alapelvünket, gyakorlati tevékenységünk vezérfonalát egy mondat-

ban is összefoglalhatom: szocializmus minden, ami alkalmas a nép sorsának javítására. Ezért nem volt a Tanácsköztársaságnak egyetlen olyan törvénye, rendelete, intézkedése, amelyről minden magyarázat nélkül még a legegyszerűbb ember is ne láthatta volna világosan, hogy a dolgozó nép érdekét szolgálja. Így is voltak ezek a rendeletek, intézkedések megfogalmazva – tömören, világosan, mindenki által érthető nyelven, sokszor csak egyszerű tőmondatokban. Olykor néhány egészen rövid paragrafus messzire ható forradalmi átalakulást jelentett a maga területén.

Végrehajtási utasítást egy-egy törvényhez vagy rendelethez ritkán adtunk ki. Mindenkinek, akire a törvény vagy rendelet tartozott, lelkiismeretének és józan eszének megfelelően kellett azt végrehajtania.

Ez már kapcsolatos azzal az igen fontos körülménnyel, amelyet úgy határozhatnék meg, hogy a Tanácsköztársaság tulajdonképpen bürokráciamentes államforma volt. Semmi sem akadályozta, legalábbis a kormányzat legmagasabb szintjén, egy-egy intézkedés elrendelését, mihelyt ennek szükségességét vagy célszerűségét az intézkedésre jogosult személy felismerte. Márpedig a legfontosabb elvi döntéseken kívül – amelyek a kormányzótanács elé tartoztak – minden népbiztosnak, minden népbiztoshelyettesnek, sőt sokszor a hozzája beosztott szakterületi vezetőknek is teljes, szinte korlátlan intézkedési joguk volt a maguk hatáskörén belül.

Gyors és bürokrácia mentes volt nemcsak az intézkedések meghozatala, de végrehajtása is. Ennek magyarázata az, hogy Tanácsköztársaságunk nemcsak proletárdiktatúra, hanem egyúttal proletárdemokrácia is volt. Sajnos, a diktatúra ereje és határozottsága a kizsákmányoló és ellenforradalmi rétegekkel szemben nem érvényesült olyan mértékben, mint amilyen messzemenően demokratikus volt a munkásság és általában a dolgozók részvétele az államéletben. A népbiztosságokról a legközvetlenebb úton juttatták el a rendelkezéseket azokhoz, akikre tartozott: az intézményekhez, üzemekhez, iskolákhoz, kórházakhoz stb. Természetesen, elsősorban az intézkedés ésszerűsége és hasznossága volt a végrehajtásnak is a kezessége.

Persze, az ilyen gyors munka folyamán könnyen megesett egy-egy hiba is, de e munka nemcsak gyors, hanem operatív is volt, és ahogy a hibát vagy tévedést észrevettük, éppoly gyorsan megtettük a kijavítására szolgáló intézkedést. Ami az olyan rendelkezéseket illeti, ame-

lyek a dolgozók széles rétegeinek közvetlen szükségleteivel voltak kapcsolatosak, mint például lakásügyek, kiskereskedelem, kisipar, szociális intézkedések stb., a kerületi tanácsok voltak a proletárdiktatúra igazi gyakorlói, szinte korlátlan jogokkal, különösen ott, ahol a kommunisták voltak nagyobb számban.

Mindaz, amit itt a Tanácsköztársaság életének történelmileg jól ismert tényeire támaszkodva elmondtam, egyáltalában nem áll ellentétben azzal, hogy a tanácskongresszuson igen sok szó esett a bürokráciáról, és hogy nemcsak egyes ellenséges memoár-írók, de egyes kommunista szerzők is, közvetlenül a Tanácsköztársaság bukása után írt visszaemlékezéseikben, elég igazságtalan szigorúsággal ítélték meg a Tanácsköztársaságban szerintük elburjánzott bürokratizmust. Ezek az elvtársak nem látták a fától az erdőt, és nézeteik csak felszíni jelenségeken alapszanak. Mert szem előtt kell tartanunk, legalábbis a következő körülményeket (melyeket nem ártana, ha figyelembe vennének szocialista rendszerünk egyes mai egyoldalú bírálói, vagy ahogy akkor neveztük, „kritizálgatói" is):

Először is teljesen új feladatokra alapozott új intézmények elkerülhetetlenül tökéletlenül dolgoznak, amíg munkatársaik el nem sajátítják teendőiket, amíg megfelelő munkamódszerük és pontosan meghatározott feladatkörük ki nem alakul. Márpedig a proletárdiktatúra legtöbb intézményének ilyen új rendeltetése volt.

Másodszor: Ha az objektív nehézségek lehetetlenné teszik a létfenntartással kapcsolatos szükségletek teljes kielégítését – és ilyen volt a helyzet a Tanácsköztársaságban az élelmezést, a lakást, a ruházatot és sok más egyebet illetően –, akkor a legjobban és leglelkiismeretesebben dolgozó apparátus munkája is az érdekeltek, különösen a ki nem elégített személyek szemében bürokratikusnak látszik, sőt, minél lelkiismeretesebben akarja feladatát teljesíteni, annál bürokratikusabbnak, mert hiszen annál inkább igyekszik mérlegelni a leghelyesebb, a legigazságosabb megoldást.

Ami pedig a betolakodott burzsoá, dzsentri és különböző ellenforradalmi elemeket illeti, eltávolításukra, illetve az apparátus megtisztítására a harcot már igen korán megkezdtük és egyre nagyobb mértékben folytattuk, legalábbis ott, ahol az intézményeknek kommunista vezetőjük volt. Kétségkívül meg is birkóztunk volna a bürokratizmus-

nak ezzel az alkotó elemével, ha csak valamennyivel több idő áll rendelkezésünkre.

Végül, de nem utolsósorban, a Tanácsköztársaság sikereiben elvi jelentőségű szerepet játszott az a körülmény, hogy a párt és a kommunista eszme tömegbefolyásra tett szert, nemcsak a munkásság, de az értelmiség közt is, nemcsak a technika és a népgazdaság, de a kultúra és a szellemi élet úgyszólván minden területén is. Ez tette lehetővé, hogy a Tanácsköztársaság hihetetlenül rövid idő alatt gazdasági, kulturális és szociális téren az ésszerű és jól átgondolt intézkedések olyan hatalmas sorát tudta kidolgozni és valóra váltani. Hiszen – mint már az előbbiekben kifejtettem – például a népgazdaság teljes átszervezésére vonatkozó terveket a műszaki értelmiség már jóval a diktatúra előtt részletesen kidolgozta, és ugyanígy állt a helyzet az oktatás terén és sok más szellemi munkaterületen is.

Mindez lényegében jellemző a Tanácsköztársaság munkastílusára, amelynek beható tanulmányozása, meggyőződésem szerint, mai szocialista építőmunkánkhoz is rendkívül értékes tanulságokat szolgáltathatna.

Egyes szerzők szerint a Tanácsköztársaság bukásában nagy szerepet játszott a proletariátus fáradtsága a négy és fél éves háború után, de még inkább az, hogy nem volt ideológiailag felkészülve, és így nem tudta megbecsülni a megszerzett hatalmat, nem tudott áldozatok árán is harcolni megőrzéséért. Ami a fáradtságot illeti, a négy és fél éves háború szenvedései után, amelyeket még tetőzött az országot sújtó gazdasági blokád is, az természetesen szerepet játszott, és valóban csökkentette a proletariátus harcképességét. Ami azonban az ideológiai éretlenséget illeti – legalábbis a bukás egyik fő okaként –, az erre való hivatkozást határozottan vissza kell utasítanunk. Élesen ellentmond ennek a felfogásnak a budapesti munkásság május 2-i határozata a Tanácsköztársaság megvédésére és ezt követően a Vörös Hadseregben folytatott hősies harcra. Erről megfeledkeznek egyes szerzők, akik a Tanácsköztársaság bukásáért a magyar proletariátust vádolják. Érvelésüket a gazdasági életből merítik. Hivatkoznak a munka termelékenységének szinte zuhanásszerű süllyedésére, a munkafegyelem meglazulására, a Tanácsköztársaság gazdasági teljesítőképességét messze meghaladó követelésekre, és ebből arra következtetnek: a munkásosztály képtelen volt érzékelni és értékelni a változást, melynek következtében

a tőkésrend kizsákmányoltjából a szocialista termelés gazdája lett. Az igaz, hogy ezek a tünetek bizonyos mértékben megvoltak, hatottak, és csökkentették a Tanácsköztársaság védelmi képességét is. Az általánosítás azonban túlzott: már a Tanácsköztársaság idején a munkásság szélesebb rétegeiben is mutatkoztak e téren a fordulat jelei. Politikailag és történelmileg is helytelen azt állítani: a proletariátus ideológiai elmaradottsága volt az egyik döntő tényezője a Tanácsköztársaság korai bukásának; helyesebb erre megfordított fogalmazásban utalni: a Tanácsköztársaság az óriási imperialista túlerő és az általa támogatott belső ellenforradalom következtében négy és fél hónapi hősies ellenállás után elbukott – ez volt az oka, hogy a proletariátus zömének a gondolkodásában nem mehetett végre a kellő, szükséges, alapvető változás ahhoz, hogy a hatalmat teljességében a magáénak érezze, a termeléshez a gazda módjára lásson hozzá és fellendítse.

Egyébként a munkafegyelem és a munkához való hozzáállás tekintetében a fordulat első jelei már a tanácskongresszus idején kezdtek igen figyelemre méltó módon megmutatkozni. A visszaesést e téren elsősorban az akkordbérek megszüntetése és az időbérre való áttérés okozta. Az időbér követelése a párt agitációjának egyik fő követelménye volt, s ezért a proletárdiktatúra létrejöttekor ennek megvalósulása elkerülhetetlenné vált. De a következmények tarthatatlanságát lassan maguk a munkások kezdték felismerni; elsőnek a téglagyári szakszervezet hozott határozatot a teljesítménybér visszaállítása érdekében, amihez azután több iparág munkásai is csatlakoztak. Még figyelemreméltóbbak azonban azok a kezdeményezések, amelyek jellegükben már a Szovjetunió első kommunista szombatjaira emlékeztetnek. Így a „Szociális Termelés" július 11-én megjelent 6. számában olvassuk a következő hírt:

„*Gazdaságos munkabeosztás.* Egyik malom termelési biztosa a malomban folyó munka gazdaságos kihasználásával nem volt megelégedve, és az üzemtanács egyik tagjával egyetemben elhatározta, hogy az összmunkásságnak az idő és energia gazdaságos kihasználása dolgában példát fognak mutatni. Bár mindkettő tanult molnár és hasonló munkát, mint amilyennek végzésére vállalkozni hajlandónak nyilatkoztak, eddigelé nem végeztek, elvállalták több vagon szénnek kirakását, melyet jóval rövidebb idő alatt eszközöltek, mint az ezzel foglalkozó munkások, és az ily módon elért időmegtakarítást kukorica zsákolásra

használták fel. A példán felbuzdulva, a főgépész elvállalta az üzemi gőzgép kezelését, habár evvel már több mint 20 év óta nem foglalkozott. A gépésze elvállalta a rovátkoló munkáját, az így feleslegessé vált rovátkoló pedig szénlapátolásra használtatott fel. A gépész munkája által felszabadult gépápoló szintén udvari munkára volt alkalmazható. A példaadás következményeként mint további érdekes jelenség megemlítendő, hogy két kazántisztító, kik e munkával időszakosan foglalkoztak és azelőtt, ha szerszámjavítás vagy más okok folytán munkájuk szünetelt, pihentek, most ezen önkéntelen pihenési idő alatt szénlapátolási vagy hasonló munkát végeznek."

Sajnos, annak idején nem ismertük föl ennek a kezdeményezésnek nagy elvi jelentőségét, és a „Szociális Termelés" ez eldugott hírecskéjét nem használtuk föl a példa követésének országos propagandájára. Egészen bizonyos, hogy voltak ehhez hasonló kezdeményezések másutt is, de ezek még a „Szociális Termelés" hírrovatába se kerültek. E kevés szórványos adat is határozottan feljogosít – nézetem szerint – arra a feltevésre, hogy a Tanácsköztársaság aránylag rövid idő alatt leküzdötte volna a munkafegyelem és a termelékenység terén mutatkozó nehézségeket, ha az imperialista beavatkozás a már észrevehetően megindult fejlődést erőszakkal meg nem akasztja.

Július 19-én adta ki a Népgazdasági Tanács 90. számú rendeletét a munkafegyelem helyreállítására irányuló intézkedésekről. Ezt a rendeletet én „Munka és forradalom" című cikkemben kommentáltam, a „Vörös Ujság" hasábjain. Néhány részletet idézek ebből az alábbiakban:

„Abban a törekvésben, hogy valamennyire enyhítsük azt a nyomorúságot, amely a háború nyomán szakadt ránk ... csak a saját erőnkre, saját munkánkra támaszkodhatunk. Így is minden erőnk és munkaképességünk teljes megfeszítésével, csak éppen enyhíthetjük a közellátási helyzet rendkívüli nehézségeit. A megoldást, a jogos igények valóban emberi módon való kielégítését csak a világforradalom hozhatja meg, amely a kapitalizmus kielégíthetetlen profitéhsége által ma teljesen megbénított termelőerőket ismét felszabadítja majd, és a dolgozó emberiség szolgálatába állítja. Minden más eshetőség csak súlyosabbá, egyenesen katasztrofálissá tenné a proletariátus helyzetét.

Nincs más választás tehát, mint kitartani a forradalom útján ... Ennek a kitartásnak egyik legfőbb feltétele, hogy minden munka- és

termelési lehetőséget a lehető legnagyobb mértékben kihasználjunk. A munka forradalmában vagyunk, egészen természetes, hogy ezt a küzdelmet nemcsak fegyverrel, de munkával is végig kell harcolnunk... Igen helytelenül okoskodnak azok, akik azt mondják, hogy úgyis kevés a nyersanyag, kevés a szén, nem kell tehát nagyon erőltetni a munkát, mert így csak hamarabb fogyunk ki a munkaalkalmakból. Ez a gondolat csökkenti sok ember munkakedvét és lazítja a munkafegyelmet. Pedig a szén- és anyaghiány tényéből épp ennek a felfogásnak a fordítottja következik. Mozgásban levő gépek és transzmissziók ugyanis csaknem ugyanannyi erőt fogyasztanak, ha lassabban vagy gyorsabban dolgozik is rajtuk a munkás. Lassúbb munkánál tehát a munkatermék egy darabja sokkal több erőbe, szénbe kerül, mint gyorsabb, helyesen kihasznált munkánál...

A munkásságnak támogatni kell minden olyan törekvést, amellyel a termelést újabb anyag és erő igénybevétele nélkül fokozni lehetne. Ide tartozik a rosszul dolgozó üzemek leállítása, az apró üzemek összevonása egy nagy üzem keretébe, amivel szemben teljesen indokolatlan egyes munkásoknak a maguk sokszor nyomorúságos és egészségtelen anyagpazarló kis műhelyeikhez való ragaszkodása...

Csak két eredménye lehetséges annak a harcnak, amelyet most vívnak meg a dolgozók kizsákmányolása ellen: a forradalom teljes győzelme és a kommunista társadalmi rend megteremtése, vagy pedig a legnyomorultabb elpusztulás, a proletariátus visszasüllyedése a legkorlátlanabb kizsákmányolásba! Középút nincsen! Meg kell tennünk tehát a munka terén is a magunk kötelességét, amennyire csak telik minden egyes embertől, ha győzni és nem elpusztulni akarunk."*

Ez a cikk 1919. augusztus 2-án, azaz egy nappal a Tanácsköztársaság bukása előtt jelent meg!

Optimistáknak nevezte el már könyve címében is Sinkó Ervin a forradalmi fiatalságnak ezen a közös nevezőn is összeválogatott kis körét, amelyről e könyv néhány előbbi fejezetében írok. Valóban optimisták voltunk – talán ez volt életfelfogásunk, gondolkodásunk legjellegzetesebb sajátossága – az eszme győzelmében rendíthetetlenül hivő optimisták, tűzön-vízen a történelem minden fordulatán keresztül, és ma – már akik még megmaradtunk – még sokkal inkább mint

* Vörös Ujság, 1919. augusztus 2.

valaha. Soha szerző ennél találóbb címet könyvének, ennél tökéletesebb egyetlen szóban kifejezett jellemzést szereplői egész körének nem adhatott, mint ahogyan az ebben az esetben Sinkónak sikerült. Őszintén bevallom, ezért irigylem is őt, mert én bizony nem tudtam könyvemnek a tartalmát, akárcsak megközelítően is a maga teljességében, jellemző címmel kifejezni.

V

EMIGRÁCIÓBAN

BÉCS.
SZÉLHÁMOSOK ÉS PROVOKÁTOROK HÁLÓJÁBAN

A Bécsbe emigrált kommunisták hangulata, annak ellenére, hogy legtöbbjük közvetlenül látta és tapasztalta a fehérterror eszeveszett tobzódását, bizakodó volt. Továbbra is szentül meg voltunk győződve, hogy a kapitalista társadalom képtelen a világháború által megrendített gazdaságát helyreállítani, és ezért a Tanácsköztársaság, valamint a németországi kísérletek leverését csak ideiglenes vereségnek, a forradalom eljövendő győzelmét pedig biztosnak tekintettük. Hogy ez az ideiglenes állapot hosszú évtizedekig vagy esetleg még tovább is tarthat, arra egyikünk sem gondolt. Hittük, hogy bár az illegalitás nehéz körülményei között is, de az újabb forradalom előkészítését Magyarországon rövidesen ismét megkezdhetjük. Fasiszta terror dolgában Horthyék Mussolinit és Hitlert nemcsak időben előzték meg, sőt talán „minőségileg" is, de nekünk tapasztalataink az ilyen körülmények között végzendő földalatti munkában még nem voltak. Úgy gondoltuk, hogyha nehezebb is lesz, mint mozgalmunk egyes előbbi illegális periódusaiban, lényegében azért nem sokban különbözhet. Volt már dolgunk olyan harapós kutyával, mint Vázsonyi és olyan vérebbel, mint Lukachich. Kibírtuk. De hogy a már egyszer majdnem halálra sebzett burzsoázia, magához térve, milyen óriási nyílt és titkos rendőri apparátust és fenevad-különítményeket szervez, és úgy ül az ország nyakára, abban még nem volt tapasztalatunk.

Még kevésbé volt tapasztalatunk az emigráció körülményeit illetően. Forradalmi mozgalmunkat a világháború, valamint később a Kommunista Párt illegalitása idején, tökéletes, mondhatnám ideális erkölcsi tisztaság jellemezte. Csoportjaink olyan emberekből verődtek össze, akik

önzetlenül, a szenvedő nép és az egész emberiség legszentebb céljaiért minden áldozatra készen, vállalták a mozgalom, az illegalitás kockázatát. Ez az eszmei közösség szoros személyi, baráti kapcsolatok alapja is volt. Kölcsönösen jól ismertük egymást, gyenge és erős oldalainkról egyaránt. Ezért egész mozgalmunk idején egyetlen áruló sem akadt sorainkban. Egyetlen spicli vagy provokátor sem tehette be lábát a mi körünkbe. Ez a magyarázata annak, hogy az emigrációnak ebben az első szakaszában is még szinte naiv bizalommal fogadtunk mindenkit, akit valamennyire is ismertünk előbbről, és aki hajlandó volt együtt dolgozni velünk a mozgalomban. Nem számoltunk eléggé azzal, hogy a Tanácsköztársasággal hatalomra került pártunkba – már amennyire az egyesült párt ezt a nevet megérdemelte – az opportunisták, karrieristák, szélhámosok és különféle polgári elemek nagy tömege is betódult, és nem egyhamar jöttünk rá, hogy a spiclik és provokátorok egész serege nyüzsög körülöttünk, olyan emberek, akiket az ellenforradalmi kormány és rendőrség túlnyomórészt a Tanácsköztársaság szemetjéből bérelt fel ellenünk.

Így történhetett meg – talán november végén vagy december elején –, hogy amikor egy bécsi kávéházban Mauthner István mérnök hozzám jött és igen bizalmasan megpendítette: Korvin Ottó és az ellenforradalmárok elleni harcban részt vett vádlottak kiszabadítása érdekében szerinte lehetne valamit tenni, és ő hajlandó lenne ebben közreműködni, vele komolyan szóba álltam. Korvinra és társaira biztos halál várt. A halálos ítélet végrehajtása december vége felé volt várható. Ezeknek az elvtársaknak a sorsa, különösen Korviné, akivel nemcsak a mozgalmi tevékenység, de szoros barátság is fűzött össze, rendkívül közelről érintett. Nagyon bántotta ez a mi Karlsteinbe internált elvtársainkat és az egész kommunista emigrációt is, mert Korvin Ottó egyéniségével, harcos tevékenységével, kiérdemelte mindnyájunk tiszteletét és szeretetét. Kötelességünknek tartottuk, hogy amennyiben csak a legkisebb lehetőség mutatkozna rá, bármilyen kockázat árán is, mindent megtegyünk megmentése érdekében.

Ezért álltam szóba Mauthnerrel, akit, ha felületesen is, de már régebbről ismertem. Tudtam róla, hogy az őszirózsás forradalom után többé-kevésbé aktívan részt vett az AMOSZ munkájában, majd a Tanácsköztársaság idején a szociális termelés népbiztosságán dolgozott. Mikor májusban a népbiztosságot felhívtam, hogy lehetőleg minden

katonaviselt munkatárs jöjjön azonnal Salgótarjánba, Csillag László őt is magával hozta. Mauthner a fronton felderítő szolgálatra is jelentkezett. Ezzel kapcsolatban különböző legendák terjedtek el bátor viselkedéséről. Egyebek között például híre járt, hogy egy alkalommal egy kocsmába, ahol cseh katonák mulattak, kézigránátot vetett, s így a cseheknek nagy veszteséget okozott. Mindez bizonnyal üres mendemonda volt, de erre csak jóval később jöttünk rá. E találkozásunkkor még tisztességes és bátor embernek tartottam. Nem volt róla rosszabb véleményük azoknak az elvtársaknak sem, akik az AMOSZ-ból vagy a népbiztosságról ismerték.

Mauthner azt állította, hogy a Margit körúti fogházíroda egyik tisztviselőjének a lányával régebbi szorosabb ismeretségben van, és hogy ezen a réven, nagy összegekkel, talán lehetséges egyes fogházalkalmazottakat megvesztegetni, és valamiféle trükkel, például azon a címen, hogy átszállítják őket egy másik fogházba, Korvint és esetleg más elvtársakat is kiszabadítani. Mauthner javaslatát közöltem a Központi Bizottság Bécsben levő néhány tagjával, és a dolgot megüzentük Karlsteinbe, Kun Bélának is. Az a vélemény alakult ki, hogy meg kell kísérelni a helyszínen a tényleges lehetőségek felderítését, és bízzuk meg ezzel Mauthnert. Mauthner utazzék le és nézzen alaposan körül; próbáljon összeköttetéseket szerezni, és jöjjön mielőbb vissza, hogy közölje velünk tapasztalatait.

Ez meg is történt. Mauthner körülbelül egy hét múlva visszajött Pestről és jelentette, hogy küldetése jó eredménnyel járt. Megfelelő pénzzel, vesztegetés útján, lehetőség van rá, hogy Korvint és esetleg még egy-két társát kiszabadítsuk. Mauthner azt tervezte, hogy szerez egy rabszállító kocsit, és éj idején, amikor a fogházigazgató nincs a helyén és éppen az a főfoglár lesz ügyeletes, akivel kapcsolatban van, hamisított paranccsal kiadatja Korvin Ottót, azzal, hogy elszállítja a Markó utcába. Útközben aztán egy sötét mellékutcában Korvint kiteszik a kocsiból, és ott már várni fogja egy gépkocsi. Ez kiviszi a határra, és Koditek segítségével, akit az ügybe szintén be kell vonni, áthozzák Ausztriába.

Mauthner hangoztatta, hogy a terv kiviteléhez szüksége lenne gépkocsivezetéshez értő segítőtársra, ezért azt ajánlotta, hogy egy Stastny József nevű fiatalembert is vonjunk be az akcióba. Ezt az embert én és sokan emigrációbeliek ismertük. Úgy tudtuk, hogy az Osztrák Kom-

munista Párt tagja. Ismeretségünk onnan eredt, hogy ő az Allgemeine Krankenhaus egyik főnővérének volt a barátja vagy talán a kitartottja. Ez a főnővér pedig hajlandó volt kórházi, elég tágas lakásában a Magyarországról menekült kommunistákat, akiknek még papírjuk és tartózkodási engedélyük nem volt, befogadni. Ezért természetesen fizettünk, de számunkra ez mindenképpen előnyös dolog volt, mert a kórházban nem volt bejelentési kötelezettség, s így ebben a lakásban nem voltunk kitéve a rendőrség zaklatásainak.

Mauthner olyan tehetséges és biztos fellépésű szélhámos volt, hogy bármennyire is bonyolultnak és elképesztőnek látszott a terv, mégsem vontam kétségbe szavahihetőségét. Tekintettel azonban a vállalkozás rendkívül kockázatos és bonyolult voltára, kikötöttük, hogy az egész dologban vegyen részt a pártnak egy megbízható és Pesten kevéssé ismert bizalmi embere is. Ilyen emberként ajánlotta Kun Béla Csuvara Lászlót, akit még a polgárháború idejében Oroszországban megbízható elvtársként ismert meg. Egyébként a bécsi emigránsok közül senki sem ismerte, ami érthető volt, mert ő – állítása szerint – csak most jött meg Oroszországból és átutazóban volt hazafelé. Sajnos, senkinek sem jutott eszébe, hogy megérdeklődje, miért ilyen kerülővel, Bécsen át, megy haza, mint ahogy arról sem tudott senki, hogy Csuvarának öccse van Pesten, aki – rendőrségi detektív. Csuvarát tettük meg az egész vállalkozás felelős és fő intézőjévé; meghagytuk, hogy Stastny és Mauthner semmit se tegyenek az ő tudtán kívül.

Azt is elhatároztuk – mivel úgyis Koditekre kell bíznunk Korvin átszállítását a határon –, hogy egyidejűleg még néhány rejtőzködő elvtársat is megpróbálunk kimenteni Magyarországról. Elsősorban Szamuely Lászlóra gondoltunk, aki rendkívül veszélyeztetett helyzetben bujkált Budapesten. Az akció költségeinek fedezésére jelentős pénzösszeget juttattunk el Pestre Feldmár György és Marcell elvtársakhoz, akik Budapesten, mint kevéssé kompromittált emberek, eléggé biztonságban voltak. Lelkére kötöttük az egész csoportnak, hogy rendkívül óvatosak legyenek, és ha már elő is készítettek mindent, az akciót önhatalmúlag ne kezdjék el. Azt az utasítást kapták: amennyiben már minden elő van készítve, táviratilag vagy telefonon, egy bizonyos megbeszélt rejtjellel értesítsenek engem, én akkor azonnal Budapestre megyek, felkeresem őket a megbeszélt lakásban, és csak az én hozzájárulásom után foghatnak hozzá az akció végrehajtásához. A meg-

beszélt lakás pedig, ahol az akció összes szálainak össze kellett futniuk, Csuvara László öccsének, Csuvara Lajosnak – a rendőrségi detektívnek! – József utca 2. szám alatti földszinti lakása volt.

Ezzel az instrukcióval utazott el a háromtagú csoport Pestre... Mint később kiderült – két szélhámos, Mauthner és Stastny, akik ilyen módon akartak a kommunistáktól nagy pénzeket szerezni és egy provokátor, Csuvara László, aki e szélhámosok révén szerette volna gazdáit hatalmas zsákmányhoz juttatni.

Türelmetlenül vártuk Budapestről az értesítéseket. De múltak a napok – és semmi, semmi! Pedig a megállapodás szerint akkor is kellett volna életjelt adniuk, ha úgy látják, hogy tervük valamilyen okból megvalósíthatatlan. Elmúlt már 20-a is – haladéktalanul cselekedni kellene, ha egyáltalán tenni akarunk valamit. Kezdtünk aggódni a Budapestre utazott megbízottaink sorsa miatt is. Arra gondoltam, hogy leutazom Pestre, de erről az elvtársak lebeszéltek. Ez valóban esztelenség lett volna – esetleg egyenesen a rendőrség karjaiba rohantam volna. Ekkor Csillag László felajánlotta, hogy ő utazik el a helyzet felderítése céljából. Őt a rendőrség nem keresi, s egészen jó útlevele is van. Azonnal útnak indult, s már másnap estére a bécsi hajóval visszaérkezett. Lesújtó híreket hozott. Mindenki lebukott, mégpedig már csaknem egy hete; nemcsak Mauthner, Stastny és Csuvara, de a Feldmár-testvérek, Koditek, Szamuely László és még mások is, így Benedikt Ottó, Kun Béla egyik volt titkára. Mindenki, akiről Mauthner csak tudott. Feldmárék és Koditek címét csak Mauthner tudta – meghagytam neki, nem bizalmatlanságból, de a biztosabb konspiráció kedvéért, hogy társaival se közölje.

Másnap osztrák hajós elvtársaktól, akik illegális utazásoknál segítségünkre szoktak lenni, megtudtuk, hogy már a következő bécsi hajót és az utána következőket is, a rendőrség tűvé tette Csillag László után. Nagy szerencséje volt, hogy még éppen idején elillant. Néhány nap múlva pedig a következő hirdetést olvastuk a Pesti Hírlapban: „Eltűnt lakásáról és ismeretlen helyen tartózkodik Csillag Rózsi hivatalnoknő. Aki tud valamit róla, közölje édesanyjával..." – Ez a hír különösen lesújtott. Rettenetes volt még csak el is gondolni, hogy a fővezérség, vagy valamely különítmény kínzókamráiban hogyan bánhatnak el ezzel a fiatal lánnyal.

Csupán ilyen hirdetés útján lehetett akkoriban nyilvánosságra hozni, hogy valakit a fehér banditák eltüntettek.

Mindnyájan teljesen meg voltunk győződve róla, hogy a provokátor és áruló Mauthner volt. Csuvarára, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom Kun elvtárs által is ismert egyik harcosára, egyikünk se mert volna gondolni. Közelebbit az ügy részleteiről, először magától Mauthnertól tudtunk meg, akinek elítéltetése után sikerült a börtönből megszöknie, és azután arcátlanul jelentkezett Bécsben a pártnál, hogy „magát tisztázza". Talán azt hitte, hogy még egyszer bedőlünk neki! De csak azt érte el, hogy bekerült pártunk akkori lapjának, a „Proletár"-nak „Szemét" rovatába, mint leleplezett áruló és provokátor.

Teljes világosság csak később derült az ügyre, amikor már Koditek és Csillag Rózsi is elmondhatták tapasztalataikat. Az ügy bírósági aktái pedig, amelyeket most, e könyv megírása alkalmából kerestem elő a levéltárból, sok, eddig ismeretlen részletet is feltárnak.

A Horthy-rendszer ebből a számára valóban eredményes fogásból nagy ügyet igyekezett csinálni. Nem elégedett meg azzal, hogy néhány rejtőzködő kommunistának nyomára jutott és sikerült őket elfognia. Óriási összeesküvéssé fújta fel a dolgot, ráfogta, hogy közvetlen célja a Horthy-rendszer azonnali erőszakos megdöntése volt. A két szélhámos, Mauthner és Stastny, már az első pofonok után mindent elmondott, amit tudott; mindenkit „beköptek", akiről csak tudtak valamit. Minden ellenkezés nélkül vállalták a legképtelenebb, szinte hihetetlenül ostoba meséket is. Így sem kerülték el, hogy szörnyen össze ne verjék őket, de ez már inkább csak a rend kedvéért történt, nem pedig azért, mintha máskülönben bárminek a bevallását vagy aláírását megtagadták volna. Beismerték, hogy fel akarták robbantani a királyi várat, a Parlamentet, sőt az Operaházat is valamely ünnepi előadás alkalmával, amikor a kormány is jelen van. Stastnynál találtak egy tőiszerű zsebkést és egy kis orvosi fecskendőt. Azt vallotta, hogy ezt a két szerszámot én küldtem Pestre, tartalékul. Abban az esetben, ha Horthy a sok robbantás után is élve maradna, akkor ezzel a tőrrel vagy a fecskendőbe töltött méreggel kell majd Horthyt megölni!

Ezt a merényletet, Horthynak tőrrel és méreginjekcióval való meggyilkolását, nekem kellett volna személyesen végrehajtanom, miután természetesen bevallották azt is – ami valóban igaz volt –, hogy a Bécsben kapott utasítás szerint nem foghattak semmiféle akcióba,

míg én azt előzőleg, a helyszínen jóvá nem hagyom. Koronatanúként mindezeknek az ostoba hazugságoknak a megerősítésére elsősorban Csuvara László és fivére szerepelt; de szerepelt a perben még több más spicli és provokátor is. A per aktáiból ugyanis kiderült, hogy Csuvara nagyszerűen kihasználta azt a korlátlan bizalmat, amelyet oroszországi forradalmi tevékenységére hivatkozva körünkben élvezett. Egész kémhálózatot sikerült körülöttünk kiépítenie, Bécsben és Pesten is. Az állítólagos összeesküvés értelmi szerzőiként a vádlottak és spiclik egyformán engem, Hamburger Jenőt és Lukács Györgyöt nevezték meg.

A budapesti törvényszék, mint rögtönítélő bíróság, halálra ítélte a négy fővádlottat: Stastny Józsefet, Mauthner Istvánt, Koditek Jánost és Feldmár Marcellt. Bűnösnek mondta ki őket „lázadás bűntettének véghezvitelére való szövetkezésben, amelyet úgy követtek el, hogy 1919 november és december havában egymással és több külföldre szökött kommunistával és népbiztossal egyetértésben, oly csoportosulás létrehozását határozták el, amelynek célja volt a magyar kormányt az ország éléről való távozásra fegyveres fellépéssel, tehát erőszakkal kényszeríteni, a polgároknak a Kommunista Párton kívül álló részét fegyveresen megtámadni, a fővezérség elhelyezésére szolgáló és egyéb középületeket elpusztítani és az utóbbi terv megvalósítása végett harminc kiló ekrazitot be is szereztek. Bűnösek továbbá gyilkosság elkövetésére való szövetkezés bűntettében, amelyet úgy követtek el, hogy a fent megjelölt időben azt is elhatározták, hogy ha a fővezérség épületének felrobbantása következtében Horthy Miklós életét nem vesztené, a fővezér életét a személye ellen külön intézendő merénylettel fogják kioltani. E célra tört és mérgező tűt be is szereztek."

De a halálos ítéleteket nem hajtották végre, miután azt Horthy „kegyelmi úton" életfogytiglani fegyházra változtatta.

Az egész perrel, az ítélettel és a kegyelmezéssel is, a Horthy-rendszernek messzemenő propagandisztikus céljai voltak. A világ felháborodott közvéleménye előtt a kommunisták veszélyes agresszivitásával akarták ily módon valamelyest igazolni a fehérterrort, tömeges gyilkosságaikat.

Az ügyben elfogott kommunisták egytől egyig nagyszerűen, forradalmárokhoz méltóan tartották magukat. A két Feldmár-testvért halálra kínozták, de semmit sem ismertek be azon kívül, amit a provokátoroktól a rendőrség úgyis tudott, és semmiféle, a Kommunista

Pártra vagy vezéreire terhelő hamis tanúvallomást sem voltak hajlandók aláírni. Koditek sem mondott semmit azonfelül, amiről bizonyos volt, hogy a rendőrség már úgyis tudja. Csillag Rózsi is kitűnően tartotta magát. Ez a fiatal teremtés nem veszítette el lélekjelenlétét a Horthy-pribékek karmai között sem. Hibátlanul, nagy lélekjelenléttel játszotta a politikában teljesen járatlan, a mozgalomban soha részt nem vett ártatlan leányt. Pedig ő sokkal többet tudott a még Budapesten rejtőzködő elvtársakról, terveikről, kapcsolataikról, mint bárki a letartóztatottak közül. Mint a per iratai közt található vallomásából láthatjuk, minderről egy árva szót sem mondott; még véletlenül sem használt olyan kifejezést, mely gyanússá tehette volna vallatói szemében. Nem lévén ellene semmiféle bizonyíték, néhány heti fogvatartás után szabadon is bocsátották.

Vajon mivel magyarázható, hogy Mauthner és Csuvara, bár jól tudták, hogy engem könnyen Budapestre csalhatnak, hiszen ez fontos feltétele volt az egész terv végrehajtásának, ezt mégsem tették meg? Pedig nyilvánvalóan a rendőrség számára is ez lett volna a legjobb fogás.

Mauthnertől tudtuk meg ennek a magyarázatát, bécsi kihallgatásakor, a párt fegyelmi bizottsága előtt. Kiderült, hogy végeredményben akaratlanul is egy újpesti szatócs mentette meg az életemet, talán részben az ungvári elemi iskola is, ahol bizonyos érdeklődés támadt bennem a különös hangzású és értelmetlen szóösszefüggések iránt. Az újpesti Izzólámpagyárnál való alkalmaztatásom idején négy éven keresztül naponta kétszer is elmentem Tschutzentháler Tóbiás Váci úti fűszerkereskedő boltja mellett. Mindannyiszor mosolyognom kellett ezen a néven, annyira különösnek és furcsának tetszett; annál is inkább, mert tulajdonosa ráadásul „sör-för-aktáros" is volt. Ez a név kitörölhetetlenül belevésődött az emlékezetembe. Amikor Mauthnerrel Bécsben arról tárgyaltam, hogy engem a megfelelő időpontban valamilyen rejtjeles értesítéssel lehív Pestre, azonnal ez a név jutott eszembe. Abban állapodtam meg vele, hogy küldhet tetszés szerinti tartalmú sürgönyt Tschutzentháler Tóbiás aláírással, és ez azt fogja jelenteni, hogy itt az ideje a leutazásnak. Ilyen rejtjelnek a leírása megengedhetetlen lett volna, s ezért Mauthnerrel többször is elmondattam ezt a nevet, hogy jól megjegyezze; ő biztosított róla, hogy megmarad a fejében.

Tény azonban, hogy ezt a különös nevet mégiscsak elfelejtette.

Mauthner, rendőrségi kihallgatásakor rögtön elmondta, hogy egy rejtjeles távirat segítségével Budapestre hívhatnak, de akárhogy is verték és vallatták – képtelen volt erre a névre visszaemlékezni. Valószínűleg nem is volt szándékában, hogy a fejében tartsa, mivel eszeágában sem volt az egész ügyet a befejező akcióig lefolytatni. Tulajdonképpen ennek is köszönhette, hogy csaknem halálra verték. Én azonban, hála Tschutzenthálernek és Tóbiásnak – talán még a „szófogadó légy"-nek is – megmenekültem.

Mauthner nemcsak bennünket vezetett félre, de később, saját szökése előkészítésében roppant furfangosan becsapta a fehéreket is. A váci fegyházból levelet írt a felsőbb hatóságoknak, bejelentette, hogy feltalálta az energia drótnélküli továbbításának a módját, és hajlandó ezt kísérletileg is bemutatni, ha erre neki módot adnak. Olyan meggyőzően fejtegette javaslata reális voltát – amelynek lényegét természetesen titokban akarta tartani –, hogy lehetővé tették neki a kísérletezést. Pénzt bocsátottak rendelkezésére, és egy börtönőr kíséretében bejárhatott Budapestre, hogy készülékének megépítéséhez megszerezze a szükséges alkatrészeket. Ezekről a pesti útjairól rendszeresen visszatért; soha meg sem kísérelte a szökést, és ezzel még inkább bizalmukba férkőzött. Nemsokára jelentette, hogy a szerkezet elkészült és be kívánja mutatni. A bemutatás meg is történt: szerkezetét beszerelte egy csónakba, összekapcsolta a csónak kormányával, és a parton fejlesztett energia átvitelével a kormánylapátot tetszése szerinti irányban mozgatta, illetve kormányozta a csónakot. Valójában egy kis rádióadót készített, ennek segítségével helyezte működésbe a csónakban elhelyezett készüléket, mely viszont a kormánylapátot mozgatta. Azt persze bölcsen elhallgatta, hogy a csónakba épített készülékbe egy kis akkumulátort is rejtett, s ez szolgáltatta a működéshez szükséges energiát. A kiküldött katonai szakértők el voltak ragadtatva a bemutatótól, és Mauthner még több szabadságot kapott kísérletei végzéséhez. Természetesen felhasználta a legelső kínálkozó alkalmat, és kereket oldott.

A Mauthner–Csuvara-üggyel kapcsolatos különböző periratok gondos áttanulmányozása alapján lehetségesnek, sőt valószínűnek tartom, hogy a perben szereplő Csuvara László, a tulajdonképpeni fő provokátor, nem volt azonos azzal a Csuvara Lászlóval, akit Kun Béla az Októberi Forradalom és az oroszországi polgárháborúk idején kiváló és meg-

bízható forradalmárként ismert meg. Az egyik periratból ugyanis (egy Weisz Gizella nevű elvtársnő ügyében) Csuvara Lajos vallomásából, illetve tájékoztatásából határozottan megállapítható, hogy ebben az ügyben ugyanezt a provokátort nem Lászlónak, hanem Mihálynak hívták. Ezért feltehető, hogy ez a Mihály, aki nyilván tudott László oroszországi dolgairól, ez utóbbi nevében, esetleg az ő irataival is, jelentkezett a bécsi emigráció vezetőinél, és így került kapcsolatba Kun Bélával. Kun persze, aki Karlsteinben volt internálva, ezt az embert nem láthatta, és így a csalást nem fedezhette fel. Annál inkább is valószínűnek látszik ez a csalás, mert kizártnak kell tartanom, hogy Kun, a sok mindent tapasztalt forradalmár politikus, olyan embert ajánlott volna egy felelős és kockázatos vállalkozáshoz, akinek a megbízhatóságára vonatkozó véleménye ne lett volna teljesen megalapozott. Az is joggal tételezhető fel, hogyha valóban a Kun által javasolt igazi Csuvarával lett volna dolgunk, akkor a Mauthner-féle kaland mindjárt csírájában lelepleződött volna, és nem került volna sor a tragikus következményekre. Elismerem, hogy ez a feltevés csak logikai módon, okoskodás útján született, bár az összes körülményeket figyelembe véve, szerintem rendkívül valószerűnek látszik. A további kutatás erre kétségkívül dokumentális adatokat is találhat, ha mindenekelőtt sikerül nem két, hanem három Csuvara-fivér létezését megállapítani.

Ez volt az első, sajnos, igen drágán megfizetett lecke a fehérterror körülményei között végzett illegális munka elsajátításához. Pártunk tanult ebből a leckéből, de a harcot nem hagyta abba, az áldozatok egy pillanatra sem riasztották vissza a küzdelem folytatásától.

A fehérterror azt hitte, hogy egyszer s mindenkorra sikerült kiirtania a kommunistákat. A párt azonban mindig újra és újra feltámadt. Hiába voltak a börtönök tömve a kommunistákkal, hiába kínozták őket halálra, ácsolták az akasztófákat – nem tudták elfojtani a tüzet, amelyet a párt és a Tanácsköztársaság gyújtott a szívekben.

Ez után az ügy után tovább nem maradhattam Bécsben. A lakásom körül gyanús alakok ólálkodtak; távollétemben több ízben is kerestek emberek, akik külső megjelenésük, fellépésük után ítélve, civilbe öltözött fehértisztek lehettek. Bécsben akkor gyakori volt magyar kommunista emigránsok elrablása és Magyarországra való erőszakos átcsempészése. Egyeseket mindenféle ravasz trükkel csaltak tőrbe, de olykor a közvetlen erőszaktól sem riadtak vissza. Komját Aladár barátom azt ajánlotta, hogy utazzam Olaszországba, ahol bátyja egy kutatóintézet igazgatója volt. Ehhez sürgősen útlevelet kellett szereznem, illetve útlevélhez való papírokat. Akkor ez Bécsben nem volt nagyon nehéz dolog. Bécsi elvtársak közvetítésével megvettem egy Siebenhofer János nevű ember papírjait; ezekre sikerült az útlevelet és az olasz vízumot megkapnom. Át is jutottam a határon nagyobb nehézség nélkül, bár az útlevélben az eredeti tulajdonos fényképe volt. A vizsgálat, szerencsére, nem volt túl szigorú. Dohány vagy szeszesitalok sokkal inkább érdekelték a határőröket, mint a személyazonosság. Komját bátyja*, akit azelőtt egyáltalán nem ismertem, öccse levele alapján a legszívélyesebben fogadott. Ő maga akkor nem volt a Szocialista Párt tagja, de mint a Galilei Kör egykori alelnöke, együttérzett az orosz és a magyar proletárforradalommal. Talán nem érdektelen elmondani, hogyan is került ő Olaszországba.

Az egyetem elvégzése után egyéves önkéntesi szolgálatra hívták be. Amikor a bécsi Arzenálba vitték, egyenruhát és felszerelést vételezni a

* Dr. Korach Mór, akadémikus.

raktárból, történetesen keresztülvezették az egész Arzenálon; itt szorosan összepréselve, az új csukaszürke egyenruhák elképzelhetetlen tömege volt felhalmozva: legalább egy fél millióra becsülte számukat.

Ez időben már különböző császár-találkozások, diplomáciai konferenciák kapcsán, amelyekről soha semmi érdemleges dolog ki nem szivárgott, sokszor szóba került a lapokban a nagyhatalmak közötti feszültségek kérdése; gyanús háborús készülődések hírei jelentek meg, amelyeket igyekeztek minden alkalommal hivatalosan megcáfolni. A II. Internacionálé bázeli kongresszusa kifejezetten foglalkozott is a népeket fenyegető háborús veszéllyel, és olyan határozatot hozott, hogy amennyiben a nagyhatalmak között kitörne a háború, a világ munkásságának általános sztrájkkal kell válaszolnia. Azt ekkor még senki sem láthatta előre, hogy ugyanezek a szociáldemokrata vezetők később a tényleges hadüzenetre nem sztrájkra való felhívással, hanem a hadihitelek megszavazásával fognak válaszolni.

Komját bátyjának azonban a raktáron tartott sok százezer egyenruha többet mondott, mint a lapokban közzétett hivatalos nyilatkozatok és elvi határozatok. Ekkora raktári készlet tartása csak ott indokolt, ahol általános mozgósításra készülődnek. Megerősítették ebben a feltevésben a tiszti iskola előadásai is. Ezekben egész nyíltan a Szerbia elleni hadjáratra készítették elő a hallgatókat. „Mi a kötelessége egy tisztnek, ha csapatával egy szerb falut megszáll? – A férfiakat elfogni és felkötni, a többieket: asszonyt, gyereket a legkisebb ellenállás esetén lemészárolni." Így oktatta az előadó tiszt az önkénteseket. Komját bátyja azonban szilárdan elhatározta, hogy sem magát nem hagyja, sem másokat nem fog a monarchia kedvéért megölni. Az önkéntesi év leteltével kategorikusan megtagadta a tiszti vizsga letételét, azonnal elhagyta az országot, és Olaszországban telepedett le.

K. M. mindenekelőtt az útlevelemet „reparálta" meg, kicserélte az eredeti fényképet az enyémmel, és tökéletesen ráhamisította a bécsi rendőrség pecsétjét, illetve annak a fényképre eső részét. Ezzel az útlevéllel jelentkeztem a bolognai rendőrségen, ahol mindent rendbenlevőnek találtak, és kiállítottak számomra egy ideiglenes tartózkodási engedélyt. Ekkor azonban majdnem baj történt. Jól betanultam ugyan a siebenhoferi adatokat az útlevélnek megfelelően, arra azonban nem voltam elkészülve, hogy itt az apának a keresztneve is hozzátartozik a személyi igazolványok adataihoz. Arról bizony fogalmam sem volt, hogyan hív-

ták Siebenhofernek az apját. Hamarjában más nem jutott eszembe, mint olaszországi barátom neve, és így lettem Komját unokaöccse anélkül, hogy újdonsült mostohaapámnak erről sejtelme lett volna. Csak később tudtam meg, hogy ezzel az útlevéllel könnyen történhetett volna más bajom is. Siebenhofert ugyanis lopás miatt körözték Ausztriában, szerencsére azonban valószínűleg nem volt olyan nagyszabású ez a bűne, hogy ezért külföldön is keresték volna.

Bolognában megismerkedtem egy Minghetti nevű majolikagyárossal, a Szocialista Párt tagjával. Ebben az időben a világháború következményeként a szocialista mozgalom egész Olaszországban erősen fellendült. Különösen erős volt a párt Észak-Olaszországban és Emíliában, Bologna környékén, ahol a Szocialista Pártnak nemcsak a városokban, de a falusi parasztság közt is igen sok híve, egyre növekvő tömegei voltak. A városi polgárság közül is elég sokan csatlakoztak a szocialistákhoz vagy legalábbis támogatták őket. Nyilván azért is, mert az orosz forradalom győzelme és a magyar proletárdiktatúra kísérlete után nem tarthatták kizártnak, hogy a hatalom Olaszországban is a szocialisták kezébe kerül, hasznosnak látszott, ha ebben az irányban is biztosítják magukat. A másik oldalon a fasiszta szervezkedés, bár itt-ott már elég vakmerően ütötte fel a fejét, még aránylag kezdeti stádiumban volt; lehetséges, sőt valószínű is volt, hogy az osztályharc további gyors kiéleződése és az erők frontális összeütközése esetén a szocializmus kerekedik felül. Sajnos, a párt vezetésében mutatkozó egyenetlenségek, különösen a Bordiga vezette baloldali szektások, nem kevésbé a jobboldaliak, Turatival az élén, megnehezítették ezt a harcot. De talán még nagyobb szerepet játszott a párt későbbi, a fasisztáktól elszenvedett vereségében az a körülmény, hogy a párt többségének, mely nemsokára a III. Internacionáléhoz csatlakozott, még alig volt forradalmi mozgalmi tapasztalata. Kevés volt az olyan vezető, aki valóban már magáévá tette a marxi–lenini elméletet, viszont elég sok a gyenge, ingadozó, a forradalmi konjunktúrában talán éppen ürességénél és könnyűségénél fogva felszínre került elem. Így például Bologna szocialista parlamenti képviselői, Bombacci és Ercole Bucco kitűnő szónokok voltak. Amikor először láttam őket nyilvános gyűlésen fellépni, azt hittem, hogy színészek – csak később jöttem rá, hogy az a hihetetlen hadonászó taglejtés, amely nálunk bizonyára igen komikusan hatna, az olasz temperamentum természetes megnyilvánulása, s ők nagyszerűen tud-

tak a tömegek érzésére, szenvedélyére hatni. Ugyancsak jól tudták a párt fő mozgalmi jelszavait népszerűsíteni és az aktuális feladatokra alkalmazni; marxista elméleti képzettségük azonban rendkívül felszínes volt. Ezzel is magyarázható, hogy a tényleges harcban nem állták meg helyüket, s a vereség után behódoltak a fasizmusnak. Most a város még alapjában vörös volt, noha a városi tanácsban a polgári pártok képviselői voltak többségben.

Minghetti elvitt a városi szakszervezeti tanácshoz, a Camera del Lavoróhoz, amelynek vezetői engem mint a magyar tanácsköztársaság egy volt népbiztosát, rendkívül szívélyesen fogadtak. Azonnal vittek a különböző szekciók vezetőihez, mindenkinek szigorúan meghagyva, hogy tartsák a dolgot titokban, de persze ez a titok futótűzként terjedt szét a városi munkásszervezetek körében. Pénzt adtak, ruhát vettek számomra, és egyelőre szállásra elhelyeztek egy városi iskolában, ahol az igazgató és a tanítók is szocialisták voltak.

Nemsokára szereztek nekem komoly munka- és kereseti lehetőséget is. Erre Minghetti vállalkozott, akinek vezető ipari körökben jó összeköttetései voltak. Tudván, hogy lámpagyártási szakember vagyok, összehozott a Bolognai Villamosművek Rt. elnökével, akinek azt javasolta, hogy létesítsenek Bolognában egy izzólámpagyárat, és bízzanak meg ennek a tervezésével. A társaság elnöke Biancoli gróf volt, ősi arisztokrata család tagja, aki a kérdés megbeszélésére meghívott a lakására, délutáni teára. Biancoli gróf a Via Mazzini egyik palotájában lakott. Ha jól emlékszem, ez az az utcája Bolognának, ahol egyetlen épület sincs, amely nyolc évszázadnál fiatalabb lenne. A gróf, akihez Minghetti társaságában mentem, igen szívélyesen fogadott, s észrevehetően igyekezett kerülni valamiféle előkelő leereszkedésnek a látszatát is. Hamar megegyeztünk a munkára vonatkozóan. Megbízott, hogy mint a vállalat tanácsadója, készítsem el az izzólámpagyár előzetes tervét, a helyi viszonyokhoz képest aránylag igen jó fizetésért. Azután átvezetett valami szalonféle nagy terembe, ahol már izgatottan együtt volt az egész család: valószínűleg egy csomó rokont is külön meghívtak erre az attrakcióra, hogy egy valódi bolsevikot közelről megnézzenek. Minghetti ugyanis megmondta a grófnak, hogy ki vagyok, persze ugyancsak titoktartás mellett, amit – tapasztalataim szerint – Olaszországban elég sajátosan értelmeztek. Eleinte úgy néztek rám, mint valami különös vadra az állatkertben, de csakhamar némi meglepetés és csaló-

dottság látszott az arcokon, mert nyilván semmi rendellenességet nem tudtak rajtam felfedezni.

Mindenesetre ez az ajánlat megfelelő egzisztenciát biztosított számomra, és függetlenné tett az olasz elvtársak egyébként rendkívül szívélyesen és bőkezűen felajánlott segítségétől. Nemsokára Komját Aladár is megjött, majd Kun Béla családja, később Szamuelyné Szilágyi Jolán, dr. Havas András és mások, akikről az olasz elvtársak a legmesszebbmenően gondoskodtak. Eleinte a Bologna közelében levő Castel San Pietro szállodájában helyeztek el, korlátlan ellátással. A falu lakói is elhalmoztak figyelmességük mindenféle jelével: ki cigarettát küldött, ki bort, vagy legalább egy-egy feketére hívtak, ha megláttak az utcán.

Komját Aladár ajtaja előtt minden reggel ott állott egy kosár, tele élelmiszerrel, de sohase tudtuk meg, ki küldte. Később aztán mindnyájan Bolognában jutottunk lakáshoz és nagyobbrészt keresethez is; akinek pedig munkája nem volt, arról az elvtársak gondoskodtak.

Csakhamar híre ment Bécsben, sőt Magyarországon is, hogy az olasz elvtársak milyen szívesen látják a magyar forradalom emigránsait, és ezek egyre nagyobb számban kezdtek Olaszországba jönni. Voltak aztán köztük nemcsak emigránsok, de mindenféle más ember is; fiatal diákok, akik világot akartak látni, vagy a hazai nyomor elől menekülők, és közönséges kalandorok is. Persze, mind emigránsnak adta ki magát, és az olaszok eleinte szinte gyermekes bizalommal – ami akkor, sajnos, a pártpolitikájukban is gyakran meglátszott – válogatás nélkül öleltek magukhoz mindenkit, és segítettek rajta. Később azonban az emigránsokat igazoltatták, azaz hogy hozzám, illetve a kevésbé exponált Komját Aladárhoz küldték leigazolás végett. Mindez illegálisan ment – persze már amennyire az illegális munkában akkor még teljesen járatlan olasz elvtársaktól kitelt. Ilyen „illegalitás" mellett az is megtörtént, hogy mikor egyszer valaki egy utcasarkon megkérdezte a rendőrt, hol a magyar konzulátus, az Komját Aladárnak történetesen közelben levő lakására küldte.

A rendőrségnek nyilván minderről volt tudomása, de a párt és a szakszervezetek a városban olyan erősek voltak, hogy nem tartotta tanácsosnak beleszólni az ügybe. Csupáncsak K. M. „útlevélirodája" maradt – úgy látszik – titok, mert a fénykép-átültetéssel és bélyegzőrárajzolással ott szerkesztett útlevelek birtokosai egytől egyig baj nél-

kül mentek át a határon. K. M.-t később azzal vádolták meg a fasiszták, hogy Kun Bélának adott menedéket (nyilván engem tévesztettek össze vele), s többször megtámadták, sőt egy ízben félholtra verték. Csupán a véletlen mentette meg attól, hogy egyik előadása után le ne lőjék.

Az osztályharc azonban egyre éleződött az országban. Egyelőre még felfelé ívelt a forradalmi hullám, bár a fasiszták is mindenfelé egyre pimaszabbak lettek. Ekkoriban vált esedékessé Bolognában a városi tanács újraválasztása. Rendkívül erős választási harc után a szocialisták kerültek többségbe. A városháza ősi palotája, amelynek emeleti tanácstermébe évszázadokkal ezelőtt a patríciusok külön erre a célra épült feljáraton még lóháton jártak – *vörös* székház lett. Ez rendkívül kiélezte a helyzetet a szocialisták és a fasiszták között. Mindkét fél nagy tüntetésre készült a megnyitó ülés napjára, s tartani lehetett komoly összetűzésektől, az utcán is, magában az ülésteremben is. Hogy ezt mégis elkerüljék, a szocialista és a fasiszta vezetők megállapodást kötöttek. A szocialisták megígérték, hogy nem húzzák fel a vörös zászlót a városházára, aminek ellenében a fasiszták arra kötelezték magukat, hogy az ő menetük elkerüli majd a szocialista tüntetők útvonalát. Ezt a megegyezést azonban egy előre nem látott körülmény felborította.

Bologna valamikor, mélyen a középkor derekán, a „tornyok városa" volt. A patrícius családok állandó harcban álltak egymással, s ezért várszerű tornyokat építettek maguknak: ezekből intézték harci kirohanásaikat ellenfeleik tornya ellen. A tornyokból több megmaradt mindmáig, s kettő éppen a város közepén, a városháza közelében. Az egyik torony ferde, erről már Dante is, mint régi építményről emlékezik meg. A másik a több mint száz méter magas, valamivel fiatalabb Torre Asinelli. Erre a toronyra húzták fel lelkes ifjúmunkások az alakuló tanácsülés reggelén a vörös zászlót, mégpedig úgy, hogy a tűzoltók is képtelenek voltak leszedni.

Délután ült össze az új városi tanács, rendkívül izgalmas légkörben, a városháza előtti téren pedig óriási tömegek gyülekeztek. Közvetlenül a városháza előtt a szocialisták, akik előbb értek oda, a tér távolabbi felében és a betorkolló utcákban pedig a fasiszták tömegei helyezkedtek el.

A lövöldözés a teremben kezdődött, a fasiszták részéről, akik egy

rosszul irányzott golyóval lelőtték saját vezérüket, egy Giordani nevű ügyvédet. A lövések zajára az utcán is rettenetes tumultus keletkezett. Sok halottja és sebesültje volt az összeütközésnek, de hogy tulajdonképpen hogyan és mint folyt le a csata, arról nem tudok közelebbit.

Magáról az egész eseményről sem volt halvány sejtelmem, mert mi magyarok ekkor nagyobbrészt egy, a városon kívül épült villában laktunk, csodálatosan szép helyen, a Monte Donatón. A villát Villa delle Rosénak, a rózsák villájának nevezték, és nagyon is megfelelt a nevének. Ezen a napon történetesen közülünk senki a városban nem járt. Másnap gyanútlanul mentem be, s csak az tűnt fel, hogy gyalog kellett járnom, mert a villamos nem közlekedett, s a város különösen kihaltnak látszott. De a főtérre jutva, kezdtem ráeszmélni arra, hogy tulajdonképp mi történhetett. Ez valóságos csatatérhez volt hasonló, teleszórva üvegcserepekkel, a teret övező házakon egyetlen ép ablak nem akadt. Mindenfelé rendőrök, polgári személyt alig lehetett látni. Erre magam is jónak láttam a lehető leggyorsabban „rückwärtskonzentrieren" és siettem hazafelé, ahogy csak bírták a lábaim.

Néhány nappal később lefogták az összes Bolognában tartózkodó emigránsokat, s éjfél felé már mindannyian a rendőrség pincéjében találkoztunk. Itt volt rajtam kívül Havas András doktor, Komját Aladár, Lovas László, egy Friedbauer nevű fiatal festőművész és egy ugyancsak Friedbauer nevű technikus – mindketten mozgalmi emberek – egy Müller nevű orvostanhallgató, egy matróz, akit csak „Jakumó"-nak hívtunk, a nevére már nem emlékszem, és egy ismeretlen ember, aki véletlenül került a társaságba, mert éppen a letartóztatás órájában jött fel először a Komját-féle „konzulátusra". Később kiderült, hogy egyszerű váltóhamisító. Kihallgattak, megmotoztak mindnyájunkat, természetesen semmit sem találtak, mert minden gyanúsabbnak tekinthető papírt már előbb megsemmisítettünk. Tudtuk, hogy ilyen esetekben a jól nevelt rendőrségnek mi a legelső teendője, és ezért nem ért meglepetésként a lefogás. Sajnos, én egészen megfeledkeztem egy régi iratról, valamelyik pártszervhez szóló, fel nem használt ajánlólevélről, s ezt megtalálták a nadrágom hátsó zsebében. „Bravo, Sibenkofer!" – kiáltotta nagy diadallal e levél láttán a vizsgáló detektív és örömében elég alaposan megveregette a vállamat. Egyébként csak fenyegettek, de nem inzultáltak. Ezután kettesével összeláncoltak bennünket és átvittek a városi börtönbe. Ezt úgy hívták: San Giovanni in Monte (Szent

János a hegyen). Elég gyakran hallottam itt ennek a szentnek a nevét, de csak most tudtam meg, hogy a börtönt értik rajta. Egy túlzsúfolt zárkába dobtak be bennünket, ahol a kübli környékén, a kőpadlón ülve, tölthettük az éjszakát.

A városi munkásság körében nagy felháborodást keltett elfogatásunk, annál is inkább, mert hiszen egészen nyilvánvaló volt, hogy semmi közünk az eseményekhez nem lehetett. Tartani kellett attól, hogy a rendőrség kiad Horthyéknak; ez a veszély különösen akkor fenyegetett volna, ha sikerül valódi személyazonosságunkat megállapítaniuk. Azonnal megindult a tiltakozó kampány elfogatásunk ellen.

Ennek egyelőre csak az volt az eredménye, hogy valamivel tisztességesebb cellába zártak, ám még most is más, közönséges bűnözőkkel együtt. A börtönkosztot nem vette be a gyomrunk, de az elvtársak gondoskodtak élelmezésünkről egy, a börtönhöz közeli vendéglőből. Nemsokára, egyik-másik börtönőr megvesztegetése révén, rendszeres levélkapcsolatot teremtettünk a külvilággal. Általában a másutt tapasztalt börtönviszonyokhoz képest aránylag tűrhetően bántak a foglyokkal, és csak egy komolyabb incidensünk támadt.

Egy ízben elhatároztuk, hogy nem megyünk az úgynevezett sétára, ami az udvaron elhelyezett kis, ketrecszerű, de fedél nélküli zárkában való járkálást jelentette. Az őr látván, hogy nem megyünk ki a nyitott ajtón, megdühödött, és ránk kiáltott: „Sétáljatok, disznók!" Erre Havas doktor kiugrott a sorból és olyan pofont kent le az őrnek, hogy az a nyitott ajtón keresztül messze kirepült a folyosóra. Ebből nagy bajunk származhatott volna, de erről is sikerült az elvtársakat értesítenünk, és közbelépésükre a börtönőr húzta a rövidebbet – leváltották, miután a szabályzat szerint nem volt joga a foglyokat sértegetni. A pofonért pedig beérték azzal, hogy három napra megvonták tőlünk a kosztot, amit úgysem ettünk. Azaz, itt helyesbítenem kell, egy ízben mégis megettük a börtönben az ebédet. Szokás volt ugyanis, hogy a király, születésnapján, megvendégeli a foglyokat. És ez valóban királyi ebéd volt, rostélyossal, sajtos makarónival, borral és gyümölccsel. Nem is csoda, hogy régi elveim ellenére először ittam egy király egészségére.

Miután könnyen igazolható volt, hogy a nagy utcai tüntetésben egyikünk sem vett részt, és egyéb politikai tevékenység sem volt ránk bizonyítható, úgy gondoltuk, rövidesen ki kell hogy engedjenek az őrizetből. Legrosszabb esetben kiutasítanak az országból. Ám hetek és hó-

napok múltak anélkül, hogy bármi is történt volna ügyünkben, sőt, a jelek arra mutattak, hogy a rendőrség valóban Magyarországról kíván rólunk információt beszerezni. Ez súlyos következményekkel járhatott volna ránk nézve, még akkor is, ha esetleg nem adnak ki Magyarországnak.

Az olasz elvtársak országos mozgalmat indítottak kiszabadításunk érdekében. A szocialista lapok éles támadásokat intéztek ügyünkben nemcsak a bolognai hatóságok, de a kormány ellen is. Végül is, a parlamentben elhangzott több interpelláció után, az akkor hatalmon levő polgári radikális kormány nem tartotta célszerűnek, hogy nagyobb ügyet csináljon a dologból, és intézkedése alapján a bolognai rendőrség „feltételesen" szabadlábra helyezett bennünket, a vizsgálat egyidejű továbbfolytatásával. Az elvtársak, de jómagunk is, célszerűnek látták, hogy azonnal eltűnjünk a városból, és így még kiszabadulásunk éjszakáján gépkocsin elvittek San Marino Köztársaságba.

*

Most, e könyv megírása során, alkalmam volt meggyőződni róla, hogy az olasz rendőrség valóban foglalkozott Horthy-Magyarországnak való kiadatásunk gondolatával. A Párttörténeti Intézet Archívumában ugyanis kezembe került az alábbi átirat, amelyet a m. kir. igazságügyminisztérium küldött meg 1921. március elsején a belügyminisztériumnak:

„Az olasz királyi követségnek dr. Hetényi Imre m. kir. államrendőrségi főtanácsoshoz a Bolognában letartóztatott Siebenhofer János és társai személyi viszonyainak megállapítása tárgyában intézett megkeresését és a vonatkozó nyomozási iratokat Nagyméltóságodnak tisztelettel megküldöm."

A beküldött mellékletek pedig a következőket tartalmazzák:

„Az olasz kir. követség átirata Siebenhofer János és társai ügyében.

Az olasz kir. követség átirata szerint az olasz kir. belügyminisztertől azt az értesítést kapta, hogy Bolognában a következő magyarországi kommunistákat tartóztatták le forradalmi propaganda miatt:

1. Siebenhofer János 31 éves mérnököt,
2. Havas András 30 éves orvost,
3. Friedbauer Béla 25 éves festőt,

4. Korah Alfréd* 30 éves írót,
5. Leipnik László 30 éves szerelőt,
6. Friedbauer László 21 éves szerelőt,
7. Müller Wladimir 26 éves orvostanhallgatót.

A megejtett nyomozás szerint Siebenhofer János azonos Hevesi Gyula volt népbiztossal, akit a budapesti királyi ügyészség izgatás bűntette miatt köröz. Havas Andrást a soproni kir. törvényszék körözi, nevezett a kommün alatt rokkantügyi népbiztos volt, a főkapitányságnál több eljárás van ellene folyamatban. Friedbauer László ellen a bűnügyi és politikai nyilvántartás szerint adat nem fordul elő. Leipnik László állítólag a diktatúra alatt agitátor volt; nevezett szintén nem fordul elő a bűnügyi nyilvántartásban. Friedbauer Béla a Cserny-csapatban mint terrorista szolgált, a politikai és bűnügyi nyilvántartásban nem fordul elő. Korah Alfréd szintén nem fordul elő a bűnügyi és politikai nyilvántartásban. Müller Elemér (tévesen Wladimir) ellen szintén nem volt terhelő adat beszerezhető. Ő sem fordul elő a bűnügyi és politikai nyilvántartásban."

Az irat további szövegéből és az okmányokon található különböző iktatási dátumokból kiderül: az olasz és a magyar hatóságok bürokratikus lassúsága és tehetetlensége döntő szerepet játszott abban, hogy olasz elvtársaink fellépése megelőzhette a magyar és az olasz rendőrség esetleges intézkedéseit. Az átirat ugyanis rámutat arra, hogy a követség január 21-én, tehát máris nagy késéssel kapta meg a bolognai rendőrség megkeresését az olasz külügyminisztérium útján. Ezt azután tévedésből nem a belügyminisztériumnak, hanem a honvédelmi minisztériumnak továbbította; az akta innen február 25-én az igazságügyminisztériumba került. Majd március 3-án eljutott a belügyminisztériumba, s ennek iktatóirodájából csak március 9-én került az ügyintéző kezébe. Vagyis csaknem három hónapig tartott, míg az iratok az illetékes magyar hatósághoz jutottak, és ennek folytán olasz elvtársainknak elég idejük volt ahhoz, hogy bennünket – legalábbis ideiglenesen – biztonságba helyezzenek San Marinóban.

Ez a csodálatos kis köztársaság a középkorban, nyilván a tenger mellett, megközelíthetetlen, meredek sziklahegyen épült várának köszönhette önállóságát, melyet sok évszázadon át meg tudott őrizni. Annak idején Garibaldinak is menedéket adott, és ezért a már egyesített Olasz-

* Komját Aladár.

ország kormányai is tiszteletben tartották függetlenségét. Rajtunk, magyarokon kívül, sok olasz politikai menekült is, akiket mozgalmi tevékenységük miatt ítéltek el vagy üldöztek az olasz hatóságok, itt élt a köztársaságban. Az ilyen politikai „idegenforgalom" számottevő jövedelmi forrása volt a lakosságnak, amely aránylag elég szegényes körülmények között élt. A földművelés itt nem sok jövedelmet hozott, egyetlen ipara pedig a kőbányászat volt, amihez nyersanyag bőven állt rendelkezésre. Bár itt is elég erős volt a szocialista szervezet, a kormány: az elnöki funkciót betöltő két választott konzul és a miniszterek, ez idő szerint polgárok voltak; megjegyzendő, hogy a volt miniszterek és tábornokok között elég szép számban akadt szocialista is. A felnőtt férfilakosság elég tekintélyes része volt már miniszter vagy generális. A hadsereg egyes ünnepi alkalmakkor 20 fővel szokott felsorakozni a város főterén. Igen szorgalmas, rendes, szabadságszerető nép volt ez, amely bennünket is nagyon szívesen látott.

Az állam egyik fő jövedelmi forrása a filatélia volt, igen gyakran bocsátották ki a legváltozatosabb bélyegsorozatokat. A turistaforgalom is jövedelmezett: vonzott nemcsak e kis állam történelmi érdekessége, de természeti szépsége és a város sajátos építési jellege is, sok reneszánszkori és még régebbi épületével. A főtér, különösen ünnepi alkalmakkor, amikor a hadsereg is kivonult összes díszbe öltözött tábornokaival, egy nagy operaelőadás színpadi dekorációjának tökéletes benyomását keltette.

Egy ideig itt nyugodtan élhettünk s közben részt vettünk a helyi első kommunista pártszervezet létesítésében. Csakhamar azonban az egyre erősödő fasizmus kikezdte ezt a viszonylag békés szigetet. Szerepet játszott ebben a gazdagabb városi polgárok kapzsisága is. Egy külföldi társaság ugyanis javaslatot tett, hogy Monte Carlóhoz hasonlóan, játékbankot létesít San Marinóban, ami igen nagy jövedelemmel kecsegtetett; de a játékbank léte, amely természetesen csak a burzsoáziára és annak is mindenféle söpredékére számított, összeférhetetlen lett volna a város politikai menedékhely jellegével. Ezért megkezdték egyelőre az olasz hatóságok által üldözött menekültek kiadását – többségük persze igyekezett jó előre illegálisan elmenekülni. A fasiszta bandák ennek folytán egyre szemérmetlenebb betöréseket intéztek a köztársaság területére egyes személyek, valamint szakszervezeti és pártintézmények ellen. A magyarok helyzete is tarthatatlanná vált. Egy szép napon mi

is – olasz elvtársak fedezetével és segítségével – elhagytuk az országot, és most már csakugyan szigorúan illegálisan, egy Bologna melletti faluban telepedtünk le.

Később megtudtam, hogy távozásom után a San Marinó-i bíróság engem is, valamint több magyar elvtársat az állami törvények megsértése címén fejenként 8–8 évi börtönre ítélt. Ezzel persze nem sokat törődtünk volna, de a baj az volt, hogy ezen a címen Olaszországban is köröztettek. Feltétlenül mielőbb el kellett hagynunk magát Olaszországot is. Elhatároztuk, hogy valamilyen úton-módon megpróbálunk a Szovjetunióba jutni.

Az olasz elvtársak megszervezték az illegális átjutást az osztrák határon, ami aránylag nagyobb nehézségek nélkül sikerült. Bécsben újabb igazolványokról kellett gondoskodnunk. Itt egy Johann Schauer nevű munkanélküli elvtárs engedte át az iratait, ezek alapján sikerült is saját fényképemmel útlevelet szereznem. Így jutottunk ki 1921 elején Berlinbe. Berlinben aztán a Komintern útján fordultam az orosz párthoz, illetve a KMP-nek ott megalakult emigrációs vezetőségéhez, beutazásunk engedélyezése végett. Igen sokáig nem jött válasz. Közben megismerkedtem a szovjet tudományos és műszaki főigazgatóság kiküldött vezetőjével. Rendkívül megörült, amikor meghallotta, hogy izzólámpa-szakember vagyok. Közölte velem, hogy a Szovjetunióban vannak ugyan izzólámpagyárak, de ezek igen korszerűtlenek és gáztöltésű lámpák gyártására egyáltalán nincsenek berendezkedve. Ez pedig halaszthatatlanul sürgős lenne.

Tíz nap múlva már megkaptam az összes szükséges iratokat, hogy elutazhassam, mint a villamosipari főigazgatóság izzólámpa-gyártási szakértője. Így hát mint meghívott szakértő, Szovjet-Oroszországban, azonnal az ismereteimnek leginkább megfelelő munkahelyre kerülhettem. Tudtam, hogy ott sem vár rám könnyű élet, mert ez éppen a nagy volgai éhínség idején volt, amelynek borzalmaival tele voltak nemcsak a polgári lapok, de a lenini felhívás alapján a kommunista újságok is. Az ország akkor volt a gazdasági leromlás legmélyebb pontján. Ezek a nehézségek azonban a legkevésbé sem riasztottak vissza. A legnagyobb örömmel és lelkesedéssel indultam útnak, hogy erőmhöz képest segítsem az első nagy szocialista ország építését, mert a vereség, a sok üldözés és hányattatás ellenére is, egy pillanatig sem gyengült a meggyőződésem a szocializmus és a világforradalom győzelmében.

Moszkvában a Népgazdasági Tanács Villamossági Igazgatósága, amelynek élén ekkor Kujbisev elvtárs állt, azonnal kijelölte munkahelyemet az I. sz. Állami Izzólámpagyárban, és lakáshoz is juttatott a gyárhoz tartozó munkásházban. Mindjárt jelentkeztem a Kominternmagyar szekciójának titkáránál is, akit éppen reggelinél találtam. Így hát engem is megkínált teával. Az Oroszországban szokásos fekete kenyér mellé lekvárfélét adtak, és ezzel a lekváros kenyérrel kezdtem a reggelit. Alig tudtam visszatartani magam, hogy az első harapás után ki ne köpjem azt a szörnyen sós, olajos valamit, ami a számba került. De mégis türtőztettem magam, és keservesen lenyelve a falatot, jegyeztem meg. „Nohát, valóban irtózatos lehet itt az éhség, ha már itt, még egy ilyen jó szállodában is – ez a Luxban volt, Moszkva akkor legjobb

szállodájában – ilyen szörnyű lekvár evésére fanyalodtak!" Megjegyzésemmel azonban felsültem. Kiderült, hogy ekkor ettem először életemben kaviárt, ami préselt formájában egészen a szilvalekvárra hasonlított.

Nem tartom fölöslegesnek, hogy részletesebben leírjam szovjetunióbeli munkámat és tapasztalataimat. Nagyszerű iskola volt ez számomra, ahol rendkívül nehéz körülmények között, de egy óriási ország méreteiben, volt alkalmam közvetlen tapasztalatokat szerezni a születőben levő szocialista társadalom legkülönbözőbb műszaki-gazdasági problémáit illetően, beleértve e problémáknak mindenfajta szociális, politikai, szervezési és módszertani vonatkozásait is. Ennek nagy hasznát vettem, és veszem a mai napig is hazai gyakorlati munkámban.

Meg kell azonban emlékeznem szovjetunióbeli munkámmal kapcsolatban a dolgok másik oldaláról is, amiről általában eddig keveset beszéltek. Ez a munka, de nemcsak az én munkám, hanem általában a Szovjetunióba kikerült magyar emigráns kommunista szakemberek és szakmunkások tevékenysége, akkoriban nemcsak tapasztalatszerzés volt, de Szovjet-Oroszország számára fontos és nem kis jelentőségű tapasztalatátadás is.

Ebben az időben a szovjet szakemberek többsége ellenségesen állt szemben a tanácshatalommal, és mivel a nyílt szabotázs kockázatos volt, leplezett, sokszor igen szerteágazó és bonyolult szabotáláshoz folyamodtak. Az alacsonyabb beosztású üzemi mérnökök nagy része is legfeljebb közömbös magatartást tanúsított. A párttagok között meg elenyészően kicsiny volt a szakemberek száma. Ilyen körülmények között minden egyes kommunista szakember – még ha nem is tudott oroszul, és nem is igazodott el mindjárt a helyi viszonyokban – igen nagy szolgálatokat tehetett a szovjethatalomnak, elsősorban ipari, gazdasági téren, de főképp akkor, ha olyan speciális területen rendelkezett ismeretekkel, és gyakorlattal, amely a kapitalista Oroszországban is ismeretlen volt.

A két moszkvai izzólámpagyár csak vákuumlámpákat gyártott, amikor odakerültem. Kísérleteztek ugyan már huzamosabb idő óta gáztöltésű lámpák előállításával is, elsősorban a szükséges töltőgáz előállításával, de miután itt teljesen ismeretlen volt az ilyen lámpákat gyártó nagy világcégeknél alkalmazott technológia, sehogy sem tudtak boldo-

gulni. Néhány hónap alatt sikerült az Egyesült Izzóban alkalmazott és jórészt általam kidolgozott eljárást megvalósítanunk, és a gyár akkori, aránylag kis keretei közt megindítani az üzemszerű gyártást. Ezt az I. sz. gyárat rövidesen teljesen az úgynevezett félwattos lámpák gyártására rendezték be. 1923-ban volt a szovjet szakszervezetek – már nem emlékszem, hányadik – össz-szövetségi kongresszusa. Ebből az alkalomból elkészítettünk egy ezer gyertyafényű gáztöltésű lámpát, az elsőt, amely ilyen méretben Oroszországban elkészült. A gyár munkásai erre a kongresszusra üdvözlő küldöttséget küldtek, amelynek én is tagja voltam, és ezt a lámpát adtuk át ajándékként a Szakszervezetek Tanácsának. A következő évben összeült a XIII. pártkongresszus, és úgy határoztunk, hogy ennek a kongresszusnak is ajándékozunk egy ilyen lámpát, amelynek üzemi gyártása akkor már megindult. Közben azonban a gyár elsajátította a neonlámpák technikáját is, és ezért inkább egy neonlámpát készítettünk ilyen „félwattos" burába zárva – a nikkelelektródok Lenin sziluettjét ábrázolták.

Nem kis meglepetésemre szolgált, amikor 1957-ben, az Októberi Forradalom 40. évfordulóján, egy magyar delegációval Moszkvában járva, rábukkantam erre a lámpára a forradalmi múzeum egy vitrinjében. Azok között a kiállított tárgyak között volt, amelyek az új, szocialista szovjet ipar kezdeti felemelkedését ábrázolták, a polgárháború utáni mélységes lesüllyedés után. A mellette levő magyarázat szerint ez volt az első, Szovjet-Oroszországban készült ezer gyertyafényű „félwattos" lámpa, amelyet a gyár dolgozói a pártkongresszusnak ajándékoztak. Szakembereknek persze azonnal feltűnik, hogy ez nem helyes magyarázat, de valószínűleg előbb itt lehetett a szakszervezeteknek ajándékozott első, ezer gyertyafényű lámpa is.

Leningrádban is volt egy izzólámpagyár, a „Szvetlana". Ez se volt akkor nagyobb a moszkvaiaknál, naponta 2–3000 darabot termelt. Ide konzultáció céljából meghívott a Leningrádi Népgazdasági Bizottság vezetősége, és javaslatomra szintén bevezették a „félwattos" lámpák gyártását a Moszkvában már megvalósított technológia szerint.

Megfogadták azt a tanácsomat is, hogy minél nagyobb mértékben fokozni kell az izzólámpa-termelést, mert amellett, hogy ezáltal fontos szükségletet elégítenek ki és jelentős importot tesznek feleslegessé, a gyártás elég kevés nyersanyagot igényel, ellenben nagyon munkaigényes – a gyártás gépesítése akkor még világszerte igen kezdetleges

volt –, és ezért igen alkalmas az adott körülmények között a fejlesztésre. Nemsokára Helfgott Ármin került ebbe a gyárba, mint a laboratórium tudományos vezetője, aki tudásával és tapasztalataival komoly segítséget nyújtott ennek a rohamosan fejlődő gyárnak.

Az izzólámpagyártás, majd rádiócsövek és később mindennemű egyéb vákuumtechnikai cikk gyártása valóban azokhoz az iparágakhoz tartozott, amelyek a leggyorsabban indultak rohamos fejlődésnek; már jóval az első ötéves terv indulása előtt kielégítette a belföldi szükségletet, és minőségileg sem maradt el az átlagos európai színvonaltól.

Ebben az üzemben, az I. sz. Moszkvai Izzólámpagyárban, ismerkedtem meg közelről a bolsevik pártélettel és az orosz munkásosztállyal.

A pártba azonnal felvettek, bár végleges átigazolásom csak később történt, ha jól emlékszem, 1923-ban, a hadifogoly tisztek ellenében kicserélt, Horthyék által bebörtönzött magyar kommunisták átigazolásával egyidejűleg. Kommunista párttagságom keltét 1917-ben állapították meg, tekintet nélkül arra, hogy pártunk csak 1918 végén alakult meg. Ilyen párttagságot többen kaptak azok közül, akik a világháború idején részt vettek a mozgalomban, és még a párt megalakulása előtt tevőlegesen a Nagy Októberi Szocialista Forradalom mellett foglaltak állást.

A gyár 400 munkása közül körülbelül 15 volt párttag, és még 5–6 tagjelölt tartozott a sejthez. „Jacsejka" (sejt) volt az alapszervezet neve. Más gyárakban jobb lehetett az arány, de itt a dolgozók túlnyomó többsége nő volt, legtöbbjük a forradalom előtt még szakszervezetnek sem volt tagja. A párttitkár egy Sztolarov nevű, rendkívül értelmes, a forradalmi harcokban részt vett lakatos volt. Értelmiségi csak egy akadt, egy Trajnovszki nevű technikus, illetve én lettem a második. Egyébként ekkor az ország mindhárom izzólámpagyárában én voltam az egyedüli kommunista mérnök.

A kis pártsejtnek rendkívül nagy volt a súlya és tekintélye az üzemben. Tagjai a gyári munkásság legjobbjai voltak, akik eddig is a legtöbb áldozatot hozták a forradalomért és készek voltak továbbra is bárminő áldozatra, ha ezt a párt érdeke úgy kívánja. A pártonkívüli munkások is úgy tekintettek a pártra, mint saját vezető szervükre, és vigyáztak rá, hogy ide csak a legkifogástalanabb, a munkásosztályhoz feltétlenül hű és áldozatkész emberek kerüljenek. Rendkívül érdekesek voltak azok a pártgyűlések, amelyeken valamely tagjelöltnek a felvétele

vagy tagjelöltnek párttaggá való minősítése szerepelt a napirenden. Ezek mindig nyilvánosak voltak, és két héttel előbb már kihirdették a faliújságban, hogy kikről lesz szó. Ide mindenki eljöhetett, nemcsak a gyárból, hanem akárhonnan kívülről is. El is jöttek – a jelölt barátai és haragosai egyaránt. Sokszor reggelig tartó viták folytak egy-egy jelölt felvétele vagy elutasítása dolgában.

Szilárd, harcos, az üzem és az ország ügyeiért magát egyaránt felelősnek tartó szervezet volt ez a kis gyári pártsejt: rendkívül szigorú volt a fegyelem, amely azonban teljesen önkéntes és magától értetődő volt, miután az emberek önként vállalták a párttagsággal járó áldozatot; mert bizony a párttagság nem előnyt jelentett, hanem csak sokkal fokozottabb munkát és felelősséget. Gyakori volt a mozgósítás a falura, a frontra, valamiféle gazdasági vagy politikai célból, és bizony ekkor szó nélkül menni kellett annak, akit a pártsejt kijelölt. Igaz, vezető állásokra is lehetőleg párttagokat neveztek ki, de ez a nagyobb felelősség mellett semmiféle anyagi előnnyel nem járt, mert a párttag fizetése, akármilyen állást töltött is be, művezető volt-e vagy népbiztos, egyformán maximálva volt az úgynevezett párt-maximumban, amely nem sokkal volt több egy szakmunkás bérénél, és jóval kevesebb a pártonkívüli specialista fizetésénél.

Gyári pártsejtünknek sokat kellett foglalkoznia üzemi kérdésekkel is. A gyár vezetője a tulajdonost azelőtt híven kiszolgáló mester volt – a vezetésre alkalmas, eléggé hozzáértő kommunistát nem találtak. Felvették ugyan tagjelöltnek, de nem voltak bizalommal iránta. A pártsejt hozzájárulása nélkül ő maga sem mert komolyabb intézkedést elrendelni. Emellett a gyárban dolgozott még anyagbeszerzői minőségben a gyár volt tulajdonosa is. Tevékenysége nekem azonnal nagyon gyanús volt – mint később kiderült, nem is ok nélkül –, mégis több évi harcba került, amíg sikerült helyéről eltávolítani.

Tekintettel arra, hogy a termelési kérdések a pártsejt túl sok idejét foglalták le, holott ugyanekkor fontos, országos jellegű gazdasági vagy politikai feladatok helyi végrehajtásáról, a tagok és a pártonkívüli dolgozók politikai neveléséről is gondoskodnia kellett, azt javasoltam: létesítsünk a szakszervezettel együtt egy külön termelési bizottságot, amelynek állandó és egyedüli feladata a termelés javítása, a terv teljesítésének elősegítése. Ebből a célból időnként hívja össze a széles körű munkásaktívát termelési tanácskozásokra is. A bizottság meg-

alakult, és egy külön termelési faliújságot is kiadott. Úgy gondolom, hogy ez volt Oroszországban (1923-ban) az első üzemi termelési bizottság, vagy legalábbis az elsők egyike, mert bár lehet, hogy spontán módon más gyárakban is jöttek létre hasonló szervek – a Szakszervezetek Tanácsa csak később határozta el termelési bizottságok létesítését minden üzemben.

A gyár felettes irányító szerve az Elektrotechnikai Tröszt volt, ez viszont a Legfelsőbb Népgazdasági Tanács villamossági főosztályának volt alárendelve. A Tröszt műszaki vezetősége régi polgári mérnökökből állt, élükön egy bizonyos Zauzmer nevű igazgatóval, aki régebben a berlini Siemens–AEG konszernnek volt a moszkvai megbízottja. Ezek közt nagy megrökönyödést keltett, hogy egy külföldi kommunista szakember jelent meg területükön. Rendkívül nyájasan fogadtak. Mivel oroszul még egy árva szót sem tudtam és a tényleges helyi viszonyokat sem ismertem, ők pedig igen jól beszéltek németül, engem is kellemesen érintett ez a szíves fogadtatás.

Erre az időre esett a NEP, az új gazdasági politika kezdeti kibontakozása, attól pedig a volt magántőkések sokat, végeredményben a kapitalizmus visszaállítását várták.

Zauzmerék megmagyarázták nekem – természetesen nem erre a rejtett gondolatukra hivatkozva – milyen nagyszerű konjunktúra előtt áll most a gazdaság, különösen az izzólámpagyártás, és mennyire fontos, hogy egy jó szakember vegye ezt a területet a kezébe. Kitűnő szerződést ajánlottak fel, mint külföldi specialistának, amit gyanútlanul el is fogadtam. Valójában, csakugyan ebben a minőségben jöttem Szovjet-Oroszországba, a párthozzájárulás késése folytán. Fizetésem körülbelül háromszorosa volt a belföldi szakemberek fizetésének, sőt, egy részét külföldre is átutalhattam, ahol édesanyám és nővérem szintén emigrációban nyomorogtak. Sajnos, a Legfelsőbb Népgazdasági Tanács villamossági főosztálya ugyancsak szó nélkül jóváhagyta ezt a szerződést, melyet az említett trösztvezetők – mint erre utólag rájöttem – azért ajánlottak fel, hogy ezzel közelebb hozzanak magukhoz, és egyben megingassák helyzetemet a pártszervezetben. Akkor még nem ismertem a „párt-maximumot", illetve ennek jelentőségét, és egyes elvtársak is úgy nyilatkoztak, hogy külföldi szakemberekre ezt nem is feltétlenül alkalmazzák. Velem szemben sem alkalmazták, mert hiszen minden feltétel nélkül felvettek a pártba, a fizetésemnek megfelelő pártadó

kirovásával. De a pártsejt egyszerű kommunistái között mégis furcsa helyzetbe kerültem. Idegennek tekintettek, nem magukhoz vagy legalábbis nem egészen magukhoz tartozónak. És nagy megnyugtatásukra szolgált, amikor szerződésem lejártával, egy év múlva – akkor már kezdtem némileg oroszul is beszélni és megismerni a helyzetet – a szerződés meghosszabbításától elálltam, és áttértem a párt-maximumra.

Nemsokára megértettem, hogy Zauzmer és társai igen nyomós okok folytán igyekeztek engem megkörnyékezni. Ők is hozzátartoztak ahhoz a jól szervezett kártevő bandához, amely a Siemens–AEG érdekében rendkívül körmönfont módon tartotta vissza a szovjet elektrotechnikai ipar és különösen az izzólámpagyártás fejlődését. Ezzel szerették volna rászorítani a szovjet kormányt, hogy a megfelelő gyárakat adja vissza koncesszióként volt tulajdonosaiknak.

Nagyon tanulságos, hogyan jöttünk rá erre a mesterkedésre, melynek leleplezésében elég közvetlen részem is volt. A lámpagyár munkájában igen gyakran okozott nehézségeket az üvegballonhiány. A ballonokat Moszkvától körülbelül 120 km-nyire, egy eldugott faluban működő üveggyár készítette, de nem volt képes a szállítás folyamatosságát biztosítani. Különösen akkor lettek egyre nagyobbak a zökkenők az üveg szállításában, amikor a termelés a lámpagyárban már nekilendült s állandóan növekedhetett volna. Végre odáig jutottunk, hogy az üveghiány miatt nemegyszer több napos teljes szünetre került sor. Felötlött hát bennem, hogy ki kellene dolgozni egy eljárást a kiégett lámpák regenerálására. Ez, ha nem is lesz nagyon gazdaságos, mégis biztosíthatja a gyár foglalkoztatottságát, és enyhíti a hiányt a lakosság izzólámpa-szükségletében, amelyet jórészt külföldi behozatalból kellett fedezni.

Ekkor ott dolgozott már velem a gyárban még egy magyar emigráns, Polonyi Ferenc elvtárs, aki a nagy fogolycsere útján került a Szovjetunióba. Polonyi még a Tanácsköztársaságot megelőző időben, mint fiatal inasgyerek került a mozgalomba, majd a bukás után egyike volt azoknak, akik Berei Andorral, Andics Erzsébettel, Vas Zoltánnal és más fiatalokkal a fehérterror ellenére megkísérelték a kommunista ifjúmunkás szervezet illegális talpraállítását. Már akkor kitűnt technikai készségével. Ő fabrikálta össze a röpiratok gyártásához szükséges kézinyomdát és a hozzávaló betűket. A rendőrség kezeügyébe kerülve, szörnyű kínvallatással próbálták rábírni, hogy árulja el társai nevét.

Két csuklójánál fogva összekötözték, s úgy akasztották fel egy plafonba csavart szögre – ennek a nyomai élete végéig megmaradtak –, de az egész vallatás alatt egy árva szó sem hagyta el ajkát. Később, a polgári életben is rendkívül szűkszavú, hallgatag ember volt, bármikor készen a legvakmerőbb tettek elkövetésére.* Műszerészi és gépszerkesztői minőségében kevés nála tehetségesebb emberrel találkoztam. Elég volt neki a feladatot megjelölni és esetleg valamilyen gondolatot adni a megoldáshoz, s ő nemcsak tökéletesen kidolgozta a szükséges konstrukciót, de saját kezűleg meg is valósította, kipróbálta, üzembe helyezte. Éppoly kitűnő üvegfúvó is volt, mint műszerész, és – bár csak technikumot végzett – bonyolult gépszerkesztői feladatot is rá lehetett bízni. Sohasem dolgozott sablonosan, mindig teljesen eredeti ötletekkel igyekezett az egyébként igen bonyolult feladatokat megoldani. Vele beszéltem meg elvileg a lámpák regenerálásának műszaki problémáit, mert bár a szabadalmi irodalomból sokféle ilyen eljárás volt ismeretes, egyik sem volt valamennyire is alkalmas nagyüzemi megvalósításra. Polonyi a feladatot nagyszerűen oldotta meg: olyan bámulatosan „értelmes" szerszámokat készített, amelyek segítségével a ballon csúcsán kifújtatott 4–5 mm átmérőjű nyíláson keresztül minden operációt (szerelést, hegesztést, forrasztást) el lehetett végezni a lámpa teljes felújítására. Erre, részben velem együtt, több szerzői tanúsítványt is kapott. Miután az eljárást üzemszerűvé kidolgoztuk, egész Moszkvában gyűjteni kezdtük a kiégett lámpákat. Igen sok gyűlt össze a gyárban, túlnyomórészt külföldi: Philips, Tungsram, Osram stb. gyártmányok.

Ekkor történt, hogy az üveggyár dolgozóinak egy küldöttsége, valamilyen ünnepi alkalomból, Moszkvába jött és ellátogatott hozzánk, a lámpagyárba. Megmutattuk nekik természetesen a regeneráló üzemet is. A küldöttség tagjai felháborodva vették kezükbe, és nézegették a különböző külföldi lámpákat, csodálkozva, hogy ilyen hitvány selejtet merészelnek a külföldi cégek Szovjet-Oroszországba szállítani, és hogy azt itt el is fogadják. Nem értettem, miért vannak így felháborodva és miért tekintik ezeket a lámpákat selejtnek.

– Kitűnő lámpák ezek – mondottam –, általában ezer óránál többet égnek, mielőtt felmondanák a szolgálatot.

– Hát ez lehetetlen – vetették ellene az üveggyáriak –, hiszen erről csak úgy ordít a selejt.

* 1956 októberében az ellenforradalmárok ölték meg.

S ezzel az egyik munkás rámutatott egy szép nagy Philips-lámpára. Jól megnéztem én is a lámpát, de akárhogy erőlködtem, nem voltam képes a selejtet felfedezni rajta.

– Hát nem látja, hány buborék van az üvegben? – kérdezte tőlem az üveggyári munkás. – Nálunk, ha csak kettő is van rajta, már törjük és dobjuk a selejtbe, ezen pedig van vagy tizenöt is talán.

Valóban, volt a bura üvegjében valami tizenöt kis, bezárt buborékocska – de hát mi köze ennek a lámpa minőségéhez? A buborékokban levő gáz tökéletesen be van zárva az üvegbe, és nem befolyásolhatja a lámpa égését. Ekkor a munkások elmondták, hogy náluk nemcsak a buborékok, hanem egyéb apró, az üveg külsején látható egyenetlenségek, fonalszerű hullámosságok miatt is olykor az egész termelés 50–60 százalékát selejtbe dobják. Ezért nincs hát üvegje az izzólámpagyárnak! Ezért nem tudjuk a gyártást megfelelően fejleszteni!

Elhatároztuk, hogy azonnal viszonozzuk az üveggyáriak látogatását. Látni akartuk, hogy valóban megsemmisítik-e a használható és nélkülözhetetlen késztermékek ilyen hihetetlennek látszó tömegét.

A kép, amely a gyárban szemünk elé tárult, megdöbbentő volt – rosszabb minden elképzelésünknél.

A termelés akkor még semmiképp sem volt mechanizálva. Nem sokkal fejlettebb technikával dolgoztak, mint ahogyan egykor a főniciai vagy egyiptomi üvegfúvók. Egyébként ebben az időben hazai üveggyáraink sem dolgoztak sokkal különbül. Roppant nehéz munka volt ez. Az üveget generátorgázzal fűtött kemencékben, illetve tégelyekben olvasztották. A megfelelő nyíláson keresztül minden tégelyből két-két munkás szedett hosszú, nehéz vascsövekre, szemmérték után, egy-egy ballonra elegendő masszát, aztán a cső hideg végén keresztül, előbb ferdén a levegőben lóbálva a fúvócsövet, folytonos forgatás közben „előfújta", majd a földön elhelyezett formában, amelyet egy fiatal segédmunkás vagy munkásnő nyitott és zárt, alakította ki véglegesen a ballont. Ezután a kész ballont még néhányszor meglóbálta a levegőben, hogy kissé lehűljön; utána a kisegítő levágta a fúvócső végéről és így lett belőle kész termék. Közben hátulról, a kemence felől, izzó hő sugárzott a dolgozóra; elölről pedig, a huta nyitott ajtóin keresztül, áramlott a jeges téli levegő, hogy az állandó erős huzat magával ragadja a kemencéből kiáradó gázokat.

Az ilyen embertelen munkával elkészült ballonok a selejtezőbe

mentek. Itt aztán, ha csak a legkisebb eltérés is volt az előírástól, irgalmatlanul összetörték őket. Az előírás valamelyest enyhébb is volt a szabványnál; egy-két buborékot mégiscsak megtűrtek, amennyiben átmérőjük nem haladta meg az egy millimétert. Most éppen megint új igazgatója volt a gyárnak – két-három hónapnál tovább egy sem bírta itt. Fogalma sem volt az üveggyártásról, és mint új seprő, különösen ki akart tenni magáért a tröszttől kapott utasítások teljesítésében. „A minőség a fő, csak erre legyen gondja" – ezt kötötte az új igazgató lelkére a tröszt műszaki vezetője, a Siemens–AEG nyilván nemcsak egykori, de titokban jelenleg is működő vezérképviselője. Így hát most ő maga állt ott az ellenőrzést végző lányok mögött, akik persze a falujukbeli munkások iránt szerettek volna elnézőbbek lenni, és még kegyetlenebbül törette, zúzatta a késztermékeket, ha úgy látta, hogy valamennyire is eltér a szabványtól. Ötven-hatvan százalék volt a selejt, pedig nem is minden ballon került már ide, mert a munkás, ha észrevette, hogy valami kis baja van a kifújt üvegnek, dühében már ott a munkahelyen szétzúzta.

Igaz, hogy a normába elég magas selejtszázalékot is bekalkuláltak, de ilyen körülmények között a dolgozók keresete teljesen bizonytalanná vált, és gyakran az alapbér 50 százalékát sem érte el. Tudni kell ugyanis, hogy az üvegolvasztás bizonyos szakaszában erős gázképződés indul meg – szénsav keletkezik. Az üveg forr, bugyborékol, tele van buborékkal és csak amikor kitisztul és a buborékok eltűnnek, alkalmas a megolvadt üvegmassza a feldolgozásra. A gázoknak egy jelentéktelen kis része azonban könnyen benne rekedhet a masszában, ám ennek csak az optikai- vagy tükörüvegeknél van minőségi jelentősége. Kisebb külső egyenetlenségek is elkerülhetetlenek, amikor minden az üvegfúvó munkás szemmértékétől és kézügyességétől függ.

Persze általános volt a düh és az elkeseredés a gyárban. Az emberek valósággal elvadultak. Keresetük jó részét elitták. Az egymás közti verekedések és tettlegességek, nem ritkán az adminisztrációs dolgozók ellen is, napirenden voltak. Holmi kulturális igényekről vagy szórakozásról itt beszélni is nevetséges lett volna. A kis pártsejt teljesen tehetetlen volt. Akárhová fordultak, a szakértők a szabványra és a minőségre való hivatkozással mindenütt meg tudták téveszteni a kommunista vezetőket.

Izzólámpagyári pártsejtünk nem nyugodott bele az elutasításba. El-

határoztuk, hogy bejelentjük az ügyet a Munkás-Paraszt Ellenőrzésnek, amelynek kerületi bizottságában – abban a kerületben, amelyhez a gyár is tartozott – én mint státuson kívüli ellenőr, pártmegbízatás alapján dolgoztam.

Erről is érdemes néhány szóval megemlékezni. Lenin nagyszerű gondolata volt, hogy az állami és gazdasági apparátus ellenőrzésére és tökéletesítésére, a bürokrácia és a visszaélések elleni harcra egy olyan intézményt kell létesíteni, amely ezt a feladatot – a párt legközvetlenebb felügyeletével és irányításával – a becsületes, néphez hű dolgozók ezreinek és tízezreinek szervezett segítségével hajtja végre. A Munkás-Paraszt Ellenőrzés Népbiztossága a párt Központi Ellenőrző Bizottsága mellett létesült; vezetői a Központi Ellenőrző Bizottság tagjaiból kerültek ki, és így ez egyformán volt párt- és állami szerv. Állami vonalon hozott javaslatai vagy határozatai, a szükséghez mérten, megfelelő pártintézkedésekben és határozatokban is mindig megerősítést nyertek. Csak a központnak, a KEB-bel együttműködő népbiztosságnak volt aránylag nem nagy hivatali apparátusa, megfelelő műszaki és gazdasági szakértőkkel. Ez is főleg elvi irányító szerv volt, mert a konkrét ellenőrző tevékenységet általában a városi és a területi ellenőrző bizottságok fejtették ki, megfelelő társadalmi aktívákkal. Maga a népbiztosság csak különösen fontos országos, vagy különleges jellegű vizsgálatokat folytatott le, szintén társadalmi aktívák segítségével. Gyakran azonban az ilyen vizsgálatokat is rábízta a városi vagy a kerületi szervekre.

A Kraszno-Presznyinszkája kerületben, a főváros egyik legfontosabb ipari kerületében, egyetlen státusbeli alkalmazottja sem volt a Munkás-Paraszt Ellenőrzésnek, amely itt teljesen egybefonódott a párt kerületi ellenőrző bizottságával. Az adminisztratív munkát és az esti inspekciót is néhány elvtárs, illetve elvtársnő látta el, akinek ez volt a kötelező pártmunkája. Az elnök mellett, társadalmi munkában, működött egy mindössze 7–8 tagú ipari csoport, amelynek rajtam kívül még három kommunista technikus, illetve gazdasági szakember és három-négy tapasztalt munkás tagja volt. Nekik is ez volt a fő pártmunkájuk, egyéb pártmegbízatást csak egészen kivételes esetekben kaptak. Ez azonban elég jelentős és komoly megterhelés volt! Amellett, hogy magunk is részt vettünk a vizsgálatokban, hetenként megtárgyaltuk a beérkezett panaszokat, és előkészítettük a szükséges javaslatokat a kerületi bizottság számára. Fontosabb kérdésekben a kerületi pártbizottság is foglal-

kozott az ügyekkel. Egyes vizsgálatokhoz a szükséghez mérten más elvtársakat is bevontunk, de maga a csoport állandóan és folyamatosan működött. Kitűnő politikai és gazdasági iskola volt ez, ahonnan mindenki előbb-utóbb fontosabb vezető pozícióba került.

Itt tárgyaltuk meg az izzólámpagyári pártsejt beadványát. A kerületi ellenőrző bizottság magáévá tette a dolgot, és elhatározta a vizsgálat sürgős lefolytatását. A bökkenő azonban az volt, hogy az üveggyár nem a kerülethez, sőt nem is a városhoz, hanem a moszkvai területi (megyei) bizottság hatásköréhez tartozott, és ezért ide kellett fordulni a vizsgálat engedélyezéséért. De történetesen a tröszt elnöke Bulganyin, a későbbi miniszterelnök, befolyásos ember volt és megakadályozta a vizsgálat engedélyezését. Ő ugyanis kizártnak tartotta, hogy nekünk legyen igazunk, szemben a szabványt megállapító bizottsággal, amelynek az ipar minden számottevő villamos szakembere tagja volt. A kerület ekkor a Központi Ellenőrző Bizottsághoz, illetve a népbiztossághoz fordult, amely mégis elrendelte a vizsgálatot, és lefolytatásával kerületünket bízta meg.

A csoportunk által kijelölt brigád, amelynek magam is tagja voltam, most már hivatalosan is rögzítette az előbbiekben ismertetett tényeket, mind az izzólámpa, mind az üveggyárat illetően. Ahhoz azonban, hogy döntést hozhassunk, fel kellett vennünk a harcot az egész összeforrott szakértői kollektívával, amelynek egy része kétségkívül jóhiszeműleg védte az álláspontját, nem lévén közvetlen tapasztalata az izzólámpagyártás terén.

Semmi kétségem nem volt e harc sikerességében. Elkészíttettem az üveggyárban ötszáz ballont, eléggé ki nem főzött masszából, mikor az még tele volt buborékokkal. A ballonok olyan ragyásak voltak, mintha éppen feketehimlőn estek volna át. De hát ennek nem volt semmi köze sem a lámpák fényerejéhez, sem élettartamához. Ezekből készítettük a lámpákat, és elküldtük az Össz-szövetségi Elektrotechnikai Kutató Intézetnek – itt alávetették a szabványos égéstartampróbának. Ezer órányi folytonos égetés folyamán rendszeresen vizsgálták a lámpák viselkedését, és végül is megállapították, hogy semmiben sem különböznek az összehasonlítás céljából egyidejűleg égetett olyan lámpáktól, amelyek ballonja a legtökéletesebben megfelelt a szabvány előírásainak.

Győztünk tehát! Ezekkel az adatokkal szemben már semmiféle „tudományos" érvelésnek vagy a minőségre való hivatkozásnak nem

lehetett helye. A Munkás-Paraszt Ellenőrzés Népbiztossága elrendelte, hogy a szabványt azonnal helyezzék hatályon kívül, a tröszt pedig csináljon rendet az üveggyárban. Javaslatainknak megfelelően részletesen előírták az ehhez szükséges legfontosabb intézkedéseket. A párt Központi Ellenőrző Bizottsága pedig egyidejűleg szigorú fegyelmi büntetéseket rótt ki azokra, akik felelősek voltak az elkövetett hibákért. Valószínűleg egyesek ellen bűnügyi eljárás is indult, miután egész nyilvánvalóan egy fontos iparág fejlődését gátló kártevésről hullt le a lepel.

A tröszt vezetősége, a határozat megtárgyalásához a két gyár képviselőivel együtt engem is meghívott. Persze nem nagyon szívesen, mert nem ez volt az első eset, hogy kezdeményezésemre a gyáriak különböző termelési, munkavédelmi vagy egyéb kérdésekben „kellemetlenkedtek" a vezetőknek.

Mikor a megbeszélés véget ért, kértek, hogy én maradjak még ott. A tröszt elnöke azzal fordult hozzám, hogy miután én derítettem föl az üvegyári visszásságokat, vállaljam megszüntetésüket is, és vegyem át igazgatói minőségben a gyárat. Nem volt éppen kecsegtető dolog Moszkvából egy isten háta mögötti faluba költözni, és átvenni egy teljesen elvadult üzemet. De eszembe sem jutott, hogy ezt az ajánlatot vissza is utasíthatnám. Kezet ráztam az elnökkel és ezzel siettem is el, hogy mielőbb felkészüljek az utazásra. A lépcsőházban vettem észre, hogy bent felejtettem az aktatáskámat. Visszamenve érte, a tanácsterem előszobájában, a nyitott ajtón át önkéntelenül is hallottam, ahogy a trösztvezetők élénken megtárgyalták egymás közt az esetet.

– Két legyet üröttünk itt egy csapásra – jegyezte meg nevetve az elnök. – Egyrészt megszabadulunk tőle itt Moszkvában, másrészt vagy rendbehozza az üveggyárat és az jó lesz, vagy neki is beletörik a bicskája, mint az elődeinek, és akkor végleg megszabadulhatunk tőle.

Nem mentem be a terembe az aktatáskámért – másnap aztán utánam küldték.

Rövidesen átvettem az üzemet a soron levő leváltandó igazgatótól. Nemcsak az üzem termelési szintje szállt le alacsonyra, de a dolgozók életkörülményei is rendkívül rosszak, még az akkori orosz falu átlagos viszonyaihoz képest is jócskán elmaradottak voltak. A gyár évek óta állandóan veszteséges volt, érthető, hogy itt kulturális, szociális intézményekre nemigen áldozhattak. A műszaki és adminisztratív dolgozók

egy része az irodákban lakott. Eleinte én sem tehettem egyebet. Éjszakára összetoltuk az íróasztalokat, és azokon aludtunk. Mindenki felfegyverezte magát egy-egy villával, ezzel szurkáltuk a rajtunk közlekedő patkányokat.

A lényeges persze nem ez volt. A lényeges az volt, hogy azonnal megszüntettem a selejtezési szabványt, vagyis a selejtet az eddigi 50–60 százalékról ennek egytizedére csökkentettem, a normákat viszont csak egészen kis mértékben emeltem fel. Ez nyomban megváltoztatta a gyárban a hangulatot. A munkások látták, hogy érdemes igyekezniük, és a termelés rövidesen több mint a kétszeresére emelkedett. Hozzáfoghattunk a legszükségesebb szociális és kulturális beruházások megvalósításához. Néhány hónap múlva felépült a Tisztviselők Háza – a munkásoknak a környékbeli falvakban általában volt lakásuk –, és megkezdődött egy nagy kultúrház építése is. Megfelelő szellőztető berendezés építésével sikerült lényegesen megjavítani a munka egészségi körülményeit. Megkezdtük a legprimitívebb munkafolyamatok racionalizálását, részben mechanizálását is. Ilyen módon a moszkvai izzólámpagyárakban megszűnt az üveghiány, sőt, néhány hónap múlva a tröszt műszaki osztálya megállapította, hogy a gyár sokkal többet termel, mint amennyire az izzólámpagyártásnak szüksége van, és elrendelte a termelés csökkentését csaknem egyharmadával, egyben az akkordbérek leszállítását is, miután a bérek valóban jelentősen a trösztátlag fölé kezdtek emelkedni. Mindez újabb zavarokat, munkáselbocsátást vont volna maga után. Ennek részben úgy akarták elejét venni, hogy a gyár termelőképességének egy hányadát háztartási üvegedények gyártására kötik le, és megfelelően átképezik a munkásokat.

Nekem határozott meggyőződésem volt, hogy ez újabb kártevési támadás, mert a gyárak az ország izzólámpa-szükségletének még ekkor is csak csekély töredékét tudták kielégíteni. A gyárak gyors fejlesztésére, amit korábban állítólag azért nem szorgalmaztak, mert nem volt megfelelő az üveggel való ellátás, minden lehetőség megvolt. Álláspontom helyessége később be is igazolódott, amikor megtörtént a három kis moszkvai izzólámpagyár egyesítése a volt gumigyár óriási helyiségeiben, a jelenlegi Elektrozavodban, az ország ma is egyik legnagyobb gyárában. Egyelőre azonban a tröszt ragaszkodott az üveggyár átszervezéséhez, illetve visszafejlesztéséhez, ezt azonban, kommunista lelki-

ismeretemre hallgatva, most már határozottan megtagadtam, és kértem igazgatói állásomból való felmentésemet.

*

Közben a pártsejten keresztül közvetlenül részt vehettem nemcsak az üzem, hanem az ország politikai életében is. Magyarországon központi irányító munkát végeztem, kormányzati és pártvonalon még a tanácskongresszus után is elég közvetlen befolyással a vezetésre; itt pedig csak egy kis gyáron belül volt bizonyos hatásköröm és egy kis pártsejtnek voltam egyszerű tagja. Mégsem éreztem úgy, hogy a hazaihoz képest szűkültek volna politikai tevékenységem határai és csökkent volna a rám nehezedő felelősség. Ennek éppen az ellenkezőjét éreztem: óriási mértékben, a Szovjetunió méreteinek, az orosz párt és nép előtt álló óriási feladatok és roppant nehézségek arányában láttam kiszélesedni tevékenységem lehetőségét, kötelességeim és felelősségem területét. Mert a szigorúan lenini elveken épült és összekovácsolódott pártban a mi kis pártsejtünk és annak minden egyes tagja külön-külön is, felelős volt a párt és az ország egészéért. Nem volt a pártnak egyetlen olyan fontos határozata vagy még megoldatlan problémája, amely teljes súlyával ne nehezedett volna a mi pártsejtünkre is. Sohasem volt szó egyszerű tudomásulvételről, vagy pusztán a végrehajtással kapcsolatos feladatokról. A sejt behatóan megvitatta és igyekezett tökéletesen megérteni a párt határozatait és problémáit, hogy az általános országos érdekeknek megfelelően, elvileg és gyakorlatilag egyaránt helyesen valósítsa meg végrehajtásukat, illetőleg megoldásukat. A felmerült nehézségekre, valamint a pozitív tapasztalatokra is, mindig felhívtuk a kerületi bizottság figyelmét, amely egyébként a legközvetlenebb kapcsolatot tartotta a helyi szervekkel. A felsőbb pártszervek igen figyelmesen és gyorsan reagáltak a helyi tapasztalatokra. Fegyelmezett, egységes harci szervezet részei voltunk, melyben minden osztagnak, azaz pártsejtnek felelnie kellett az országos frontnak ráeső szakaszáért.

Mert hiszen harci front volt itt mindenütt, nemcsak a polgárháború vagy az intervenció hadműveleti területein. Folyt itt a harc egy ideig még a tetűvel és az éhséggel is, majd a gazdasági szabotázzsal, a kulturálatlansággal és még a munkásosztály széles rétegeiben is tovább élő kapitalista múlt erkölcsi. gondolkodásbeli csökevényeivel. De legfőkép-

pen harcolnunk kellett pártunk egységének megőrzéséért. Mert a kispolgári befolyás és a különböző gazdasági nehézségek hatására fellépő trockista és egyéb ellenzéki csoportoknak mindenütt akadtak hívei és szóvivői. Ezekkel magunknak kellett megbirkóznunk, kizárólag az eszmei és politikai harc fegyvereivel. Mindez nagy erőfeszítéseket, kezdeményező készséget, bátor fellépést, fegyelmet és önfeláldozást követelt a sejttől és tagjaitól is. Itt láttam és tanultam meg igazán, mit jelent a helyi érdekek feltétlen alárendelése az országos érdekeknek, az egyéni érdekek feltétlen alárendelése a pártérdeknek. Ez a bolsevik párttagság elemi és magától értetődő követelménye volt. Ezért voltak olyan szigorúak a pártba való felvételnél; ha valaki a későbbiekben elkorcsosodott, azt az időnkénti párttisztítások során kíméletlenül kiselejtezték.

Keménynek és harcosnak láttam a pártot, belső életében szigorúan összeforrva a demokratikus centralizmus lenini elve alapján, egészen a húszas évek végéig. Csak ezután vált érezhetővé valamiféle eltolódás a túlzott centralizmus felé a demokrácia rovására. Ezt azonban akkor, az ellenzékkel való harc rendkívüli kiéleződése következtében érthetőnek, sőt szükségszerűnek is találtuk, hiszen az ellenzék kezdett már a pártonkívüli tömegekre apellálni, a párt ellen. Később Kirov elvtárs meggyilkolása után még inkább korlátozódott a pártélet belső demokratizmusa – ezt a német fasizmus hatalomra jutásával kapcsolatban sokáig még szükségszerű jelenségnek tartottuk a külső veszély és a belső ellenség elleni harcban.

A XX. kongresszus feltárta a párt- és az állami vezetés terén ebben az időben felmerült eltorzulások lényegét. A ma már rég kiküszöbölt eltorzulások elemzése meghaladja, ha nem is emlékezéseim, de mindenesetre jelen emlékirataim kereteit. Ezért e tekintetben csupán azt az általánosan ismert tényt kívánom saját közvetlen tapasztalatom alapján is megerősíteni, hogy bármily súlyosak voltak is ezek az eltorzulások, nem tudták sem a pártot a maga lenini alapjaiban megingatni, sem az ebben a pártban nevelt és megedződött kommunisták meggyőződését a marxi–lenini eszmék igazában megrendíteni.

*

1924. január 22-én rendkívül hideg, ködös reggelre ébredt Moszkva. Ezen a reggelen az I. sz. Izzólámpagyár munkásházainak lakói értekez-

letre gyülekeztek a gyár közeli klubhelyiségében. A központi fűtésről, tatarozásról és hasonló dolgokról lett volna szó. Általában az ilyen lakógyűlések rendszerint fesztelen összejövetelek voltak, ahol megpihenve a heti munka után, az emberek elbeszélgettek az őket kölcsönösen érdeklő dolgokról. Vasárnap lévén, nem nagyon siettem a 9 órára hirdetett gyűlésre, s mikor fél tíz tájban beléptem a terembe, az csakugyan félig üres volt. De már ahogy beléptem, különös dolog ötlött a szemembe. A gyárban dolgozó kommunisták külön csoportban ültek üres széksorok között, ami szokatlan valami volt, mert az ilyen összejöveteleken a párttagok sohasem különültek el a többiektől. Ez kétségtelenül másoknak is feltűnt, és bizonyos feszültség volt érezhető a levegőben.

Leültem én is ehhez a csoporthoz. A köszönésemet alig fogadták. Komoran, hangtalanul néztek maguk elé, mintha kerülnék egymás tekintetét. Egyesek a szemüket dörzsölték, mintha ma erősebben marta volna őket az újságpapírba csavart mahorka füstje. Egyesek köhécseltek, de mintha csuklottak volna. Mások, látszólag erősen meghűlve, nyomogatták orrukhoz zsebkendőjüket. Nem állhattam meg, hogy meg ne kérdezzem a szomszédomat: „Mi ütött belétek, úgy ültök itt, mint a siralomházban?!" – „Várj csak, mindjárt te is úgy fogsz itt ülni" – mormogta a foga között a szomszédom. Néhány perc múlva félrehívott a párttitkár helyettese. A folyosón egy percre megtorpant, mintha nem jött volna hang a torkára. Aztán mégis megemberelte magát, és csendesen a fülembe súgta: „Lenin meghalt".

Valahogy visszatántorogtam a helyemre – és a szomszédomnak igaza lett. Most már az én szemem sem bírta a mahorka füstjét.

Közben múlt az idő, az ülést senki sem nyitotta meg. Az emberek türelmetlenkedni kezdtek. Vajon mit titkolnak itt a kommunisták? Végre megérkezett a párttitkár, aki elrohant a körzetbe, megtudni – hátha mégsem igaz?

Egyenesen az emelvényre ment. Egyszerre csend lett; mindenki feszült nyugtalansággal várta, hogy mit mond. Valami rosszat sejtettek, bár a hírt még csak a kommunisták tudták, s azok sem akarták hinni.

– Elvtársak! Felmérhetetlen veszteség érte országunkat, népünket, a világ dolgozóit – nagy vezérünk és tanítómesterünk, Vlagyimir Iljics Lenin nincs többé!

Nehezen emelkedett fel mindenki a helyéről. Állva hallgatták meg

az öreg bolsevik munkás rögtönzött emlékbeszédét. Még egy darabig állva maradtak. Aztán szétoszlott a lakógyűlés.

A behavazott város egyszerre szürke lett, mint az ólom. Az utcákon, a villamosokon, a boltokban kisírt szemű emberek hiába erőlködtek, hogy közömböseknek, erőseknek mutassák magukat. Mintha az óriási város minden családja egyszerre vesztette volna el legközelebbi hozzátartozóját.

A ravatalt a szakszervezetek palotájában állították fel. Megkezdődött az ország búcsúja nagy halottjától. A gyárak munkásai, amennyire lehetett, szervezetten igyekeztek elvonulni Lenin előtt, a pályaudvarok szakadatlanul ontották parasztok és munkások tömegeit az ország minden részéből. Csaknem egy héten keresztül végeláthatatlan sorokban éjjel is ott álltak az emberek a szakszervezeti palota körüli utcákban. A mi gyárunk a harmadik napon került sorra; 10–12 órát álltunk a sorban, míg a ravatal mellett elbúcsúzhattunk Lenintől. Pedig a fagy még Moszkvában is szokatlanul erős, –30° alatti volt. De ki törődött itt most a faggyal? Hatalmas máglyák égtek ugyan az utcákon, de úgy lobogtak, mint óriási gyertyák egy óriás ravatala előtt, inkább a gyászt és a szeretetet jelképezve, amellyel az ország népe utolsó útjára kísérte vezérét és nagy tanítóját.

„De most itt
a szörnyű
hideg sorba
mind,
gyermekek, betegek is
belezsufolódnak.
Jön
falu, város,
kart karba öltve.
Gyermeksírás: jajszó –
férfi-bú keményen.
Díszmenetben vonul fel
a munka földje:
Lenin életének
élő
*eredménye.”**

* *Majakovszkij:* Vladimir Iljics Lenin. (Radó György fordítása.)

Az élő Lenint, sajnos, sohasem láttam. De halála napja és temetése, az egész nép gyásza és fájdalma kitörölhetetlenül mélyen vésődött emlékezetembe.

*

A moszkvai emigráció nem veszítette el kapcsolatát az otthon illegálisan küzdő KMP-vel. Azok a kommunisták, akik tagjai lettek az orosz pártnak, megtartották szervezett kapcsolatukat a magyar párttal, legalábbis annyiban, hogy a magyar párt számára is ugyanolyan összegű járulékot róttak le, mint amekkora tagsági díjat az orosz Kommunista Pártban fizettek.

A moszkvai emigráció az illegalitás rendkívül nehéz körülményei közt harcoló magyarországi pártunknak igen fontos bázisa volt. Innen ment az utánpótlás, tapasztalt, harcban edzett elvtársak személyében. Közülük mozgalmunknak sok hőse és mártírja került ki. Az orosz párt egyik magyar tagja sem tagadhatta meg a hazatérést, ha az arra illetékes elvtársak felszólították. Mindez természetesen igen szigorú konspirációt követelt meg.

Nagyon sajnálatos, hogy ebben az időben éles frakcióharc bontotta meg az emigráció egységét, ami kétségkívül megnehezítette a magyar illegalitásban küzdő elvtársak tevékenységét is. Én meglehetősen távol tartottam magam ettől a frakcióharctól; nem láttam olyan elvi különbséget a két frakció programja között, amely arra indíthatott volna, hogy határozottan ennek vagy annak az oldalára álljak. Egyetértettem Komját Aladárral, aki igen nagy erőfeszítésekkel igyekezett a két frakció közötti megbékélést elősegíteni. Emellett igen rövid idő alatt beleéltem magam az orosz viszonyokba, és így teljesen lekötött az orosz párt- és gazdasági életben való részvételem. Szovjet-Oroszországot második hazámnak tekintettem, és meggyőződésem volt, hogy a magyar proletariátus számára azzal is nagy szolgálatot tehetek, ha minden tőlem telhető módon igyekszem hozzájárulni a szovjet ország erősödéséhez.

A moszkvai emigráció életében nagy szerepet játszott a nemzetközi emigráns klub, amelynek magyar szekciójában rendszeresen összejöttek a Moszkvában élő magyarok. Ez lehetőséget adott arra, hogy az oroszul még nemigen tudó magyarok itt a klub rendezvényei keretében a nemzetközi, az oroszországi és elsősorban a magyarországi helyzetről

politikai tájékoztatást kapjanak, és bizonyos kulturális életet is éljenek.

Ezzel a klubbal kapcsolatban jut eszembe egy élmény, amely különös jellegzetességénél fogva erősen bevésődött emlékezetembe. A klub a Voroncovo Polje nevű utcában volt, Moszkva külső körútjának egyik mellékutcájában. Először mentem a klubba, röviddel azután, hogy az olaszországi emigrációból Moszkvába érkeztem. Kemény, januári hideg volt, még a bundában is dideregtem, miközben figyelmesen nézegettem a házszámokat, keresve a klub helyiségét.

Egyszer csak az egyik földszintes ház kapujából kiszaladt egy majdnem teljesen meztelen, inkább szörnyen elcsigázottnak, mint részegnek látszó, torzonborz hajú és szakállú idősebb férfi. Mezítláb, éppen csak egyszál rongyos gatyában rohant át az utca túlsó oldalán levő házba. Megdöbbentett és meglepett ez a látvány, és kíváncsiságból benéztem abba a házba, ahonnan az illető kiszaladt. A kép, ami elém tárult, még megdöbbentőbb és meglepőbb volt, mint előbb: hiszen én ilyet már láttam valahol! És valóban, láttam is – mert ez nem volt egyéb, mint maga az „Éjjeli menedékhely", ugyanaz, amelyet Gorkij vitt színpadra.

Ez még teljes üzemben megvolt az októberi forradalom győzelme negyedik évében! Éppúgy jellemezte a világháború, az intervenciók, a polgárháború és az éhség előidézte leromlás mélypontját, amelyben az ország ekkor volt, mint például az úttesthez fagyott döglött ló, amelyet napokig láttam eltakarítatlanul a város központjában, és a patkányok, amelyek éjszaka keresztül-kasul járták szobámat, bár ez Moszkva egyik legelőkelőbb szállodájában volt.

Csodálatos nép és nagyszerű párt volt az, amely erről a „fenékről"* elindulva, néhány évtized alatt a szocializmus, a szocialista gazdaság es kultúra mai szovjetunióbeli magaslatára tudta hazáját emelni!

*

Még a moszkvai izzólámpagyárban dolgoztam, mikor néhány kisebb gazdasági és politikai vonatkozású cikkem megjelent a „Pravdá"-ban. Legjelentősebb írásomat azonban a „Pravda" azzal az indokolással, hogy a benne foglalt javaslat „túlságosan vitatható", nem közölte. Ez 1926-ban történt. Erről részletesebben kell megemlékeznem, mert min-

* *Gorkij* „Éjjeli menedékhely"-ének eredeti címe: „A fenéken".

den vitathatósága ellenére a cikk tartalma a szocialista építés egy későbbi szakaszában figyelemre méltó szerepet játszott.

Trockij abban az időben, amikor az ország még csak éppen hogy kezdett kilábalni az imperialista és a polgárháború okozta gazdasági romlásból, az iparosítás sokkal erőltetettebb ütemét követelte, mint amilyent a párt ekkor lehetségesnek látott. Erre a célra egymilliárd rubel beruházást javasolt, ami akkor roppant nagy összeg volt, hiszen az ipar valamennyi állóalapjának értéke nem volt több mintegy 6 milliárd rubelnél. Ezt az összeget Trockij a parasztságból kívánta kiszorítani – más forrásról nem is lehetett szó, ez a politika pedig a parasztság részéről elkerülhetetlenül éles ellenállásra talált volna és a munkás-paraszt szövetség megbontásával alapjaiban veszélyeztethette a proletárhatalmat.

A pártban – és természetesen, a mi pártsejtünkben is – éles harc folyt ennek a trockista tervnek a leküzdésére. A szocialista iparosításnak a lenini villamosítási tervben kidolgozott nagyszerű elképzelése összeegyeztethetetlen volt a Trockij javasolta módszerrel. Az ezzel kapcsolatos viták vetették fel bennem egy merész, de rendkívül egyszerű megoldási lehetőség gondolatát, amelyet aztán részletesen kidolgozott javaslat formájában beküldtem a „Pravdá"-nak. Lényege röviden a következő volt:

Az ipar állóalapjai jelenleg körülbelül 6 milliárd rubelre rúgnak, csakhogy ezt az alapot hetenként csak hat napon át vesszük igénybe. Ha ipari berendezéseinket nem hat, hanem hét napon át működtetnők, akkor hozzávetőleg ugyanazt az eredményt érhetjük el, mintha egymilliárdot beruháznánk, mégpedig anélkül, hogy a parasztságtól akár egy fölös garast is el kellene vennünk. Hogy ilyen munkarendszer mellett a dolgozók heti pihenője nehézség nélkül megoldható, bizonyítja az egész közlekedés tapasztalata, sőt nem egy kohászati vagy vegyészeti gyár is, ahol a technológia megköveteli a termelés folyamatosságát. Rámutattam arra, hogy a termelés ugrásszerű emelkedésén kívül az ilyen átállásnak még más nagy előnyei is vannak. Akkor még igen nagy volt a munkanélküliség; még a szakmunkások jelentős része is, munkaalkalom híján, szétszóródott a falvakban. A munkáslétszám egyhatodával való emelése nyomban rendkívüli mértékben javította volna a munkásosztály helyzetét. Rámutattam arra is, hogy ha nemcsak a vasárnapokon, de a sok kisebb egyéb egyházi ünnepen is üzemeltetjük a gyárakat, anélkül, hogy ezzel a dolgozók évi összmunkaidejét emelnők,

akkor a dolgozók számára nem minden hetedik, hanem minden ötödik nap lehetne a szünnap. Ennek nagy jelentőséget tulajdonítottam nemcsak a pihenés, de a tömegek nevelésének, kulturális felemelésének a gyorsítása szempontjából is. Végül kifejtettem még, hogy a megszakítatlan munkahétre való áttéréssel a papok és az egyház befolyására nagyobb csapást mérhetünk, mint minden eddigi vallásellenes felvilágosító propagandánkkal.

Azoknak, akiknek nem volt a vérükben az új dolgok iránti korlátlan fogékonyság, talán valóban soknak is látszhatott egy ilyen egyszerű gondolatnak ennyire sokoldalú és messzire ható jelentősége. Én azonban meg voltam győződve javaslatom realitásáról, mely ebben az időben sokkal nagyobb volt, mint néhány évvel később, amikor mégis megvalósították, nem a munkanélküliség, hanem a legnagyobb szakmunkáshiány közepette. Elküldtem hát javaslatomat a gazdasági szaklapoknak is, amelyek azonban ugyanígy válaszoltak. A kerületi ellenőrző bizottság, amely pedig eddig mindenben támogatott, szintén nem mert ebben a kérdésben állást foglalni. Végül is Varga Jenő elvtárshoz fordultam, aki ekkor már az ország egyik első gazdasági szakértőjének számított. Sokáig vitatkoztunk a dolog fölött, de ő végig megmaradt annál az álláspontjánál, hogy egy ilyen munkarendszer, ha gazdaságilag előnyös is lehet, Oroszországban a nép vallásossága és a papok nagy befolyása miatt kivihetetlen. Végül is nem tehettem egyebet, mint hogy javaslatomat és vele kapcsolatos számításaimat elsüllyesztettem íróasztalom fenekére, nem is gondolva rá, hogy egyszer még milyen nagy keletjük lesz.

*

Miután felmentettek üveggyári igazgatói állásomtól, egy újonnan alakulóban levő tröszt igazgatóságába neveztek ki műszaki vezetőül. Ennek a trösztnek laboratóriumi felszerelések s emellett különösen hőmérők gyártására kellett berendezkednie. Ismét nem könnyű dologba cseppentem bele. De azt hiszem, hogy a szocialista iparosításnak ebben a kezdő szakában könnyű dolgok sehol sem akadtak.

Közbevetőleg azonban hadd említsem meg, hogy alig két-három évre az üveggyárból való távozásom után, nem kis megelégedéssel olvastam a lapokban, hogy ez a gyár elnyerte a tröszt legjobb üzemét illető vörös zászlót, és továbbra is megmaradt az élen.

A laboratóriumi felszerelések trösztjének, amely eddig nagyrészt főleg csak importált árukkal kereskedett, meg kellett teremtenie saját ipari bázisát, mégpedig úgy, hogy mielőbb fedezhesse a Szovjetunió rohamosan fokozódó szükségletét.

Különösen fontos volt a hőmérőgyártás megszervezése, elsősorban az orvosi hőmérőké – s ennek nemcsak általános közegészségügyi, de honvédelmi jelentősége is volt. A Szovjetuniónak állandóan erősítenie kellett védelmét, ehhez pedig hozzátartozott a hadseregnek a szükséges egészségügyi cikkekkel való ellátása is. Technikai célokat szolgáló hőmérőket kisipari szinten gyártottak ugyan, ám ezeket is teljesen elégtelen mennyiségben; orvosi hőmérőket azonban az egész Szovjetunióban talán csak 8–10 mester tudott készíteni, úgyhogy e téren az ország teljesen a behozatalra szorult. A trösztnek ekkor már volt egy kis műhelye, mintegy 50–60 munkással, akiket az üvegfúvó kisiparosok közül szedett össze. Közülük körülbelül tízen tudtak hőmérőt készíteni, 5–6-an orvosi hőmérőt is, naponta átlag 7–8 darabot. Mintegy 15 üvegfúvó különböző üvegkészülékeket csinált, a többiek fiatalabb segédmunkások voltak.

A hőmérőkészítés igen bonyolult mesterségnek számított, úgyhogy az ilyen mesterek bére sokkal magasabb volt a legjobb műszeripari szakmunkásokénál. Igyekeztek is monopóliumukat megőrizni, és tanulókat csak külön nagy fizetésért, négy-öt évi tanulási időre vállaltak.

A műhely munkaegészségügyi viszonyai rendkívül rosszak voltak. Mindenütt nagy gázfúvólámpákkal dolgoztak; itt is, ott is a padok, az asztalok tele szétszóródott higannyal; a padló alatt időnként kilószámra lehetett kiszedni a higanyt. Hiába csináltak itt akármilyen szellőzést, a higanymérgezés általános velejárója volt a munkának.

Ezzel a nyomorúságos ipari bázissal rendelkezett a tröszt, amikor azt a feladatot kapta: a legrövidebb időn belül fejlesszen ki modern gyárat, amely évente legalább fél millió orvosi hőmérőt gyárt és emellett laboratóriumi eszközökkel és egyéb hőmérőkkel is fedezi majd a tudomány és az iparfejlesztés szükségleteit. Noha ezzel a valóban igen bonyolult termelési ággal (az orvosi hőmérő műszaki gyártási követelményei rendkívül aprólékosak) eddig sohasem foglalkoztam, Polonyi barátommal együtt mégis vállalkoztunk erre a feladatra.

Mindenekelőtt igyekeztünk alaposan megfigyelni a mesterek munkáját, és csakhamar arra a megállapításra jutottunk, hogy a hőmérőkészí-

tés munkamenete csaknem minden részletében felbontható aránylag egyszerű műveletekre. A legkényesebb folyamatokat, mint például a kapilláris méreteknek és a higanytartály térfogatának pontos összehangolását, ami a mesterek legnagyobb művészetének számított, megoldhatónak láttuk speciálisan megszerkesztendő pontos műszerekkel. Ugyancsak megoldhatónak láttuk a higannyal való műveletek gépesítését és teljes elkülönítését a többi munkától. Ez egyben a hőmérőgyártás egészségügyi problémájának is a megoldását jelentette volna.

Egy fiatal fizikust is bevontunk a munkába – nagy lelkesedéssel segített nekünk. Teljesen új technológiát kellett kidolgoznunk; az egész világon a hőmérőgyártás ekkor még kisipari mesterség volt. A legtökéletesebben a thüringiai mesterek dolgoztak; náluk is négy év volt a tanulási idő, ellenben 32 darab volt a selejt nélküli napi teljesítményük.

Mindenekelőtt megfelelő gyárhelyiséget kellett keresnünk, mert a szakszervezeti iparfelügyelőség egyre sürgősebben követelte ennek az ártalmas műhelynek a bezárását. Ez viszont nagy gazdasági kárt és sok munkás számára munkanélküliséget jelentett volna. Ekkor történt, hogy a Villamossági Tröszt végre elhatározta az izzólámpagyártás fejlesztését, és a három kis moszkvai izzólámpagyárat egyesítette a jelenlegi Elektrozavodban. A koncentráció következtében a munkásnők egy része feleslegessé vált, és azzal a feltétellel, hogy azonnal átvesszük őket, nekünk adták az I. számú gyárat. Ez volt az én régi munkahelyem, itt 400 embert könnyen el lehetett helyezni. Óriási nyereség volt ez számunkra, mert nem kényszerültünk egy új gyártelep felépítésére. De óriási volt a műszaki kockázat is: magunkra vállaltuk ugyanis, hogy egy eddig még ki nem dolgozott és csak nyers vonásokban elképzelt technológiával, túlnyomórészt újonnan betanítandó munkásokkal beindítunk egy nagyüzemet. Mindössze két hónapi határidőt kaptunk a gyár berendezésére és a költözködésre; lejárt az utolsó terminus is, ameddig az iparfelügyelőség még hajlandó volt a régi műhelyt megtűrni. Az új gyár, amelyben meghagyták a lámpagyártás követelményének teljesen megfelelő szellőző és munkaegészségügyi berendezéseket, a régihez képest egészségügyileg valóságos mennyország volt. Ennek ellenére a szakszervezeti iparfelügyelőség, minthogy a mi termelésünk a higanyfelhasználás következtében sokkal ártalmasabb volt, megkövetelte a gyár messzemenő átalakítását, amit lehetetlen volt ez alatt a rövid idő alatt teljesíteni.

Ám a szovjet törvények előírják, hogy új gyár addig nem helyezhető üzembe, amíg az iparfelügyeleti szervek, amelyek a szakszervezet keretében működnek, meg nem adják erre az engedélyt. Akkor még nem volt tapasztalatom, mennyire szigorúan veszik itt az ilyen előírásokat és úgy döntöttem, hogy a gyárat az átköltözés után azonnal üzembe helyezzük, mert ez egyaránt érdeke a népgazdaságnak, a honvédelemnek és maguknak a dolgozó munkásoknak is.

Hihetetlen nehézségek közepette indult meg az új üzem. Az új munkásokat azonnal foglalkoztatni kellett anélkül, hogy pontosan tudtuk volna, hogy milyen műveletekre kell őket betanítanunk. A munkafolyamat részleteinek a kidolgozására ugyanis csak most kerülhetett sor, és érthető, hogy az nem sikerült azonnal, mindjárt az első megoldásnak látszó módon. Különösen igen bonyolultnak bizonyult a higany-műveletek elkülönítése és részleges mechanizálása, pedig ez volt a kulcspontja az egész munkamegosztásnak. A selejt legkülönbözőbb és legváratlanabb formái mutatkoztak, s ezek okát csak hosszas kísérletezés után sikerült felderítenünk. A legnagyobb baj mégis az volt, hogy a gyakorlott mesterek, akiknek az új munkásokat kellett volna betanítaniuk, szabotálták az oktatást, sőt, ahol többé-kevésbé észrevétlenül tehették, szándékosan tömeges selejtet okoztak. A valamilyen műveletnél megakadt félgyártmányok tömege rohamosan szaporodott, s egyre inkább megtöltötték a gyár egyik legnagyobb helyiségét, amelyet temetőnek neveztek el. Sokkal több termék ment a temetőbe, mint a raktárba.

Ilyen körülmények között az új technológia kidolgozása egyre nehezebbé vált. Kezdett a munkások között ugyanolyan hangulat kialakulni, mint amilyennel annak idején az üveggyárban találkoztam, amikor 50–60 százalék volt a munkások igyekezetétől függetlenül keletkező selejt. Egyre inkább követelték, hogy hagyjuk abba mielőbb a kísérletezést, rendezkedjünk be inkább a kisipari munkamódszerre, három-négy éves tanulóképzésre, ami természetesen a tömeges termelés megindítását évekre eltolta volna. A szakszervezet egyre erélyesebben támogatta ezt az álláspontot.

Országos jelentőségű elvi kérdésről volt itt tulajdonképpen szó. Mert bár ekkor, 1927-ben, még az első ötéves terv nem indult meg, mégis világos volt, hogy az ország szocialista gazdasági megalapozása csakis új, korszerű technika alapján jöhet létre – kisipari módszerekkel nem

lehet szocializmust építeni. Persze, nem csupán ezekből az elvi meggondolásokból támogatott bennünket – engem és Polonyit – a tröszt vezetősége a visszahúzó törekvésekkel szemben. Más út nem volt számára: csakis az új technika kidolgozásának sikerétől remélhette, hogy a termelést a kormány által megkövetelt határidőn belül nagyüzemileg megkezdheti. Támogatott bennünket ebben a törekvésben a pártsejt is, amely jórészt az izzólámpagyártól átvett munkásokból állt, és különösen a kerületi ellenőrző bizottság, amely az ellenőrzések során megismert bennünket, s feltétlenül bízott vállalkozásunk komolyságában.

Ilyen módon lépésről lépésre mégis sikerült a nehézségeket legyőznünk, és nem egészen másfél év alatt a munkamegosztás és bizonyos fokú mechanizálás segítségével eljutottunk odáig, hogy a hőmérőgyártás összes műveleteit három-négy hónap alatt betanított munkásnők végezték. Különösen nagy jelentőségű volt a higannyal való töltés gépesítése, ami lehetővé tette ennek a rendkívül ártalmas és az egész gyárat megmérgező folyamatnak az elkülönítését.

A szabotáló mesterek monopóliuma megtört; most már ők is jobbnak látták áttérni a becsületes oktatói és művezetői munkára.

Közben alkalmam volt tapasztalni, milyen kérlelhetetlen és bölcs a szovjet bíráskodás a munkavédelem területén.

Egy szép napon beidéztek a kerületi bíróságra mint vádlottat, a büntetőtörvénykönyv ilyen és ilyen paragrafusa alapján. Ugyancsak beidézték az üzemnek a munkavédelemért felelős mérnökét is. Kiderült, hogy a szakszervezet indított ellenünk pert, mivel a gyárat a munkavédelmi iparfelügyelőség hozzájárulása nélkül, törvényellenesen helyeztük üzembe. A fiatal mérnök rendkívül megijedt; meg volt róla győződve, hogy nem viszi el szárazon. Nekem is ajánlották az elvtársak, hogy gondoskodjam jó védőügyvédről. Én azonban semmibe sem vettem a dolgot. Képtelenségnek tartottam, hogy elítélhessenek, amikor én mind a népgazdaság, mind az üzemi munkások érdeke szempontjából egyformán helyesen cselekedtem. A tárgyaláson azonban egészen komolyan odaültettek a vádlottak padjára, és magam is megértettem, hogy a szovjet törvények tekintet nélkül más népgazdasági érdekekre, megkövetelik a munkások egészségvédelmét. Viszont a bíróság is kénytelen volt elismerni, hogy lényegében valóban helyes és szükséges volt az üzem megindítása. Salamoni módon oldotta meg feladatát. Kihirdette az ítéletet, amely legnagyobb meglepetésemre és felháborodá-

somra engem és vádlott társamat 6 hónapi szabadságvesztésre ítélt. Ezután a bíróság visszavonult és rövid tanácskozás után új ítéletet hirdetett ki, amelynek értelmében, valamilyen nemrég kiadott amnesztia alapján, az előbbi ítélet hatályát megsemmisíti és egyben ezzel járó „priuszunkat" is törli.

Ilyen módon a bíróság teljesen a törvény szellemében járt el, és emellett tekintettel volt a fontosabb állami érdekekre is. A lényegében felmentő ítéletnek is megvolt a maga komoly, figyelmeztető és nevelő hatása.

Az új technológiát tehát elvileg megoldottuk. A hőmérő-üzemben egy munkáslány átlagos teljesítménye nem volt kisebb a régi mesterekénél, vagyis napi 8–10 darabnál. Tudtuk azonban, hogy Németországban egy mester normája tisztán kézimunkával napi 32 darab, és úgy gondoltuk, hogy a mi módszereink révén ezt nemcsak elérhetjük, de messze felül is múlhatjuk.

Nem célom, hogy elmondjam: miként haladtunk tovább a technika tökéletesítésében; ez túlságosan műszaki jellegű leírást igényelne. Tény az, hogy a német normát már egy év leforgása alatt elértük, és megkezdtük nemcsak a hőmérőknél, de a különböző laboratóriumi üvegkészülékeknél is a munka felbontását és részleges mechanizálását. Én ekkor más munkaterületre kerültem, de a gyár fennállásának ötéves jubileumán mégis megemlékeztek erről az úttörő munkáról: a nehézipar akkori népbiztosa rendeletileg fejezte ki köszönetét az új technika megalapozásáért, az üzemi munkásság pedig a gyár tiszteletbeli élmunkásává választott. Kiegészítésül még csak annyit, hogy az üzem az ekkor megkezdett úton tovább haladva, a világ egyik legnagyobb, sőt talán a maga nemében egyedüli hőmérőgyárává fejlődött – amely évente 5–6 millió darabot állít elő, és az egy munkásra eső napi 200–300 darabbal sokszorosan felülmúlja a legjobb thüringiai mesterek teljesítményét.

*

Nem egészen három évig dolgoztam a trösztnél mint a vállalat műszaki vezetője és egyben az üvegkészülékek gyárának igazgatója, amikor éppoly váratlanul, mint ahogy annak idején az izzólámpagyárban történt, egészen más munkára kellett átmennem. Az történt ugyanis,

hogy az 1929 tavaszán megtartott össz-szövetségi szovjetkongresszuson az egyik küldött, Larin elvtárs, a párt egyik tekintélyes tagja, azzal a javaslattal lépett elő, hogy a szocialista iparosítás meggyorsítása érdekében az egész ipar térjen át a megszakítatlan munkahétre. Vagyis ugyanazt a javaslatot tette, melyet én körülbelül három évvel előbb próbáltam a „Pravdá"-ban és más lapokban felvetni, s amelyet akkor a szerkesztőségek és egyes gazdasági szakemberek is, akikkel erről tárgyaltam, egyöntetűen elutasítottak. Larin javaslatának indokolása teljesen hasonló volt akkori okfejtésemhez. A szovjetkongresszuson ez a javaslat nagy meglepetést keltett és igen lelkesen fogadták; a termelés és az új nagy építkezések jelentős meggyorsulását várták tőle. A szovjetkongresszus egyhangúlag el is fogadta, kétségkívül a párt előzetes hozzájárulásával – enélkül Larin aligha tette volna meg előterjesztését. Nem tudom, hogy Larinhoz eljutott-e valami módon az én javaslatom; ő maga később azt mondta nekem, hogy ezt az elgondolást részben a „Kereskedelmi és Ipari Közlöny" egyik munkatársa, Dubner elvtárs vetette fel előtte. Ez a lap is azok közé tartozott, amelynek annak idején javaslatomat elküldtem. Később többen is jelentkeztek a sajtóban, mint e gondolat első szerzői, de a vitát végül is eldöntötte Varga Jenő elvtársnak a nyilatkozata – ő ugyanis igazolta, hogy már évekkel a többi elvtárs kezdeményezése előtt megkapta tőlem ezt a javaslatot.

Amikor a sajtóból tudomásomra jutott Larin fellépése a szovjetkongresszuson, nyomban ismét írtam erről a témáról, most már nemcsak elvileg, hanem a megvalósítás gyakorlati kérdéseire is kitérve. Ha maga az elv egyszerű is volt, de kivitele elég bonyolult, a különböző iparágakban különbözőképp jelentkező üzemszervezési kérdések megoldását követelte meg. Ezt a cikket teljes terjedelmében lehozta a „Gazdasági Élet" című napilap, és másnap a „Pravda" szerkesztősége kért fel, hogy a lap sokmilliós olvasóközönsége számára közérthető módon fejtsem ki az új rendszer előnyeit.

Ezután töméntelen cikket kellett írnom a központi, sőt a nagyobb vidéki újságok számára is, a különböző folyóiratoknak, szakszervezeti lapoknak, mert a megszakítatlan munkahétre való áttérés ebben az időben a szocialista építés egyik különösen szorgalmazott központi kérdésévé vált. Nem csoda, hisz nemcsak a termelést érintette, hanem igen sokoldalú hatással volt a kulturális életre és a népjólét alakulására is. Hogy az egész párttagság és a munkásság széles rétegei is

megismerkedjenek a megszakítatlan munkahét mibenlétével, a vele kapcsolatos szervezési és egyéb kérdésekkel, egy brosúrát írtam „Mit kell tudnia a munkásnak a megszakítatlan munkahétről?" címmel – ez több százezer példányban jelent meg, és kötelező anyaga volt valamennyi párt- és szakszervezeti iskolának.

A reform végrehajtására országos kormánybiztosságot hoztak létre, amelynek élére egy Szabszovics nevű elvtársat, a Tervhivatal egyik pártonkívüli vezető tisztviselőjét nevezték ki, helyetteséül pedig engem.

Szabszovics, aki elméleti közgazdász volt, s az ipar műszaki és szervezési kérdéseit közelről nemigen ismerte, teljesen rám bízta ezt a rendkívül sokoldalú, propagandisztikus és szervező tevékenységet kívánó munkát. A párt teljes erejével támogatta a kormánybiztosság intézkedéseit.

A Központi Bizottság 1929 novemberi plénuma határozatot hozott, hogy az 1929–1930. gazdasági év végéig az egész ipar kétharmadát át kell vinni a folyamatos termelésre, a helyi pártszervek pedig szigorúan követeljék meg a gazdasági vezetőktől, hogy a maguk hatáskörében keresztülvigyék ezt a határozatot.

A dolgozók minden ötödik napja szabadnap volt*, ami a munkások szemében is népszerűvé tette ezt az átszervezést. Kiderült, hogy a megszokásból és vallási előítéletekből eredő ragaszkodás a vasárnaphoz egyáltalán nem játszott észrevehető szerepet, és nem keltett ellenállást az új munkarendszerrel szemben. Az egyes üzemeknek azonban nem csekély szervezési nehézségeket kellett leküzdeniük az áttérésnél.

A legegyszerűbb, sematikus megoldás az volt, hogy kell egy olyan munkáscsoportnak lennie – az összmunkásság egyötödének –, amely az ötnapos „hét" minden munkanapján egy-egy éppen pihenő dolgozót helyettesít, és így négy munkahelyen, mindennap máson dolgozik. Ez már az első kísérletnél nagyon nehézkesnek bizonyult. Figyelembe véve azonban azt, hogy ekkor már hétórás volt a munkaidő, s az üzemek nagy része két, kisebb része pedig három műszakban dolgozott, lehetett olyan grafikonokat találni, amely szerint az ilyen váltómunkás három vagy esetleg csak két különböző munkahelyen dolgozott a hét folyamán, sőt két- vagy háromműszakos üzemeknél a munkahelyváltoztatás telje-

* A munkások évi munkaóráinak a száma emellett változatlan maradt. Az 5 napos „hét" azért volt lehetséges, mert a folyamatos munkaévnél nemcsak vasár- és ünnepnapokon is dolgozott az üzem, de megszűnt a szünnapok előtti kétórás kiesés is.

sen elkerülhető lett volna. Sok ilyen ésszerű kombináció merült fel; alkalmazásukkal főleg arra is törekedtek, hogy a gyakori pihenőnapot részben a dolgozók rendszeres oktatására, illetve továbbképzésére fordítsák. Az én legmesszebbmenő idevágó javaslatom, amely a sajtóban elég nagy vitát keltett, az volt, hogy a két műszakban dolgozó üzemeknél hét óra helyett nyolc órát dolgozzanak és ebben az esetben a munkás egész évi össz-munkaidejének csak igen kis (körülbelül nyolc százalék) csökkentésével, minden harmadik nap szünnap lehetne. Javaslatom úgy szólt, hogy két ilyen egymásra következő szünnap közül az egyiket használjuk fel kötelező tanulónapként, miután akkoriban az oktatásnak rendkívüli jelentősége volt az üzemekben. A második nap pedig lehetett volna normális pihenőnap. Ennek a rendszernek igen nagy üzemszervezési előnye lett volna. Két műszakban dolgozó üzemeknél a munkáslétszám három teljes műszaknak felelt volna meg – mindennap két műszak dolgozik, egy pedig pihen vagy tanul. Ilyen módon teljesen elkerülhető, hogy a munkások egy része, mint váltómunkás, ne mindig egy és ugyanazon a munkahelyen dolgozzék.

Ez a változat, amely alapul szolgált az üzemi szakemberképzésre vonatkozóan a továbbiakban ismertetendő javaslatomhoz, nem került megvalósításra. Ám mégis szükségesnek tartom itt megemlíteni, mert meggyőződésem szerint egy távolabbi jövőben, amikor a munkaidő már annyira csökkenthető lesz és a vallási megszokottság szempontjaira sem kell nagyon figyelemmel lenni, az ilyen munkarendszer a szocializmust építő országokban újra komolyan számításba jöhet. Ez egyrészt biztosítaná a berendezések nagyfokú kihasználását, másrészt kulturális és szociális szempontból igen előnyös lenne a dolgozók számára.

Igyekeztünk minden egyes iparágban a legmegfelelőbbnek látszó szervezeti megoldást bevezetni, és valóban több üzemben már néhány hónap múlva jelentős eredmények mutatkoztak: a termelés mennyiségileg növekedett. De számottevően csökkent az önköltség is, mert a fokozott termelés ellenére a rezsiköltségek csaknem teljesen változatlanok maradtak, sőt, a munkáslétszámot sem kellett a megnövekedett üzemidővel teljesen arányosan növelni. Az első év tapasztalatai alapján a pártnak 1930 júniusában megtartott XVI. kongresszusa, az iparfejlesztés legfontosabb feladatairól szólva, egyebek közt a következőt határozta:

„Figyelembe véve, hogy a megszakítás nélküli munkahét bevezetése

és a műszakok számának növelése jelentősen fokozza az üzemi berendezés kihasználásának lehetőségét, növeli a vállalatok kapacitását, elősegíti a tőke forgási sebességének meggyorsítását, az össztermelés növelését és az önköltség csökkentését, figyelembe véve továbbá, hogy a megszakítás nélküli munkahét eredményei az elmúlt időszakban megmutatták, hogy *a megszakítás nélküli munkahét az 1929–1930-as ipari és pénzügyi terv teljesítésének lényeges tényezője volt* – a kongresszus kimondja, hogy a következő évben minden fő iparágban át kell térni a megszakítás nélküli munkahétre, s ugyanakkor mindent el kell követni annak érdekében, hogy az üzemekben növeljék a műszakok számát." (Kiemelés tőlem: – *H. Gy.*)

E határozat végrehajtásával kapcsolatban a párt központi vezetőségének és ellenőrző bizottságának ugyanez évi decemberi ülése kimondta, hogy:

„1931-ben biztosítani kell a Legfelsőbb Népgazdasági Tanács keretébe tartozó ipar valamennyi munkása számára, a textilipar kivételével és a közellátási népbiztosság keretébe tartozó ipar munkásainak 98 százaléka számára az ötnapos, megszakítás nélküli termelési hétre való áttérést."

Az 1931-es év tapasztalata azonban már sokkal kevésbé volt kedvező, mint az előző évé.

Az első ötéves terv az előirányzott ütemnél is gyorsabban közeledett befejezése felé. Egyre nagyobb számban kerültek üzembe új műhelyek és egészen új gyárak, teljesen új gépi berendezéssel. Ezzel kapcsolatban rohamosan növekedett az újonnan beállított munkások száma is. Az új, nagyobb szaktudást és kultúrát követelő gépek mellé túlnyomórészt falusi emberek kerültek, akik életükben először láttak gépet, illetve álltak gép mellé. Ilyen körülmények között egyre nagyobb hátrányt jelentett, hogy nem mindig ugyanaz az ember dolgozott ugyanannál a gépnél vagy munkahelyen, és így a felelőtlenség a gépek rongálódásáért, selejtért, üzemzavarokért velejárója lett a megszakítatlan munkának. Persze, nemcsak ez volt az oka a gyakori géptörésnek és selejtnek; szerepet játszott itt nem kis mértékben a munkások és a műszaki személyzet tapasztalatlansága –, a helytelen bérezés, és ezzel kapcsolatban a rendkívül nagy munkásvándorlás, amely egyes üzemekben az évi 30–40 százalékot is elérte. A váltómunkások rendszere azonban azzal, hogy elhomályosította a felelősséget az adott munkahelyekért, nagyon

megnehezítette ezeknek a hiányosságoknak a leküzdését. Ezért a párt az 1932 februárjában megtartott XVII. konferencián megváltoztatta előbbi határozatait, és kimondta:

„Véget kell vetni az egyéni felelősség hiányának. Minden egyes munkapad, minden egyes gép, minden egyes gépcsoport mellé minden munkahelyre állandó és munkájáért felelős dolgozót kell állítani. Erélyes intézkedésekkel véget kell vetni annak, hogy senki sem felelős egyénileg a selejtért, a gyáron belüli, az üzemek és munkahelyek közötti anyagmozgatásért."

E határozat alapján megszüntették a megszakítás nélküli munkahét rendjét, s országosan bevezették a hatnapos hetet, vagyis minden hatodik nap lett pihenő. Egynéhány üzemben, ahol azt technológiai okok is alátámasztották, továbbra is megmaradt a megszakítatlan munkarendszer. Egyébként a párt csak ideiglenesnek tekintette a visszatérést a megszakított munkahétre. Elvileg a szocialista gazdaság számára a folyamatos munkát tekintette továbbra is a legmegfelelőbbnek, amelyre a jövőben, kedvezőbb körülmények között vissza kell majd térni. Ez ugyan mostanáig sem történt meg a Szovjetunióban, de nem tartom lehetetlennek, hogy a hétórás munkanap folyamatban levő, újbóli bevezetése után ez a kérdés előbb-utóbb ismét napirendre kerül. Ezért röviden rá akarok mutatni arra, hogy egyáltalán nem elvi jellegű és szükségszerűen elkerülhetetlen okok juttatták ebben az időszakban csődbe a megszakítatlan munkahetet. A következő dolgok játszottak itt szerepet:

Először is, amikor én 1926-ban (vagy 1927-ben) ezt a javaslatot előterjesztettem, még nagy volt a munkanélküliség a szakmunkások között is. Én úgy képzeltem, hogy éppen a legjobb munkásokból kerül ki a váltóbrigád. Ezek lettek volna a rájuk bízott 4 munkahely felelősei, s egyben mesterei, valamint tanítói is annak a 4 munkásnak, akiket egy-egy napon helyettesítenek. Ez ekkor teljesen kivihető lett volna. Az átmenet azért is sikerülhetett volna könnyen, mert csupán a régi megszokott berendezés jobb kihasználásáról volt szó, nempedig arról, hogy egyidejűleg egy egészen új technikát is elsajátítsanak, mégpedig teljesen tanulatlan munkásokkal és tapasztalatlan vezetőkkel. Amennyiben ekkor ez a munkamódszer megvalósul, az ötéves terv megindulásakor már mint elsajátított, begyakorlott módszert, zökkenő nélkül lehetett volna az ötéves terv végrehajtásában is alkalmazni.

1929-ben az átmenet túlságosan hirtelenül és gyorsan történt. Itt is kifejezésre jutott az első ötéves terv minden tekintetben rendkívül megfeszített üteme, amelyet kül- és belpolitikai meggondolások az akkor még magában álló szovjetországtól egyformán megköveteltek. Helyes lett volna a váltóbrigádokat előzőleg igen jól kiképezni. Erről azonban akkor szó sem lehetett. Emellett nagy hiba volt, hogy az összes hivatalokat, beleértve a minisztériumokat is, átvitték a megszakítatlan munkahétre, aminek gyakorlatilag az lett a következménye, hogy a legtöbbször nem lehetett helyén találni éppen azt a munkatársat, akire szükség lett volna. Ez sokban hozzájárult ahhoz, hogy a megszakítatlan munkahét egyre inkább népszerűtlenné vált.

Sajnos, a megszakítatlan munkahét bevezetésével kapcsolatos hiányokat, az itt-ott erősen kiütköző fogyatékosságokat nem nagyon lehetett bírálni, vagy az áttérést lassúbb, de jobb előkészítéshez kötni, mert aki ezt megpróbálta, könnyen egy táborba kerülhetett a jobboldali ellenzékkel, amely elvileg ellene volt az ország gyors ütemű iparosításának, ami pedig akkor a Szovjetunió létkérdése volt. Be kell ismernem, hogy e tekintetben magam is elég elfogult voltam, és a hírlapi polémiában minden óvatosságra intő bírálatot, még ha indokolt és jóhiszemű volt is, hajlamos voltam jobboldali elhajlásnak minősíteni. Pedig ha a kritika eléggé kifejlődhetik, sok hiányosságot lehetett volna munka közben kiküszöbölni, és talán meg is maradhatott volna e módszer legnagyobb előnye: a termelési kapacitás lényegesen jobb kihasználása. Úgy gondolom, hibának kell tekinteni e módszer hirtelen és túlontúl gyors, általános megszüntetését is.

Mindezek ellenére vitathatatlannak tartom, hogy e módszer előnyeinek és hátrányainak mérlege a szocialista építésnek ebben a szakában végeredményben gazdaságilag is aktív volt. Az pedig, hogy utána nem a 7, hanem a 6 napos „hét" jött, bizonyos fokig állandósította a vele járó szociális és kulturális előnyöket.

*

Könyvem első kiadásában (a 393. oldalon) annak a feltevésemnek adtam kifejezést, hogy a hétórás munkaidőre való áttérés esetén a Szovjetunióban minden bizonnyal újra fel fog merülni a folyamatos munkarend szélesebb körű alkalmazásának a kérdése, hogy ezáltal el-

kerüljék az állóeszközök kihasználásának csökkenését a munkaidő-csökkentés következményeként. Sajnos ez az 1957–1960-as években, az általános munkaidő-csökkentés bevezetése idején nem történt meg, bár a legtöbb esetben a termelékenység megfelelő növelése útján olykor jelentős beruházásokkal biztosították, legalábbis nagy átlagban, hét óra alatt ugyanannyi termék előállítását, mint amennyit előbb nyolc óra alatt termeltek. De ez nézetem szerint csak növelte a kiesést a nemzeti jövedelemből, mert magasabb termelékenység mellett üzemeltették műszakonként egy órával rövidebb ideig a berendezéseket, mint amennyire az lehetséges lett volna és volt is a nyolcórás munkanap mellett. A naptárilag folyamatos munkarend általános, vagy legalábbis szélesebb körű bevezethetőségének a kérdése, a szocialista építés gyorsítása és az életszínvonal növelése érdekében a szocialista országok közül először hazánkban került újra napirendre. Igen jellegzetes példája ez annak, hogy egy-egy önmagában véve rendkívül egyszerű, de kihatásában szinte forradalmi jelentőségű műszaki-szervezési gondolat, még szocialista körülmények között is, sokszor milyen tekervényes és hosszú úton jut el tényleges megvalósulásának lehetőségéhez.

Az 1956. évi ellenforradalom okozta veszteségek korlátozták azokat a beruházási lehetőségeket, amelyek iparunk gyorsabb bővítéséhez és szükséges strukturális átalakításához szükségesek lettek volna. Ezért előtérbe került a termelés bővítése a meglevő termelési eszközök fokozottabb kihasználása, elsősorban a műszakszám növelése útján. Ez a probléma ugyanakkor a többi szocialista országban is napirendre került, különösképpen a Szovjetunióban, hogy a hétórás munkaidőre való áttérés okozta üzemelési időveszteséget valamilyen módon behozzák. A műszakszám növelése azonban, országos ipari átlagban is megérezhető mértékben, mindenütt rendkívül nehezen volt megvalósítható. Ennek okaira itt nem térhetek ki, csak a legújabb közgazdasági szakirodalomra utalhatok.

A magam részéről arra a meggyőződésre jutottam, hogy lényeges eredményt a termelési eszközök jobb kihasználása terén elsősorban a naptárilag folyamatos üzemi munkarendre való áttéréssel érhetnénk el, feltéve, ha tanulunk a szovjetunióbeli, 1929–1932-es évi tapasztalatokból, és elkerüljük az akkor elkövetett hibákat. Az 1960-ban megalakult akadémiai Ipargazdaságtani Kutató Csoportot alapvetően ennek a kérdésnek a tanulmányozására állítottam. A leglényegesebb tanulság, amit

a szovjet tapasztalatok elemzéséből, valamint néhány jóval későbbi hazai sikertelen próbálkozásból levonhattunk – ez utóbbiak közt különösen figyelemre méltó volt a papíripar 1953-tól 1956-ig tartó sikertelen kísérlete – az volt, hogy a folyamatos munkarendre való áttérés csak akkor lehet sikeres, ha ebben maguk a dolgozók is kellőképp érdekelve vannak. Ezt az érdekeltséget oly módon véltem legcélszerűbben megvalósíthatónak – és ezt az elgondolást tartom az 1926-ban először megtett javaslatom leglényegesebb és döntő további tökéletesítésének –, ha az üzemidő meghosszabbítását összekapcsoljuk a dolgozók munkaidejének a leszállításával, mégpedig nem a munkanapnak, hanem a munkahétnek a leszállításával. Ez gyakorlatilag például úgy valósítható meg, hogy 6 napi munka után a dolgozó nem egy, hanem két szabadnapot kap, ami évi átlagban 42 órás heti munkaidőnek felelne meg. Ennek az elgondolásnak az alapján sikerült több mint kétévi szívós harc, vita és felvilágosító munka után megtörni azt az általános ellenállást, amellyel javaslatunkkal szemben munkások és közgazdászok részéről egyaránt találkoztunk. Szociális okokra, a vasárnaponkénti családi együttes megbontásának „óriási veszélyeire" és következményeire hivatkozva ellenezték e rendszer megvalósítását. Először a papíriparban sikerült a gyakorlatban is bebizonyítanunk elgondolásunk helyességét. Világosan beigazolódott, hogy az előbbi kísérlet sikertelensége azért következett be, mert a dolgozókat minden kompenzáció nélkül vitték át a folyamatos üzemelési rendre, sőt kompenzáció helyett még az előbb gyakori vasárnapi túlórák után járó keresetet is elveszítették. Ezért a munkásvándorlás olyan méretű volt, hogy végeredményben heti 7 nap alatt kevesebbet és drágábban termeltek, mint előbb 6 nap alatt, a szakaszos üzemelésnél. Most a 6 + 2-es munkarendnek az egész papíriparban való bevezetése a dolgozók teljes megelégedésével járt, és a várt gazdasági eredménnyel is. Ez mintegy 3 millió dolláros beruházási megtakarítást és körülbelül 80 millió devizaforintnak megfelelő többlet termelést jelentett, amit egyébként behozatal útján kellett volna fedezni. Ugyanilyen pozitív eredménnyel követte a Csepeli Papírgyár mintáját a Csepeli Vas- és Fémkohászati Művek Csőgyára is. Itt a viszonylag nehezebb munkánál kitűnően bevált a 3 + 1-es rendszer, amely háromnapi munka után egynapi pihenőt biztosít a dolgozóknak. Mindkét esetben a szociológiai közvéleménykutatás azt mutatta, hogy az ilyen munkarendet nemcsak a dolgozók, de a

dolgozók családtagjai is túlnyomó többségükben előnyösnek találják. E tapasztalatok alapján jutott pártunk Központi Bizottsága is arra az elhatározásra, hogy hasonló jellegű kísérletet több iparág egyes üzemeiben mielőbb végre kell hajtani, hogy ezután szélesebb körű következtetések legyenek tehetők e módszer kiterjesztésére. Ez igen bölcs elhatározás volt pártunk részéről, mert az 1929–1932-es szovjet kísérletnek egyik legfőbb tanulsága, hogy ilyen radikális átszervezés rendkívül óvatos eljárást, igen gondos előkészítést igényel, az egyes iparágak, sőt üzemek sajátosságainak a mérlegelésével, és elsősorban csak ott, ahol valóban nagy gazdasági előnyöket lehet ezáltal elérni. A kísérleti célokra kijelölt üzemek egy része már át is tért a folyamatos munkarendre, másoknál az előzetes számítások és előkészületek folynak, és minden előjele megvan annak, hogy ezek az átszervezések is kedvező eredménnyel fognak járni.

Ez irányú tanulmányainkkal és nagyszabású ipari kísérleteinkkel úttörő munkát végzünk az egész szocialista tábor számára. Erről meggyőződhettünk az 1963-ban e tárgyban összehívott nemzetközi symposionon, ahol e munkánk a többi szocialista országok igen komoly figyelmét vonta magára.

A legnagyobb elégtételemre szolgál azonban a szovjet textiliparban, több mint félmillió munkásnak spontán, önkéntes áttérése a folyamatos üzemeltetésre. Már 1929-ben a szovjet sajtóban publikált több cikkemben felhívtam a figyelmet arra, hogy a munkaidő általános csökkentését első lépésként célszerűbb lenne nem a munkanap, hanem a munkahét megrövidítésével és a szabadnapok számának a növelésével megvalósítani, mert ezáltal kedvezőbb feltételek alakulnak ki a dolgozók pihenése, művelődése, szakképzése számára. Akkor ez nem valósult meg, de napjainkban a szovjet textilipar egyes üzemeiben újra „feltalálták" ezt az azóta elfelejtett javaslatot, s a három hétórás, vasárnaponként megszakított műszak helyett áttértek két nyolcórás, de folyamatos üzemi műszakra, ami által azt is elérték, hogy az éjszakai munka csaknem teljes mértékben fölöslegessé vált, mert a nyolcórás folyamatos műszak üzemidőmérlege csak 7–8 százalékkal kisebb a három hétórás megszakításos műszak munkájánál, és ennek a különbözetnek a fedezéséhez elegendő, ha minden dolgozó havonta csak két éjszakai műszakot végez. Meggyőződésem, hogy a folyamatos üzemelési munkarend egyre nagyobb tért fog hódítani a szocialista tábor gazdaságában, és

nagy örömömre szolgál, hogy a csaknem négy évtizeddel ezelőtt a Szovjetunióban felvetett javaslatom megvalósítása most, a hazánkban megindult úttörő kísérletekkel lényegesen előbbre jutott.

*

Még a megszakítatlan munkahét kormánybiztosságának megszűnte előtt más fontos munkaterületre kerültem, a népgazdaság központi szervéhez, a Legfelsőbb Népgazdasági Tanácshoz, amelyet éppen ez időben szerveztek át nehézipari népbiztossággá. A szakkáderképzés, kezdve a kvalifikált munkásoktól a mérnökökig, ez időben a szocialista építés egyik legnehezebb és legbonyolultabb problémája volt. A párt a szakképzést – beleértve a technikus- és mérnökképzést is – kivette az oktatásügyi népbiztosság hatásköréből, és magukra az érdekelt gazdasági népbiztosságokra bízta. A régi iskolai formákon belül lehetetlen lett volna az ötéves terv rendkívül nagy és rendkívül sürgős szakkáderszükségletét kielégíteni. A párthatározatok megadták az elvi útmutatásokat, ám ezek végrehajtása, a helyes oktatási formák kialakítása – az egész párttagság aktív kezdeményező közreműködésétől függött.

A sajtóban heves viták folytak a legkülönbözőbb oktatási rendszerekre vonatkozó javaslatok fölött. A párt nem gátolta az ilyen viták korlátlan kibontakozását, sőt, lehetővé tette a legkülönbözőbb rendszerekkel való kísérletezést is, ha akadt erre vállalkozó. Így például egy Kagan Sapsaj nevű kommunista pedagógus olyan oktatási módszert alkalmazott, amelynél az iparitanuló-iskolát végzett fiatalok vagy már valamennyire kvalifikált szakmunkások heti négy napot az elsajátítandó elméleti ismeretekkel összefüggő üzemi munkában töltöttek, két napon át pedig az iskolában részesültek oktatásban. Ilyen módon három év alatt eléggé használható technikusokat képezett, akikkel enyhíteni lehetett a mérnökök hiányát. Az elméleti oktatást ugyan a minimálisra csökkentette, de specializálta egyes üzemágakra, s így a legszükségesebb műszaki és szervezési ismeretekkel mégiscsak ellátta tanulóit.

Volt – csak különössége miatt említem meg – egy Sohor nevű fantaszta, aki az általa „integrál rendszernek" nevezett módszert hirdette. Ennek értelmében minden munkás az üzemi munkája mellett szaka-

datlan oktatásban részesül, mégpedig úgy, hogy kétévenként egy-egy kategóriával magasabb kvalifikációt nyer, majd ha már elérte a legmagasabb bérkategóriát, további három év leforgása alatt technikussá válik, azután másik három év alatt mérnökké, a következő három év alatt a tudományok kandidátusává, majd doktorrá, és végül, mintegy 20 évi üzemi munka és tanulás után az egész munkásság – már belenőve a kommunizmusba – akadémikussá válik.

Ez természetesen nyilvánvaló ostobaság volt, nem is vette senki sem komolyan. De jellemző a helyzetre, hogy mégis akadt gyár, mégpedig nem éppen a legkisebbek közül, amely módot adott Sohornak arra, hogy a maga „integrál rendszerét" kipróbálja. Persze csak a legalacsonyabb szinten, a szakmunkásképzésnél, ahol egészen jól be is vált.

A helyzet – az ipari termelési alap hirtelen kiszélesedésének hallatlanul gyors folyamatában – valóban olyan volt, hogy minden gyárnak, műhelynek, üzemrészlegnek egyben iskolának is kellett lennie, mert hiszen a munkások egyre nagyobb többsége teljesen tanulatlanul került az új vagy kibővített üzemekbe. A helyszínen, termelés közben kellett megtanulniuk a munkásoknak, technikusoknak, művezetőknek azt, amit tudniuk kellett munkájuk elvégzéséhez. Általában a viszonylag csekély számú üzemi mérnökre és technikusra hárult az oktatás helyszíni megszervezése. Ezek persze nem voltak pedagógusok; mindegyik úgy csinálta, ahogy éppen jónak látta, s ezért még egy és ugyanazon üzem különböző műhelyeiben is egészen különböző rendszerű és színvonalú volt az oktatás. Emellett gombamódra szaporodtak az üzemen kívüli legkülönbözőbb tanfolyamok, amelyek a munkásokat és alkalmazottakat munkaidő után valamiféle speciális ismeretre oktatták.

A népbiztosság káderképzési osztálya, amelynek akkor a munkatársa voltam, a legjobb pedagógusok és szakemberek bevonásával óriási erőfeszítéseket tett, hogy ellássa a legszükségesebb módszertani útmutatásokkal a tanfolyamok rendkívül szerteágazó tömkelegét. Én a magam részéről a legfontosabbnak azt tartottam, hogy az üzemen belül az egész oktatást szervezetileg össze kell fogni s alárendelni egy felelős oktatási igazgatónak. Ez biztosíthatná a legelemibb pedagógiai és módszertani követelmények figyelembevételét és az egyes oktatási szintek összefüggő lépcsőzetességét. A tantervet természetesen az üzem profiljának megfelelően, de a központtól megadott elvi útmutatások alapján a helyszínen kell kidolgozni. Ezért számos újságcikkben is javasoltam, hogy

minden egyes üzem egész oktatási rendszere egy úgynevezett „üzemi iskolakombinátban" legyen egyesítve. Ide tartoztak a következő oktatási fokozatok: a tanulatlan munkások első betanítása; a már valamennyire betanított munkások folyamatos, szakmunkássá való képzése egyre magasabb munka-, illetve bérkategóriákba; az ifjúmunkás tanulóképzés, amely kezdetben csak kétéves volt; a nagyobb gyárakban a technikusképzés az üzemi munkások és művezetők sorából, és végül az összes műszaki dolgozók rendszeres továbbképzése.

Ezt az egységes szervezeti formát el is fogadták; a népbiztosság elrendelte minden nagyobb gyárban az ilyen iskolakombinát létesítését. Ilyen szervezeti összefogással, elég jó központi irányítás mellett, az üzemen belüli oktatás egyre inkább megszilárdult és általánossá lett. Úgyszólván mindenki tanult vagy tanított; igen sokan tanítottak és tanultak is.

A nagy mérnökhiány enyhítésére a műszaki képzést igen messzemenően szakosították. Középiskolai képzettséggel – amit a legtöbben szintén gyorsított tanfolyamokon értek el – három év alatt megkapták a szakmérnöki diplomát. Mindenfelé az országban helyi kezdeményezésre is szerveztek szakosított főiskolákat.

Egy ízben kiküldtek a Volga menti városok ilyen újonnan létesített főiskoláinak a felülvizsgálására. Érdekes tapasztalatokra tettem szert. Egyes helyeken középiskolai tanárok üzemi mérnökökkel együtt létesítettek főiskolát, olykor több lelkesedéssel és igyekezettel, mint hozzáértéssel. Szamárában (jelenleg Kujbisev) három ilyen főiskolát találtam: egy építőanyag-iparit, egy szerszámgép-iparit, és ha jól emlékszem egy villamostechnikait. Ezek valósággal versengtek egymással diákok verbuválásában. A versenyben az építőanyag-ipari járt elöl, amely valóban a legjobb diákokat tudta kiválasztani és jó tanulási eredményt is ért el. Sikerének titka az volt, hogy az igazgató, aki az iskolát szervezte, kitűnően főző szakácsot alkalmazott és jó élelmiszerellátásról is tudott gondoskodni; a diákok számára ez akkoriban nem kis dolog volt – így biztosította az iskola virágzását.

Körutamról visszatérve, arra a meggyőződésre jutottam, hogy ilyen egészen szűk, de mégis a mérnöki szintnek megfelelő speciális képzést leghelyesebb lenne a legnagyobb gyárakon belül megszervezni. Itt az üzem követelményeit jól ismerő szakmunkások, művezetők – ezeknek is a legjobbjai – tehetnének szert mérnöki képesítésre, azzal a kikötés-

sel, hogy továbbra is megmaradjanak ugyanabban a gyárban. Úgy láttam, hogy ennyire szűk szakosítás csak ilyen körülmények között lehet célszerű; az általános, azaz üzemen kívüli műszaki képzést pedig mielőbb magasabb szintre kell emelni. Erre vonatkozó javaslatom a „Pravda" 1929. október 6-i számában jelent meg „Gyáregyetem" címmel, majd egész cikksorozatban kifejtve a „Gazdasági Élet"-ben.

A közvélemény és a párt Központi Bizottsága is felfigyelt erre a javaslatra. A Központi Bizottság úgy határozott, hogy próbaképpen létesítsenek három nagyüzemben ilyen főiskolát. A Leningrádi Fémműveket, a Moszkvai Dinamógyárat és a Harkovi Villamosgépgyárat jelölték ki erre a célra, és a népbiztosság engem bízott meg azok szervezésével és irányításával. Ettől függetlenül azonban, spontán módon, több más nagy gyár is létesített ilyen főiskolát a maga iskolakombinátján belül. Bár azóta a mérnökképzés a Szovjetunióban óriási mértékben fejlődött, mégis az akkor létrejött üzemi főiskolák közül egyesek a mai napig is fennmaradtak, sőt, a legutóbbi iskolareform megvalósítása során további széles körű fejlesztésük indult meg.

*

Nagyon hosszúra nyúlna ez a könyv, ha – nem is részletesen – beszámolnék mindazokról a munkákról, amelyekkel az 1930-as években, egészen 1938-ig foglalkoznom kellett. A szocialista iparosításnak olyan „Sturm und Drang" korszaka volt ez, amelyben jóformán mindenki, akiben csak egy kis kezdeményezőkészség is akadt és volt bátorsága az új dolgokhoz, igen gyakran került olyan helyzetbe, hogy munkáját változtatnia kellett. Elég volt egy valamennyire is életrevalónak látszó javaslattal jelentkeznie, és máris szaván fogták: „Csináld meg!"

Bármily széles körű és általános volt is a tömegek rendszeres oktatása, mindez nem bizonyult elégnek és főleg elég gyorsnak. Ki kellett fejleszteni az iskolaszerű foglalkoztatások mellett a műszaki ismeretek terjesztésének legkülönbözőbb szemléltető, szórakoztató és egyéb, rendszeres időráfordítást nem kívánó formáit is. A párt a műszaki propaganda nagyszabású programjának megvalósítását tűzte ki célul. Ezt részben központilag szervezték, részben helyileg, amennyiben minden vállalat a béralap bizonyos százalékának megfelelő összeget fordíthatott erre a célra. Fejlesztették a műszaki filmeket, felhasználták a

rádiót a rendszeres ismeretterjesztésre, országszerte szervezték az ismeretterjesztő társaságokat; műszaki múzeumok és a „technika házai" alakultak a városokban, műszaki kabinetek az üzemekben, könyvtárral, tájékoztató szolgálattal és konzultációval.

Valóságos népfölkelés volt ez a termelési kultúra általános színvonalának emeléséért. Ezt már Lenin is a kommunizmusért való harc egyik fontos követelményének tekintette. Érdekes, változatos, sőt izgalmas munka volt ez, amelyben mint a nehézipari népbiztosság műszaki propaganda osztályának helyettes vezetője vettem részt. A gyorsabb technikai haladás érdekében különösen fontosnak tekintettem a műszaki tájékoztatás megszervezését, az egész világ megszerezhető szakirodalma és különösen a szabadalmi irodalom alapján is. Ekkor már alakulóban volt a kutatóintézetek hálózata; egyre jobban fellendült az újítómozgalom, amely nemsokára szinte viharszerűen csapott át az országos Sztahanov-mozgalomba. Egyre fontosabbá vált tehát, hogy az emberek ne találják föl, amit már föltaláltak és ne kutassák, amit már kikutattak mások, használják föl minél teljesebben azt a szellemi kincset, amelyet a folyóiratok ezreiből és a szabadalmi leírások millióiból ki lehet bányászni.

Részletesen kidolgoztam egy központi műszaki tájékoztató intézet létesítésének a tervét. Ehhez hozzá is járultak, és mint ahogy az annyi más előbbi javaslatommal történt, mindjárt rám is bízták a megvalósítását. Kineveztek a létesítendő Központi Műszaki és Gazdasági Tájékoztató Intézet igazgatójává. Kaptam valami „hozományt" is, amellyel a munkát elkezdhettem: a népbiztosság nagy nyilvános könyvtárát, amely akkor az ország legnagyobb műszaki könyvtára volt. Rövidesen sikerült az intézetben hatalmas tájékoztatási alapot teremteni, a világ folyóirat- és szabadalmi irodalmából összeállított és szakadatlanul kiegészített több milliós kartoték formájában, megfelelő szisztematizálással, tárgy- és névmutatókkal stb. Számos speciális kiadványunk is volt, amelyek nyomán megkeresés nélkül is tájékoztattuk a különböző szakterületeket a technika haladásáról, találmányokról, kutatási eredményekről. Az intézmény egyre inkább kezdett számottevő szerepet játszani az ország műszaki életében.

Mégis ez volt az egyetlen munkahelyem, ahonnan körülbelül három év után nem azért mentem el, mert már alapjában végrehajtottam a rám bízott feladatot, és így áthelyezhettek egy más, akkor már fonto-

sabbnak tartott új munkaterületre. Azért mentem el az intézettől, mert „megfúrtak". Ennek az esetnek a részletei némileg hozzájárulhatnak az akkori gazdasági munka körülményeinek a megvilágításához és ezért röviden elmondom, hogyan történt.

„Fúrás"– a szó „pesti" értelmében – a Szovjetunióban igen ritka jelenség volt. Leginkább rosszhiszemű pletykák alattomos terjesztése formájában jelentkezett, akkor is sokkal inkább valami személyes bosszúvágyból és nem karrierizmusból, azért, hogy valaki a maga számára tegye szabaddá a „kifúrt" ember helyét. Az ilyet hamar felfedezték és elfojtották. A párt kérlelhetetlenül üldözte a „fúrókat" és elvtelen pletykázókat; mindenütt elősegítette leleplezésüket és ártalmatlanná tételüket. Elhelyezkedni üggyel-bajjal tudott, aki egyszer „fúró" vagy pletykázó hírébe került. Én is, a vezetésem alatt álló intézményekben, csírájában elfojtottam minden ilyenfajta felbukkanó kísérletet. Ez ugyan igen ritkán fordult elő, mert tapasztalatom szerint velem általában szerettek az emberek dolgozni, és mindenütt sikerült lelkes és összetartó kollektívát létrehoznom. Így volt ez ebben az intézetben is. A fúrás nem is belülről történt, hanem kívülről. Nem is alattomosan, hanem nyíltan, az ország legnagyobb nyilvánossága előtt.

Még a Tájékoztatási Intézet létesítése előtt létrejött egy „Tapasztalatcserét Szervező Vállalat". Ennek az volt a hivatása, hogy összegyűjtse az üzemekből a tapasztalatcserére alkalmas újítások leírását, és ezeket egyes kártyákra nyomtatva vagy kisebb brosúrákban, előfizetési alapon, terjessze. Igen jó, szocialista kezdeményezés volt ez. Hiba volt azonban, hogy a vállalatnak önelszámolónak kellett lennie. Ez nem lett volna baj, ha a tapasztalatcseréből származó megtakarítás eredményéből, nem pedig csupán a kártyák eladási árából származó bevételből kellett volna fenntartania magát. Emiatt a vállalat működése túlságosan üzletszerűvé vált. Nem fordítottak kellő gondot a valóban jó javaslatok kiválogatására, a nyomdába adott anyagok helyes műszaki megfogalmazására és szerkesztésére. Így a vállalat elég jövedelmező volt: a raktáron levő kártya- és brosúrakészletek is több milliós névleges értékkel szerepeltek a könyvelésben. Mikor az általam szervezett Tájékoztató Intézet már talpra állt, a népbiztosság azt javasolta, hogy ez a vállalat olvadjon be az intézetbe, mert hiszen a hazai tapasztalatok terjesztése hozzá kell hogy tartozzék az általános műszaki tájékoztatáshoz. Én készséggel elfogadtam ezt a javaslatot, mert a vállalat átvételétől, a

könyvelési adatok alapján, az intézet jelentős gazdasági megerősödésére is számítottam.

Sajnos, ezzel komoly hibát követtem el. Bármennyire is benne voltam a szovjet gazdasági életben, azért vállalati szinten még nem volt elég tapasztalatom; nemigen ismertem annak minden csínját-bínját, „finomságait". Minden valamennyire is tapasztalt vállalatvezető, mielőtt átvett egy idegen vállalatot, előzőleg alapos, munkás-paraszt ellenőrző bizottsági vizsgálatot kért. Ez aztán felderítette a vállalat tényleges helyzetét, mindennemű hiányosságát, amelyekért utólag az új vezetőt nem lehetett felelőssé tenni. Ahol ez nem történt meg, a később jelentkező vagy felfedezett hibákért rendszerint annak kellett tartania a hátát, aki mint felelős vezető éppen jelen volt, nem pedig annak, aki azokat elkövette. Ilyen tapasztalatom nekem még nem volt s így gyanútlanul vettem át a könyvelésben milliókra becsült raktárt és egy ideig jóhiszeműleg szállítottuk tovább az előfizetőknek a tapasztalatcsere-kártyákat, amelyek közt nem kevés volt a gyakorlatilag be nem vált, sőt káros javaslat is.

Ebben az időben indult meg „Technika" címmel egy központi műszaki újság, amelynek fontos hivatása volt a párt- és a gazdasági vezetés műszaki politikájának széles körű propagálása. Ez a lap csakhamar felfedezte e tapasztalatcsere-kártyák hiányosságait, és éles támadást intézett intézetünk ellen, amelyet üzletiességgel, a tapasztalatcsere szocialista elveinek semmibevételével vádolt. A támadás intézetünk ellen igaztalan volt, mert ebben az időben részben már végrehajtottuk a raktáron levő anyag műszaki revízióját és a selejtet, bár gazdaságilag ez igen súlyosan érintette az intézetet, névleges értékben makulatúraként leírtuk. Az intézet által gyűjtött és terjesztett új anyag pedig már sokkal gondosabb válogatással készült, megfogalmazása sem volt műszakilag kifogásolható.

A központi lapokban elhangzott bírálatnak akkoriban igen nagy súlya volt. Az ilyen bírálatot, megfelelő következtetések levonásával és önkritikával, általában el kellett fogadni. A bírálat figyelmen kívül hagyása súlyos következményekkel járhatott; a lappal való nézeteltérés esetén csak valamely felsőbb hatósághoz lehetett fordulni.

A bírálatot, illetőleg támadást az új intézettel szemben nem tartottam megalapozottnak, ezért nem az általánosan elfogadott módon reagáltam rá. Nekünk is volt egy kéthetenként megjelenő folyóiratunk

„Új technika" címmel. Ebben válaszoltam a központi lap cikkére. Elismertem ugyan, hogy a lap által kifogásolt anyagok valóban rosszak voltak, de ez még az előbbi kiadóvállalatot terheli és intézetünk fokozatosan kivonja ezt az anyagot a forgalomból. Ebből nem is származott volna további baj, mert a lap esetleg elfogadta volna ezt a magyarázatot. Én azonban jónak láttam visszaadni a kölcsönt, és megjegyeztem, hogy jobb lenne, ha a „Technika" előbb a maga házatáján söpörne, és rámutattam több olyan hibára és helytelen cikkre, amely némi kereséssel ebben a lapban is felfedezhető volt. A cikket munkatársaim tanácsa ellenére tettem közzé a lapban, ők ugyanis óva intettek attól, hogy polémiába bocsátkozzam a központi lappal, mert ilyen esetben csak mi húzhatjuk a rövidebbet.

Valóban így is történt. A „Technika" most már dühösen boncolni kezdte újabb saját kiadványainkat is, és természetszerűleg, miután az intézet még sok kezdeti nehézséggel küzdött, némi „jóindulattal" bőven találhatott kivetni valót. Különösen, ha ráadásul nagyítóüveggel is kereste. Ők minden másodnap jelentek meg napilap formájában, igen nagy példányszámmal, a mi lapunk pedig csak kéthetenként egyszer, természetesen sokkal kisebb példányszámban. Nagyon egyenlőtlenek voltak az erőviszonyok. Ők most már rendszeres támadásokat intéztek kiadványaink és az intézet egyéb tevékenysége ellen, csak a hibákat keresve, és meg sem említve azt az igen sokoldalú, hasznos, pozitív tevékenységet, amelyet aránylag rövid idő alatt fejtettünk ki. A cikkek nyomán egyik vizsgálat a másik után érte az intézetet, s bár egyik sem vezetett semmiféle, az intézetet komolyabban elmarasztaló eredményre, mégis rövidesen be kellett látnom, hogy ilyen egyenlőtlen helyzetben a polémia folytatása teljesen céltalan, annál is inkább, mert a támadások, ha burkoltan is, de egyre jobban ellenem irányuló személyeskedő jellegűvé váltak.

Miután kapitulálni nem akartam, nem látván semmi okot valamiféle erőszakolt önkritikára, és egyben úgy vélvén, hogy ennek a lényegében elvtelen harcnak a folytatása csak árthat az intézet tekintélyének és az ügynek, amelyet szolgálni hivatott volt, kértem felmentésemet az intézet vezetése alól. Ezt a kérésemet a népbiztosság teljesítette is. Kineveztek egy nem kevésbé fontos helyre: a nehézipar találmányi és racionalizálási főosztályhoz, előbb a vezető helyetteséül, később pedig az osztály vezetője lettem. Itt is igen sokoldalú, érdekes tapasztalatokra tettem

szert az újító- és Sztahanov-mozgalom terén, valamint az új találmányi gondolatok megvalósításáért folyó harcban, mert bármennyire is ösztönözte és védelmezte a párt az újítói meg feltalálói tevékenységet, mégsem volt könnyű egy új gondolat gyakorlati megvalósítását kiharcolni.

A találmányi főosztály feladata kettős volt: egyrészt a bejelentett új találmányok szerzői védelme, másrészt gondoskodás a hasznosnak elismert találmányok megvalósításáról. Fontos tevékenysége volt továbbá, hogy országosan irányítsa az újításokkal és az újítómozgalommal kapcsolatos ügyek intézését. E tekintetben alapvetően különbözött a kapitalista országok szabadalmi hivatalaitól, amelyek a szerzői jog megállapításán túl nem törődtek a találmány sorsával. Ilyen jellegű intézmény csak a Magyar Tanácsköztársaság találmányi hivatala volt.

A találmányok szerzői jogvédelme is lényegesen különbözött a kapitalista országokban szokásostól. Elvben megmaradt ugyan a találmányok szabadalmi védelmének a lehetősége, ami annyit jelentett, hogy a szerző maga rendelkezik afölött, megvalósítja-e szabadalmát vagy sem, és olyan feltételekkel bocsátja az állam vagy valamilyen intézmény rendelkezésére, ahogyan azt jónak látja. Ezzel a lehetőséggel azonban csakis külföldi cégek éltek. A szovjet feltaláló vagy újító számára sokkal megfelelőbb volt a találmányi jogvédelem szocialista formája, az állam által kiadott szerzői tanúsítvány. Ezt, ami a találmány műszaki és újdonsági követelményeit illeti, ugyanolyan feltételek mellett adták ki, mint a szabadalmakat. A szerzői tanúsítvány kiadása azonban azt is jelentette, hogy az állam segíti a feltalálót a találmány kidolgozásában és biztosítja gyakorlati jelentőségének megfelelő megvalósítását; a megvalósított találmány után pedig, sőt előlegként még a megvalósítás előtt is, az elért gazdasági vagy egyéb hasznos eredménynek megfelelő anyagi és erkölcsi elismerésben részesíti a szerzőt. Ez volt az igazi szocialista formája a feltalálói tevékenység védelmének és ösztönzésének, valamint annak is, hogy eredményei a legmesszebbmenően érvényesüljenek a dolgozó nép javára.

A Szovjetunió immár negyvenéves gyakorlatában nem merült fel erre vonatkozóan semmiféle elvi jellegű változtatásnak a szükségessége. Alkalmasnak bizonyult a legkülönbözőbb jellegű találmányok védelmére, kezdve az üzemi munkásfeltalálók javaslataitól a kutatóintézeti felfedezésekig. Nézetem szerint a feltalálói tevékenység ösztönzésének ez a formája minden szocialista ország számára a leghelyesebb meg-

oldás, teljesen függetlenül a nemzeti adottságoktól és sajátosságoktól. Nagyon sajnálatosnak tartom, hogy tízévi gyakorlat után hazánkban, ha talán csak formailag is, eltértünk ettől a szocialista elvtől és visszatértünk a régi szabadalmi formára, mely arra készteti a feltalálót, hogy a szocialista állammal szemben magánfélként lépjen fel, ha találmányát meg akarja valósítani.

A párt rendkívül nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy minden, valóban használható találmány és újítás meg is valósuljon. Az országos jelentőségűnek minősített találmányi javaslatokat a népbiztosságoknak közvetlenül kellett ellenőrizniük. Felelősek voltak azok kidolgozásáért, az ehhez szükséges anyagi eszközök rendelkezésre bocsátásáért, valamint a javaslatok megvalósításáért is. Ezt rendkívül szigorúan ellenőrizték. Ezenfelül a párt, a szakszervezetek soha nem lankadó figyelemmel kísérték, miképp valósítják meg a vállalatok az üzemi újításokat és a kisebb, helyi jelentőségű találmányokat is. Minden lehetőt megtettek az újítómozgalom fellendítésére, elterjesztésére. A Munkás-Paraszt Ellenőrzés Népbiztossága gyakran, szinte évenként, országosan vizsgálta felül, mennyiben valósították meg az újításokra vonatkozó kormányrendeleteket, és behatóan megvizsgált minden egyéni panaszt.

Külön kell beszélnem a Sztahanov-mozgalomról. E mozgalom feltételeit az tette lehetővé, hogy az első ötéves terv folyamán és a második ötéves terv első éveiben a termelésbe bevont nagy, új munkástömegek alapjában már elsajátították az új technikát. Szerepet játszott az életviszonyok általános javulása mellett nem utolsósorban az újítások nagy megbecsülése is, az az erkölcsi és anyagi elismerés, amellyel az újítók mindenfelől találkoztak. Enyhíteni szerették volna a termelés és az építés végsőkig megfeszített ütemét, de egyben gyorsítani is, mert ennek elkerülhetetlen szükségességéről a párt a legszélesebb tömegeket is meg tudta győzni.

A sztahanovista újítómogalom mellett, amelyben a vezető szerepet egy-egy kiváló újító kezdeményezése játszotta, kialakultak a mozgalom olyan további formái, amelyek nagy tömegek szervezett alkotó tevékenységében nyilvánultak meg. Ilyen volt például a munkamódszer-átadási mozgalom, amely eleinte csak abból állt, hogy a nagyobb termelékenységgel és nagyobb gyakorlattal dolgozó munkás betanította a maga munkamódszerére a kevésbé ügyesen vagy rosszul dolgozókat. Ez a mozgalom sokkal magasabb szintre emelkedett, amikor Kovaljov

mérnök kezdeményezésére a mérnökök is belekapcsolódtak. Behatóan tanulmányozták, hogy az ugyanazon munkán dolgozó munkások miképp végzik el az egyes részműveletet, mindegyik műveletnél meghatározták a kivitel viszonylag legjobb módját és e részműveletek összegezésével kidolgozták a munka elvégzésének legracionálisabb módszerét. Erre aztán az adott munkán dolgozó valamennyi munkást igyekeztek betanítani. Mérnökök, művezetők, mesterek ezrével vették át Kovaljov mérnök kezdeményezését, és egész iparágakban emelték a termelékenységet, jelentős mértékben csökkentették az önköltséget.

A legnagyobb szabású országos mozgalmak egyike volt az úgynevezett „rejtett tartalékok" felderítése és mozgósítása. Lényege az volt, hogy egy üzem vagy egy műhely mérnökei és munkásai együttes erőfeszítéssel, a termelés minden részletének elemző megfigyelése révén igyekeztek felderíteni, milyen ki nem használt termelési lehetőségek mutatkoznak az adott üzemben; hol és hogyan lehetne a meglevő berendezéseket valamivel jobban kihasználni, a munkamódszereket tökéletesíteni, anyag-, energia- és egyéb megtakarítást felkutatni. Egy-egy ilyen, a tartalékok felderítését szolgáló tömeges mozgósítás mindig hatalmas eredményekkel járt. Ha aztán néhány hónap múlva megismételték, ismét csak igen jelentős újabb tartalékokat fedeztek fel, és újabb megtakarításokat értek el. Sokak előtt szinte csodálatosnak és megmagyarázhatatlannak tűnt fel, miképp lehet egy üzemben vagy műhelyben, még akkor is, ha a gépi berendezést időközben nem változtatták meg, az emberek is ugyanazok maradtak, időnként mindig újabb és újabb tartalékokat feltárni. Ennek a kimeríthetetlen bőségnek szerintem az a magyarázata – ezt később a „Társadalmi Szemle"-ben és a „Szabad Nép"-ben közölt cikkeimben ki is fejtettem –, hogy tulajdonképpen nem az üzem tartalékai azok, amelyek állandóan növekszenek és kimeríthetetlenek, hanem a dolgozók tapasztalatai gyarapodnak az idők folyamán; egyre jobban, mélyebben ismerik meg saját munkájukat és azt, hogy miként függ össze műszakilag és gazdaságilag az egész műhely vagy az egész gyár termelésével. Az így felgyülemlő tapasztalatok időnként, különösen, ha erre megfelelő külső lökés érkezett, összefoglaló szintézisként egyszerre csak kipattanhatnak egy bizonyos javaslat formájában, amelyre néhány hónappal előbb ugyanaz a munkás, bár ugyanazon körülmények között és feltételek mellett dolgozott, még nem jöhetett volna rá.

A tartalékok felderítésére irányuló mozgalom ezután több irányban, mondhatnám, „specializálódott". Ezek legtöbbje rendkívül figyelemre méltó. Ilyen volt például a munkanap tömeges önfényképezése. Ez azt jelentette, hogy egy-egy műhely vagy az egész gyár dolgozói önmaguk pontosan jegyezték munkaidejük kihasználásának mértékét, az állásidőket és ezek okait is. Ilyen módon felderítették a kihasználatlan időtartalékokat és azt is, hogy milyen műszaki és szervezési intézkedések szükségesek megszüntetésükre, illetve termelékeny kihasználásukra. Hasonló volt a terület-tartalékok felderítésére irányuló mozgalom is – azzal a céllal, hogy ugyanazon a területen a gépek jobb elhelyezésével, a munkafolyamat ésszerűbb megszervezésével, több gép, több munkahely segítse a termelést. Ez országos vonatkozásban az építkezési beruházások nagymérvű megtakarítását tette lehetővé. Hasonló mozgalmak keletkeztek az anyagtakarékosság, a selejtcsökkentés és számos más termelési tényező megjavítása érdekében.

A párt éberen figyelt minden helyi kezdeményezésre, a hatalmas ország bármely részén merültek is fel. Igyekezett azokat felkarolni és országszerte elterjeszteni. Arra buzdította, sőt kényszerítette a minisztériumokat, a gazdasági vezetőszerveket, a szakszervezeteket, a sajtót, hogy a maguk részéről is minden lehető módon ösztönözzék és irányítsák a tömegek alkotó kezdeményezéseit. Kétségkívül, itt-ott ebben a mozgalomban is akadtak túlzások. Például abban is, hogy sokszor túlságosan kiszínezték egy-egy sztahanovista érdemét, és szinte mértéken felül részesítették nemcsak anyagi, hanem különféle erkölcsi és politikai jellegű elismerésben. Ám egy ilyen óriási országban talán helyes is volt, hogy ily módon fokozzák a példa ösztönző kisugárzását az ország legtávolabbi részeire is.

*

Ezzel végére értem mindazon mondanivalóimnak, amelyeket könyvem címének és az első kiadás előszavában kifejtett célkitűzésnek megfelelően szükségesnek találtam személyes élményeimből és tapasztalataimból megírni. Meggyőződésem, hogy könyvemmel hasznos tanulságokat szolgáltathatok a szocializmust építő mai fiatalabb generációnak és talán a jövő történetírójának is, az itt áttekintett korszak eseményeinek és embereinek jobb megértéséhez.

TARTALOM

Előszó az első kiadáshoz 5

Előszó a második kiadáshoz 9

I. ELINDULÁS 11

A határszéli kis városban 13
Budapesten 29
Gimnázium 34
„In aeternum . . ." 45
Egyetemi éveim 55
Keresem a kiutat 62
„Szabad" pályán 72

II. A MŰSZAKI ÉRTELMISÉG MOZGALMA 81

A Gyárközi Bizottság megalakulása és első lépései 92
Az IKTOSZ 97

III. A FORRADALOM ÚTJÁN 103

A Gyárközi Bizottság mint a baloldali munkások és értelmiségiek együttes csoportja 105
A Nagy Októberi Szocialista Forradalom után 113
Őszirózsa 140
Részvételünk a Budapesti Munkástanácsban. Pártszervezés és forradalmi propaganda 181
Az illegális („második") Központi Bizottság 195

IV. A PROLETÁRDIKTATÚRA 205

A szociális termelés népbiztossága 213
Az AMOSZ a Tanácsköztársaságban 235
Vita az értelmiség helyzetéről 242

A Tanácsköztársaság védelméért 256
Fordulat 271
Utolsó napok. Illegalitás. Menekülés 290
Még egyszer a Tanácsköztársaságról 298

V. EMIGRÁCIÓBAN 309

Bécs. Szélhámosok és provokátorok hálójában 311
Olaszországban 321
A Szovjetunióban 333

Felelős kiadó a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette: Feles Györgyné
A borító és a kötésterv Kolosváry Bálint munkája
Műszaki vezető: Szécsi Andor
Műszaki szerkesztő: Lengyel József
Megjelent 1965. IX. 30-án, 3500 példányban.
Terjedelme 24 (A/5) ív.

PL – 175 –I – 6466

64.3888 Athenaeum Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Soproni Béla igazgató

30,-Ft

30,— Ft